НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС

№ 3
2022

Зареєстровано Державним комітетом телебачення і радіомовлення України
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: Серія КВ № 15252-3824Р від 22.06.2009 р.
Виходить з 1997 р. До 2006 р. – "Вісник Одеського інституту внутрішніх справ". Щоквартальник

Засновник:
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:
Катеринчук І.П.,
доктор юридичних наук, професор

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
Швець Д.В.,
доктор юридичних наук, доцент,
заслужений працівник освіти України

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:
Домброван Н.В.,
кандидат юридичних наук,
начальник відділу організації наукової роботи

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Аброськін В.В., *кандидат юридичних наук, доцент*
Албул С.В., *кандидат юридичних наук, професор*
Бондар В.В., *кандидат юридичних наук, доцент*
Братель С.Г., *кандидат юридичних наук, доцент*
Денисова А.В., *доктор юридичних наук, професор*
Галунько В.В., *доктор юридичних наук, професор*
Горошко В.В., *кандидат юридичних наук, доцент*
Дришлюк В.І., *кандидат юридичних наук, доцент*
Ізбаш К.С., *кандидат юридичних наук, доцент*
Ісмайлов К.Ю., *кандидат юридичних наук, доцент*
Конопельський В.Я., *доктор юридичних наук, професор*
Корнієнко М.В., *доктор юридичних наук, професор*
Крикун В.В., *доктор юридичних наук, доцент*
Кузніченко С.О., *доктор юридичних наук, професор*
Легеза Є.О., *доктор юридичних наук, професор*
Легеза Ю.О., *доктор юридичних наук, доцент*
Матієнко Т.В., *кандидат юридичних наук, доцент*
Меркулова В.О., *доктор юридичних наук, професор*
Миронюк Р.В., *доктор юридичних наук, професор*
Нікітін А.А., *кандидат юридичних наук, доцент*
Павлютін Ю.М., *доктор юридичних наук, доцент*
Пасько О.М., *кандидат юридичних наук, доцент*
Прудка Л.М., *кандидат психологічних наук*
Резніченко С.В., *кандидат юридичних наук, професор*
Тетерятник Г.К., *доктор юридичних наук, професор*
Тильчик В.В., *кандидат юридичних наук, доцент*
Шкута О.О., *доктор юридичних наук, професор*
Ярмакі Х.П., *доктор юридичних наук, професор*
Vlad Vernyhora, *L.L.M., BA (Hons), MA, DSocSc (Tallinn, Estonia)*
Hans-Joachim Schramm, *Prof. Dr. habil. (Wismar, Germany)*

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

Друкується за рішенням
Вченої ради
Одеського державного університету
внутрішніх справ
Протокол № 23 від 23.08.2022 р.

На підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 627 від 14.05.2020 р. (додаток 2) журнал включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 «Право», 293 «Міжнародне право»).

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща).

Друковані матеріали виражають позицію авторів, яка не завжди поділяється редакційною колегією. Відповідальність за зміст статті, достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу покладається на авторів або осіб, які його подали.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у журналі “Південноукраїнський правничий часопис”, допускається лише з письмового дозволу редакції.
При передрукуванні матеріалів посилання на “Південноукраїнський правничий часопис” обов’язкове.

Вимоги до авторських оригіналів статей

Обсяг статті має бути обсягом від 12 до 20 сторінок, включаючи ілюстрації, таблиці, графіки, список використаних джерел. Стаття повинна містити назву, анотації та ключові слова українською та англійською мовами. Середній обсяг кожної анотації має бути не менш як 1800 знаків.

Технічні вимоги:
– поля верхні та нижні, ліві і праві – 2,0 см.
– міжрядковий інтервал – 1,5
– шрифт «Times New Roman» – 14
– абзацний відступ – 0,5 см.
– текст вирівнюється по ширині.

Посилання на джерела необхідно робити по тексту у квадратних дужках із зазначенням номерів сторінок відповідно джерела.

Список використаних джерел подається наприкінці статті в порядку згадування джерел та має бути оформлений відповідно до існуючих стандартів бібліографічного опису (див.: розроблений в 2015 році Національний стандарт України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».

Адреса редакції
Україна, 65014, м. Одеса, вул. Успенська, 1
тел. (048) 738-06-13
E-mail: editor@sulj.oduvs.od.ua
Веб-сайт: www.sulj.oduvs.od.ua

© Одеський державний університет внутрішніх справ, 2022

УДК 342.7
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.1

КОНЦЕПТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛЮДСЬКИХ ПРАВ У НАДЗВИЧАЙНИХ УМОВАХ

Корнієнко М. В.

Стаття присвячена з'ясуванню питання забезпечення людських прав у надзвичайних умовах. Відзначається перманентний характер проблематики забезпечення людських прав та її особливий характер в сучасних умовах функціонування суспільства, зважаючи на її ціннісний аспект.

Акцентується увага на тому, що і за воєнного стану, і за надзвичайного стану порушується звичний порядок життя суспільства, на органи публічної влади покладаються додаткові зобов'язання щодо усунення причин такого становища, відновлення правопорядку, що, у свою чергу, визначає і додаткові можливості цих органів обмежувати людські права. Саме тому для мети дослідження використовується один термін - надзвичайний стан.

Вказується, що за усталеним розумінням конституціоналізму, ним позначається явище обмеження публічної влади. Складовою конституціоналізму є людські права, які й виступають засобом такого обмеження. Означене вказує первинність прав щодо законодавства, яке не може порушувати людські права. Ті нормативно-правові акти, які порушують людські права не набувають правового характеру.

Наголошується, що сучасний концепт людських прав ґрунтується на наступних положеннях: на зобов'язання держави у царині людських прав; на первинності людських прав над позитивним правом; неможливості держави обмежити окремі людські права ні за яких умов.

Аналізується загальний стан застосування карантинних обмежень під час коронавірусної кризи. Вказується на необхідності суворого дотримання вимог конституційних норм під час введення карантинних обмежень.

Резюмується, що основним завданням сучасної демократичної держави є забезпечення людських прав і свобод. Надзвичайні умови функціонування суспільства є фактором наділення органів публічної влади надзвичайними повноваженнями щодо обмеження людських прав, однак, не є умовою для відмови від забезпечення низки таких прав. При цьому ніяка мета, яку прагне досягти публічна влада, не дозволяє обмежувати людські права свавільно. Навіть в надзвичайних умовах людські права є тим засобом, що обмежує органи публічної влади, запобігаючи свавіллю. Людські права як одна з демократичних цінностей не втрачає своєї якості в надзвичайних умовах.

Ключові слова: *воєнний стан, людські права, надзвичайний стан, обмеження прав, повноваження публічної влади.*

Korniienko M. V. Human rights ensuring in extraordinary conditions concept

The article is devoted to clarifying the issue of human rights ensuring in extraordinary conditions. The permanent nature of the issue of ensuring human rights and its special nature in the modern conditions of society functioning, taking into account its valuable aspect, is noted.

Attention is focused on the fact that both during the state of war and during the state of emergency, the usual order of life in society is violated, public authorities have additional obligations to eliminate the causes of such a situation, restore law and order, which, in turn, determines the additional possibilities of these agencies to restrict human rights. That is why the only term, namely "state of emergency", is used for the purpose of the study.

It is indicated that according to the established conception of constitutionalism, it refers to the phenomenon of public power limitation. Human rights are the constituent of constitutionalism being a means of such limitation. This indicates the primacy of the rights in relation to legislation that cannot violate human rights. Those normative and legal acts that violate human rights do not acquire legal character.

It is emphasized that the modern concept of human rights is based on the following provisions: the state's obligations in the field of human rights; on the primacy of human rights over positive law; impossibility of the state to limit individual human rights under any conditions.

The general state of quarantine restrictions application during the coronavirus crisis is analyzed. The need for strict compliance with the requirements of constitutional norms during the quarantine restrictions introduction is indicated.

It is summarized that human rights and freedoms ensurance is the main task of a modern democratic state. Extraordinary conditions of society's functioning are

© Корнієнко М. В., 2022

a factor in granting public authorities with extraordinary powers to limit human rights, however, it is not a condition for refusing to ensure a number of such rights. At the same time, no goal that the public authority seeks to achieve allows arbitrarily limiting human rights. Even in extraordinary conditions, human rights are the means that limit public authorities, preventing arbitrariness. Human rights, as one of the democratic values, do not lose their quality in extraordinary conditions.

Key words: *martial law, human rights, state of emergency, restriction of rights, public authorities' powers.*

Постановка проблеми та її актуальність. Починаючи з другої половини XX століття перманентного характеру набула тематика забезпечення людських прав. Саме в цей час почала формуватися система міжнародних інституцій, основним призначенням яких є сприяння реалізації людських прав і свобод, контроль за виконанням державами-учасницями відповідних міжнародних договорів взятих на себе зобов'язань у царині людських прав. Цілком слушними у цьому аспекті є слова вітчизняного науковця В. Яцковина про те, що «проблема прав і свобод людини завжди була актуальною для цивілізованого суспільства, як у минулому, так і сьогодні» [1, с. 49].

Не втратила актуальності ця тематика і сьогодні. Більш того, вона стала ключовою у контексті подальшого розвитку України як правової держави. Так, не можемо не відзначити того, що одним з факторів збройної агресії Росії щодо України стали обрані останньою європейські цінності: людські права, верховенство права, конституційна демократія, втілення яких у соціальне життя є складовою євроінтеграційних та трансатлантичних процесів. Показовим у цьому аспекті є факт, що 16 вересня цього року Росія припинила бути стороною Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (що стало наслідком колективного рішення європейських держав щодо невиконання нею – Росією – взятих на себе зобов'язань та численні порушення людських прав).

Окрім цього варто згадати і тривалий період функціонування держав світу в умовах протидії пандемії та запроваджених державами карантинних обмежень, які суттєво обмежували людські права. Не можемо не згадати у цьому контексті звернення Пленуму Верховного Суду до Конституційного Суду України на предмет з'ясування відповідності таких обмежень приписам Конституції України. Так, Пленум Верховного Суду з розумінням ставиться до запровадження певних обмежувальних заходів з метою протидії поширенню пандемії, однак, вважає, що деякі заходи, вжиті органами публічної влади не відповідають Конституції України [2].

Таким чином, проблема забезпечення людських прав в надзвичайних умовах з 2019 року набула особливої актуальності (в тому числі й у міжнародно-правовому аспекті), що й визначає необхідність її розв'язання. Додамо, що актуальність цієї тематики посилилась для вітчизняної правничої науки відкритою збройною агресією Росії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність означеної проблематики стала чинником звернення до неї багатьох вітчизняних правників, у чиїх роботах розкриваються окремі аспекти тематики забезпечення людських прав в надзвичайних умовах.

У цьому контексті варто згадати таких вчених як П. Балтаджи, В. Боняк, С. Головатий, Д. Гудима, Ю. Завгородня, М. Козюбра, С. Кузніченко, А. Кучук, В. Лемак, І. Магновський, П. Рабінович, М. Савчин, І. Сердюк, Г. Собко, В. Яцковина та ін.

Вкажемо, що у цій статті ми продовжуємо висвітлювати результати дослідження забезпечення людських прав у сучасних умовах функціонування суспільства. Так, у попередній статті нами було зосереджено увагу на загальнотеоретичній характеристиці забезпечення прав людини в умовах воєнного стану [3].

Слід згадати дослідження впливу різних соціальних конфліктів, у тому числі й війни, на різні аспекти соціального життя, у тому числі й на правову сферу. Так, П. Балтаджи та Л. Матвєєва відзначають, що «якщо сто й більше років тому основний зміст війни повною мірою вичерпувався збройною боротьбою, то у XX ст. він став доповнюватися дипломатичною, економічною, інформаційно-психологічною, розвідувально-диверсійною, терористичною й іншими формами боротьби, які відповідають єдиній меті і розгортаються не лише на території воюючих країн, а й у глобальному геополітичному просторі» [4, с. 12].

Окремі аспекти забезпечення людських прав через призму верховенства права стали предметом гносеології О. Ковальової [5, с. 8-14].

Однак, як ми вказали, питання забезпечення людських прав є проблемою, якій властивий перманентний характер, що і визначає потребу розгляду цього питання.

Метою цієї статті є висвітлення загального концепту забезпечення людських прав в надзвичайних умовах.

Виклад основного матеріалу. Перед викладенням результатів дослідження означимо пропедевтичний дискурс щодо розуміння змісту самого дослідження. У чинному національному законодавстві розмежовано декілька правових режимів, маємо на увазі, воєнний стан та надзвичайний стан. Так, відповідно до приписів Конституції України, зокрема у нормах, що визначають легітимну мету обмеження окремих людських прав, використовується, зокрема, терміносполука «відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан» [6].

Окрім вказаного, слід згадати і ч. 2 ст. 64 Основного закону, у якій закріплено припис про можливість окремого обмеження низки людських прав і свобод «в умовах воєнного або надзвичайного стану» [6]. До того ж, в Україні є чинними Закони України «Про правовий режим воєнного стану» [7] від 12 травня 2015 року та «Про правовий режим надзвичайного стану» [8] від 16 березня 2000 року.

Водночас, у цьому дослідженні ми не розмежовуємо ці поняття, виходячи з мети дослідження та зважаючи на те, що і за воєнного стану, і за надзвичайного стану порушується звичний порядок життя суспільства, на органи публічної влади покладаються додаткові зобов'язання щодо усунення причин такого становища, відновлення правопорядку, що, у свою чергу, визначає і додаткові можливості цих органів обмежувати людські права. На можливість такого ототожнення вказують і наведені вище положення Конституції України, у яких відображається однаковий режим обмеження людських прав і за воєнного стану, і за надзвичайного стану (у відповідних статтях вони вказуються одночасно).

Цілком слушно І. Магновський, досліджуючи розвиток конституціоналізму в аспекті його транснаціоналізації, дійшов думки, що «транснаціоналізація конституціоналізму – один із ключових факторів в утвердженні міжнародного правопорядку, дотриманні та гарантуванні прав людини й основоположних свобод на основі конституційних цінностей» [9, с. 37]. За усталеним розумінням конституціоналізму, ним позначається явище обмеження публічної влади. Складовою конституціоналізму є людські права, які й виступають засобом такого обмеження. Означене вказує первинність прав щодо законодавства, яке не може порушувати людські права. Ті нормативно-правові акти, які порушують людські права не набувають правового характеру. «Справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права» [10].

Загалом завдання сучасної демократичної держави зводиться до забезпечення людських прав. Саме це завдання є головним і для Української держави, на що безпосередньо вказує і конституційно-правова норма, закріплена у ст. 3 Основного закону.

Додамо, що це цілком відповідає і договірній теорії походження держави. «Держава - це результат суспільного договору, що є породженням розумного, свідомого волевиявлення людей для захисту своїх інтересів, суспільного блага, забезпечення природних і невідчужуваних прав людини: власності, свободи, безпеки тощо» [11, с. 32].

Водночас, не можемо не вказати також те, що маючи повноваження обмежувати людські права, органи публічної влади, по-перше, мають дотримуватися низки вимог, щоб таке обмеження було правомірним; по-друге, зважати на наявність абсолютних прав, які не підлягають ніяким обмеженням, незалежно від умов.

Таким чином, сучасний концепт людських прав ґрунтується на наступних положеннях:

- на зобов'язання держави у царині людських прав;
- на первинності людських прав над позитивним правом;
- неможливості держави обмежити окремі людські права ні за яких умов.

Саме через призму цих положень доцільно сприймати проблематику людських прав в надзвичайних умовах.

Отже, надзвичайні умови, як передбачає саме термінологічне позначення цього явища, характеризує специфічний стан життєдіяльності суспільства, який відрізняється від усталеного. Вкажемо, що у згаданому вище Законі України «Про правовий режим надзвичайного стану» у ст. 1 наводиться доволі об'ємне визначення поняття надзвичайного стану, однак, для цілей нашого дослідження ми скористаємось загальним тлумаченням терміну «надзвичайний», що наводиться у тлумачних словниках. Так, означений термін інтерпретується як «1. Дуже сильний ступенем свого виявлення та не схожий на інші; винятковий… 4. Непередбачений, викликаний певною необхідністю, спеціально призначений для чого-небудь; екстрений, позачерговий.» [12]. Доречно наголосити, що таке сприйняття вказаного терміну охоплює і воєнний стан, який є винятковим у порівнянні із загальним станом функціонування суспільства.

Виходячи з наведеного розуміння надзвичайного стану доцільно визначитися з можливістю регулювання за таких обставин суспільних відносин правовими засобами.

У цьому аспекті варто згадати працю Дж. Агамбена «Homo Sacer: Надзвичайний стан». Так, аналізуючи цю та інші роботи означеного автора, О.Стовпець зазначає: «В умовах надзвичайного стану, що може бути впроваджений під загрозою нових терактів, або на тлі епідемічного спалаху, або в умовах гострої політичної нестабільності, стандартні законні правила і процедури призупиняються, а можливості «народного самоврядування» перехоплюються виконавчою владою, причому нерідко цей алгоритм закладений у конституційні закони» [13, с. 33].

Дійсно, екстраординарні умови функціонування суспільства певною мірою вигідні державі, оскільки обмеження людських прав за таких обставин суттєво спрощує порядок діяльності органів публічної влади, повноваження яких суттєво збільшуються (знову таки у контексті обмеження людських прав).

У цьому ж контексті варто згадати показники індексу демократії протягом останніх п'яти років. Нагадаємо, що цей індекс вираховується щорічно міжнародною організацією Economist Intelligence Unit та включає низку показників (60 факторів, які об'єднані у 5 категорій). «У звіті зазначено, що частка країн, які отримали статус «Невільні», досягла найвищого рівня з моменту початку спаду демократії у 2006 році. Крім того, кількість країн, в яких спостерігається погіршення політичних прав і громадянських свобод, перевищує кількість країн, де зафіксовано покращення, з найбільшим розривом за 15-літній період. … До цього переліку відносяться не лише авторитарні держави, такі як Китай, Білорусь і Венесуела, а й проблемні демократії, такі як США та Індія» [14].

Додамо, що дійсно, ситуація з карантинними обмеженнями, що запроваджувались державами не могли не вплинути на стан забезпечення людських прав. До того ж, наголосимо, що у багатьох державах (в Україні в тому числі) такі обмеження були запроваджені не на рівні законодавчої влади і за введення надзвичайного стану, а органами виконавчої влади, що не повною мірою відповідає вимогам демократії. Особливо яскраво такі обмеження проявлялись в авторитарних державах. «Для авторитарно налаштованих лідерів коронавірусна криза стала зручним приводом, щоб змусити критиків замовкнути та зміцнити владу. … Криза в галузі охорони здоров'я неминуче вщухне, але небезпечне розширення влади автократичними урядами може бути одним із найтриваліших наслідків пандемії» [15] – зазначають зарубіжні дослідники.

У цьому ж контексті не можна не згадати окрему думку судді Конституційного Суду України В. Лемака щодо рішення органу конституційного контролю за зверненням Верховного Суду відносно неконституційності окремих карантинних обмежень. Конституційний Суд України закрив провадження у цій частині справи через формальний критерій – втрата чинності нормативно-правового акту чи його частини [16], не зважаючи на суспільний інтерес, що складала ця справа. На думку В. Лемака, з якою ми повною мірою погоджуємось, «якщо вже права і свободи людини мають бути обмежені з метою захисту суспільства від загрози наслідків пандемії, то це слід робити відкрито, демократично і правовим шляхом, як того вимагає Конституція України - через ухвалення рішень органами державної влади, яких обрав народ України, а не шляхом непрозорого розмивання відповідальності за ухвалені рішення» [17]. Додамо також, що правильним і обґрунтованим є висновок означеного правника відносно того, що наявність важливої мети обмеження людських прав – охорона здоров'я – не може ніякою мірою означати можливість свавільного обмеження прав, яке є несумісним з конституційними цінностями, на основі яких розвивається національна система права.

Висновки. Таким чином, основним завданням сучасної демократичної держави є забезпечення людських прав і свобод. Надзвичайні умови функціонування суспільства є фактором наділення органів публічної влади надзвичайними повноваженнями щодо обмеження людських прав, однак, не є умовою для відмови від забезпечення низки таких прав. При цьому ніяка мета, яку прагне досягти публічна влада, не дозволяє обмежувати людські права свавільно. Навіть в надзвичайних умовах людські права є тим засобом, що обмежує органи публічної влади, запобігаючи свавіллю. Людські права як одна з демократичних цінностей не втрачає своєї якості в надзвичайних умовах.

Література

1. Яцковина В.В. Міжнародні стандарти у сфері захисту прав людини. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 49-53.

2. Верховний Суд. Офіційна сторінка Верховного Суду. URL https://www.facebook.com/supremecourt.ua/posts/703228780452010

3. Корнієнко М.В. Права людини в умовах воєнного стану: загальноправовий дискурс. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С.27-31.

4. Балтаджи П. М., Матвєєва Л. Г. Війна як форма соціального конфлікту. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 10-14.

5. Ковальова О.В. Верховенство права як принцип діяльності Національної поліції України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 2. С. 8-14

6. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.

7. Про правовий режим воєнного стану. Закон України від 12 травня 2015 року. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 28. Ст.250

8. Про правовий режим надзвичайного стану. Закон України від 16 березня 2000 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 23. Ст.176

9. Магновський І.Й. Розвиток конституціоналізму як транснаціонального явища. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С.37-41.

10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) № 15-рп/2004 від 2 листопада 2004 р. URL http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v015p710-04

11. Рудик П. А. Теорія держави: основні теорії, концепції, підходи до вивчення: навчальний посібник, 2-ге вид., перероб. та допов. К.: Алерта, 2015. 288 с.

12. Надзвичайний. Словник української мови. URL http://sum.in.ua/s/nadzvychajnyj

13. Стовпець О.В. Філософсько-правові роздуми щодо статусу громадянського суспільства в умовах застосування державою екстраординарних повноважень. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 1. С. 31-37.

14. Новий звіт: Глобальний спад демократії прискорився. URL https://freedomhouse.org/uk/article/noviy-zvit-globalniy-spad-demokratii-priskorivsya

15. Roth K. How Authoritarians Are Exploiting the COVID-19 Crisis to Grab Power. URL https://www.hrw.org/news/2020/04/03/how-authoritarians-are-exploiting-covid-19-crisis-grab-power

16. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень постанови Кабінету Міністрів України „Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів", положень частин першої, третьої статті 29 Закону України „Про Державний бюджет України на 2020 рік", абзацу дев'ятого пункту 2 розділу II „Прикінцеві положення" Закону України «Про внесення змін до Закону України „Про Державний бюджет України на 2020 рік"». URL https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/10_p_2020.pdf

17. Окрема думка судді Конституційного Суду України Лемака В.В. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень постанови Кабінету Міністрів України "Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів", положень частин першої, третьої статті 29 Закону України "Про Державний бюджет України на 2020 рік", абзацу дев'ятого пункту 2 розділу II "Прикінцеві положення" Закону України «Про внесення змін до Закону України "Про Державний бюджет України на 2020 рік"» від 28 серпня 2020 року № 10-р/2020. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nb10d710-20#n2

Корнієнко М. В.,
доктор юридичних наук, професор,
проректор
Одеського державного університету
внутрішніх справ

UDC 340.12
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.2

ENSHRINING LEGAL COERCION AS A PREROGATIVE OF THE RULE OF LAW

Tănase Oleg

Topicality. *State, law, politics and morality were created within and for society. Human society determines the meanings and purposes of the other categories often generously but misleadingly called the common good or happiness. It is the point of departure and of return for all social, political and moral constructions. Whatever the reality may be closer or further from the idea as such, the concept of the rule of law is well outlined in the doctrine of the state everywhere. It is particularly noticeable in countries liberated from communist totalitarianism that the "rule of law" approach is a reaction against the dictatorial state, which has oppressed man, either through the abuse of illegality or through the enactment and enforcement of unjust laws. Even when we deal with the rule of law, aiming at practical, applicable purposes, we cannot proceed otherwise than starting from the clarification of the concept. And this all the more because, although it marks one of the spectacular transformations taking place in the countries of Central and Eastern Europe, so including in the Republic of Moldova, the concept of the rule of law risks, although it should not, to remain a simple obstruction, an unknown sea for most of the people in the mentioned countries.* ***The purpose of the article*** *is to study legal coercion as one of the traditional state management methods from the standpoint of the exclusive prerogative of the state to implement it.* ***Methodology***. *The research uses a natural-law approach and a number of methods aimed at a systematic and meaningful analysis of the problems of state coercion, the most important of which are generalization, dialectical, historical and integrative methods.* ***The results obtained***. *It is concluded that the legal coercion applied by the state must involve proportionate measures and sanctions, in such a way that, on the one hand, it creates the necessary inhibiting factors in the conscience of those who would try to break the law and, on the other hand, it strengthens the feeling of security in others, inspiring them with the conviction that the law, the state, protects them and that they should not resort to non-state, unofficial means in order to take the law into their own hands. It is absolutely essential that the application of coercion should not be used to infringe the rights and freedoms of individuals or to cause physical or mental suffering. We believe that only in such a situation will legal coercion contribute to the formation of the ethical attitude of citizens, increasing their psychological readiness to respect the law.*

Key words: *state, law, rule of law, legality, legal act, coercion, legal coercion, normativity.*

Тенасе Олег. Закріплення правового примусу як прерогативи правової держави

Актуальність. *Держава, право, політика й мораль були створені в суспільстві та для суспільства. Людське суспільство визначає значення та цілі інших категорій, які часто, проте оманливо називають загальним благом або щастям. Це точка відправлення й повернення для всіх соціальних, політичних і моральних конструкцій. Якою би ближчою чи дальшою не була реальність від ідеї як такої, концепція верховенства права добре окреслена в доктрині держави всюди. У країнах, що звільнилися від комуністичного тоталітаризму, особливо помітно, що підхід «верховенства права» є реакцією на диктаторську державу, яка пригнічувала людину шляхом або зловживання беззаконням, або ухвалення й застосування несправедливих законів. Навіть коли ми маємо справу з верховенством права, націленим на практичні, застосовні цілі, ми не можемо продовжувати інакше, ніж почати з уточнення концепції. І це тим більше, що, незважаючи на те, що це є однією з вражаючих трансформацій, які відбуваються у країнах Центральної та Східної Європи, зокрема Республіці Молдова, концепція верховенства права ризикує, хоча вона не повинна залишитися лише певною перешкодою для більшості людей у згаданих країнах.* ***Метою статті*** *є дослідження правового примусу як одного з традиційних державних методів управління з позиції виключної прерогативи держави на його здійснення.* ***Методологія***. *У дослідженні використано природно-правовий підхід та низку методів, спрямованих на системний і змістовний аналіз проблематики державного примусу, найважливішими серед яких є узагальнення, діалектичний, історичний та інтегративний методи.* ***Наукова новизна***. *Це одне з перших досліджень, присвячене питанню правового примусу в контексті використання його з боку держави з метою реалізації її владних повноважень у сучасних політи-*

© Tănase Oleg, 2022

ко-правових реаліях, зокрема з урахуванням досвіду державотворення в Республіці Молдова. ***Результати дослідження****. Зроблено висновок, що правовий примус, який застосовує держава, з одного боку, повинен передбачати пропорційні заходи та санкції таким чином, щоб створювати необхідні гальмівні чинники у свідомості тих, хто намагатиметься порушити закон; з іншого боку, він має посилювати відчуття безпеки в інших, вселяти їм переконання, що закон, держава захищає їх та що вони не повинні вдаватися до недержавних, неофіційних засобів, щоб узяти закон у свої руки. Украй важливо, щоб примус не використовувався для порушення прав і свобод особи або для заподіяння фізичних чи психічних страждань. Лише в такій ситуації правовий примус сприятиме формуванню етичного ставлення громадян, підвищенню їх психологічної готовності до правоповаги.*

Ключові слова: *держава, право, верховенство права, законність, закон, примус, правовий примус, нормативність.*

Introduction. Until now, the critical relationship between coercion and law has been somewhat ignored. The reason, according to some theorists, is that coercion generally seems to provide a superficial account of the nature of law. It is not enough to define law as simply the ability to enforce an edict. Classical models of jurisprudence, especially those defined by John Austin and Jeremy Bentham, have advanced this "crude", "uncouth" picture of law [2, p. 548].

For J. Austin and J. Bentham, laws are essentially orders whose fulfilment is ensured by the threat of force. This reductive picture ignores important, independent features such as the normative and authoritarian nature of how we perceive law. The picture combines a form of power with the richer social phenomenon that it represents [14, p. 42].

Moreover, some theorists argue that the focus on the constraining nature of law over-emphasizes its restrictive nature and obscures the constructive role that law plays in our lives [17].

Thus, modern theorists, led by H.L.A. Hart, deny the classical model of jurisprudence, arguing that coercion itself cannot distinguish law from the threat of force [12].

Most would regard the claim that law by its very nature is coercive as controversial. Closer philosophical inspection has led some to distinguish the concept of coercion from the concept of law in favour of a richer view of the latter. First, H.L.A. Hart and other modern theorists have noted that law is a normative system [12].

Law does not simply regard punishment as a tax to be paid; one cannot buy the right to murder in exchange for agreeing to spend 30 years in prison. By prohibiting murder, the law establishes that murder must not be committed. Violations of this rule, as H.L.A. Hart points out, are seen as grounds not only for punishment, but also for guilt, criticism and moral censure. Because the law is normative, legal norms are not reducible to amoral orders.

Secondly, the law is a system of rules that claims practical authority [18].

The state enacts rules that determine how we should act. This means that legal prohibitions cannot be equated with other reasons, such as self-interest or the simple desire to obey the law. The law does not accept or tolerate the kind of deliberation we are used to adopting in everyday life to justify some actions: "Well, on the one hand, it's illegal, but on the other…" Instead, law implicitly assumes that all the reasons have been considered and that an authoritative legal decision has been made. This position is called the "legal view" [18].

The position of law is a clear one: when the individual is told how he should (or should not) act, he has no alternatives other than those provided by law. Even when the law permits acts that are normally violations, the exceptions themselves are regulated by law. Moreover, the law has the capacity to enact authoritative grounds in an unlimited range of situations; that is, the law is "globally authorised".

These characteristics, normativity and authority, are absent from the classical model proposed by J. Austin and J. Bentham. However, in abandoning the classical model, legal philosophers too often treat coercion as peripheral to law.

Materials and methods. This study not only shows that coercion is important from the perspective of human nature but also argues strongly that coercive sanctions are a necessary and perhaps the most important feature for explaining legal norms. Even legal scholars who have apparently placed coercion within the concept of law have left it contingent. For example, H.L.A. Hart considers sanctions and coercion necessary as a safeguard against disobedience. The additional fact that H.L.A. Hart excludes closely related communal societies from this requirement seems to leave coercion out of conceptual necessity. The focus will be on the legal aspect of legal rules. The ability to use coercion in particular circumstances defines legal norms. The fact that coercion is necessary in human societies, being a pragmatic matter, does not give us sufficient clarity about its conceptual place. One may ask why some theorists find the argument that coercion is pragmatically necessary insufficient when the most

basic portrait of human beings includes within itself the need for coercion? Thus, apparently, there is no obvious reason why we should not be satisfied with the necessary connection between law and coercion in human society and thus forego further investigation. Does it not suffice to note that coercion is necessary in all nomologically possible scenarios?

However, the claim of the necessity of coercion lies at the very heart of the concept of law. Our concept of law would be incomplete, undefined and unclear without the awareness that coercion is at least part of it. Finally, defining coercion as a necessary feature of law reminds us of the power of law and its need for continuous justification. This paper deliberately avoids stating conditions that would morally justify the coerciveness of law in its entirety. Instead, it focuses on establishing and emphasizing the inherent coercive nature of law. Coercion, far from being an artifact of human frailty, is inseparable from our concept of law. As long as the law exists, its coerciveness places a moral burden on everyone. In contrast to the natural law approach used by the author in his research, the positivist conception of law has long encouraged citizens to consider it separately from morality, thereby subjecting law to critical moral judgment.

Results and discussion. Professor Gh. Costachi declares that: "In doctrine, practically unanimously, the idea is supported that the coercion applied by the State must be legitimate. It is important, however, that this depends, first of all, on the legitimacy of state power itself, by which is meant the recognition and confirmation of its legality. In general, the legitimacy of state power is expressed in terms of the correctness, legality and appropriateness of the power in relation to the expectations of individuals, social groups and society as a whole" [7, p. 7].

The simplest jurisprudential model exploring the relationship between coercion and law largely equates the two. This model, proposed by J. Austin and J. Bentham, attempted to distinguish law from other systems [2, p. 578]. J. Austin describes law as a group of imperatives or stable orders. Just because someone is liable to be punished for violating an order, he has a duty to obey that order. Consequently, the harsher the sanction, the greater the force of the duty. In this model, the notions of order, sanction and duty are inseparable. It is important to note that a sanction does not merely ensure the effectiveness of the order; rather, it is the sanction itself that imposes a duty: "The greater the possible evil and the greater the chance of causing it, the greater is the effectiveness of the order and the harder the force of the duty: or (substituting the exactly equivalent expressions), the greater the chance that the order will be obeyed and that the duty will not be violated" [2, p. 579].

J. Austin sees the law as little more than a set of stable orders backed by the threat of penalties. It follows from J. Austin's conceptualization that orders without sanctions attached cannot properly be called laws. J. Austin describes such orders as "imperfect laws" [2, p. 579].

Without the threat of sanctions, such dicta cannot properly be characterized as orders and cannot give rise to any duties or obligations. By defining laws as orders coupled with the threat of sanctions, J. Austin's model excludes other normative systems that are often combined with or compete for recognition as legal norms. Specifically, J. Austin distinguishes between customary laws and laws properly considered "lawful" [2, p. 579].

J. Austin acknowledges that violations of customary norms can lead to social sanctions, while at the same time asserting that these norms cannot be regarded as law insofar as the sanctions are not enforced by the state power. J. Austin notes that there are potential uses of the term "imperfect law" that equate perfect laws with non-lawful norms thus giving rise to non-lawful duties, whether religious or moral: the imperfect laws of which I now speak are imperfect laws in the sense of the Roman jurists: that is, laws that speak the wishes of political superiors, but which their authors did not provide with sanctions. Many of the writers on morality and the so-called law of nature have attached a different meaning to the term imperfect. Speaking of imperfect duties, they typically mean duties that are not lawful: duties imposed by God's commandments or duties imposed by positive morality in contradiction to duties imposed by positive law. An imperfect duty, in the sense of Roman jurists, is exactly equivalent to no duty.

At its origin, a custom is a rule of conduct which the governed observe spontaneously or not, in accordance with a law laid down by a political superior. The custom is transformed into positive law when it is adopted as such by the courts and when judicial decisions modelled on it are enforced by the state power. But before it is adopted by the courts and clothed with legal sanction, it is only a rule of positive morality: a rule generally observed by citizens or subjects; the only force it can be said to possess derives from the general disapproval which falls on those who break it.

Thus, while social sanctions may be powerful enough to ensure one's obedience and regulate a group's behaviour, they only accompany social norms similar to law. Adhering to this thesis, J. Bentham argues that a legal mandate cannot be conceived unless it binds its subjects coercively: "A law by which no one is compelled <…> contradiction in terms" [2, p. 580].

J. Austin does not distinguish between a legal sanction and a social sanction dependent on the severity of the legal sanction or the force and effect of the social sanction on the person. Rather, the distinction depends on the source of the sanction. Any sanction is applied to a person as a result of a violation of a social or customary norm; it does not result from the order of a political superior.

Specifically, J. Bentham notes that whether the burden a law imposes is onerous or gratuitous, it is still imposed coercively. According to J. Bentham, only insofar as the law is coercive can it affect the practical reasoning of citizens and thus produce a benefit; it is coercion that ultimately makes laws effective. But, like J. Austin, J. Bentham perceives the coerciveness of law as more than a contingent function necessary to guarantee the effectiveness of law. Rather, J. Bentham conceives in a deeper sense of the efficacy that coercion imposes – efficacy transforms an order into a law, which in turn imposes duties and confers legal rights. Thus, the compulsion that binds legal subjects is as critical to the construction of a legal mandate as the very purpose of lawmaking. Both are vitally necessary to the conceptualization of a legal norm.

Thus, the classical model, as constructed by J. Austin and J. Bentham, links coercion quite directly to legal norms. Legal norms are more or less orders backed by the threat of coercive force. It is easy to see why modern theorists reject the classical, reductive account of coercion in legal norms. The mere ability to coerce someone cannot adequately be described as law. (An older sibling, a bully on the playground, and an assailant in the alley may all be capable of compelling others to respect their will. They can also issue orders backed by attached sanctions. However, these cases cannot be attributed to law or right.)

The mere possibility of imposing actions by coercive pressure cannot constitute law. Coercion is merely a form of exercising power over someone. The classical model, devoid of other conditions, merely illustrates the exercise of social power over others, without properly describing it as law. Power, in this sense, is a broader concept than coercion [19].

Power is indeed a complex concept, and the law can exercise its power in many ways. Coercion is only one form of social power [14, p. 45].

Power can be exercised because of physical strength, wealth, social position or personal charisma [11].

Indeed, the law, contrary to the purely reductive image presented, often exercises its power by being normatively internalized by its subjects. There are at least three important ways in which brute power diverges from the kind of normative sanction that is the essence of law. First, having raw power over someone is not the same as having normative power over that person [20].

Second, power need not claim authority over its subject. The robber must not believe that he has a justified right to command his victim. He certainly does not believe that the individual he robs has a duty to listen to him.

Thirdly, coercion alone should not be part of a guiding or normative action and therefore should not be a sanction. Yes, brute power can be used as a sanction; the bully might beat you up because you didn't follow his order to hand over your daily lunch money. But, of course, the bully could also beat you up for no good reason. So the objection to the reductive picture of the relationship between coercion and law is true. The mere ability to compel others to act in a certain way may not be enough to make something law. This ability does not claim to establish systematic or stable rules, enforce these rules, or claim authority.

However, exposing the flaws of the classical model, legal theorists have often been inclined to believe that compulsion is only conditionally related to law – a human necessity that does not define its intrinsic nature. Although the views of J. Austin and J. Bentham need to be supplemented, it is a mistake to conceive of coercion as only contingently related to law. Rather, we must initially explore the missing features necessary to fully describe legal norms. Only after examining the other features of legal norms can we examine the role of coercion in fully describing legal norms. The classical model that J. Austin and J. Bentham outlined can be completed without losing sight of the characterization of coercion as intrinsic to law. To complete the classical model, it is essential to realize that law is a normative system and that it claims practical authority. Both of these aspects are themselves deep topics analyzed in detail by numerous works [13, p. 29].

Briefly discussing them may generate more questions than answers. However, even a cursory

approach is capable of highlighting the distinctions necessary to identify a viable concept of law and providing a platform from which to explore the unique role of coercion.

Law is clearly a normative system. Like all normative systems, it seeks to guide human activity by setting out how we "ought" to act. Obviously, not all laws are first-order norms.

Many laws, for example, set a deadline for paying income tax, change other legal rules, or create permissive rules by which someone can assume legal duties. But taken as a whole, law cannot be understood without recognising that it is a system of rules. When a law emerges, it pretends to guide human behavior [13, p. 29].

Sets out what we "should" do through a system or body of rules. This "ought" is meant to describe our course of action objectively, regardless of the subjective will of the sender, receiver or third party. There are moral, religious and personal norms. For example, in every family there is a set of rules that attempt to direct the behaviour of its members. Some norms may arise instantly. In other cases, a norm may emerge slowly, such as customs, or it may be a matter of philosophical or theological dispute, as in the case of moral and religious norms [13, p. 30].

H.L.A. Hart recognized the objective (normative) nature of "ought" in a legal system by distinguishing between "to be bound" and "to have an obligation". In H.L.A. Hart's terms, to be obliged means to be forced to do something. Having an obligation, however, exists regardless of whether the person escapes detection, is subject to sanctions, or feels or believes that they have an obligation. Arguing that one has an obligation based on a valid and valuable normative system is often important to correct one's lack of conviction or belief in one's duty.

The normative image of law helps us distinguish the role of norms from the mere presence of orders backed by force. As Hans Kelsen describes, a valid norm creates an objective "ought". The will of someone else, an armed man, for example, creates only a subjective "ought".

Ronald Dworkin describes this situation: "We make an important distinction between law and the general orders of a bandit. We believe that the structures of law – and its sanctions – are different in that they are binding in a way that the bandit's orders are not. J. Austin's theory does not frame such a distinction, because it defines an obligation as obedience to the threat of force, and thus bases the authority of law entirely on the sovereign's ability and willingness to punish those who do not obey. <…> But a rule differs from a order, namely in that it is normative, and sets a standard of behavior that impacts its subject above and beyond the threat it imposes. A rule can never be binding just because a person with physical power wants it to be so" [8].

Law, on the other hand, establishes rules that guide behavior. These norms exist independently of the accompanying threat of force. In this way, law, like all normative systems, establishes a "ought" that guides human behavior and criticizes noncompliance. These norms establish obligations and duties separately from force or fear of detection.

Law is not only normative, but is a particular type of normative system in that it claims authority. Law does not contain a system of normative rules with the caveat "Do what you want". What does it mean to define something as authority? One individual has authority over another when his dictates prevent the other from identifying other grounds for action. Or, as the old line goes, "Because I said so…". Thomas Hobbes addresses this type of authority in his discussion of orders. He defines an authoritative order as one where a man says: "Do this or don't do that, without waiting for any reason other than the will of the one who orders". Joseph Raz offers the most sophisticated elucidation of practical authority. According to this author, "a practical authority is one that can prevent or constrain consideration of other grounds for action" [8].

One can object to J. Raz's conception of authority for several reasons. How can law claim authority? How can a moral agent subordinate himself to someone else's authority? What is the function of the law's claim to authority? When is a claim to authority justified? Many fundamental legal documents in the world today – the United States Constitution for example – contain provisions that limit the scope of laws that can be enacted [5].

In firm ways, these documents give up their ability to claim authority on a range of issues, such as particular religious practices and First Amendment speech. Only a particular notion of law would exclude the totality of liberal Western legal systems. In this context of ideas, H.L.A. Hart notes that limiting the authority of law simply reflects the social practice of placing limits on the scope of grounds that the legal system can exclude. H. Kelsen complements H.L.A. Hart's view by noting that the law regulates its own creation. Thus, although its authority may be limited, these limits are created by the law itself [13, p. 37].

The difficulties of distinguishing law from other systems also imply that our previous examples are not based on linguistic intuition alone. This points to a built-in assertion of conceptual necessity; as long as we refer to the recognized and individualized concept of law, constraint is an inherent part of law, not merely necessary to ensure compliance.

The conception of compulsion as conceptually necessary in law is not merely a defining purpose. Our examples show that compulsion is one of the critical features for a normative system to claim legal status.

Recall two earlier points: first, even if society willingly submits to many normative systems that sometimes impose obligations greater than those imposed by law, only the system of coercively imposed duties constitutes a legal system.

Second, although people often follow the law for various reasons, the underlying constraint of the legal system independently precludes certain courses of action. Even when the law is never broken and a much richer system of rules (e. g. religious ones) is consistently followed, the minimum layer of coercively applicable rules is the only one characterised as law. J. Raz's position may raise some objections. The positivist model of law proposed by J. Raz considers that a norm can be qualified as a legal norm because it emanates from a certain social source [18, p. 43–44].

A norm is law if it is recognised by a social source determined by authoritative norms. Does this view modify the argument that law must be and is defined by its coerciveness? No, rather the source thesis simply pushes the question of the source of origin of coercion one step back. Let us imagine a society with three different leaders, each claiming to be the proper social source of law. Leader A leads a group of self-appointed individuals who occupy a large stone building from which he enacts what he claims to be legal law. Leader B leads a large group of individuals in a manner similar to a religious structure. Leader C is appointed on the basis of the ancient traditions of the society to interpret its customs. Notably, all three normative systems are identical and in full agreement [12, p. 86–88]. Now let us imagine a situation in which each of the normative systems mentioned takes a different position on an issue of social importance.

Leaders B and C appeal to the spiritual beliefs and traditions of the population to demand compliance with the proclaimed edicts. Leader A summons an armed battalion to enforce his orders. Notice that focusing on the appropriate social source leads to the same conclusion: the social source that can coercively enforce its dictates conceptually fits our notion of law.

J. Raz holds that the claim that coercion is unique to law is overstated [18, p. 149–150].

Other systems claim authority and use coercion to force members to abide by its rules (e. g., the Mafia).

Does the mafia or the group of robbers with their specific system of rules aspire to compete with the legal system? Let us remember the example of the robber who orders a person to hand over his wallet under threat of death. If such a group of people retreats into a desert, adopts its own rules and enforces them, does not the group of robbers create a new legal system? For example, upon arrival on American shores, settlers ignored the laws of the native tribes. The settlers promulgated their own authoritarian rules backed by their own military force. It seems inappropriate to characterize settlers as simply acting illegally on Native American land. It is clear that they constructed a competing legal system.

Recognizing that coercion is a conceptual feature of law gives us the resolution we need to individuate normative systems naturally described as law. The role of coercion in an authoritarian regulatory system illustrates the danger posed by mafia or robber gangs in a state when they aspire to be competing legal systems. This revelation naturally begs the question of how social norms that can be seen as authoritarian norms should be treated. Andrei Marmor observes that there are many social groups, with accompanying norms, to which we belong without clear consent or willing participation [15, p. 348].

There are even elaborate rules that determine the "correct" or "appropriate" style of dress for certain occasions and people who deviate from these are harshly criticized.

Doesn't the fact that a person finds exclusion from his or her religious or social group so psychologically terrifying that he or she feels compelled to abide by the rules of the group make those rules coercive (and coupled with normativity and authority, akin to law)? This is a difficult question. In this regard, I have already qualified as unsatisfactory J. Austin's claim that social sanctions cannot be considered law because they do not come from a political superior.

Unlike A. Marmor, however, the understanding that law is not only involuntary but also coercive reveals a distinction between powerful social norms and law. The tentative answer is found in the ideas

promoted by Aristotle on coercion and independent external motives [15, p. 348].

Let us recall Aristotle's view in determining what constitutes coercion [1]. Thus, the desire to be included in a social network is a desire that comes from within. In contrast, the coercive force that the law exerts is external and can be imposed on a person regardless of his or her attitude towards the law.

This approach can be considered far too simplistic. Perhaps constitutionally, humans are not exactly the kind of creatures capable of turning their backs on their social needs. It is difficult, if not impossible, to give up all socially important constraints; man, as a social being, cannot function effectively outside the ethos. Thus, the proposed model may lead us to believe that at some point, socially imposed constraint may be the law to some extent. If violation of an authoritarian norm on a desert island results in social exile (meaning in the given context certain death), the norm may constitute law, however it is described or named. Alternatively, this may indicate that the proposed model is incomplete; it has been argued that coercion, along with normativity and authority, is only necessary to delimit law. This example may indicate why these features are probably insufficient to describe law.

Grant Lamond's recent work on the role of coercion [14] in law resonates strongly with the picture of law we propose in this paper. G. Lamond notes that law is a system of rules. Moreover, he points out that law claims the authority to regulate a person's practical reasoning to the exclusion of other norms and does so across the full range of actions; that is, law is normative and authoritative across the board. Moreover, G. Lamond, in agreement with the present study, argues that the mere existence of sanctions does not make law coercive, and the conceptual role of coercion is not limited to the pragmatic question of its effectiveness.

However, G. Lamond denies that coercion is the fundamental constituent of law that individuates law from other global normative systems. Rather, he sees compulsion as determined by the law's status as a practical authority. Law claims the right to subdue a person's practical reasoning and change its normative position. Thus, in G. Lamond's view, the claim to authority is the justificatory link to the coercive force of law.

While G. Lamond believes it is possible to describe the law as coercive simply because it claims this right, in reality things are different. He argues that the law's coerciveness depends on whether the threat is real or not. G. Lamond ultimately concludes that the unique feature of the law is that it claims this authority on an indeterminate range of grounds, it is an overarching, authoritative and normative structure [14].

The justificatory rather than constitutive conception of law in G. Lamond's perspective results in a more attenuated role of constraint. For example, rejecting the idea that coercion is simply pragmatically necessary in law, G. Lamond suggests that law could authorize coercive enforcement by other social institutions. He points out that other social norms can attach sanctions to legal violations (shaming, ostracism, etc.) that independently reinforce legal norms. At the same time, G. Lamond argues that because the law could outsource its coercive enforcement to private groups or institutions, the law and its coercive enforcement are thus separable.

It is difficult to conceptualize G. Lamond's claim that the law could authorize other coercive measures, such as private violence, to enforce compliance with legal norms without internalizing this force. If the violation of a legal norm results in the permitted application of coercive force by the organized mob, this group would, in effect, become a police structure, bizarre and unreal as this may not seem.

Similarly, where the legal system authorises but does not require the use of coercive force to vindicate a legal right, the optional nature of that right does not erase the underlying compulsion. Overall, G. Lamond's thesis seems persuasive, except for his attempt to deny that the law is inherently coercive. The conclusion that coercion is tied to law merely because law uses its authority to justify coercion is insufficient. Not all global normative systems claim the right to forcibly impose their authoritarian demands. For example, many religious norms are considered valuable precisely because a person must willingly adopt a particular normative direction. The Catholic Church explicitly claims that its normative authority extends to certain portions of man's moral life, but leaves other realms of subjects' lives to be regulated by positive law [14].

However, religious zealots or cultural traditionalists argue that their normative systems are all-encompassing, authoritative, and fully justify violence or coercion to enforce their edicts. Ultimately, the authority of law is not just used to justify coercion. While other normative systems claim to be justified in their use of coercion, they simply do not or cannot effectively use coercion to enforce that authority. Thus, it is not the justificatory link,

but coercion itself that distinguishes law from other normative systems. At the same time, drawing on the above arguments, we conclude that compulsion is constitutive of law. The law may not be reducible to compulsion, but it is compulsion that transforms certain rules into legal rules.

We hope that in the above lines we have succeeded in sketching a simple but convincing picture of law as a fundamental element of the rule of law. The rule of law enacts rules. These norms claim to be authoritative; they present exclusionary grounds for action. Finally, law is intrinsically coercive. Without coercion, a normative system cannot be differentiated or understood.

This image of the rule of law has consequences for the reform of the current legal landscape. In particular, it excludes from the law those systems of rules that aspire to legal status but lack coercive enforceability. Much of the discussion in the paper is limited to theoretical meditations. On rare occasions, however, a legal problem illustrates the philosophical questions quite nicely and eloquently.

An example is the case of Western Sahara before the International Court of Justice [14, p. 25], the Court issued an advisory opinion on the precursor to the modern state of Algeria at the time of Spanish colonization. Thus, the Court ruled that organized tribes occupied the territory and had legal ties to the territory through various treaties. However, while Judge Dillard agrees that the fact of the presence of organized tribes is sufficient to establish that the territory was not terra nullius, it is nevertheless insufficient to determine whether the ties established by the tribes were legal ties. For this purpose it was necessary to identify the particular characteristics that make certain ties properly legal.

Thus, Judge Dillard noted that law must exercise a normative power over its subjects. Moreover, this normative power must, in some sense, be felt as authoritative or as a "deferential obligation". Thus, Judge Dillard consciously attempted to distinguish legal ties from those "based on religious, cultural, ethnic, linguistic or other factors". However, the analysis conducted by Judge Dillard is incomplete, as he overlooks the fact that legal rules must be enforceable, including coercively.

In our view this view presents only some of the challenges that repeatedly manifest themselves in the legal world. Some international laws cannot be regarded as truly legal. Many regimes of international law, to the extent that they lack enforceability, are difficult to distinguish from rules that might be proposed by a religious institution, a school or an interest group.

International law certainly qualifies as a legal regime to the extent that the enforceability of the international law regime is ensured through the enforcement apparatus of each Member State [11].

In conclusion, let us examine the results of our discussion and analysis efforts. After all, what is the basis for a theory of law that elevates compulsion to a conceptual necessity in law? The arguments presented above provide us with at least two valuable insights. The constitutive theory of law creates a narrow account of law that nevertheless insists on the presence of distinct features that allow a normative system to be considered law. Much of jurisprudence has been concerned over the last few generations with exploring the truth conditions of legal provisions. This debate has largely focused on the tension between the positivist model presented in this study and R. Dworkin's interpretivist model. Unquestionably, much ink has been spilled, and the hope of discovering new perspectives on the subject demonstrates boundless optimism.

However, defining compulsion as an essential feature of law offers a new insight into this long-standing debate. To appreciate why R. Dworkin's interpretivist model is so compelling, it is crucial to understand its difference from the positivist model and why understanding law as essentially coercive may reveal that R. Dworkin's model is wrong. R. Dworkin's conception of law is primarily an integrative model. Rather, in R. Dworkin's view, law is seen as a particular model of morality: legal morality [8].

However, moral rules are constantly subject to inspection and justification by the principles on which they are based. They must be examined in the context of their application in moral conflicts in order to arrive at a correct view of our moral duties. Likewise, legal norms gain their force from the norms embedded in legal values. Simply put, R. Dworkin argues that the truth of legal provisions – legal rights and obligations – are derived from a particular kind of political-moral reasoning [8].

The law, so understood, creates rights and obligations that exist by virtue of the background of the political rights and morality of each legal system. This background morality includes past legal decisions as well as other accompanying political values such as integrity, fairness, equality and freedom.

R. Dworkin concludes: "A principle is a principle of law if it appears in the soundest theory of law that

serves as justification for the explicit substantive and institutional rules of the jurisdiction in question" [8].

For R. Dworkin, this definition of law is critical. A provision is law if it is the best moral explanation of all legal rules, decisions and principles in a legal system. True provisions of law necessarily follow from and are derived from political moral rights.

At first glance, R. Dworkin's model seems irreconcilably distant from the positivist model. For R. Dworkin, the fact that legal principles are binding on judges is revealed by examining the role of judicial reasoning in the resolution of legal cases. The positivist principle holds that legal duties exist only by virtue of a recognised social practice – a rule of recognition – according to R. Dworkin. No judge imagines that where conventionally defined duties end, so does the law, leaving him or her free to "trot along" and make decisions according to his or her own reasoning. Rather, judges reason under principles of political morality in law to determine legally binding rights. Therefore, R. Dworkin believes, it is the principles of political morality that dominate the law [8].

However, most sophisticated positivist models do not deny that moral principles play a role in determining legal rights. For example, while J. Raz disputes that a legal rule can be valid according to its moral virtue as such, he recognizes that moral principles can be incorporated into a legal system by virtue of their social pedigree. If a legal rule incorporates a moral virtue such as "rightness" into the terms of a contract, validity relates to brute facts, not to whether the contract is a "moral fact" that is right, so long as it is so declared by the appropriate social sources [18, p. 325].

This formalist doctrine ignores the fact that, from any point of view, conflicting values and goals within the law cannot be resolved by legal rules alone. Law must supplement legal standards with other reasons. When this happens, judges are directed by law to engage in the best possible moral reasoning. This does not mean that these moral precepts are part of the law, because the law can compel judges to apply reasons that do not fall within the body of the law. It means that, in any positivist conception, applying legal rights brings the law into contact with morality.

Moreover, for J. Raz, the moral benefits of maintaining the law's authoritative capacity provide the justification for separating the courts' reasoning from direct moral reasoning.

While philosophical differences are sometimes important and often interesting, it is overwhelming to note how close these models become when they are put into practice [16].

R. Dworkin opposes the principles of positivism on the grounds that, without admitting that political moral principles are part of the law, plaintiffs' rights remain "outside the court" and must be based on the discretion of the judge.

While the positivist model proposed by J. Raz and others maintains some distance from R. Dworkin's model, it is a model that highlights the role of coercion and provides a more salient highlighting of the distinction in question. The recognition of compulsion as an inherent part of law reveals how accepting that legal principles are binding can give us more clarity on the model in question.

Certainly philosophical clarity is valuable in itself. Law is an important human institution, and we are therefore motivated to clarify its inherent characteristics appropriately and continuously. But a model of law that highlights the inherently coercive nature of gives us much more than philosophical clarity. Indeed, highlighting the coerciveness of law reminds us how important the problem of analytic jurisprudence of what constitutes law is. Coercion is a concept that engages our moral faculties in a variety of ways. Even for those who argue that law is or is not intrinsically coercive, one thing is clear: coercion requires a justification of the coercive act itself [14, p. 52].

Indeed, some regard justifying the coercive nature of law as the fundamental motivation of legal philosophy. Because coercion seeks to eliminate some part of a person's choices or freedoms, it often appears as a prima facie evil. Coercion limits autonomy, freedom of decision and action. Thus, coercion being inherent in law places the law under a unique moral burden – a burden of justification that is distinct from the burden of justification that falls on other normative systems.

Law must be justified in a way that other normative systems might not. Moreover, the fact that the law's constraint is involuntarily imposed on an entire community – whose members may have very different conceptions of fundamental legal principles limits the kind of justificatory grounds to which the law must conform.

Finally, the moral requirement to justify the coerciveness of law within the rule of law justifies the law itself – being related to nothing other than the need to justify a complete political theory. And while we cannot outline a viable justified political theory here, highlighting the coercivity of law allows us to know the limits that such a justification must

respect and the burden it must bear. If coercion is built into the very nature of law, then so too is the need for justification.

The coercive nature of law differs from other relationships that can bind or constrain one's actions – for example, personal and communal relationships – the law must be justified in unique ways. Understanding law as coercive may therefore show that these important restrictions on the grounds that justify legal force can be built into the very nature of law. It is not a trivial proposition to imagine that a legal system by its nature must conform to certain grounds in order to be justified. I. Kant and many others have noted that coercion can be used, indeed may be necessary – as an instrument of justice to secure the widest mutual liberty for all. By bringing coercion to the forefront of our concept of law, we actually recall the dangerous force of law. Law claims to be the supreme normative system in our practical reasoning. This claim must be vigilantly challenged and, in light of the law's compulsion, requires continual justification.

Professor V. Gutuleac states that coercion can be legal or illegal. The latter can degenerate into despotism of state organs, which puts the individual in an unprotected state. Such coercion is largely based on such negative phenomena as abuse of power, incompetence of the state apparatus, corruption, etc. Such coercion is particularly characteristic of states with undemocratic political regimes [22, p. 4].

The author U. Chetruș reiterates that it is important to specify that the coercion regulated by contraventional, civil, criminal, etc. laws must not reflect the interest of a party, or become an instrument of the ruling party. It is known that laws adopted in parliament, in the absence of opposition, take on a political character of the party with a parliamentary majority [3, p. 47].

We consider that the legal regulation of coercion requires the utmost diligence even in democratic countries. Legal coercion is recognized to be the form and extent of which is strictly and concretely determined by legal norms and which is applied according to procedural norms in the form of concrete measures. It is important in this respect that the legality, soundness and fairness of legal coercion can be subject to review and can be challenged in court.

N.V. Makareiko holds that the degree of legality of coercion is determined by the extent to which it corresponds to the fundamental principles of the legal system; it is unique and general throughout the territory of the state; its content, limits and conditions of application are regulated by law; it acts through the mechanism of reciprocal rights and obligations of the subject applying the coercion and the subject who bears it; it has developed procedural forms. Closely related to the legal nature of coercion is the system of principles underlying it, which are considered to guarantee the application of fair and just coercion [24, p. 88].

Constraint is seen as a system of interdependent elements, the meeting of which is vital for its existence. The structure of constraint has been discussed by several scholars. For example, Ch.W. Morris [23] considers that the constituent elements of the structure of constraint are: the subject of constraint, the exercise of constraint as a state, the process of submission to the will of the constrained, the object of constraint.

In the view of the researcher T. Honoré [21], these elements form a narrower system than state coercion – this is the case of the legal relations of applying measures of coercion. In the structure of legal relations, such elements as the subject of coercion, the object of coercion and the process of its realization can be identified. In this respect, the author considers that the determination of the structure of coercion (of internal organization) is possible only if all the necessary and obligatory elements in its system are highlighted, without which state coercion cannot exist. Thus, in his view, coercion has the following structure: rules of law regulation, which set the legal obligations of the subjects of law; rules of law protection, which regulate the order of application of state coercion in order to ensure the execution of obligations; the legal fact – the factual basis of the application of coercion; the legal relationship of application (realization) of coercion; the result of the application of state coercion.

The author U. Chetruș argues that state coercion is a legal relationship with a protective character. It arises between the State and the individual when the latter commits an unlawful act, in other words, any violation of the legal norm can give rise to a relationship of coercion, which is established between the State and the author of such violation [3, p. 75].

In this regard, author D. Cornean [6, p. 7–8] notes that the force of the law materializes in social life by means of a legal relationship of constraint, understood as a plurality of rights and obligations, of substantive or procedural law, which arise as a result of the commission of an unlawful act (non-compliance with the model prefigured by the norm) and through which the application of legal sanctions is achieved.

In the view of researcher D.K. Simes [25], coercion implies a relationship in which the governing subject – the competent body for the protection of legal norms or the public official – applies the measures of coercion to the subject obliged to bear and execute those measures, i. e. the governed subject. The importance of researching state coercion as a legal relationship lies in the fact that it makes it possible to examine the grounds on which these legal relationships arise, i. e. the legal facts underlying them, which are particularly important for the legality of coercion.

Conclusions. In conclusion, we argue that the following grounds are necessary for the application of coercion:

– *the legal basis* presupposes the presence of legal norms that provide for the possibility of applying coercion to certain subjects in concrete cases;

– *the factual basis* presupposes the occurrence of the legal event provided for in the law – the event or act which generated the legal relationship;

– *the formal basis* implies the issuing by the state body of the act of application of the law ordering the application of the constraint to a specific subject. In other words, coercion as a physical action is applied by special state bodies on the basis of a court decision or administrative act. In the absence of such acts, coercion cannot be exercised. Regarding the subjects, the author Gh. Costachi reiterates that the legal relationship of coercion is a power relationship, bilateral, one of the parties being necessarily a state body, a representative of the state. The other party to the legal relationship can be any subject to whom the power of the state extends.

We conclude that the legal coercion applied by the state must involve proportionate measures and sanctions, in such a way that, on the one hand, it creates the necessary inhibiting factors in the conscience of those who would try to break the law and, on the other hand, it strengthens the feeling of security in others, inspiring them with the conviction that the law, the state, protects them and that they should not resort to non-state, unofficial means in order to take the law into their own hands. It is absolutely essential that the application of coercion should not be used to infringe the rights and freedoms of individuals or to cause physical or mental suffering. We believe that only in such a situation will legal coercion contribute to the formation of the ethical attitude of citizens, increasing their psychological readiness to respect the law.

References

1. Aristotel. The basic works of Aristotle / ed. by R. McKeon. London : W.D. Ross trans, 2001. 1520 p.

2. Austin J. The province of jurisprudence determined and the uses of the study of jurisprudence. Edinburg : Yell-Red, 1994. 1341 p.

3. Chetruș U. Rolul aplicării constrîngerii juridice în asigurarea ordinii de drept și a legislației în vigoare. *Revista Națională de Drept*. 2007. № 11. P. 71–80.

4. Chetruș U. În actualitate: garantarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului și cetățeanului în aplicarea măsurilor de constrîngere juridică. *Legea și Viața*. 2007. № 7. P. 46–48.

5. Constituția SUA, art. I, § 8. URL: https://constitutii.files.wordpress.com/2013/02/constitutia-s-u-a.pdf.

6. Cornean D. Constrîngerea în drept. Lugoj : Editura Dacia Europa Nova, 1999. 259 p.

7. Costachi Gh., Chetruș U. Rolul dreptului în intermedierea constrîngerii exercitate de către stat. *Legea și Viața*. 2013. № 4. P. 5–11.

8. Dworkin R. Taking Rights Seriously. URL: https://scholarship.law.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2438&context=lawreview.

9. Ferdinandusse W. Out of the Black-Box? The International Obligation of State Organs. *Brooklyn Journal of International Law*. 2003. Vol. 29. Iss. 1. P. 66–71. URL: https://brooklynworks.brooklaw.edu/bjil/vol29/iss1/2.

10. Finnis J. Religion and State: Some Main Issues and Sources. URL: https://scholarship.law.nd.edu/law_faculty_scholarship/867/.

11. Friedman R.B. On the concept of Authority in Political Philosophy. URL: https://www.econbiz.de/Record/on-the-concept-of-authority-in-political-philosophy-friedman-richard/10002172515.

12. Hart H.L.A. Positivism and the Separation of Law and Morals. URL: http://www.horty.umiacs.io/courses/readings/hart-1958-positivism-separation.pdf.

13. Kelsen H. Doctrina pură a dreptului. București : Humanitas, 2000. 420 p.

14. Lamond G. The Coerciveness of Law. *Oxford Journal of Legal Studies*. 2000. Vol. 20. Iss. 1. P. 39–62. URL: https://doi.org/10.1093/ojls/20.1.39.

15. Marmor A. Philosophy of Law. Princeton : Princeton University Press, 2014. 588 p.

16. Moore M. Four Reflections on Law and Morality. *William & Mary Law Review*. 2007. Vol. 48. Iss. 5. P. 1523–1529. URL: https://scholarship.law.wm.edu/wmlr/vol48/iss5/2.

17. Oberdiek H. The Role of Sanctions and Coercion in Understanding Law and Legal Systems. URL: https://philpapers.org/rec/OBETRO-2.

18. Raz J. The authority of law: Essays on law and morality. URL: https://oxford.universitypressscholarship.com/view/10.1093/acprof:oso/9780198253457.001.0001/acprof-9780198253457.

19. Russell B. Power: a new social analysis. URL: https://www.amazon.com/Power-Social-Analysis-Routledge-Classics/dp/0415325072.

20. Wolff R.P. The Conflict Between Authority and Autonomy. URL: https://rintintin.colorado.edu/~vancecd/phil100/Wolff.pdf.

21. Honoré T. A theory of coercion. *Oxford Journal of Legal Studies*. 1990. Vol. 10. Iss. 1. P. 94–105. URL: https://doi.org/10.1093/ojls/10.1.94.

22. Gutsulyak V., Zaharia Sh. Legal enforcement as a method of public administration in the field of law enforcement. *Legea și viața*. 2008. № 4. P. 4–12.

23. Morris Ch.W. State coercion and force. *Social Philosophy and Policy*. 2012. Vol. 29. Iss. 1. P. 28–49. URL: https://doi.org/10.1017/S0265052511000094.

24. Hughes R.C. Law and coercion. *Philosophy Compass*. 2013. Vol. 8. Iss. 3. P. 231–240. URL: https://doi.org/10.1111/phc3.12013.

25. Simes D.K. Deterrence and Coercion in Soviet Policy. *International Security*. 1980–1981. Vol. 5. № 3. P. 80–103. URL: https://doi.org/10.2307/2538421.

Tănase Oleg,
International Free University of Moldova (Chisinau, Republic of Moldova)

УДК 343.985:(355.44+623.565)
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.3

ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ВСТАНОВЛЕННЮ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ТЕРОРИСТИЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

Бондаренко Є. В.

У статті узагальнено та систематизовано обставини, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування при надходженні повідомлення про вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, створення терористичної групи чи терористичної організації, фінансування тероризму. У разі отримання інформації про такі події однією з важливих обставин на початковому етапі розслідування є встановлення ознак події самого факту вчинення терористичних дій передбачених Кримінальним кодексом України (застосування зброї, учинення вибуху, підпалу чи інших дій тощо (ч. 1 ст. 258); публічні заклики до вчинення терористичного акту, розповсюдження, виготовлення або зберігання матеріалів з такими закликами (ст. 258[2]); підшукування співучасників для об'єднання в стійку організацію для спільної терористичної діяльності, детальний розподіл між ними функцій та обов'язків, об'єднання їхніх зусиль, розроблення плану (ст. 258[3]); передачу власних готівкових коштів фізичними особами представникам терористичних та/або сепаратистських організацій тощо (ст. 285[5])). У зв'язку з цим, саму подію вчинення злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю автором визначено як комплекс активних дій злочинців у складі групи, що детерміновані їхніми індивідуальними особливостями, суб'єктивним ставленням до предмета безпосереднього замаху й об'єкта терористичних дій, які виконують у певній послідовності та спрямовані на підготовку, вчинення і приховування злочину в певних умовах місця та часу чи спонтанного його вчинення, використовуючи при цьому відповідні знаряддя й засоби.

Оцінено доказове значення встановлення: предмета злочинного посягання (життя і здоров'я громадян, свобода їх пересування, державне або комерційне майно; кошти та майно); часу і місця вчинення злочину (безпосереднє застосування зброї, учинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків); вербування, фінансове або матеріальне забезпечення окремого терориста чи терористичної групи (організації), втягування у вчинення терористичного акту, публічні заклики до вчинення терористичного акту, сприяння вчиненню терористичного акту тощо; способу злочинної діяльності (підготовка, вчинення та приховування злочинних дій).

Ключові слова: *розслідування, кримінальне провадження, терористична діяльність, терористичний акт, фінансування тероризму, подія злочину, предмет, час, місце, спосіб.*

Bondarenko Ye. V. Circumstances to be established at the initial stage of the investigation of crimes related to terrorist activities

The article summarizes and systematizes the circumstances that must be established at the initial stage of the investigation upon receiving a notification of the commission of a terrorist act, public calls to commit a terrorist act, the creation of a terrorist group or terrorist organization, and the financing of terrorism. In the case of receiving information about such events, one of the important circumstances at the initial stage of the investigation is the establishment of signs of the event of the very fact of committing terrorist acts provided for by the Criminal Code of Ukraine (use of weapons, committing an explosion, arson or other actions, etc. (Part 1 of Article 258); public calls to commit a terrorist act, distribution, production or storage of materials with such calls (Article 2582); searching for accomplices to unite in a stable organization for joint terrorist activities, detailed distribution of functions and responsibilities between them, unification of their efforts , development of a plan (Article 2583); transfer of own cash by individuals to representatives of terrorist and/or separatist organizations, etc. (Article 2855)). In this regard, the very event of committing crimes related to terrorist activities is defined by the author as a complex of active actions of criminals as part of a group, determined by their individual characteristics, subjective attitude to the object of the direct attempt and the object of terrorist activities, which are carried out in a certain sequence and are aimed at the preparation, commission and concealment of a crime in certain conditions of place and time or its spontaneous commission, while using appropriate tools and means.

© Бондаренко Є. В., 2022

The evidentiary value of establishing: the subject of criminal encroachment (life and health of citizens, their freedom of movement, state or commercial property; funds and property); the time and place of the crime (direct use of weapons, explosion, arson, or other actions that posed a danger to human life or health or caused significant property damage or other serious consequences); recruitment, financial or material support of an individual terrorist or terrorist group (organization), involvement in the commission of a terrorist act, public calls for the commission of a terrorist act, assistance in the commission of a terrorist act, etc.; method of criminal activity (preparation, commission and concealment of criminal acts).

Key words: *investigation, criminal proceedings, terrorist activity, terrorist act, terrorist financing, crime event, object, time, place, method.*

Постановка проблеми. Упродовж усього періоду існування незалежної України проблема протидії злочинам, пов'язаним з терористичною діяльністю, особливо в умовах сьогодення, залишається однією з пріоритетних. У сучасному світі серед уже визнаних «традиційними» загроз екологічної, енергетичної, демографічної, продовольчої кризи дедалі вагоміше місце посідає насильство щодо великих груп населення. Глобалізація соціально-економічних процесів, зростання рівня міграції, складне безпекове середовище, у якому перебуває Україна, зростання обсягів незаконного обігу вогнепальної зброї, передусім за рахунок її витоку з тимчасово непідконтрольних владі регіонів, широкі можливості, які надають користувачам новітні інформаційні й телекомунікаційні технології, подекуди несистемні заходи, яких уживають правоохоронні органи щодо протидії цим явищам, є об'єктивними чинниками для поширення в Україні виявів тероризму. В умовах військової агресії проти України, суттєвого збільшення в незаконному обігу кількості засобів ураження відбувається зростання рівня особливо тяжких кримінальних правопорушень терористичного спрямування, учинених у складі організованих груп і злочинних організацій шляхом зрощування з корумпованим чиновництвом і криміналітетом. Зазначене детермінує нові виклики на тлі активізації співпраці українського злочинного світу з терористичними угрупованнями країн близького й далекого зарубіжжя [1].

Загалом, за офіційними статистичними даними, у 2021 році спостерігалося зменшення чисельності терористичних актів (ст. 258) (332; –28,6%); фактів створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ст. 260) (213; –43,4%); незаконного виготовлення, переробки чи ремонту вогнепальної зброї або фальсифікації, незаконного видалення чи зміни її маркування, або незаконного виготовлення бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв (ст. 263^1) (132; –21,4%); викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 262) (48; –12,7%); бандитизму (ст. 257) (12; у 2020 р. – 20). Крім того було менше випадків завідомо неправдивого повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності (ст. 259) (693; –16,8%), а також порушення встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки (ст. 270) (367; –21,1%). Проте зросло число фактів створення терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258^3) – 136 (+10,6%); створення, керівництва злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участі у ній (ст. 255) – 173 (+88,0%); фінансування тероризму (ст. 258^5) – 50 (+35,1%) [2; 3].

Однак, у сучасних умовах тероризм являє серйозну загрозу безпеці не тільки держави, але і усьому світовому співтовариству, тим більше в умовах ведення війни на території України. У боротьбі з цим найнебезпечнішим злом повинні бути задіяні всі державні структури, при цьому важлива роль надається криміналістичному забезпеченню їх розслідування.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Пошук шляхів удосконалення правових та організаційних засад протидії злочинам, пов'язаним із терористичною діяльністю, був предметом активних дискусій у працях В. П. Бахіна, О. В. Бауліна, Т. М. Бульби, А. Ф. Волобуєва, А. О. Данилевського, В. А. Журавля, М. В. Костенка, М. О. Ленко, В. В. Літвіна, Р. В. Мельника, М. О. Мілевського, М. А. Михайлова, В. В. Поліщука, М. В. Савчука, О. В. Сав'юка, М. О. Семенишина, Т. В. Скуби, В. В. Тіщенка, С. С. Чернявського, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітька, М. С. Цуцкірідзе І. В. Цюприка та інших.

Вагомий внесок таких учених у розроблення предмету статті є безперечним, однак аналіз вітчизняної криміналістичної та кримінальної процесуальної теорії й практики показує, що в умовах сьогодення вельми актуальним залишається з'ясування обставин, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування таких злочинів.

Виклад основного матеріалу. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень, відіграють важливу роль у діяльності з виявлення, розкриття та розслідування злочинів. Це пояснюється тим, що кримінальне провадження є програмою дій уповноважених суб'єктів, націлених на збирання достовірних, достатніх, допустимих і належних доказів. Йдеться про те, що доказування в рамках кримінального провадження здійснюється шляхом доказування низки обставин, які у своїй сукупності дозволяють встановити як наявність кримінального караного суспільно небезпечного діяння, так і наявність в ознаках скоєного діяння складу кримінального правопорушення; обрати вид і міру покарання; забезпечити відшкодування збитків, завданих злочином, та інших затрат, пов'язаних із провадженням досудового розслідування; поновити порушені кримінальним протиправним діянням права постраждалих осіб; попередити вчинення інших кримінальних правопорушень [4, с. 187]. Іншими словами, як стверджує В. С. Перлін, визначення кола обставин, що підлягають з'ясуванню, дозволяє правильно визначити стратегічні й тактичні завдання розслідування, а також криміналістичні засоби їх вирішення [5, с. 269].

Роль обставин, що підлягають з'ясуванню, в методиці розслідування терористичних актів полягає в тому, що вони «визначають напрями розслідування і формулювання його завдань, у тому числі й тактичних. Це природно, оскільки ці обставини визначені законодавцем як обов'язкові для доказування (ст. 91 КПК України), вони створюють систему цілей, формують єдині настанови в розслідуванні» [6, с. 205]. Крім того, значення та місце обставин, що підлягають з'ясуванню, в структурі методики розслідування кримінальних правопорушень окремого виду (групи) полягає в тому, що вони зумовлюють завдання розслідування окремих категорій кримінальних протиправних діянь, характер яких визначає напрям розслідування та особливості планування у провадженнях цієї категорії [7, с. 7–8].

При цьому жодним чином не варто ототожнювати предмет доказування (обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні) та обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінального правопорушення. Одразу зазначимо, що останні формуються на базі перших, але не дублюють їх. Як указує з цього приводу В. А. Журавель, «обставини, що підлягають з'ясуванню, наповнюючись змістом конкретної кримінально-правової норми, трансформують їх у структуру, яка й утворює систему правових цілей і стратегічних завдань розслідування» [8, с. 201]. Адже, як слушно вказує Г. Ю. Нікітіна-Дудікова, щоб завдання розслідування успішно здійснювалися, необхідно в усіх випадках з'ясувати зміст, характер і кількість обставин, що відбулися. Оскільки кримінальне правопорушення – це складне явище, то вивчення та опис його доцільно робити за допомогою накопичених знань в апараті інших теоретичних систем, у якому повинні міститися не будь-які відомості про кримінальне правопорушення, а лише ті, що мають значення для організації діяльності працівників правоохоронних органів, тобто за допомогою обставин, що підлягають з'ясуванню в кожному конкретному кримінальному правопорушенні [9, с. 116].

До того ж, як зазначає А. В. Коваленко, КПК України визначений загальний перелік обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. У структурі окремих методик розслідування злочинів перелік таких обставин з огляду на особливості відповідних посягань розширяється та конкретизується з метою використання на практиці [10, с. 103].

Відповідно важливо виокремлювати обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування, в окремій криміналістичній методиці, оскільки це дає можливість визначити оптимальну систему слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій відповідно до слідчої ситуації; визначити пріоритетні напрями роботи оперативних підрозділів щодо отримання фактичних даних й орієнтуючої інформації; сформулювати перелік судових експертиз, які мають бути призначені під час досудового розслідування; скласти перелік осіб, що підлягають обов'язковому допиту під час розслідування; висунути чіткі версії та розробити алгоритми їх перевірки тощо [11, с. 88].

Більше того, встановлюючи обставини, що підлягають з'ясуванню, прокурор, слідчий паралельно здійснюють процесуальне доказування в кримінальному провадженні щодо терористичного акту. Це, в підсумку, забезпечує: реалізацію прав і законних інтересів усіх учасників кримінального процесу; вирішення завдань лише на підставі достовірно встановлених у процесі доказування обставин; участь заінтересованих суб'єктів у доказуванні як гарантії реалізації принципів кримінального процесу; прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні виключно на підставі доказів [12, с. 425].

Тож убачається правильною позиція О. В. Пчеліної, згідно з якою «обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінального правопорушення є міжпредметною категорією, так як вивчаються одночасно такими науками, як кримінальний процес і криміналістика. При цьому в кожній із названих наук для позначення згаданих обставин використовується різна термінологія. Зокрема, в кримінальному процесуальному праві вказану категорію позначають як предмет доказування або обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. В криміналістиці ж зустрічаються такі поняття як предмет розслідування, обставини, що підлягають встановленню, або обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень» [4, с. 278].

Проблеми досудового розслідування злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю, зумовлені: складністю установлення мети та мотиву підозрюваного у випадках, коли не висунуто прямих погроз або вимог до вчинення або після вчинення терористичного акту (64,0 %); складністю виявлення слідів, які вказують на причетність певних осіб до вчинення терористичного акту (сліди можуть бути знищені вибухом, пожежею, унаслідок паніки серед потерпілих, свідків, а в окремих випадках – учасниками слідчого огляду, які не акцентували на них уваги і належно їх не дослідили), фінансуванням тероризму тощо (52,0 %); протидією розслідуванню з боку терористів – від намагань перешкодити кримінальному провадженню аж до погроз учинити повторні терористичні акти, якщо не буде виконано їх вимоги (39,0 %); об'єктивними труднощами в роботі зі свідками, що спричинені як психологічним шоком, панікою, так й особливостями людського сприйняття (38,0 %); створенням терористами несприятливого емоційного стану, що породжує чутки, викривлення інформації, домисли з боку свідків, а також безпідставне визнання провини деякими психічно неврівноваженими особами, які прагнуть привернути до себе увагу, чим заважають процесу розкриття злочину та кримінальному провадженню (31,0 %). Значна кількість проблем досудового розслідування злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю, стосується саме обставин, що становлять предмет доказування, визначених ст. 91 КПК України.

З огляду на це, актуальності набуває окреслення кола питань, які мають бути послідовно вирішені в процесі досудового розслідування для встановлення обставин учинення злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю, і забезпечення справедливого притягнення винних до кримінальної відповідальності, а за необхідності – й застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб, причетних до терористичної діяльності.

Передумовою для початку досудового розслідування злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю, є надходження до правоохоронного органу України заяви чи повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення, яке містить фактичні дані, а саме безсумнівні відомості про застосування зброї, учинення вибуху, підпалу чи інших дій, які становили небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, а також наявність погрози вчинення зазначених дій.

Уже стало аксіомою твердження про те, що правильне та своєчасне визначення предмета доказування позитивно позначається на організації досудового розслідування. Діяльність слідчого і прокурора стає більш послідовною, цілеспрямованою й ефективною. Надмірне розширення предмета доказування призводить до того, що невиправдано затягується час досудового розслідування, збільшуються процесуальні витрати і зростає навантаження на всіх його учасників через зайве нагромадження відомостей про факти, які не мають істотного значення для кримінального провадження. Безпідставне обмеження предмета доказування зумовлює неповноту й однобічність досудового розслідування, створює уявлення у свідомості залучених до нього осіб про упереджене ставлення слідчого і прокурора до підозрюваного та загалом негативно позначається на можливостях сторони обвинувачення в суді. У зв'язку із цим, виникають сумніви щодо результатів досудового розслідування, а доказів виявляється недостатньо для того, щоб суд постановив справедливий вирок [13, с. 29].

З'ясовуючи обставини кримінального правопорушення, слідчий має враховувати, що предметом злочинного посягання під час учинення злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю, може бути будь-який об'єкт матеріального світу. Результати вивчення кримінальних проваджень дають підстави визначити такі з них: життя і здоров'я громадян, свобода їхнього пересування (незалежно від статусу в суспільстві); державне або комерційне майно (зокрема, історичні та релігійні пам'ятки культури, які можуть бути пошкоджені внаслідок учинення терористич-

них дій). Предмети, на які спрямовано посягання, здебільшого мають значну матеріальну цінність, подеколи їхню вартість оцінити зовсім неможливо (наприклад, релігійні та культурні цінності, які є всесвітньою спадщиною).

Якщо йдеться про сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258[3] КК України), то предметом цього злочину є кошти (одержані або придбані з використанням об'єктів власності, що безпосередньо чи опосередковано знаходяться у власності чи під контролем осіб, які сприяють тероризму, або пов'язаних із ними юридичних і фізичних осіб) чи інше майно (отримане як законним шляхом, так і незаконним).

Гроші, що надходять до терористів, також можуть мати легальне або кримінальне походження. За даними дослідницької організації Councilon Foreign Relations, основна проблема у виявленні фінансування тероризму полягає в тому, що до 70,0 % усіх коштів терористи одержують з легальних джерел (хоча для одержання коштів вони активно використовують і незаконні джерела: контрабанда, рекет, торгівля наркотиками, зброєю тощо). Водночас значну частину коштів терористи одержують від бізнесу, благодійних фондів і приватних спонсорів, що найчастіше не знають, на яку саме мету їх витрачають.

Подія злочину відбувається в певних умовах, місці та часі. Сукупність цих умов у криміналістиці називають «обстановка злочину». Обстановка вчинення злочину має важливе значення для практичної, дослідницької діяльності криміналістичної спрямованості та визначає коло обставин, що підлягають доказуванню.

Час і місце належать до переліку обставин, що підлягають встановленню під час розслідування злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю. Їх визначають злочинці залежно від того, яку мету вони переслідують, який обирають спосіб і як складаються обставини. Дані про час учинення злочину дають змогу оцінити обставини злочинної події.

Терористи ретельно обирають час для вчинення своїх дій, ураховуючи місце вчинення злочину. Зазвичай головний критерій під час вибору часу вчинення злочину, передбаченого ст. 285 КК України, – це ймовірність якомога більшої кількості жертв і заподіяння значної матеріальної шкоди. Проаналізувавши час учинення терористичних актів, ми дійшли таких висновків: у денний час доби їх учиняють переважно на вулицях (зокрема, вибухи автотранспорту, припаркованого на вулиці) і вокзалах; у ранкові та вечірні години – на зупинках транспорту та в метрополітені, тільки в ранкові години – на залізничному транспорті й ринках, у нічний час – у житлових будинках, на промислових підприємствах та інших стратегічно важливих об'єктах. У закладах дозвілля та освітніх установах злочинці спеціально планують учинення терористичних актів на період проведення масових гулянь, театралізованих вистав або урочистих заходів.

Слід акцентувати увагу на тому, що злочини, пов'язані з терористичною діяльністю, належать до категорії тих, які, зазвичай, не відбуваються протягом декількох годин (у 96,0 % кримінальних проваджень). Уважаємо хибною практику, коли слідчий встановлює принаймні місяць прийняття рішення організатором про створення терористичної групи чи терористичної організації або вказує час створення – весь період злочинної діяльності. Насамперед це стосується злочинів, які кваліфікують за ознаками ст. 285[3] КК України.

З моменту виникнення наміру про створення терористичної групи (терористичної організації) до моменту функціонування минає кілька місяців, а злочинна діяльність може тривати роками. Час злочину за цим складом охоплює кілька періодів: час виникнення умислу на вчинення терористичних дій і розроблення плану зі створення терористичної групи (терористичної організації); період вчинення підготовчих заходів; період вчинення дій, результатом яких стало безпосереднє створення терористичної групи (терористичної організації).

Часові межі зазвичай встановлює організатор під час розроблення плану терористичної діяльності злочинного угруповання. Основним фактором є особистісні особливості організатора. На час учинення злочину впливають й інші обставини. Зокрема, це кримінальна спрямованість, наявність фінансової бази, технічних засобів, коштів, запланований спосіб учинення злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю, наявність професійного і кримінального досвіду як безпосередньо в організатора, так і в членів групи, необхідність їх навчання. Для створення злочинної організації на базі вже створеної організованої групи з налагодженим злочинним бізнесом часовий період може бути досить обмеженим.

На підставі викладеного вище вважаємо за можливе запропонувати такий перелік питань, обов'язкових для з'ясування під час доведення часу створення злочинного угруповання (злочинної організації) у кримінальних провадженнях про

злочини, пов'язані з терористичною діяльністю: коли в організатора виник умисел на створення злочинного угруповання (злочинної організації); коли організатор вирішив, яка кримінальна спрямованість злочинного угруповання; коли виник умисел на зайняття терористичною діяльністю; коли була визначена територія створення злочинного угруповання (злочинної організації) і територія дислокації структурних підрозділів; коли організатор залучив до діяльності керівників і перших учасників угруповання (організації); коли здійснено початковий, основний та завершальний етапи механізму злочину; коли здійснено заходи щодо структурування злочинного угруповання (злочинної організації); коли і впродовж якого періоду здійснювали дії з підготовки конкретних злочинів; коли організатор налагодив корупційні зв'язки; як часто відбувалися зустрічі членів злочинного угруповання; коли залучено матеріальні й технічні засоби; коли було отримано чи мало бути отримано фінансову чи іншу матеріальну вигоду.

Важливим для встановлення обставин кримінального провадження під час розслідування злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю, є дослідження місця вчинення злочину. У нашому випадку – це місце: застосування зброї, учинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків; вербування, озброєння, навчання особи з метою вчинення терористичного акту; фінансового або матеріального забезпечення окремого терориста чи терористичної групи (організації), організації, підготовки або вчинення терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, сприяння вчиненню терористичного акту, створення терористичної групи (організації).

Криміналістичне та процесуальне значення місця вчинення злочину полягає в тому, що на ньому виявляються та набувають доказового значення сліди й інші об'єкти; обставини, способи, час і предмет злочинного посягання; виявляються характер дій та особистісні властивості злочинця, встановлюють очевидців.

У криміналістиці прийнято вважати, що місце злочину охоплює всі ділянки простору, на яких виконують кожен з елементів способу, що використовував винний [14; 15].

Місцем створення терористичної групи або терористичної організації є територія, на якій організатор планує і здійснює активні дії, пов'язані з терористичною діяльністю. Намір на створення такої групи (організації) може виникнути в організатора на одній території, підготовчі дії та дії зі створення й приховування цієї діяльності буде здійснено на іншій.

Згідно з результатами вивчення кримінальних проваджень, 81,0 % злочинних груп (організацій) створюють в обласних центрах і містах-мільйонниках, що пов'язано з вищим життєвим рівнем населення, обігом значних сум коштів. До 13,0 % створюють і здійснюють злочинну діяльність на території кількох регіонів країни, 6,0 % створені на території декількох держав.

На час проведення дослідження найбільше виявлено фактів фінансування тероризму та сепаратизму, за результатами вивчення кримінальних проваджень, були території міст-мільйонників, Луганської та Донецької областей. Концентрація фінансових потоків, що стосуються фінансування тероризму та сепаратизму, відбувається на сусідніх областях.

Під час встановлення місця вчинення злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю, слідчий повинен встановити питання, які стосуються як створення злочинного угруповання, так і вчинення кримінально протиправних дій терористичної спрямованості. До окреслених питань належать такі, де саме: в організатора виник умисел на створення злочинного угруповання, сформувалися мета й мотив; створено злочинне угруповання, знаходиться місце (місця) дислокації структурних підрозділів; відбувалися зустрічі організатора з керівниками угруповання й керівниками структурних підрозділів, іншими довіреними особами з метою вчинення дій терористичного характеру; відбувався загальний збір, чи збігаються ці місця; розроблено та здійснено способи залучення корумпованих зв'язків; придбано матеріальні засоби й отримано фінансову вигоду; відбувався розподіл коштів між членами злочинного угруповання; вчинено підготовчі дії, спрямовані на створення угруповання; планували вчинення терористичних актів; виготовляли і поширювали матеріали із закликами до вчинення терористичного акту; здійснювали передання майна терористу, терористичній групі (організації) або відбувалися певні домовленості щодо нього.

Це не вичерпний перелік питань, які стосуються місця та часу вчинення злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю. Їх може бути конкретизовано залежно від складу кожного злочину цього виду та від конкретних обставин його вчи-

нення. Крім того, слідчий повинен ураховувати ту обставину, що часто такі злочини кваліфікують за сукупністю з іншими кримінально протиправними посяганнями.

Установлення способу вчинення злочину, пов'язаного з терористичною діяльністю, створює передумови для з'ясування форми вини під час вирішення питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності за відповідною статтею КК України.

Традиційно спосіб учинення злочину в криміналістичній літературі тлумачать як «образ дій злочинця, що виражається в певній, взаємозалежній системі операцій і прийомів підготовки, здійснення та приховування злочину» [16, с. 22]. Відомий учений В. П. Бахін спосіб учинення злочину вважає системою дій з підготовки, учинення та приховування злочину, що детерміновані умовами зовнішнього середовища і психофізіологічними властивостями особистості, які можуть бути пов'язані з вибірковим використанням відповідних знарядь або засобів чи умов місця і часу та об'єднаних спільним злочинним умислом [17, с. 84]. У цьому контексті В. В. Лисенко стверджує, що спосіб учинення злочину є сукупністю мотивованих, цілеспрямованих і необхідних дій, обумовлених обстановкою та засобами вчинення злочину та виконуваних винуватим для досягнення поставлених завдань [18, с. 8].

Майже всі способи вчинення організованою групою злочинів, пов'язаних із тероризмом, є повноструктурними (74,0 % вивчених епізодів). Тероризм виявляється переважно або в дії, або в погрозі. Діями можуть бути вибух, підпал, «інші дії», які створюють реальну небезпеку загибелі людей або заподіяння значної майнової шкоди чи загрожують настанням інших суспільно небезпечних наслідків (поширення паніки, порушення роботи транспорту тощо), а саме: ініціювання обвалів, аварій на об'єктах транспорту; зараження території вокзалів, аеропортів, а також джерел води або запасів продовольства; напад на привокзальні склади; захоплення вокзалів, аеропортів, транспортних засобів тощо.

Якщо йдеться про погрозу вчинення терористичних дій, то криміналістично значущими елементами у такому випадку є:

спосіб доведення погрози до відома осіб, яким вона адресована. Так, злочинець може використовувати технічні засоби (телефон, радіо, телебачення), письмову форму (листи, записки) і третіх осіб (здійснює погрози через сторонню людину);

жертва злочинного посягання. Злочинець може погрожувати безпосередньо тій особі чи тому органу, щодо якого погроза буде реалізована; також може скористатися ЗМІ, різними організаціями з прав людини або здійснити погрозу на адресу керівництва держави, інших держав.

Маючи розвинену функціональну структуру, організована група чи злочинна організація може використовувати складні способи вчинення злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю, що призводить до утворення слідів на стадіях тривалої та ретельної підготовки, безпосереднього виконання та приховування слідів злочинів аналізованої групи. Тому слід розрізняти окремі різнопланові слідові картини цих стадій.

Діяльність терористичних угруповань складається не тільки з учинення злочинів, пов'язаних із терористичною відповідальністю, такі угруповання здійснюють також інформаційну, ідеологічну, політичну й інші види суспільної діяльності. Цим вони принципово відрізняються від інших злочинних груп чи злочинних організацій. Якщо злочинне угруповання зацікавлене в тому, щоб його діяльність залишалася в таємниці, уживає заходів для приховування слідів учинення злочинів для того, щоб уникнути викриття та затримання, то терористичні групи й організації, навпаки, намагаються привернути увагу до кожного терористичного акту, які вони вчиняють, довести цей факт до якомога ширшого кола людей, створити обстановку паніки та жаху. Для досягнення цих цілей їм потрібна допомога ЗМІ, доступ до різноманітних мереж зв'язку, через які вони можуть розповсюджувати необхідну їм інформацію (агітаційну, залякування тощо), звертатися до широкої аудиторії, підшукувати співучасників, організовувати фінансування тощо [19, с. 54].

Висновки. Таким чином, подію вчинення злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю, слід визначити як комплекс активних дій злочинців у складі групи (97 %), що детерміновані їхніми індивідуальними особливостями, суб'єктивним ставленням до предмета безпосереднього замаху й об'єкта терористичних дій, які виконують у певній послідовності та спрямовані на підготовку, вчинення та приховування злочину в умовах спланованих місця та часу чи спонтанного умислу на його вчинення, використовуючи знаряддя й засоби, що відповідають загальному задуму чи ситуації, сприяють досягненню злочинного наслідку.

Загалом за виявленої одноманітності типових способів учинення злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю, можна обґрунтовано стверджувати про наявність стійких взаємозв'язків між осо-

бою злочинця, способом й обставинами вчинення злочину. У більшості випадків вибір об'єкта погрози (учинення терористичного акту у формі погрози), місця вчинення злочину і часу не випадковий. Він залежить від цілей і мотивів учинення злочину.

Під час встановлення події необхідно також встановлювати й інші обставини, зокрема: повторність учинення терористичного акту, втягнення в його вчинення, сприяння вчиненню (ч. 2 ст. 258, ч. 2 ст. 258^1, ч. 2 ст. 258^3, ст. 258^4, ст. 258^5 КК України); використання службового становища (ч. 2 ст. 258^1 КК України); використання ЗМІ при публічних закликах до вчинення терористичного акту (ч. 2 ст. 258^2 КК України); заподіяння значної майнової шкоди, шкоди в особливо великому розмірі, наявність корисливого мотиву, або якщо такі дії призвели до інших тяжких наслідків (ч. 2–3 ст. 258^5 КК України).

Література

1. Цюприк І. В. Доказування у кримінальних провадженнях про злочини. пов'язані з терористичною діяльністю: теорія і практика: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. 499 с.

2. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html

3. Вплив соціально-економічних процесів на злочинність в Україні та у світі (за офіційними матеріалами ООН, Всесвітнього банку, статистичного органу Євросоюзу (Eurostat), Державної служби статистики України): аналітичний огляд. Київ : ДНДІ МВС України, 2021. 54 с.

4. Пчеліна О.В. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень, і їхнє місце у структурі окремої криміналістичної методики. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Вип. 2 (31). С. 187–190. DOI: https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).590

5. Перлін В.С. Методика розслідування самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2018. 268 с.

6. Шевчук В. Значення тактичних завдань для побудови та реалізації типових тактичних операцій у кримінальному провадженні. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2016. № 10. С. 204–207.

7. Криміналістика: підручник / В.Д. Берназ, В.В. Бірюков, А.Ф. Волобуєв; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2011. 666 с.

8. Журавель В. Системи слідчих дій та тактичні операції в структурі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 2 (57). С. 197–202.

9. Нікітіна-Дудікова Г.Ю. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 1 (42). С. 116–121. DOI: https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(42).1005

10. Коваленко А.В. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів. *Право і безпека*. 2016. № 1 (60). С. 103–108.

11. Калімбет І.Л. Розслідування групових корисливо-насильницьких злочинів неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2017. 214 с.

12. Рудніченко О.М. Обставини, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях щодо незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Юридична наука*. 2020. № 2 (104). С. 420–429. DOI: 10.32844/2222-5374-2020-104-2.47.

13. Баулін О. В. Обставини, що підлягають встановленню під час досудового розслідування терористичного акту. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 4. С. 28–31.

14. Криміналістика: підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. Київ: Ін Юре, 2016. 636 с.

15. Криміналістика: підручник / К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська. 2-е вид, перероб. і доп. Дніпро: Ліра ЛТД, 2017. 480 с.

16. Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений : учеб. пособие. Харьков : Юрид. ин-т, 1985. 93 с.

17. Бахин В. П. Следственная практика: проблемы изучения и совершенствования. К., 1991. 403 с.

18. Лысенко В. В. Расследование вымогательств : учеб. пособие. Харьков : Ун-т внутр. дел, 1996. 78 с.

19. Данилевський А. О. Кримінальна відповідальність за матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 245 с.

Бондаренко Є. В.,
професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності
ННІ права імені князя Володимира Великого
ПАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна академія управління персоналом»

УДК 351.74:311.214(477)
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.4

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОЦІНКИ ДОСТОВІРНОСТІ ІНФОРМАЦІЇ В ПІДРОЗДІЛАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Братель С. Г., Ісмайлов К. Ю.

Актуальність дослідження зумовлена законодавчою невизначеністю організації проведення оцінки достовірності інформації в підрозділах Національної поліції України, а також невключенням основних положень із цього питання в навчальні плани з підготовки здобувачів вищої освіти правоохоронних спеціальностей. Стаття є дослідженням, у якому зроблена спроба систематизації міжнародного й національного досвіду та вироблення єдиних критеріїв визначення надійності джерела й достовірності інформації у процесі проведення оцінки достовірності інформації в українських реаліях.

Метою роботи є дослідження актуальних проблем та вироблення єдиних критеріїв для організації проведення оцінки достовірності інформації в підрозділах правоохоронної сфери.

Для досягнення поставленої мети використано низку наукових методів, а саме: теоретичний – для вивчення й аналізу статистичної інформації та науково-методичної літератури, узагальнення інформації для визначення теоретико-методологічних основ дослідження; логічний аналіз – для формулювання основних понять і проведення класифікації; конкретно-історичний – для демонстрації динаміки розвитку; метод діалектики – для встановлення змісту й особливостей складових елементів; емпіричні методи – для узагальнення досвіду.

Однією з проблем організації проведення оцінки достовірності інформації в підрозділах Національної поліції України є те, що в Україні законодавчо не врегульовано процедуру такої діяльності, немає самого механізму, не визначені критерії, за якими необхідно здійснювати аналіз достовірності інформації, а також не визначено коло суб'єктів, які за своїми функціональними обов'язками повинні цим займатися. При цьому поліцейські фактично займаються зазначеною діяльністю, однак вона є невпорядкованою, а отже, не досить ефективною. Тому вагомого значення для аналітичного складника правоохоронної діяльності набуває вироблення єдиних критеріїв оцінки достовірності інформації в підрозділах правоохоронної сфери. Констатовано, що основними властивостями інформації під час її аналізу є відповідність, достовірність, надійність, своєчасність, актуальність, точність, повнота, об'єктивність. Зроблено висновок, що оцінка достовірності інформації передбачає оцінювання джерела на надійність, а змісту інформації – безпосередньо на достовірність. Запропоновано прийняти позначення критеріїв надійності джерела («А», «Б», «В», «Г»), критеріїв достовірності інформації («1», «2», «3», «4») та критеріїв оцінки приватності інформації («1», «2», «3», «4»).

Матеріали статті представляють навчально-практичну цінність для співробітників судових і правоохоронних органів, а також для здобувачів вищої освіти поліцейських спеціальностей.

Ключові слова: *інформація, методи аналізу, оцінка інформації, достовірність інформації, надійність джерела інформації.*

Bratel S. H., Ismailov K. Yu. Features of assessing the reliability of information in units of the National Police of Ukraine

The relevance of the study is due to the legislative uncertainty of the organization of the assessment of the reliability of information in the units of the National Police of Ukraine, as well as the lack of inclusion of the main provisions on this issue in the training plans of those seeking higher education in law enforcement specialties. The article is a study in which an attempt was made to systematize the international and national survey and develop unified criteria for the reliability of the source and the reliability of information in the process of assessing the reliability of information in Ukrainian realities.

The purpose of the work is to research current problems and develop unified criteria for the organization of assessing the reliability of information in law enforcement units.

To achieve the goal, a number of scientific methods were used, namely: theoretical – for the study and analysis of statistical information, scientific and methodological literature, generalization of information to determine the theoretical and methodological foundations of research; logical analysis – for formulating basic concepts and carrying out classification; concrete-historical – to demonstrate the dynamics of development; dialectics - to establish the content and features of the constituent elements; empirical methods – for generalization of experience.

© Братель С. Г., Ісмайлов К. Ю., 2022

One of the problems of organizing the evaluation of the reliability of information in the units of the National Police of Ukraine is that in Ukraine the procedure for such activity is not regulated by law, there is no mechanism itself, the criteria by which the analysis of the reliability of information must be carried out, and the circle of subjects is not defined, who, according to their functional duties, should be engaged in this. At the same time, police officers are actually engaged in the specified activity, but it is disorderly and, therefore, not effective enough. Therefore, the development of uniform criteria for assessing the reliability of information in law enforcement units is of great importance for the analytical component of law enforcement activities. It was established that the main properties of information during its analysis are relevance, reliability, reliability, timeliness, relevance, accuracy, completeness, objectivity. It was concluded that the assessment of the reliability of information involves the assessment of the source for reliability, and the content of the information – directly for reliability. It is proposed to accept the designation of criteria of source reliability ("A", "B", "C", "D"), information reliability criteria ("1", "2", "3", "4") and information privacy assessment criteria ("1", "2", "3", "4").

The materials of the article represent educational and practical value for employees of judicial and law enforcement agencies, as well as for students of higher education in police specialties.

Key words: *information, analysis methods, information evaluation, information reliability, information source reliability.*

Постановка проблеми та її актуальність. У межах наданих повноважень підрозділи Національної поліції України здобувають достатній масив інформації про злочинну діяльність або діяльність осіб, які підпадають під оперативний інтерес. У зв'язку із зазначеним надважливим завданням є застосування аналітичних методів, одним із яких є оцінка інформації. Відповідно, вироблення єдиних критеріїв до надійності джерела та достовірності інформації у процесі проведення оцінки достовірності інформації в українських реаліях набуває неабиякої актуальності. Також в Україні почала реалізовуватися проактивна модель поліцейської діяльності, яка приходить на зміну домінуючій парадигмі реактивної поліцейської діяльності.

Варто зауважити, що відповідно до ст. 17 Конституції України інформаційна безпека є найважливішою функцією держави нарівні із захистом суверенітету й територіальної цілісності та забезпеченням економічної безпеки країни [1].

За допомогою запровадження механізму оцінки достовірності інформації вирішується багато важливих завдань у діяльності Національної поліції України: по-перше, приводиться до єдиної методології та ідентичних критеріїв оцінка достовірності інформації, підвищується рівень достовірності інформації, отриманої підрозділами Національної поліції України, відповідно до норм, що застосовуються правоохоронними органами країн – членів Європейського поліцейського управління (Європолу), Міжнародної організації кримінальної поліції (Інтерполу); по-друге, підвищується ефективність обміну інформацією між підрозділами Національної поліції України та іншими правоохоронними органами, які застосовують метод оцінки достовірності інформації; по-третє, після оцінки інформація є більш цінною, актуальною для прийняття управлінських, оперативних і процесуальних рішень під час виявлення, попередження та розслідування кримінальних злочинів.

Тому з огляду на перелічені переваги та наявні на сьогодні виклики виконавчі органи України повинні мати належний організаційно-правовий механізм оцінки інформації, а законодавчий орган, відповідно, повинен створити належну правову базу для цього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти зазначеного питання розглядали С.В. Албул, А.О. Аносов, Д.С. Афонін, Р.В. Білоус, В.М. Варенко, О.М. Заєць, К.Ю. Ісмайлов, В.П. Кицюк, О.Є. Користін, Д.В. Лісніченко, А.В. Мовчан, В.А. Некрасов, Е.В. Рижков, О.В. Тихонова, О.М. Цільмак, С.С. Чернявський, О.Б. Фаріон, І.А. Федчак та інші вчені. Однак сьогодні тривають організаційно-правові зміни в роботі правоохоронних органів, а це зумовлює необхідність продовження наукових розробок у цій сфері в контексті нових умов. Саме цим обґрунтована поставлена мета щодо дослідження актуальних проблем і вироблення єдиних критеріїв для організації проведення оцінки достовірності інформації в підрозділах Національної поліції України.

Згідно з наведеною метою визначено завдання дослідження – розроблення алгоритму здійснення аналізу інформації. Для його досягнення необхідне використання низки наукових методів, а саме: теоретичного – для вивчення й аналізу статистичної інформації та науково-методичної літератури, узагальнення інформації для визначення теоретико-методологічних основ дослідження; логічного аналізу – для формулювання основних понять та проведення класифікації; конкретно-історичного – для демонстрації динаміки розвитку; методу діалектики – для встановлення змісту й особливостей складових елементів; емпіричних методів – для узагальнення досвіду.

Виклад основного матеріалу. Насамперед з'ясуємо, як сьогодні розуміється поняття оцінки інформації у правоохоронній сфері, а отже, які ознаки містить така діяльність.

Так, оцінка інформації (оцінка даних) у правоохоронній сфері є одним зі складників процесу кримінального аналізу поряд зі збиранням, упорядкуванням, описом даних та індуктивним висновком [2, с. 10].

У «Короткому тлумачному словнику керівника підрозділу кримінального аналізу» надано таке визначення оцінки інформації (англ. evaluation of information): визначення цінності елементів інформації з позиції достовірності, надійності, відповідності та точності [3].

Перший в Україні підручник з основ кримінального аналізу за загальною редакцією професора О.Є. Користіна дає таке визначення оцінки інформації: це процес визначення цінності елементів інформації з позиції достовірності та актуальності. Також у підручнику зазначено, що головною метою оцінки інформації є використання загальноприйнятих знаків (індексів) надійності джерела та достовірності змісту інформації, що має критично важливе значення для аналітичного процесу й формування висновку аналітиком. Результатом такої оцінки інформації повинен стати висновок про її релевантність для досліджуваного феномену [4, с. 51].

Доцент І.А. Федчак виділяє головну проблему у сфері відповідного обігу та службового використання інформації – уміння її правильно оцінити, адже для цього потрібні знання сутності інформації, видів джерел інформації, а також специфіки її передачі та принципів управління інформацією. Саме тому І.А. Федчак пропонує таке визначення оцінки даних: визначення цінності елементів інформації з позиції достовірності, надійності, відповідності та точності [5, с. 82].

Під достовірністю інформації розуміють деяку функцію ймовірності помилки, тобто події, яка полягає в тому, що реальна інформація про деякий параметр у системі не співпадає в межах заданої точності з істинним значенням. Важливим етапом вибору, розроблення методів і механізмів забезпечення достовірності інформації є аналіз процесів її обробки. У ході аналізу необхідно досліджувати структуру обробки даних, побудову моделі виникнення помилок і їх взаємодії, здійснювати розрахунок імовірності виникнення, виявлення та виправлення помилок для різних варіантів структур обробки даних і використання механізмів забезпечення потрібного рівня достовірності [6, с. 53]. Оцінка достовірності інформації – це процес встановлення ступеня відповідності інформації про об'єкт (у межах прийнятих у процесі вирішення завдань інформаційних моделей) реальному стану об'єкта, тобто визначення ступеня адекватності уявлень реальному стану об'єкта (предмета, явища) [7].

Підсумовуючи вищенаведені визначення поняття оцінки інформації, можемо зробити проміжний висновок щодо основних властивостей, які повинна мати інформація під час її аналізу, зокрема: відповідність, достовірність, надійність, своєчасність, актуальність, точність, повноту, об'єктивність.

Варто зауважити, що правоохоронні органи загалом застосовують уніфіковані (міжнародні) стандарти та системи у сфері оцінки достовірності інформації, яка передбачає окреме оцінювання джерела на надійність, а змісту інформації – безпосередньо на достовірність, наприклад: «4×4», «5×5», «6×6» або «4×4×4», «5×5×5», «6×6×6», де третім критерієм є приватність інформації.

У світовій правоохоронній практиці прийняті такі позначення критеріїв надійності джерела: «A», «B», «C», «D». Для узгодженості з уже прийнятими нормативними актами України вважаємо за доцільне використовувати таке позначення критеріїв надійності джерела: «А», «Б», «В», «Г».

Щодо критеріїв достовірності інформації пропонуємо аналогічні зі світовим досвідом позначення: «1», «2», «3», «4». Те саме стосується критеріїв оцінки приватності інформації: «1», «2», «3», «4».

Отже, наведене означає, що уповноважена особа, яка здійснює аналіз інформації, вносить літерно-цифровий код до паперового чи електронного носія інформації відповідної форми (А1, А2, Б1, Б2 – не вимагає перевірки).

Код надійності джерела	Код достовірності інформації			
	«1»	«2»	«3»	«4»
«А»	А1	А2	А3	А4
«Б»	Б1	Б2	Б3	Б4
«В»	В1	В2	В3	В4
«Г»	Г1	Г2	Г3	Г4

Далі розглянемо окремо кожну градацію (надійність джерела, достовірність інформації та приватність інформації) під час проведення аналізу інформації на достовірність.

Надійність джерела інформації містить чотири критерії: «А» – абсолютно надійне; «Б» –

надійне в більшості випадків; «В» – у більшості випадків ненадійне; «Г» – визначити надійність немає можливості.

Кожний критерій має відповідні ознаки:

1. За критерієм надійності «А» (абсолютно надійне) джерелами інформації є:

– технічні засоби, за допомогою яких проводилася безпосередньо фіксація відео-, аудіо- або іншої інформації, що може бути перевірено й підтверджено уповноваженою особою, яка проводить оцінку надійності джерела;

– об'єкти та їх сліди, отримані в результаті використання спеціальних знань, виявлення, фіксація, вилучення й дослідження яких було здійснено відповідно до чинного законодавства;

– банки та бази даних державних і міжнародних установ та організацій;

– фахівець – особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями та має документи відповідного державного чи міжнародного зразка;

– державні установи, підприємства та організації, які надають інформацію за встановленою формою державного зразка;

– офіційні державні засоби масової інформації України та інших країн.

2. За критерієм надійності «Б» (надійне в більшості випадків) джерелами інформації є:

– будь-які технічні засоби (мобільні телефони, комп'ютери, системи відеоспостереження, ігрові консолі, обладнання для зв'язку, обладнання для запису інформації тощо);

– недержавні, комерційні установи, підприємства та організації, до сфери діяльності яких належить інформація, що надається, і які в минулому в більшості випадків виявилися надійними джерелами (3 й більше разів та були оцінені за рівнем надійності не нижче ніж «Б»);

– громадяни України, іноземні особи та особи без громадянства, особистості яких встановлені, які в минулому в більшості випадків виявилися надійними джерелами (3 й більше разів та були оцінені за рівнем надійності не нижче ніж «Б»).

3. За критерієм надійності «В» (у більшості випадків ненадійне) джерелами інформації є:

– громадяни України, іноземні особи та особи без громадянства, особистості яких встановлені, які в минулому були як надійними (менше ніж 3 рази та були оцінені за рівнем надійності не нижче ніж «Б»), так і ненадійними джерелами (досить одного разу);

– громадяни України, іноземні особи та особи без громадянства, особистості яких встановлені, які мають особисту зацікавленість у наданні інформації;

– недержавні, комерційні установи, підприємства та організації, до сфери діяльності яких належить інформація, що надається, і які в минулому були як надійними (менше ніж 3 рази та були оцінені за рівнем надійності не нижче ніж «Б»), так і ненадійними джерелами (досить одного разу).

4. За критерієм надійності «Г» (визначити надійність немає можливості) джерелами інформації є:

– будь-які невстановлені особи;

– недержавні засоби масової інформації;

– будь-яка особа, установа, підприємство чи організація, яка не може бути оцінена за рівнем надійності «А», «Б», «В».

Оцінка надійності джерела інформації здійснюється за такими елементами:

а) авторитетністю джерела та ступенем довіри до нього. У процесі оцінки авторитетності джерела інформації враховується її офіційність, у процесі оцінки ступеня довіри – знання уповноваженою особою джерела безпосередньо та наявність позитивної співпраці в минулому;

б) ступенем захисту джерела інформації. Визначення ступеня захисту джерела інформації стосується лише документів та виражається в доступності отримання самого документа без урахування його змісту.

Достовірність інформації також має чотири критерії: «1» – інформація повністю достовірна; «2» – інформація відома джерелу особисто; «3» – інформація джерелу особисто невідома, проте підтверджується іншою інформацією; «4» – інформація джерелу невідома, підтвердити її немає можливості.

1. За критерієм достовірності інформації «1» (інформація повністю достовірна) виокремлюється інформація, яка:

– підтверджена та взаємопов'язана з іншою інформацією (кількість інформаційних даних повинна дорівнювати 3 і більше, при цьому інформаційні дані повинні бути за рівнем достовірності не нижчими ніж «2», а джерела цих інформаційних даних – незалежними одне від одного та з рівнем надійності не нижчим ніж «Б»);

– крім свого джерела, має ще не менше ніж 3 незалежні джерела з рівнем надійності не нижчим ніж «Б»;

– перевірена та підтверджена особою, яка проводить оцінювання достовірності інформації.

2. За критерієм достовірності інформації «2» (інформація відома джерелу особисто) виокремлюється інформація, яка:

– підтверджена та взаємопов'язана з іншою інформацією (кількість інформаційних даних повинна дорівнювати 2, при цьому інформаційні дані повинні бути за рівнем достовірності не нижчими ніж «2», а джерела цих інформаційних даних – незалежними одне від одного та з рівнем надійності не нижчим ніж «Б»);

– крім свого джерела, має ще не менше ніж 2 незалежні джерела з рівнем надійності не нижчим ніж «Б»;

– відома джерелу особисто, хоча особа, яка оцінює вказану інформацію, особисто її не сприймала.

3. За критерієм достовірності інформації «3» (інформація джерелу особисто невідома, проте підтверджується іншою інформацією) виокремлюється інформація, яка:

– підтверджена та взаємопов'язана з іншою інформацією (кількість інформаційних даних повинна дорівнювати 1, при цьому інформаційні дані повинні бути за рівнем достовірності не нижчими ніж «2», а джерела цих інформаційних даних – незалежними одне від одного та з рівнем надійності не нижчим ніж «Б») або підтверджена та взаємопов'язана з іншою інформацією (кількість інформаційних даних повинна дорівнювати 2, при цьому рівень достовірності цих інформаційних даних повинен бути не нижчим ніж «3», а джерела цих інформаційних даних – незалежними одне від одного та з рівнем надійності не нижчим ніж «В»);

– крім свого джерела, має ще не менше ніж одне незалежне джерело з рівнем надійності не нижчим ніж «Б» або не менше ніж 2 незалежні джерела з рівнем надійності не нижчим ніж «В»;

– може бути отримана джерелом від третьої сторони, зокрема й із засобів масової інформації.

4. За критерієм достовірності інформації «4» (інформація джерелу невідома, підтвердити її немає можливості) виокремлюється інформація, яка:

– не підтверджена іншою інформацією;

– не має незалежних джерел, які підтверджують зазначену інформацію;

– має у своєму змісті суперечливі судження або є нелогічною [4, с. 54–58].

Оцінка достовірності змісту інформації проводиться за такими елементами:

а) способом отримання інформації: безпосередньо або за допомогою інших непрямих зв'язків. Уповноважена особа повинна враховувати кількість непрямих джерел інформації в разі побічного способу отримання інформації та вважати, що чим більшою є кількість непрямих джерел на шляху передачі інформації, тим меншим є ступінь її достовірності;

б) наявністю інших незалежних джерел цієї самої інформації та їх характеристикою. Уповноважена особа повинна встановити інші незалежні джерела інформації, кількість яких прямо пропорційно впливає на її достовірність, а саме: наявність 3 і більше незалежних джерел підвищує ступінь достовірності інформації, тобто характеризує її як таку, що в більшості випадків не потребує додаткових перевірок;

в) встановленням підтвердження та взаємозв'язку цієї інформації з іншими даними (інформацією). Уповноважена особа повинна виявити іншу інформацію, зміст якої підтверджує або спростовує інформацію, що перевіряється [4, с. 60].

Своєю чергою ***оцінка приватності інформації*** використовується аналітиком за потреби, на власний розсуд та має такі критерії: «1» – інформація загального користування; «2» – інформація для службового користування працівників Національної поліції України; «3» – таємна інформація; «4» – цілком таємна інформація.

Ці критерії знаходять утілення в таких прикладах: «1» – інформацію отримано у процесі відпрацювання інтернет-сайтів; «2» – інформацію отримано з баз даних і систем інформаційно-аналітичного забезпечення, доступ до яких є у всіх працівників поліції; «3» – інформацію повідомив негласний співробітник, упроваджений в оперативну розробку; «4» – персональна інформація про діючих негласних співробітників [5, с. 85].

Висновки. Таким чином, однією з проблем організації проведення оцінки достовірності інформації в підрозділах Національної поліції України є те, що в Україні законодавчо не врегульовано процедуру такої діяльності, немає самого механізму, не визначені критерії, за якими необхідно здійснювати аналіз достовірності інформації. При цьому поліцейські фактично займаються зазначеною діяльністю, однак вона є невпорядкованою, унаслідок чого – не досить ефективною. Визначено, що вагомого значення для аналітичного складника правоохоронної діяльності набуває вироблення єдиного механізму оцінки достовірності інформації в підрозділах правоохоронної сфери.

Констатовано, що основними властивостями інформації під час її аналізу є відповідність, достовірність, надійність, своєчасність, актуальність, точність, повнота, об'єктивність. Зроблено висновок, що оцінка достовірності інформації

передбачає оцінювання джерела на надійність, а змісту інформації – безпосередньо на достовірність. Запропоновано прийняти позначення критеріїв надійності джерела («А», «Б», «В», «Г»), критеріїв достовірності інформації («1», «2», «3», «4») та критеріїв оцінки приватності інформації («1», «2», «3», «4»).

Література

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / *Верховна Рада України*. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.

2. Основи кримінального аналізу : посібник з елементами тренінгу / О.Є. Користін, С.В. Албул, А.В. Холостенко, О.М. Заєць, К.Ю. Ісмайлов, Г.К. Тетерятник, І.М. Горбаньов. Одеса : Одеський державний університет внутрішніх справ, 2016. 112 с.

3. Короткий тлумачний словник керівника підрозділу кримінального аналізу / К.Ю. Ісмайлов, О.С. Кіреєва, В.В. Половніков, О.І. Постол, О.Б. Фаріон. Одеса : Одеський державний університет внутрішніх справ, 2018. 160 с.

4. Основи кримінального аналізу : підручник / А.М. Бабенко, О.М. Заєць, В.А. Некрасов, К.Ю. Ісмайлов, Д.О. Пефтієв та ін. ; за заг. ред. О.Є. Користіна. Одеса, 2019. 296 с.

5. Федчак І.А. Основи кримінального аналізу : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 288 с.

6. Критерії моніторингу достовірності інформації в інформаційному просторі / З.М. Бржевська, Н.М. Довженко, Г.І. Гайдур, А.О. Аносов. *Кібербезпека: освіта, наука, техніка*. 2019. № 1(5). С. 52–58.

7. Богуш В.М., Кривуца В.Г., Кудін А.М. Інформаційна безпека : термінологічний навчальний довідник. Київ : ООО «Д.В.К.», 2004. 508 с.

Братель С. Г.,
кандидат юридичних наук, доцент
перший проректор
Одеського державного університету внутрішніх справ

Ісмайлов К. Ю.,
кандидат юридичних наук, доцент

УДК 340
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.5

ДО ПИТАННЯ ОПЕРАТИВНО-БОЙОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ НА ПРИКЛАДІ БОЙОВОГО ДОСВІДУ 26 ПРИКОРДОННОГО ЗАГОНУ

Вітровчак В. Г., Кушнір Я. О.

Метою даною статті є здійснення критичного аналізу оперативно-службової діяльності органів охорони державного кордону та її форм на предмет ефективності виконання завдань, покладених на Державну прикордонну службу Україну саме в умовах правового режиму воєнного стану.

Держприкордонслужба України як суб'єкт забезпечення національної безпеки України бере активну участь у здійсненні заходів зі стримування та відсічі збройної агресії російської федерації. Реалізація такої системи заходів здійснюється за рахунок форм оперативно-службової діяльності, які мали місце у мирний та особливий період, таких як: прикордонна служба, прикордонний контроль, оперативно-розшукова діяльність, спеціальні дії, спеціальні операції, бій.

Цілком очевидно, що реалізація форм діяльності прикордонного відомства має бути переглянута, із врахуванням якісно-нових обставин об'єктивної дійсності. Зокрема, авторами апробовано бойовий досвід 26 прикордонного загону, проведено компаративістський аналіз форм оперативно-службової та службово-бойової діяльності, що дозволило сформулювати висновок про необхідність переорієнтації діяльності органів охорони державного кордону на оперативно-бойову діяльність як таку, що дозволяє виконувати типові функції прикордонного відомства та забезпечувати стримування і відсіч збройної агресії з урахуванням правового статусу Держприкордонслужби України.

Таким чином, автори пропонують власну дефініцію оперативно-бойової діяльності як виконання завдань із забезпечення недоторканності державного кордону України та охорони суверенних прав України у її виключній (морській) економічній зоні в умовах правового режиму воєнного стану з використанням усіх наявних сил і засобів, що може бути використана органами охорони державного кордону, які межують із державою-агресором та її пособником, здійснюють охорону акваторії Чорного моря. Ефективність та доцільність оперативно-бойової діяльності обґрунтовується бойовим досвідом 26 прикордонного загону і як наслідок бути імплементованою іншими органами охорони державного кордону.

Ключові слова: *Державна прикордонна служба України, оперативно-службова діяльність, службово-бойова діяльність, оперативно-бойова діяльність.*

Vitrovchak V. G., Kushnir Y. O. On the issue of operational-combat activity of the state border guard bodies on the example of combat experience of the 26-th border guard detachment

The purpose of this article is to critically analyze the operational and service activities of state border protection bodies and their forms in terms of the tasks effectiveness assigned to the State Border Guard Service of Ukraine under the legal regime of martial law.

The State Border Guard Service of Ukraine is a subject that guarantees the national security of Ukraine. It takes an active part in implementing measures to deter and repel the armed aggression of the russian federation. Implementing such a system of measures is carried out due to operational-service activity, which took place during peaceful and martial law periods, such as border service, border control, operational-search activity, special actions, special operations, and combat.

It is quite evident that the implementation of the forms of activity of the border agency should be reviewed, taking into account qualitatively new circumstances of objective reality. In particular, the authors tested the combat experience of the 26th border detachment and carried out a comparative analysis of the forms of operational-service and service-combat activity. It made it possible to formulate a conclusion about the need to reorient the activities of the state border protection bodies to operational-combat activity as such that allows performing the typical functions of a border agency and ensures deterrence and repulsion of armed aggression, taking into account the legal status of the State Border Guard Service of Ukraine.

Thus, the authors offer their definition of operational-combat activity as - the fulfillment of tasks which are aimed at ensuring the inviolability of the state border of Ukraine and the protection of the sovereign rights of Ukraine in its exclusive (maritime) economic zone under the legal regime of martial law involving all available

© Вітровчак В. Г., Кушнір Я. О., 2022

forces and means that can to be used by the state border protection authorities that border the aggressor state and its accomplice, protect the Black Sea water area. The 26th border detachment combat experience substantiates the effectiveness and expediency of operational-combat activity and, as a result, should be implemented by other bodies of state border protection.

Key words: *The State Border Service of Ukraine, operational-service activity, service-combat activity, operational-combat activity.*

Постановка проблеми та її актуальність. Анексія Автономної Республіки Крим, тимчасова окупація частини Донецької та Луганської областей України, новий виток ескалації – широкомасштабне вторгнення держави-агресора на територію України – все це спровокувало найбільшу безпекову кризу в Європі з часів Другої світової війни. Основним суб'єктом протидії злочинів проти безпеки миру і людства стала Українська державність, що реалізує свою діяльність через органи державної влади та їх посадових осіб.

Україна вперше запроваджує такий правовий режим воєнного стану, фактичною підставою для впровадження якого є не потенційні чи ефемерні загрози національній безпеці, а реальна загроза існування України як держави. Позитивним аспектом діяльності органів державної влади стало усвідомлення факту, що воєнний стан – це не час для втілення принципу «маккіавелізму», а час для ефективної консолідації усіх сил та засобів для досягнення спільної мети.

Тим не менш, виникає логічне запитання: «Чи достатньо інструментарію державно-владних повноважень в органів державної влади та їх посадових осіб для протидії рашистській загрозі в сучасних реаліях? Чи є достатньо ефективним цей нормативно закріплений інструментарій або ж він потребує розвитку та удосконалення, зважаючи на вже наявний досвід боротьби?». Відповідь на ці запитання ми хочемо надати крізь призму оперативно-службової діяльності (далі по тексту – ОСД) Державної прикордонної служби України (далі по тексту – Держприкордонслужба, ДПСУ) як суб'єкта забезпечення національної безпеки, що бере безпосередню участь у здійсненні заходів зі стримування та відсічі збройної агресії російської федерації.

Актуальність даної тематики полягає у здійсненні наукового обґрунтування та виробленні практичних рекомендацій стосовно найбільш ефективних форм діяльності прикордонного відомства, зокрема в умовах правового режиму воєнного стану, як таких, що дозволяють належним чином забезпечити недоторканність державного кордону України та охорону суверенних прав України у її виключній (морській) економічній зоні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність Держприкордонслужби України стала предметом дослідження вітчизняних профільних фахівців. Так, дослідження правового статусу прикордонного відомства як суб'єкта протидії деліктам здійснювали Н.А. Орловська, С.О. Філіппов, А.Ф. Мота, Я.О. Кушнір, М.О. Король, Н.П. Демчик. Окремі питання правового статусу органів охорони державного кордону та їх підрозділів проводили Р.М. Ляшук, В.І. Вичавка, О.М. Олицький, І.Ф. Корж. Результатами дослідження місця та ролі Державної прикордонної служби України у забезпеченні національної безпеки стали підготовка та видання монографій В.Л. Зьолки (2015 рік), Ю.Б. Курилюка (2020 рік), О.Б. Ганьби (2021 рік). Зазначимо, що дослідженню питання забезпечення правопорядку у прикордонній сфері присвячено й дисертаційне дослідження Ю.Б. Курилюка. Безпосередньо оперативно-службову діяльність та її форми розкривали у своїх доробках Ю.Б. Івашков та Г.А. Магась, а також О.О. Гриньків. Тим не менш, питання виконання завдань, покладених на прикордонне відомство, форми діяльності цього правоохоронного органу спеціального призначення саме в умовах правового режиму воєнного стану – залишилися поза межами наукового пізнання.

Метою цієї статті є проведення компаративістського аналізу оперативно-службової та службово-бойової діяльності органів охорони державного кордону на предмет їхньої ефективності в умовах правового режиму воєнного стану та виокремлення найбільш доцільних форм діяльності, що здійснюється із урахуванням бойового досвіду 26 прикордонного загону.

Виклад основного матеріалу. Аналіз положень чинного законодавства, дозволяє нам зробити висновок, що Держприкордонслужба – це правоохоронний орган спеціального призначення, який реалізує державну політику у сфері безпеки державного кордону України та охорони суверенних прав України у виключній (морській) економічній зоні [1]. Така дефініція правового статусу прикордонного відомства створює базис для наукової полеміки і вже неодноразово ставала предметом наукових розвідок профільних фахівців. Переконані, що визначення правового статусу Держприкордонслужби розкривається в межах

родового поняття «правовохоронний орган» та його видової категорії – «правоохоронний орган спеціального призначення».

Станом на сьогодні чинне законодавство не надає визначення поняття «правоохоронний орган». Так, позиції законодавця були представлені у Законі України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави», а також Законі України «Про основи національної безпеки України», проте зазначені нормативно-правові акти втратили чинність, що не дозволяє нам сприймати їх дефініції як вірні. У свою чергу, Закон України «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів» у статті 2 лише надає перелік правоохоронних органів, при цьому залишаючи його відкритим та залишивши критерії віднесення суб'єктів до правоохоронних органів поза увагою, що зовсім не спрощує правозастосування [2].

Як наслідок, шукаємо відповідь на питання дефініції поняття «правоохоронний орган» у правовій доктрині: М.М. Бурбика пропонує визначати правоохоронні органи як державні органи, на які законодавчими актами покладене здійснення однієї або декількох правоохоронних функцій і для яких їх виконання є основним та повсякденним завданням [3, с. 28]. К.Ф. Гуценко та М.О. Ковальов вважають, що правоохоронні органи забезпечують реалізацію основних напрямів (функцій) правоохоронної діяльності, відповідно, виконання цих функцій визначає віднесення органів до правоохоронних [4, с. 13–17]. Ю.О. Загуменна вказує, що правоохоронні органи – це спеціально уповноважені державні органи, які забезпечують додержання та реалізацію прав і свобод громадян, законності та правопорядку із додержанням встановлених законом правил та процедур відповідно до своєї компетенції [5, с. 149]. Таким чином, вітчизняна наукова спільнота надає визначення «правоохоронного органу», зважаючи на зміст функціональної діяльності, а саме: виконання правоохоронної функції, змістом якої є охорона та забезпечення прав і свобод людини та громадянина, відновлення порушеного права у спосіб, визначений законодавством.

Що стосується «спеціального призначення» досліджуваного нами правоохоронного органу, то найбільш «свіжим» поглядом є результати дослідження Я.О. Кушніра на рівні дисертаційного дослідження. Зокрема, науковець визначає, що свого роду «виключний» статус Держприкордонслужби обумовлюється функціоналом самої діяльності, а саме спрямованістю та змістом такої діяльності. Як висновок дослідник зазначає, що «спеціальне призначення» органів охорони державного кордону сформоване внаслідок поєднання правоохоронного та військового статусів, з урахуванням різноманіття діяльності прикордонного відомства. Оскільки окремі функції ДПСУ реалізуються типово для будь-яких інших правоохоронних органів, тоді як охорона державного кордону України, суверенних прав України у виключній (морський) економічній зоні, ведення розвідувальної діяльності не притаманне для «звичайних» правоохоронних органів і, як наслідок, їх реалізація можлива лише за рахунок спеціальних засобів [6, с. 133].

В цілому поділяючи такі висновки дослідника, підтримуємо і функціональний підхід, обраний для трактування понятійно-категоріального апарату. Оскільки саме функціональний зміст діяльності прикордонного відомства дозволяє наочно провести диференціацію ДПСУ від інших правоохоронних органів та військових формувань, зважаючи на специфіку завдання саме цього відомства.

Окремо кореляційні зв'язки між функціями та завданням органів охорони державного кордону встановлював М.О. Король, який вказує, що завдання конкретного органу, у нашому випадку ДПСУ, є конкретною вимогою, яка стоїть перед відомством, тоді як виконання цього завдання слід розцінювати як прямий обов'язок. Завдання має вихідне значення для функцій, а також є передумовою для останніх [7]. Продовжуючи думку науковця, додамо, що завдання визначає власне призначення самого органу, тоді як функції прикордонного відомства являють собою інструментарій, наданий для виконання цього завдання.

Таким чином, дослідження питання функцій прикордонного відомства дозволить нам розкрити особливості діяльності цього органу в умовах правового режиму воєнного стану, а також надати відповідь на поставлені дослідницькі завдання.

Зауважимо, що дослідження поняття «функції» знайшло своє відображення у працях вітчизняних науковців. І.Л. Бачило переконаний, що функції є складовою частиною компетенції і визначають, «що» робить орган [8, с. 52–54]. В.Б. Авер'янов вважає, що функції слід розуміти як складові частини змісту управлінської діяльності, що відображають окремі напрями (види) цієї діяльності, включаючи відносно самостійні групи якісно-однорідних дій керуючого суб'єкта [9, с. 17]. М.О. Король займався дослідженням безпосередньо функцій ДПСУ, на підставі чого робить висновок про

те, що функції є основними напрямами й видами діяльності, які носять юридичний характер і зміст їх перебуває в залежності від вольових настанов держави. У поняття «функції ДПСУ» входить такий вид діяльності її органів, який визначається призначенням цієї служби, характеризується певним предметом, спрямованим на вирішення завдань, і здійснюється з використанням властивої їм компетенції [7].

Нормативно-правове вираження функцій Держприкордонслужби міститься у статті 2 профільного закону, в якій законодавець деталізує, що виконання покладених на відомство функцій є оперативно-службовою діяльністю (далі по тексту – ОСД) ДПСУ [1]. Профільні дослідники прикордонної тематики висловлюють власні думки з приводу тлумачення оперативно-службової діяльності Держприкордонслужби. Наприклад, Г.А. Магась пропонує таке визначення: «ОСД – виконання визначених законодавством функцій ДПСУ, спрямованих на забезпечення недоторканності державного кордону України та охорони суверенних прав України у її виключній (морській) економічній зоні» [10, с. 128]. О.О. Гриньків розглядає ОСД Держприкордонслужби України як комплекс правоохоронних, режимних, оперативних та інших заходів спрямованих на реалізацію функцій ДПСУ, аргументуючи власну позицію нормами профільного закону [11, с. 16]. Я.О. Кушнір вказує, що ОСД ДПСУ виявляється через основні, визначені законом напрями діяльності цього правоохоронного органу, спеціальність призначення якого обумовлена специфікою завдань [6, с. 134]. Тобто в цілому дослідники послідовні у своїй позиції стосовно трактування такої категорії, як «оперативно-службова діяльність» Держприкордослужби України, здійснюючи прив'язку до функцій та завдань прикордонного відомства.

Зовнішнім, практичним вираженням функцій є форми діяльності. Форма виражає способи функціонування та розвитку будь-якої системи. Саме тому вирішальне значення має правильний вибір форми діяльності, використання в кожному випадку найбільш ефективної у виникаючих умовах [12, с. 143]. А.Ф. Мельник, О.Ю. Оболенський та А.Ю. Васіна, акцентуючи увагу на практичному аспекті вираження форм діяльності, розглядають її як сукупність практичних дій та актів, логічна послідовність яких об'єднана загальною метою, та які утворюють процедури [13, с. 142]. Власне форми оперативно-службової діяльності крізь призму категорії оперативного мистецтва досліджував Ю.Б. Івашков, який доходить до такого умовиводу: «Форми ОСД – категорія мистецтва охорони державного кордону, яка визначає масштаб, мету майбутніх дій, можливості, характер завдань, що виконуються, побудову та взаємозв'язок різноманітних елементів стратегічного, оперативного та тактичного використання органів (підрозділів) ДПСУ [14, с. 57]. Наше розуміння форм ОСД Держприкордонслужби України визначається таким чином: це зовнішній, прикладний аспект вираження функціонального напряму діяльності, який обумовлений завданнями прикордонного відомства.

Г.А. Магась типовими формами ОСД ДПСУ вважає такі: прикордонна служба, прикордонний контроль, пошукові заходи (спеціальні дії), оперативно-профілактичні заходи, прикордонна операція [10, с. 128]. Ю.Б. Івашков визначає такі форми ОСД: повсякденна ОСД, прикордонна операція, спеціальні заходи, систематичні оперативно-службові дії [14, с. 57]. Авторський колектив розробників Проєкту Статуту Державної прикордонної служби України (далі по тексту – Статут) вказують на такі форми: прикордонна служба, прикордонний контроль, оперативно-розшукова діяльність, спеціальні заходи, спеціальна операція, бій [15]. Цілком поділяючи висновки укладачів Статуту як такі, що є найбільш деталізованими, адже відображають не лише форми ОСД, а й включають заходи/дії, що реалізуються в ході кожної з форм, вважаємо за доцільне провести компаративістський аналіз цих форм на предмет відповідності та ефективності виконання завдань, покладених на орган охорони державного кордону саме в умовах правового режиму воєнного стану, враховуючи досвід 26 прикордонного загону:

Прикордонна служба – форма оперативно-службової діяльності, яка полягає у погоджених оперативно-пошукових, контрольних та режимних діях, що проводяться за єдиним задумом з метою недопущення порушень законодавства про державний кордон. Основу прикордонної служби становлять оперативно-пошукові, патрульні, контрольні та режимні дії прикордонних підрозділів (п. 11) [15].

Якщо перелік дій, що входять до цієї форми ОСД, не підлягає сумніву, то визначена укладачами мета, а саме «недопущення порушення законодавства про державний кордон» становить простір для наукового дискурсу. Вважаємо, що з урахуванням підстави запровадження в Україні правового режиму воєнного стану вона має бути відкоригована з метою забезпечення недоторканності державного кордону. Може сформуватися

неправильне уявлення про те, що ми ототожнюємо завдання, покладені на прикордонне відомство та мету ОСД – прикордонної служби. Проте акцентуємо увагу, що недоторканність державного кордону є складним теоертичним поняттям та включає в себе різні аспекти. Так, зарубіжні вчені виділяють три аспекти:

1) державні кордони недоторканні, тому що недоторканна державна територія;

2) державні кордони недоторканні в тому сенсі, що недоторканна сама лінія кордону, позначена на місцевості прикордонними знаками, і ніхто не в праві їх руйнувати і свавільно змінювати лінію кордону на найменші велечини;

3) державний кордон недоторканний, оскільки визначає межі правопорядку, встановленого державою на своїй території, як наслідок – ніхто не вправі вступити на територію поширення цього правопорядку без належного дозволу влади [16, с. 49].

Вітчизяні науковці визначають два аспекти недоторканності державного кордону:

1) недоторканність самої лінії кордону на місцевості, позначеної прикордонними знаками;

2) заборону перетинання лінії кордону без дозволу компетентних органів чи поза встановленими правилами [17, с. 36].

Дані результати досліджень лише підтверджують нашу тезу про кроссекторальність та різноаспектність поняття «недоторканність державного кордону». Різниця між завданням Держприкордонслужби та окресленою нами метою такої форми ОСД, як прикордонна служба, полягає в тому, що в ході виконання завдання щодо забезпечення недоторканності державного кордону забезпечення здійснюється стосовно всіх аспектів цієї дефініції. Тоді як анонсована нами мета полягає у забезпеченні окремого аспекту недоторканності державного кордону, а саме недоторканності державного кордону як складової частини принципу недоторканності і цілісності державної території, що досягається за рахунок охорони державного кордону від будь-яких порушень, а не лише законодавства про державний кордон.

Для наочного відображення особливостей охорони та оборони державного кордону в умовах «мирного часу» та «правового режиму воєнного стану» розглянемо практичний досвід 26-го прикордонного загону, що дозволить описати порядок виконання завдань в загальній системі відсічі збройній агресії у складі Сил оборони України, зокрема у виконанні бойових наказів та бойових розпоряджень, отриманих від вищих органів військового управління, шляхом:

1) цілодобового радіолокаційного та візуального контролю за надводною обстановкою та повітряним простором, у взаємодії із підрозділами ЗСУ та НГУ, з метою виявлення та недопущення висадки морського та повітряного десанту (ДРГ) з використанням десантних кораблів на десантнодоступних ділянках узбережжя, при підтримці авіації та корабельної артилерії, для захоплення стратегічних об'єктів інфраструктури і оборони, блокування дій прикордонних підрозділів та підрозділів ЗСУ;

2) несення служби спільно із НПУ та НГУ на **блокпостах** та опорних пунктах, із завданням перевірки громадян України та іноземців по базам даних «Ризик», дотримання прикордонного режиму в контрольованих-прикордонних районах, виявлення диверсійно-розвідувальних сил противника, дезертирів та ухилянтів від військової служби;

3) роботи дільничних інспекторів прикордонної служби та висилки прикордонних нарядів «Розвідувально-пошукова група» у визначені наказом начальника прикордонного загону райони пошукових дій, із завданням збору та добування випереджувальної інформації про знаходження диверсійно-розвідувальних сил противника, ймовірних посібників, колаборантів та проросійсько налаштованих місцевих жителів;

4) проведення спільно з взаємодіючими правоохоронними органами контрдиверсійних заходів в межах прикордонних областей з метою виявлення диверсійно-розвідувальних сил противника та ймовірних посібників, схронів зі зброєю, амуніцією, засобами зв'язку та іншого обладнання, здійснення фільтраційних заходів направлених на встановлення колабораціоністів.

5) охорони та оборони аеродромів, аеропортів, морських портів та основних транспортних вузлів в межах ділянки відповідальності прикордонного загону з метою недопущення висадки повітряного та морського десанту противника;

6) участі прикордонного загону та окремих відділів прикордонної служби в обороні м. ОДЕСА, МИКОЛАЇВ та ОЧАКІВ.

7) відновлення процедур прикордонного контролю в пунктах пропуску через державний кордон для морського сполучення;

8) створення протидесантних та загальновійськових резервів, зведених загонів.

Отже, можна зробити висновок, що ті заходи/дії, які виконуються в рамках прикордонної

служби в умовах воєнного стану, суттєво відрізняються від тих, до яких ми звикли при повсякденному варіанті прикордонної служби.

Прикордонний контроль – форма оперативно-службової діяльності, яка полягає у здійсненні комплексу контрольних, оперативних, технічних, режимних, адміністративно-правових та кримінально-процесуальних дій в пунктах пропуску через державний кордон (п. 11) [15].

Законодавець встановлює, що прикордонний контроль – державний контроль, що здійснюється Державною прикордонною службою України, який включає комплекс дій і систему заходів, спрямованих на встановлення законних підстав для перетинання державного кордону особами, транспортними засобами і переміщення через нього вантажів (ст. 2) [18]. Аналіз положень Закону України «Про прикордонний контроль» (ст. 5) та Закону України «Про державний кордон України» (ст. 9) [19] дозволяє зробити висновок про те, що типовим місцем проведення прикордонного контролю, що застосовується для легального перетинання державного кордону України, є пункти пропуску через державний кордон України. Аналогічного умовиводу доходять і фахівців-розробники Статуту, уточнюючи, що така форма ОСД здійснюється лише у пунктах пропуску. Розвиваючи власне дослідження, уточнимо, що даний підхід повинен бути переглянутий на предмет альтернативності, тобто включення до Статуту й інших місць, визначених у системі національного законодавства: поза пунктами пропуску, на території суміжних держав, що дозволить правовій доктрині та системі національного законодавства перебувати в органічній єдності.

Таким чином, значення пунктів пропуску важко недооцінювати, адже у разі прийняття рішення про їх закриття/припинення роботи прикордонний контроль у звичному розумінні – не здійснюється. Відповідно до Положення про пункти пропуску через державний кордон та пункти контролю, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 751 від 18.08.2010 року, право на прийняття рішення стосовно відкриття/закриття (тимчасового закриття) закріплено за вищим органом у системі органів виконавчої влади (п. 9) [20]. Згідно із зазначеним підзаконним нормативно-правовим актом та враховуючи військову агресії збоку російської федерації, Кабінетом Міністрів України було видано розпорядження «Про тимчасове закриття деяких пунктів пропуску через державний кордон та пунктів контролю» № 188 -р від 26.02.2022 року [21]. Таким чином, така форма ОСД, як прикордонний контроль органами охорони державного кордону, що межують із державою-агресором та її пособником – Республікою Білорусь, а також на ділянці відповідальності, яких знаходяться повітряні пункти пропуску в умовах правового режиму воєнного стану, не здійснюється.

Виключенням серед зазначених органів охорони державного кордону є 26 прикордонний загін, на ділянці відповідальності якого реалізуються положення «Ініціативи щодо безпечного транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів» [22].

Так, правовими засадами здійснення прикордонного контролю є в тому числі й міжнародні договори України (ст. 3) [18]. Україна, як один із основних експортерів зерна та харчових продуктів, з метою недопущення глобальної світової кризи гуманітарного характеру, разом із частиною цивілізованого світу продовжує переслідувати гуманістичні тенденції, що знайшло своє практичне відображення у підписані зазначеної угоди.

Пунтк С Основних положень згаданої Ініціативи вказує: «Уся діяльність в українських територіальних водах здійснюватиметься під владою та відповідальності України» [22].

26 прикордонний загін, як представник органів державної влади, забезпечує порядок заходження узгоджених Спеціальним координаційним центром (далі по тексту – СКЦ) суден у внутрішні води та визначені сторонами угоди порти України, що знаходяться на ділянці відповідальності загону, а також: перебування в них, проведення вантажних операцій, сполучення суден з берегом, та інші правила: радіозв'язку, навігаційні, портові, митні, санітарні, реалізовує здійснення прикордонного контролю відповідно до чинного законодавства України.

Відмінність прикордонного контролю, що здійснювався підрозділами 26 прикордонного контролю в мирний час/особливий період, від цього ж виду державного контролю в умовах правового режиму воєнного стану полягає в таких ознаках:

1) виключна категорія суб'єктів, а саме судна, що попередньо зареєстровані та перевірені СКЦ;

2) виключно погоджені Сторонами угоди порти (що свідчить про те, що не у всіх морських портах, що перебувають на ділянці відповідальності 26 прикордонного загону, здійснюється прикордонний контроль);

3) визначений та погоджений Сторонами графік заходу суден.

Станом на 18.08.2022 року посадовими особами 26 прикордонного загону в ході прикордонного контролю було оформлено 16 суден.

Оперативно-розшукова діяльність – форма оперативно-службової діяльності, яка полягає у здійсненні гласних та негласних, розшукових заходів із застосуванням оперативних й оперативно-технічних засобів в інтересах охорони державного кордону. Оперативно-розшукова діяльність здійснюється відповідно до положень Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» (п.11) [15].

Погоджуємось, що оперативно-розшукова діяльність має місце в професійній діяльності прикордонників, в тому числі в умовах правового режиму воєнного стану, оскільки є ефективним інструментарієм стосовно забезпечення захисту державного кордону за рахунок виявлення кримінальних правопорушень, що готуються або осіб, які готують кримінальні правопорушення. Проте змінюються саме види протиправної діяльності, що виявляються: йдеться про те, що в мирний час або особливий період основний масив становлять типові прояви транскордонної злочинності (контрабанда, торгівля людьми, незаконне переправлення осіб через державний кордон України, порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України, незаконне перетинання державного кордону України тощо), аналіз правозастосовної практики свідчить, що в умовах правового режиму воєнного стану збільшується кількість злочинів проти основ національної безпеки України, кримінальних правопорушень у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державного кордону, забезпечення призову та мобілізації, військові кримінальні правопорушення, кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Зміна видових проявів протиправних діянь зобов'язує оперуповноважених змінювати тактику оперативно-розшукової діяльності, якісно-новий підбір оперативних засобів.

Зауважимо, що нормативно-правове визначення оперативно-розшукої діяльності дещо відрізняється від запропонованого авторами: «Оперативно-розшукова діяльність – це система гласних і негласних пошукових та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів» [23]. Законодавче визначення включає в себе більш розширений перелік заходів, вказуючи на віднесення до ОРД й інших видів заходів: не лише пошукових, а й контррозвідувальних заходів. Вважаємо, що в умовах воєнного стану превалювати мають саме контррозвідувальні заходи як такі, що відповідають вимогам сьогодення й задекларованій меті контррозвідувальної діяльності: попередження, своєчасне виявлення і запобігання зовнішнім та внутрішнім загрозам безпеці України, припинення розвідувальних, терористичних та інших протиправних посягань спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на державну безпеку України, усунення умов, що їм сприяють, та причин їх виникнення (ст. 2) [24].

На ділянці відповідальності 26 прикордонного загону реалізовуються такі оперативно-розшукові заходи:

1) здійснення контрдиверсійного пошуку на ділянці відповідальності, опитування осіб за їх згодою, в тому числі переселенців з ТОТ, використання їх добровільної допомоги;

2) проведення агентурних та оперативно-технічних заходів в рамках ОРС та під час здійснення негласних слідчих (розшукових) дій;

3) використання кримінального аналізу та наявних баз даних під час здійснення ОРД;

4) проведення контрдиверсійних та профілактичних заходів спільними міжвідомчими групами в прикордонних населених пунктах;

5) здійснення фільтраційно-перевірочних заходів на блокпостах відносно осіб, виявлених на основі розробленого профілю ризиків на предмет участі в діяльності, що посягає на територіальну цілісність, недоторканність та державний суверенітет України;

6) відстеження суспільно-політичної та криміногенної обстановки в прикордонні;

7) посилення роботи підрозділів внутрішньої та власної безпеки на предмет можливого витоку інформації з обмеженим доступом або нестійкої державницької позиції особового складу;

8) актуалізація постійної взаємодії з іншими органами, уповноваженими на здійснення оперативно-розшукової діяльності, з метою постійного, негайного обміну достовірною інформацією;

9) підвищення рівня міжнародного співробітництва в контексті отримання доступу до інформації з міжнародних баз даних.

Спеціальні дії – форма оперативно-службової діяльності, яка полягає у здійсненні комплексу спеціальних дій, спрямованих на боротьбу з тероризмом, організованою злочинністю, пошук правопорушників, локалізацію кризових ситуацій, забезпечення внутрішньої та власної безпеки, виконання інших спеціальних завдань, а також координацію діяльності державних орга-

нів в інтересах охорони державного кордону (п. 11) [15].

Зазначаємо, що автори обрали досить невдале визначення «спеціальних дій», допустивши логічну помилку, а саме вони надають визначення невідомого поняття через це ж невідоме: «Спеціальні дії – це форма ОСД, яка полягає у здійсненні комплексу спеціальних дій» (п. 11) [15].

Сумніву піддається й проголошена спрямованість дій, яку, на нашу думку, слід переорієнтувати на пошук слідів діяльності диверсійно-розвідувальних груп (далі по тексту – ДРГ) та власне самих ДРГ. Наприклад, О.В. Андрушко, аналізуючи деструктивну діяльність держави-агресора в період проведення АТО, визначає такі шляхи заходження ДРГ на державну територію України:

1) легальний, що здійснюється через пункти пропуску, з використанням дійсних паспортних документів місцевих жителів територій, де проводяться активні бойові дії, а також за підробленими документами з серією цих регіонів, оскільки на момент початку бойових дій залишилися чисті бланки документів і вони були захоплені державою-агресором з метою легалізації своєї агентури;

2) нелегальний, що містить, по-перше, заходження ДРГ з непідконтрольної території; по-друге, заходження ДРГ з боку російської федерації поза пунктами пропуску з незаконним перетинанням ДКУ по завчасно підготовлених коридорах [25, с. 24].

Вважаємо такі висновки справедливими і для потреб нашого дослідження. Таким чином, спеціальні дії, що реалізовуються в умовах правового режиму воєнного стану, доцільно переглянути на предмет спрямованості, організації та видового вираження останніх.

На ділянці відповідальності 26 прикордонного загону, з урахуванням особливостей ділянки відповідальності, а також вжитими протидесантними заходами (облаштування морських загороджувальних та фортифікаційних споруд, мінування акваторії Чорного моря та ділянки узбережжя придатної до висадки десантну) спеціальні заходи як такі, що не відповідають раціональному використанню особового складу, не проводились. Тим не менш, їхня доцільність має місце в організації ОСД органів охорони державного кордону, що здійснюють охорону сухопутної ділянки ДКУ, які межують із державою агресором та її пособником.

Спеціальна операція – форма оперативно-службової діяльності, яка являє собою сукупність узгоджених і взаємозв'язаних за метою, завданнями, місцем та часом контрольних, режимних, оперативних та спеціальних заходів, які проводяться Державною прикордонною службою України в умовах особливого періоду (п. 11) [15].

Спеціальна операція як форма ОСД не відповідає реаліям сьогодення за такими ознаками:

1. Суб'єктний склад. Звуження суб'єктного складу проведення спеціальної операції виключно органами охорони державного кордону не дозволяє повною мірою реалізувати взаємодію з іншими військовими формуваннями та правоохоронними органами, внаслідок чого втрачається можливість використання сил і засобів, якими не володіє Державна прикордонна служба України.

В умовах правового режиму воєнного стану усі правоохоронні органи та військові формування під час виконання заходів правового режиму воєнного стану діють під керівництвом Генерального штабу Збройних сил України (ст. 14) [26], що вже свідчить про включення, як мінімум, ще одного суб'єкта до проведення спеціальної операції, бодай навіть на етапі планування.

2. За обстановкою проведення. Зважаючи на відмінні понятійні категорії апарату юриспруденції стосовно трактування воєнного стану [26] та особливого періоду [27], можна дійти висновку про частковий темпоральний перетин воєнного стану та особливого періоду, тим не менш, оперативно-бойова обстановка, з урахуванням підстави запровадження воєнного стану, не дозволяє ототожнювати обстановку проведення спеціальної операції від особливого періоду та воєнного стану.

Бій – форма оперативно-службової діяльності, яка полягає у погоджених за метою, місцем та часом військових діях з метою знищення (розгрому) противника і виконання інших тактичних завдань у визначеному районі протягом стислого часу (п. 11) [15].

Вважаємо бій атиповою формою ОСД для Держприкордонслужби, що має місце виключно для виконання обов'язку, покладеного п. 3 ст. 19 профільного закону на ДПСУ: «Участь у взаємодії із Збройними Силами України та іншими військовими формуваннями у відбитті вторгнення або нападу на територію України збройних сил іншої держави або групи держав» [1]. Для підтвердження не типовості даної форм ОСД розглянемо безпековий аспект діяльності прикордонного відомства.

Закон України «Про національну безпеку України» відносить прикордонне відомство до складу сектору безпеки та оборони. Зауважимо, що в умовах правового режиму воєнного стану завдання, покладені на органи охорони держав-

ного кордону, залишаються сталими, тобто такими ж, що прописані у профільному законі, на відміну від, скажімо, Національної гвардії України. Так, законодавець конкретно визначає, що в умовах правового режиму воєнного стану лейтмотив діяльності цього військового формування змінюється на предмет виконання завдань, характерних для сил оборони (ч. 5. ст. 18) [28].

Тим не менш, свого роду «казуїстичне» визначення правового статусу ДПСУ ускладнює конкретне віднесення прикордонного відомства до сил безпеки чи то сил оборони, з урахуванням визначення термінів, зазначених у статті 1 Закон України «Про національну безпеку України» (ст. 1) [28]. Жодна із зазначених категорій не містить у своєму складі правоохоронного органу спеціального призначення, натомість: суб'єктний склад сил безпеки містить невичерпний перелік, обов'язковою ознакою приналежності до якого є виконання функцій із забезпечення національної безпеки. Відповідь на питання приналежності Держприкордонслужби до сил безпеки отримуємо шляхом аналізу такої функції органів охорони державного кордону, як охорона ДКУ. Так, «охорона державного кордону України є невід'ємною складовою загальнодержавної системи захисту державного кордону…» (ст. 2) [19]. В свою чергу, захист ДКУ є невід'ємною частиною загальнодержавної системи забезпечення національної безпеки і полягає у скоординованій діяльності військових формувань та правоохоронних органів держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом» [19].

Акцентуємо свою увагу також на тому, що відмінність національної безпеки від воєнної безпеки вбачається виключно у характері загроз: невоєнного та воєнного характеру, відповідно [28]. Таким чином, Держприкордослужба, як правоохоронний орган спеціального призначення, здійснює забезпечення національної безпеки України від реальних та потенційних загроз національної безпеки, тоді як забезпечення воєнної безпеки не є характерним для ДПСУ, на відміну від сил оборони, визначених Основним Законом, наприклад Збройних Сил України. Таким чином, бій як форма ОСД займає виняткове місце, і погоджуємось, що характеризується виключно короткотривалим темпоральним розвитком, а саме до моменту передачі під контроль лінії державного кордону України Збройним Силам України.

Не залишився поза межами нашого наукового пізнання той факт, що у науковій спільноті профільних дослідників така форма ОСД, як бій, відноситься до службово-бойової діяльності (далі по тексту – СБД).

О.О. Гриньків визначає СБД як систему форм і способів охорони ДКУ, прикордонної території з метою недопущення завдавання всіх видів шкоди прикордонній безпеці наявними силами та засобами, у тому числі військовими методами і засобами. Дослідниця вказує, що СБД здійснюється шляхом проведення спеціальної операції чи бою у разі вчинення незаконної зміни лінії проходження ДКУ, припинення діяльності воєнізованих або збройних формувань (груп), організованих груп та злочинних організацій, що порушили порядок перетинання ДКУ [11, с. 37].

В.І. Вичавка, аналізуючи СБД підрозділів ДПСУ під час участі в АТО, визначає такі практичні форми її реалізації:

1) проведення організаційно-політичних і миротворчих акцій з метою запобігання збройному конфлікту, його локалізації і нейтралізації на стадії виникнення;

2) боротьба з розвідувальною, диверсійно-терористичною діяльністю екстремістських сил;

3) демонстрація військової сили;

4) посилення охорони ДКУ;

5) установлення та підтримання режиму надзвичайного стану;

6) участь у бойових діях, що проводяться під час АТО (спільної спеціальної операції) об'єднаним угрупованням військ (сил) із розгрому НЗФ;

7) забезпечення оперативних та службово-бойовий дій НГУ, СБУ, ДПСУ, що забезпечують дії з'єднань і частин видів ЗСУ, родів військ і спеціальних військ;

8) інформаційно-психологічні операції [29, с. 163].

Беручи до уваги достатній та належний рівень наукового обґрунтування дослідниками СБД, вважаємо, що її детермінація як окремого виду діяльності є перебільшеною, оскільки:

1) СБД реалізується за рахунок тих самих форм, що відносяться й до ОСД ДПСУ;

2) виділення СБД за рахунок використання військових сил і засобів не відповідає реаліям матеріально-технічного та збройного забезпечення Держприкордонслужби. Так, широкомасштабне вторгення лише підтвердило недостатність наявних військових засобів в органів охорони державного кордону та їх підрозділів, а саме: відсутність артилерійський систем, ракетних систем залпового вогню, танків, броньованої техніки у достатній кількості, сучасних протитанкових ракетних комплексів, а також компетентностей для їхнього використання.

Як наслідок, пропонуємо СБД розглядати як одну з форм ОСД ДПСУ, що застосовується у виключних випадках із застосуванням усіх наявних сил та засобів, з метою відбиття вторгнення або нападу на територію України збройних сил іншої держави або групи держав із подальшою взаємодією із суб'єктами сектору оборони.

Висновки. Проведений теоретичний аналіз та апробований досвід діяльності 26 прикордонного загону дозволяє зробити висновок про те, що жодна із форм ОСД ДПСУ не відповідає вимогам та реаліям правового режиму воєнного стану. Подібних висновків доходять й інші вчені-практики прикордоннознавці. Зокрема, Ю.Б. Івашков доводить, що у сучасних умовах існуючі форми ОСД не відповідають ані структурі, ані завданням, що покладені на ДПСУ, ані сучасним умовам забезпечення безпеки ДКУ та поглядам на ведення збройної боротьби [14, с. 57].

Так, в умовах мирного часу чи особливого періоду заходи/дії ОСД 26 прикордонного загону були покликані забезпечити належний стан режиму державного кордону, прикордонного режиму за рахунок несення служби прикордонними нарядами, організації оперативно-службової діяльності ВПС, контролю за встановленими режимними заходами (в'їзд-виїзд, перебування, проживання, пересування осіб, провадження робіт, обліку та тримання на пристанях, причалах, базах для стоянки малих і спортивних суден та в пунктах базування самохідних і несамохідних суден, їх плавання та пересування у внутрішніх водах України).

Проте такі обставини об'єктивної дійсності, як відсутність повноцінного контролю за лінією державного кордону України в межах Харківської, Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим, над акваторією Чорного моря, постійна ракетна небезпека, артилерійські обстріли, загроза атаки противника з моря – спонукають нас до визначення іншого виду діяльності, відмінного від оперативно-службової діяльності, зокрема такого, що буде враховувати правовий режим воєнного стану, місце і роль Держприкордонслужби у забезпеченні національної безпеки України, динамічність обстановки на ділянці відповідальності органів охорони державного кордону.

Як наслідок, пропонуємо новий вид діяльності органів охорони державного кордону – оперативно-бойову діяльность як таку, що буде відображати практичний функціонал прикордонного відомства із забезпечення недоторканності ДКУ та охорони суверенних прав України у її виключній (морській) економічній зоні.

Під оперативно-бойовою діяльністю пропонуємо розуміти виконання завдань із забезпечення недоторканності ДКУ та охорони суверенних прав України у її виключній (морській) економічній зоні в умовах правового режиму воєнного стану з використанням усіх наявних сил і засобів. Тобто оперативно-бойова діяльність являє собою свого роду квінтесенцію оперативно-службової діяльності: як типових форм (наприклад, прикордонна служба та прикордонний контроль), так й атипових – віднесених дослідниками до службово-бойової діяльності (спеціальна операція, бій), що пропонується до запровадження в органах охорони державного кордону, які межують з державою-агресором та її пособником, з метою переорієнтації запроваджуваних дій/заходів на виконання завдання, покладеного на прикордонне відомство, в умовах воєнного стану із таким самим високим коефіцієнтом корисної дії. При цьому оперативно-бойова діяльність, без сумніву, включає бойову компоненту, проте виключно з урахуванням місця і ролі ДПСУ як суб'єкта забезпечення саме національної безпеки, а не воєнної безпеки, і має здійснюватись із урахуванням темпорального розвитку бойової компоненти – короткотривалий період, а також бойової обстановки, що склалася на предмет співрозмірності сил і засобів.

Ознаками оперативно-бойової діяльності пропонуємо визначати:

1) вид професійної діяльності суб'єкта сектору безпеки, метою якого є забезпечення національної безпеки шляхом охорони ДКУ;

2) має чітко виражені темпоральні рамки застосування (на період дії воєнного стану);

3) реалізовується у чіткій відповідності до положень чинного законодавства, в рамках наданих державно-владних повноваженнях, конкретизованих у правах та обов'язках Державної прикордонної служби України;

4) спрямована на виконання завдання прикордонного відомства: шляхи, підходи, моделі, стилі, засоби виконання якого враховують обстановку та підстави запровадження воєнного стану;

5) полягає у використанні всіх доступних форм та засобів: як типових форм та засобів діяльності ДПСУ (характерних для діяльності будь-якого іншого прикордонного загону), так і короткочасних – атипових (бій)

Практика 26 прикордонного загону вказує, що усі без виключення форми ОСД не довели свою повноцінну ефективність в ході здійснення захо-

дів із забезпечення національної безпеки України. Відтак пропонуємо імплементацію ОБД, до якої входитимуть такі форми, як: прикордонна служба, прикордонний контроль, оперативно-розшукова діяльність, спеціальні дії, спеціальні операції, бій (запроваджувані з урахуванням правового режиму воєнного стану – як зразок із врахуванням наданих нами у статті роз'яснень та рекомендацій), а також нові форм ОБД: оперативне підпорядкування; оперативна координація; оперативна взаємодія.

Кожна із зазначених форм пройшла перевірку часом та збройною агресією російської федерації і наочно продемонструвала свою доцільність та ефективність.

Література

1. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03.04.2003 р. № 661-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text%20%D0%9C (дата звернення: 18.08.2022).
2. Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів : Закон України від 23.12.1993 р. № 3781-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#doc_info (дата звернення: 18.08.2022).
3. Бурбика М. М. Ще раз до визначення поняття «правоохоронні органи». *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. Сєвєродонецьк, 2013. № 27. С. 23–29.
4. Гуценко К.Ф., Ковалев М.А. Правоохранительные органы : учебник. Москва : Зерцало, 2007. 440 с.
5. Загуменна Ю.О. Правоохоронні органи: поняття, ознаки, функції, особливості діяльності. *Право і безпека*. Харків, 2010. № 3(35). С. 145–150.
6. Кушнір Я.О. Державна прикордонна служба України як суб'єкт протидії порушенню порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзд з неї : дис….докт. філ. у гал. права. Хмельницький, 2021. 304 с.
7. Король М.О. Адміністративно-правове регулювання системи Державної прикордонної служби України. *Форум права*. Харків, 2011. № 2. С. 446–450.
8. Функции органов управления. Правовые проблемы оформления и реализации : учебник / под общ. ред. И.Л. Бачило. Москва : Юрид. лит., 1976. 200 с.
9. Аверьянов В.Б. Функции и организационная структура органа государственного управления. Київ – Наук. Думка, 1979. 150 с.
10. Магась Г.А. Основні підходи щодо формування основ теорії охорони державного кордону України на сучасному етапі. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. Запоріжжя, 2018. № 2(62). С. 125–129.
11. Гриньків О.О. Теоретико-правові засади кримінально-правового та оперативно-розшукового забезпечення оперативно-службової діяльності Державної прикордонної служби України : монографія. Тернопіль : Осадца Ю.В., 2020. 470 с.
12. Ляшук Р.М. До питання про форми діяльності відділів прикордонної служби. *Проблеми законності*. Харків : Нац. ун-т «ЮАУ ім. Я. Мудрого», 2012. Вип. 120. С. 143–151.
13. Мельник А.Ф., Оболенський О.Ю., Васіна А.Ю. Державне управління : підручник / за ред. А.Ф. Мельник. Київ : Знання. 2009. 582 с.
14. Івашков Ю.Б. Форми та види оперативно-службової діяльності Державної прикордонної служби України. *Честь і закон*. Харків, 2017. № 2(61). С. 56–61.
15. Статут Державної прикордонної служби з охорону державного кордону України. Частина I. Прикордонний загін (проект). Хмельницький, 2004. Вид-во НАДПСУ, 101 с.
16. Клименко Б.М. Государственные границы – проблемы мира : монография. Москва : Международные отношения, 1964. 138 с.
17. Цимбалістий Т.О. Конституційно-правовий статус державного кордону України : дис….канд. юрид. наук. Хмельницький, 1998. 213 с.
18. Про прикордонний контроль : Закон України від 05.11.2009 р. № 1710- VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1710-17#Text (дата звернення: 18.08.2022).
19. Про державний кордон України : Закон України від 04.11.1991 р. №1777-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text (дата звернення: 18.08.2022).
20. Про затвердження Положення про пункти пропуску через державний кордон та пункти контролю : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.08.2010 р. № 751. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/751-2010-%D0%BF#Text (дата звернення: 18.08.2022).
21. Про тимчасове закриття деяких пунктів пропуску через державний кордон та пунктів контролю : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.02.2022 р. № 188-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188-2022-%D1%80#Text (дата звернення: 18.08.2022).
22. Опубліковано текст зернової угоди, підписаної сьогодні в Стамбулі. URL: https://ukragroconsult.com/news/opublikovano-tekst-zernovoyi-ugody-pidpysanoyi-sogodni-v-stambuli/ (дата звернення: 18.08.2022).

23. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text (дата звернення: 18.08.2022).

24. Про контррозвідувальну діяльність : Закон України від 26.12.2002 № 374-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-15#Text (дата звернення: 18.08.2022).

25. Андрушко О.В. Проблеми протидії диверсійно-розвідувальним групам підрозділами Державної прикордонної служби України на кордоні та в зоні проведення антитерористичної операції. *Збірник наук. праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: військові та технічні науки*. Хмельницький, 2017. № 3(73). С. 19–29.

26. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 18.08.2022).

27. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 р. 1932-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text (дата звернення: 18.08.2022).

28. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text (дата звернення: 18.08.2022 року).

29. Вичавка В.І. Прогалини правового регулювання діяльності Державної прикордонної служби України щодо боротьби з тероризмом. *Трибуна докторанта, аспіранта і здобувача*. Харків, 2017. Вип. 34. С. 158–166.

Вітровчак В. Г.,
начальник 26 прикордонного загону,
полковник

Кушнір Я. О.,
доктор філософії в галузі права,
старший викладач
кафедри адміністративної діяльності,
Національної академії
Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького,
старший лейтенант юстиції

УДК 343.36:343
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.6

ЗАВІДОМО НЕЗАКОННІ ЗАТРИМАННЯ, ПРИВІД, ДОМАШНІЙ АРЕШТ АБО ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ: АНАЛІЗ ОКРЕМИХ ОЗНАК ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Воронцов А. В., Кулик Л. М.

Наукова стаття присвячена розкриттю обґрунтованих кримінально-правових уточнень та аргументацій щодо тлумачення та подальшого вдосконалення кримінально-правової норми, передбаченої ст. 371 КК України, підвищення ефективності застосування чинного законодавства у сфері здійснення правосуддя щодо затримання, приводу, домашнього арешту або тримання під вартою.

Стверджується, що сучасний стан у сфері кримінально-правової охорони здійснення правосуддя щодо законного (належного) затримання, приводу, домашнього арешту або тримання під вартою буде ефективним за умов додержання науково обґрунтованих тлумачень та науково-практичних коментарів щодо зазначених діянь, з'ясування кримінально-правової характеристики складу кримінального правопорушення.

Авторами проаналізовані наявні погляди стосовно окремих ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення, визначеного ст. 371 КК України, що має певні особливості: такий запобіжний захід, як затримання підозрюваного, обвинуваченого або засудженого, як правило, вчиняється шляхом активних дій, лише в окремих випадках може вчинятися шляхом бездіяльності та характеризується конкретним часом вчинення кримінального правопорушення. Щодо приводу, то він вчиняється шляхом активної дії та у конкретний час; завідомо незаконний домашній арешт може вчинятися лише шляхом активної дії, а також містить і таку ознаку, як час вчинення цього кримінального правопорушення; завідомо незаконне тримання під вартою може вчинятися як шляхом дії, так і бездіяльності та характеризується відповідним часом вчинення кримінального правопорушення.

Точна ж регламентація в кримінальному процесі терміна «тримання під вартою» протягом проведення досудового розслідування не тільки гарантує права підозрюваного чи обвинувачуваного, але і являє собою важливу умову запобігання кримінальним правопорушенням проти правосуддя. Швидке, об'єктивне та повне розслідування кримінальних правопорушень і розгляд проваджень у суді створює невідворотність покарання та найбільш ефективно сприяє запобіганню (попередженню) вчинення нових кримінальних правопорушень.

Ключові слова: *правосуддя, об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, затримання, привід, домашній арешт, тримання під вартою, підозрюваний, обвинувачений.*

Vorontsov A. V., Kulyk L. M. Knowingly unlawful detention, cause, house arrest, or detention: an analysis of some signs of the objective side of a criminal offense

The scientific article is devoted to the disclosure of substantiated criminal law clarifications and arguments on the interpretation and further improvement of the relevant criminal law (Article 371 of the Criminal Code of Ukraine), improving the application of law in the field of justice regulated by law, such as detention, arrest, house arrest or detention in custody.

It is argued that the current state of criminal justice in the field of justice in lawful (proper) detention, arrest, house arrest or detention will be effective provided that scientifically sound interpretations and scientific and practical comments on socially dangerous acts are followed, clarification of the preconditions for the criminal-legal characteristics of the composition of a criminal offense.

The authors analyze the existing views on certain features of the objective side of the criminal offense described in Art. 371 of the Criminal Code of Ukraine and has relevant features: such a precautionary measure as detention of a suspect, accused or convicted person is usually committed by active actions, only in some cases can be committed by inaction and time of criminal offense; knowingly illegal house arrest can be committed only through active action, and also contains such a feature as the time of commission of this criminal offense; knowingly illegal detention can be committed both by action and omission, and is characterized by the appropriate time of commission of a criminal offense.

Accurate regulation of the terms of detention during the pre-trial investigation in criminal proceedings not only

© Воронцов А. В., Кулик Л. М., 2022

guarantees the rights of the suspect or accused, but is also an important condition for the prevention of criminal offenses. Prompt, objective and complete investigation of criminal offenses and consideration of proceedings in court creates the inevitability of punishment and most effectively helps to prevent (prevent) the commission of new criminal offenses.

Key words: *justice, objective side of the criminal offense, detention, pretext, house arrest, detention, suspect, accused.*

Постановка проблеми та її актуальність. У державі, що визначила однією із цілей свого подальшого розвитку інтеграцію до Європейської спільноти та на конституційному рівні і надалі проголошує себе правовою (ст. 1 Конституції) [1], правосуддя в період реформування набуває особливого статусу як найважливіший гарант дотримання прав і свобод людини та громадянина.

Недоторканість особи гарантується різними галузями права, у кримінальному праві шляхом встановлення за її порушення кримінальної відповідальності. Спеціальною правовою гарантією недоторканності особи є встановлення відповідальності службових осіб, наділених правом призначення відповідних запобіжних (примусових) заходів. Тільки в цьому випадку інтереси правосуддя та права особи стають спеціальним об'єктом кримінально-правової охорони. Кримінально-протиправне застосування таких заходів, які ставлять своєю метою створення необхідних умов для досягнення поставлених завдань правосуддя, дискредитує органи, які здійснюють правосуддя [1; 2; 3; 4]. На цьому шляху законодавче забезпечення, тлумачення та вдосконалення кримінальної відповідальності за завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою (ст. 371 КК) має велике значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами кримінально-правової охорони правосуддя, зокрема завідомо незаконних затримань, приводу, домашнього арешту або тримання під вартою (ст. 371 КК), приділяли увагу такі вчені, як: Ю.В. Александров, М.І. Бажанов, Б.М. Бойко, В.І. Борисов, П.А. Воробей, В.О. Глушков, К.Р. Ідрисов, М.А. Кауфман, М.Й. Коржанський, В.Л. Кудрявцев, В.О. Навроцький, В.І. Осадчий, С.С. Чернявський, М.І. Панов, Ю.П. Попов, А.В. Савченко, С.М. Смоков, О.С. Сотула, В.П. Тихий, В.І. Тютюгін, Є.В. Фесенко, О.А. Чуваков, Р.М. Шеховцов, О.С. Шнипко, М.І. Хавронюк та ін.

Метою статті є окреслення обґрунтованих кримінально-правових уточнень та аргументацій щодо тлумачення та подальшого вдосконалення кримінально-правової норми, передбаченої ст. 371 КК України, підвищення ефективності застосування чинного законодавства у сфері здійснення правосуддя щодо затримання, приводу, домашнього арешту або тримання під вартою.

Виклад основного матеріалу. Затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, є заходом процесуального примусу, сутність якого полягає в тому, що ця особа на короткий строк поміщається у спеціальне ізольоване приміщення і таким чином позбавляється волі. Метою ж затримання є з'ясування причетності затриманого до вчинення кримінального правопорушення і вирішення питання про застосування до затриманого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Затримання підозрюваного, яке врегульоване КПК України [3], слід відрізняти від фізичного затримання підозрюваної особи на місці події, яке здійснене представниками влади, громадськості або окремими громадянами з метою доставляння цієї особи до відповідних правоохоронних органів, а також від затримання особи, передбаченого законодавством про адміністративні правопорушення. Кримінально-процесуальне затримання може вчинювати лише уповноважена на те особа.

Стосовно приводу (ст.ст. 140–143 КПК) [3] – то це захід забезпечення здійснення кримінального провадження, який полягає у примусовому супроводженні підозрюваного, обвинуваченого, свідка особою, яка виконує ухвалу про привід, до місця їх виклику у зазначеній в ухвалі час. Суб'єктами відносин тут є з однієї сторони слідчий суддя, суд, слідчий, прокурор, службова особа спеціально уповноваженого органу, а суб'єктами відносин з іншої сторони може бути підозрюваний, обвинувачений, свідок. Щодо домашнього арешту, то такий запобіжний захід полягає в обмеженні свободи пересування підозрюваного, обвинуваченого шляхом його ізоляції в житлі через заборону залишати житло цілодобово або у певний період доби (його може бути застосовано лише до особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, за здійснення якого законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі [5; 7, с. 85–131]. Суб'єктами цих відносин з однієї сторони є дізнавач, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд, а з іншої – підозрюваний, обвинувачений.

Відповідно до ч. 2 ст. 29 Конституції України встановлено, що ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмо-

тивованим рішенням суду і тільки на підставах і в порядку, встановлених законом [1].

Тримання під вартою, на відміну від переліченого, є винятковим і найбільш суворим запобіжним заходом, пов'язаним із позбавленням особи свободи, і полягає у примусовій ізоляції підозрюваного, обвинуваченого шляхом поміщення їх (або його) в установу для тримання під вартою на певний строк із підпорядкуванням режиму цих установ. Суб'єктами цих відносин з однієї сторони є прокурор, дізнавач, слідчий, слідчий суддя, суд, а з іншої сторони – підозрюваний, обвинувачений [3].

З'ясувавши законні підстави затримання та приводу, можна визначити незаконність вказаних дій. Ціль кримінально-процесуального затримання – з'ясування причетності затриманого до кримінального правопорушення. Якщо підозра підтверджується, може бути застосований запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. Якщо підозра не підтвердилася або немає необхідності в застосуванні цього запобіжного заходу, затриманий підлягає негайному звільненню.

Таким чином, об'єктивна сторона цих кримінальних правопорушень характеризується як короткочасне позбавлення волі підозрюваного, за яке може бути призначене покарання у вигляді позбавлення волі, вчинене за відсутності зазначених у законі підстав з порушенням передбачених у ньому термінів.

Як ми бачимо зі змісту ч. 2 ст. 371 КК, саме завідомо незаконні домашній арешт або тримання під вартою становлять основну ознаку об'єктивної сторони такого складу кримінального правопорушення.

Завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою, кримінальні правопорушення, які тривають до моменту звільнення незаконно затриманого. У випадку, якщо у відношенні незаконно затриманого отримана санкція судді про взяття підозрюваного під варту, незаконне затримання змінюється на завідомо незаконний домашній арешт.

Для притягнення до кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 371 КК необхідно, щоб дії винного були завідомо незаконними, що припускає свідомість їм не тільки суспільно небезпечного характеру своїх дій, але і протиправності – заборона їх кримінальним законом. Відповідальність за ч. 1 ст. 371 КК настає за таке завідомо незаконне затримання або привід, яке є результатом свідомого порушення службового обов'язку і не було викликано помилкою, обманом або неправильною оцінкою доказових фактів [7, с. 85–131].

Завідомо незаконний домашній арешт є кримінальним правопорушенням більш суспільно небезпечним, ніж завідомо незаконне затримання та привід, оскільки він є більш тривалим.

Диспозиція ч. 2 ст. 371 КК України не розкриває ознаки складу завідомо незаконного домашнього арешту або тримання під вартою. Ці ознаки можуть бути встановлені тільки за допомогою норм кримінально-процесуального закону, що передбачає домашній арешт як міру кримінально-процесуального примусу та підстави, які встановлюють терміни і порядок застосування.

Згідно з КПК України, домашній арешт як найбільш суворий примусовий захід застосовується тільки в тому випадку, коли інші запобіжні заходи не можуть гарантувати з'явлення обвинувачуваного до органів досудового розслідування та суду, а також попередити продовження злочинної діяльності чи спробу перешкодити встановленню істини у провадженні, а також забезпечити виконання вироку. Він може бути застосований лише за постановою із санкцією слідчого судді, суду та згодою прокурора у кримінальних правопорушеннях, за які законом передбачене покарання у вигляді позбавлення волі.

До обвинуваченого у вчиненні найбільш тяжких кримінальних правопорушень тримання під вартою як запобіжного заходу може бути застосовано лише з однією метою – його небезпекою. Домашній арешт застосовується після висунення обвинувачення і тільки у виняткових випадках може бути застосований стосовно підозрюваного до висунення обвинувачення. У судових стадіях кримінального процесу тримання під вартою як міра припинення можлива тільки за визначенням суду. Крім підстав, зазначених вище, у вирішенні питання про необхідність застосування запобіжного заходу і її характеру особа, яка провадить досудове розслідування, повинна враховувати також вагу висунутого обвинувачення, особистість підозрілого, рід його занять, вік, стан здоров'я, родинний стан та інші обставини.

Точна регламентація в кримінально-процесуальному законі термінів тримання під вартою під час проведення досудового розслідування не тільки гарантує права обвинувачуваного, але і являє собою важливу умову боротьби зі злочинністю. Швидке та повне розслідування кримінальних правопорушень і розгляд провадження у суді створює невідворотності покарання та найбільш ефективно сприяє попередженню вчинення нових кримінальних правопорушень.

Незаконним, таким чином, варто визнати:

тримання під вартою як міру припинення у обвинуваченні у вчиненні кримінального правопорушення, за яке законом не передбачене покарання у вигляді позбавлення волі; застосування домашнього арешту без визначення санкції суду; тримання обвинувачуваного під вартою понад максимальні терміни, встановлені кримінально-процесуальним законом; домашній арешт, застосовуваний службовою особою, що провадить розслідування за відсутності в діях арештованого складу кримінального правопорушення і за відсутності достатніх доказів участі обвинувачуваного у вчиненні кримінального правопорушення.

Незаконним повинен бути визнаний домашній арешт без достатньої перевірки психічного стану особи, незважаючи на наявність даних про можливу її неосудність, тримання під домашнім арештом після висунення постанови про закриття кримінального провадження чи після висунення виправдувального вироку.

Початковим моментом такого кримінального правопорушення варто вважати фактичне незаконне застосування такого запобіжного заходу уповноваженою на те особою. Факт винесення незаконної постанови про затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою є готуванням до вчинення кримінального правопорушення.

Незаконний домашній арешт, вчинений іншими службовими особами, варто розглядати як перевищення влади (ст. 365 КК України) або постанови суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ст. 375 КК України). Інші особи за незаконне позбавлення волі несуть відповідальність за незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК України) [5; 6; 7, с. 85–131].

Висновки. Правильна кримінально-процесуальна регламентація поняття «тримання під вартою» під час досудового розслідування гарантує права підозрюваного чи обвинувачуваного та являє собою важливу передумову запобігання кримінальним правопорушенням проти правосуддя та найбільш ефективно сприяє попередженню вчинення затриманим нових кримінальних правопорушень.

Література

1. Конституція України. URL: http://zakon.rada.gov.ua.

2. Кримінальний кодекс України. URL: http://zakon.rada.gov.ua.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: http://zakon.rada.gov.ua.

4. Глава держави: судова реформа обов'язково буде. URL: https://www.president.gov.ua/news/glava-derzhavi-sudova-reforma-obovyazkovo-bude-zavershena-71717

5. Науково-практичний коментар до ст. 371 Кримінального кодексу України. URL: http://www.jurists.org.ua/criminal-law/2025-naukovo-praktichniy-komentar-do-st-371-krimnalnogo-kodeksu-ukrayini.html.

6. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / В.Я. Тацій, В.І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 6-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 768 с.

7. Шнипко О.С. Кримінально-правове дослідження злочину завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою (ст. 371 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Вищий навчальний заклад «Національна академія управління». Київ, 2017. 282 с.

Воронцов А. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та кримінології
факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування
Одеського державного університету внутрішніх справ

Кулик Л. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та кримінології
факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування
Одеського державного університету внутрішніх справ

УДК 343.43
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.7

ПОРУШЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ ПРАЦІВНИКОМ ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ: АНАЛІЗ ОКРЕМИХ ТЕНДЕНЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Гритенко О. А.

Метою статті є аналіз окремих тенденцій вдосконалення кримінального законодавства щодо порушення прав та свобод людини працівником правоохоронного органу, а також визначення якості законопроектних пропозицій у цьому напрямку. Досліджено запропоновані окремі законодавчі зміни до Кримінального кодексу України для вдосконалення вітчизняного кримінального законодавства. Проведено аналіз окремого законопроекту, який направлений на врегулювання кримінально-правових відносин, які виникають з приводу порушення прав та свобод людини і громадянина з боку працівників правоохоронних органів. Визначено, що запропоновані кримінально-правові новели повинні доповнити розділ Кримінального кодексу України про кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Автор зазначає, що законодавча ініціатива на перший погляд цілком доречна і покликана вирішити нагальні проблеми, проте конкретний текст пропонованої нової статті 365[4] КК України, а також пропозиція встановити саме кримінальну відповідальність за такі діяння потребують окремої наукової оцінки. Визначено ряд зауважень загального характеру: щодо назви запропонованої статті; з приводу розташування статті 365[4] КК України у розділі про відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг; застосування у тексті статті замість одного, трьох різних за своїм відображенням словосполучення, які позначають одне ключове поняття даної законодавчої конфігурації; щодо закріплення у примітці до проекту ст. 365[4] КК України тлумачення істотного порушення прав та свобод людини. Доведено, що положення пропонованої у законопроекті кримінально-правової норми можуть створювати певні ризики для судової та правоохоронної системи держави щодо наслідків її застосування і, відповідно, потребує доопрацювання. Існування пропонованої норми у Кримінальному кодексі України у якості спеціального складу кримінального правопорушення сумнівно, оскільки наявних кримінально-правових норм, які передбачають відповідальність за істотне порушенням прав та свобод людини в ході здійснення кримінального судочинства, вже достатньо.

Ключові слова: *законопроект, кримінальне законодавство, кримінальні правопорушення, професійна діяльність, порушення прав та свобод людини, працівник правоохоронного органу, правосуддя, службова діяльність, тенденції, шкода.*

Hrytenko O. A. Violation of human rights and freedoms by a law enforcement officer: analysis of individual trends in criminal legislation

The purpose of the article is to analyze individual trends in the improvement of criminal legislation on the violation of human rights and freedoms by an employee of a law enforcement agency, as well as to determine the quality of draft laws proposed in this direction. Proposed separate legislative amendments to the Criminal Code of Ukraine to improve domestic criminal legislation are investigated. An analysis of a separate draft law aimed at regulating criminal-law relations arising from the violation of the rights and freedoms of a person and a citizen by law enforcement officers was carried out. It has been established that the proposed criminal law amendments should supplement the section of the Criminal Code of Ukraine on criminal liability for criminal offenses in the field of official and professional activities related to the provision of public services. The author notes that the legislative initiative at first glance is quite appropriate and is designed to solve urgent problems, however, the specific text of the proposed new article 365-4 of the Criminal Code of Ukraine, as well as the proposal to establish criminal liability for such actions, require a separate scientific assessment. A certain number of remarks of a general nature: by the name of the proposed article; regarding the arrangement of article 365-4 of the Criminal Code of Ukraine in the section on liability for criminal offenses in the sphere of official activity and professional activity connected with the provision of public services; the use in the text of the article instead of one or three phrases different in their reflection, denoting one key concept of the given legislative configuration; by fixing in the note

© Гритенко О. А., 2022

to the project Art. 365-4 of the Criminal Code of Ukraine interpretation of a significant violation of human rights and freedoms. It is proven that the provisions of the criminal law norm proposed in the draft law may create certain risks for the judicial and law enforcement system of the state regarding the consequences of its application and, accordingly, require refinement. The existence of the proposed norm in the Criminal Code of Ukraine as a special component of a criminal offense is doubtful, since the existing criminal law norms, which provide for responsibility for a significant violation of human rights and freedoms in the course of criminal proceedings, are already sufficient.

Key words: *draft law, criminal legislation, criminal offenses, professional activity, violation of human rights and freedoms, law enforcement officer, justice, official activity, trends, damage.*

Постановка проблеми та її актуальність. Реалізація прав та свобод людини у сучасних державах передбачає взаємодію різноманітних суб'єктів. До них слід віднести і правоохоронні органи, компетенцією яких є забезпечення та захист індивідуальних та колективних прав. В останні роки актуальність теми неправомірних дій працівників правоохоронних органів (свавілля) видається все більш і більш очевидною. Громадські організації дедалі частіше звертають увагу суспільства на проблему поширення вказаного негативного явища, і це знаходить відображення в громадській думці та у засобах масової інформації. Діяльність правоохоронних органів різноманітна, вона торкається багатьох сфер суспільного життя. І в багатьох сферах людям доводиться стикатися з діями правоохоронців, які можна розглядати як неправомірні та які не відповідають духу та букві закону, нормам міжнародного права. Зокрема, важливим аспектом забезпечення прав людини в діяльності Національної поліції України є недопущення проявів насильства та викорінення фактів жорстокого поводження з людьми [3, с. 176]. Окрім зазначеного, слід також вказати й на те, що працівники правоохоронних органів згідно із чинним кримінальним законодавством України можуть виступати не тільки як спеціальні суб'єкти у кримінальних правопорушеннях проти правосуддя, а й як спеціальні суб'єкти у кримінальних правопорушеннях у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, зокрема й у ст. 365 Кримінального кодексу України (далі – КК України). А це створює іноді певні складнощі у кваліфікації кримінальних правопорушень та подальшому притягненні до кримінальної відповідальності працівників правоохоронних органів. Законодавчий орган нашої держави та правозахисні організації відчувають потребу у формуванні більш чіткого уявлення про механізми протистояння неправомірним діям правоохоронців, ефективні методи захисту прав людини. Значний стримуючий фактор створюють положення Кримінального кодексу України, однак й вони, на жаль, не є досконалими й мають певні прогалин та колізії. І хоча зазначені проблеми і викликають особливий інтерес з боку держави, зокрема усіх зацікавлених осіб, однак таке реагування (зокрема, пропонування будь-яких змін та доповнень до КК України), як вбачається, не завжди є доцільним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання злочинності в правоохоронних органах та шляхи протидії їй розглядалися П.П. Андрушком, М.І. Ануфрієвим, О. М. Бандуркою, О.Ф. Бантишевим, О.Ф. Гідою, О.О. Дудоровим, А.Ф. Зелінським, В.Ф. Кириченком, М.Й. Коржанським, Ю.І. Ляпуновим, П.С. Матишевським, М.І. Мельником, С.І. Ніколаюком, О. В. Негодчнком, Г.В. Прокоповичем, М.І. Хавронюком, Н.М. Ярмиш та іншими.

Проте ці дослідження не враховували останніх змін вітчизняного кримінального законодавства, пов'язаних з відповідальністю працівників правоохоронних органів. Питанням забезпечення законності під час дотримання прав та свобод людини правоохоронними органами присвячена чимала кількість наукових праць, однак вони не вичерпали актуальності розглядуваної проблеми, дослідники та законодавці продовжують й надалі пошук її вирішення, що свідчить про подальшу актуальність.

Мета статті полягає в аналізі окремих тенденцій вдосконалення кримінального законодавства щодо порушення прав та свобод людини працівником правоохоронного органу, а також визначення якості законопроектних пропозицій у цьому напрямку.

Виклад основного матеріалу. Реалізація конституційних положень, що проголошують Україну як демократичну, соціальну і правову державу, неможлива без усебічного зміцнення законності й правопорядку, забезпечення прав і свобод громадян. У системі правоохоронних органів України відбуваються серйозні зміни, вдосконалюється їх структура й оновлюється правова база, покращується система підготовки кадрів, зміцнюється матеріально-технічна база, корегуються стратегія і тактика протидії злочинності. Суспільство і державу цікавить не тільки результат діяльності правоохоронних органів, а й те, як цей резуль-

тат досягається. Вимога боротися за дотримання правопорядку законними методами і засобами залишається особливо важливою, коли в Україні продовжується побудова правової держави і громадянського суспільства [1, с. 92]. І тим більш важливим на сьогодні є дотримання прав і свобод громадян правоохоронними органами, враховуючи те, що країна знаходиться в найскладніших умовах (в умовах воєнного стану).

Проте слід констатувати, що працівники правоохоронних органів, забезпечуючи та захищаючи передбачені Конституцією України права і свободи людини і громадянина, водночас є потенційними порушниками цих прав і свобод, адже наділені повноваженнями застосовувати заходи примусу. У цьому разі досить складне завдання – витримати паритетні стосунки, які б не викликали критики та нарікань.

Вагоме стримування неправомірної поведінки з боку деяких працівників правоохоронних органів здійснюється за допомогою КК України, зокрема відповідних розділів його Особливої частини: XVII «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг»; XVIII «Кримінальні правопорушення проти правосуддя». Багато статей, які включені до зазначених розділів, вже неодноразово піддавалися законодавчим змінам, проте цей процес є майже безупинним і законодавці продовжують пропонувати проекти нових кримінально-правових норм для вдосконалення вітчизняного кримінального законодавства. Спробою врегулювання кримінально-правових відносин, які виникають з приводу порушення прав та свобод людини і громадянина з боку працівників правоохоронних органів, можна визначити і запропоновані зміни до КК України законопроектом № 7657 «Про внесення змін до щодо посилення відповідальності працівників правоохоронних органів» [7]. Запропоновані кримінально-правові новели повинні доповнити розділ КК України про кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

У пояснювальній записці автори цього законопроекту зазначають, що стала судова практика, так само, як і практика Європейського Суду з прав людини, вказує на те, що правоохоронні органи держави під час здійснення досудового розслідування у кримінальних провадженнях все більше порушують визначену законом правову процедуру, внаслідок чого істотно порушуються права та свободи громадян-учасників кримінального провадження, гарантовані Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Зокрема, прагнучи за будь-якої ціни довести досудове розслідування кримінального провадження до направлення у суд обвинувального акта, дізнавачі, слідчі, прокурори та оперативні працівники вчиняють процесуальні дії, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов; нерідко отримання доказів обвинувачення поєднується з катуваннями, жорстоким чи навіть нелюдським поводженням зі свідками та підозрюваними; порушується право громадян на захист тощо.

З одного боку, виявлення судами під час розгляду справ по суті істотних порушень окремими працівниками правоохоронних органів прав та свобод осіб є підставою для визнання отриманих доказів недопустимими аж до постановлення виправдувальних вироків. Проте з іншого боку, наявні нині серед норм КК України положення не передбачають ніякої відповідальності за істотне порушення правоохоронцями прав та свобод людини. Відтак названа обставина підлягає врегулюванню на законодавчому рівні [6].

Зазначена законодавча ініціатива, на перший погляд, цілком доречна і покликана вирішити нагальні проблеми, проте конкретний текст пропонованої нової статті 365^4 КК України, а також пропозиція встановити саме кримінальну відповідальність за такі діяння потребують окремої наукової оцінки.

Відповідно до проекту статті 365^4 «Істотне порушення працівником правоохоронного органу прав людини і основоположних свобод» автори пропонують визнавати діяння, які підлягають кримінальній відповідальності: бездіяльність працівника правоохоронного органу, який бере участь у кримінальному провадженні, вчинення ним дій або прийняття процесуального рішення, які призвели до істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

У примітці до цієї кримінально-правової норми надається уточнення, що під істотним порушенням прав та свобод людини слід розуміти такі діяння: здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов; отримання

доказів внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження; порушення права особи на захист; отримання показань чи пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права; порушення права на перехресний допит [7].

З огляду на таку законодавчу конструкцію перш за все виникає ряд зауважень загального характеру. А саме:

1) назва запропонованої статті є занадто широкою, оскільки у ній йдеться про істотне порушення працівником правоохоронного органу неконкретизованого переліку прав людини і основоположних свобод, тобто по суті про весь наявний їх спектр. Хоча у самій нормі окреслено лише сферу, пов'язану із доказами і доказуванням у кримінальному судочинстві;

2) відповідно, якщо кримінально-правова норма за своїм змістом в першу чергу створена для охорони суспільних відносин у сфері правосуддя, то чому вона розташована у розділі про відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Фактично родовий об'єкт пропонованої для кримінального законодавства новели визначено невірно. У доктрині кримінального права класично визначається, що під родовим об'єктом слід вважати об'єкт, який охоплює певне коло тотожних або однорідних за своєю соціально-політичною та економічною сутністю суспільних відносин, які охороняються єдиним комплексом взаємопов'язаних кримінально-правових норм [4, с. 105]. Окремо необхідно відзначити, що родовим об'єктом кримінальних правопорушень проти правосуддя є не лише правильне здійснення правосуддя судом, але й нормальна діяльність відповідних суб'єктів, які допомагають роботі системи правосуддя, тобто саме тих, які перераховані у пояснювальній записці авторів до розглядуваного законопроекту: дізнавачі, слідчі, прокурори та оперативні працівники. Правда, не зрозуміло, чому автори законопроекту не включають у цей перелік детективів, які проводять досудове розслідування від Бюро економічної безпеки України та Національного антикорупційного бюро України.

Як відзначає Вороноцов А.В., поняття «правосуддя» у широкому значенні – це діяльність не тільки суду, але й тих органів, які сприяють суду в реалізації завдань і функцій, які покладені на правосуддя. Відповідно, правосуддя як об'єкт кримінально-правової охорони вважається поняттям більш широким, ніж правосуддя як специфічний вид державної діяльності, яке здійснюється тільки виключно судом, тобто будь-яка діяльність, яка спрямована на виконання завдань і функцій, які стоять перед ним [2, с. 31];

3) у спроектованій кримінально-правовій нормі застосовується замість одного три різні за своїм відображенням словосполучення, які позначають одне ключове поняття даної законодавчої конфігурації, а саме:

– права людини і основоположні свободи;

– права та свобода людини, гарантовані Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

– права та свободи людини.

Вбачається, що в даному випадку повинна бути присутньою їх відповідна уніфікація для однозначності розуміння та правильності і точності кваліфікації кримінального правопорушення;

4) закріплене у примітці до проекту ст. 365^4 КК України тлумачення істотного порушення прав та свобод людини не є оригінальним і буквально відтворює положення ч. 2 ст. 87 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), де зазначається, що: «Суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод, зокрема, такі діяння:

1) здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов;

2) отримання доказів внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження;

3) порушення права особи на захист;

4) отримання показань чи пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права;

5) порушення права на перехресний допит».

Поряд із цим ст. 87 КПК України в інших своїх частинах містить ряд безумовних істотних порушень прав і основоположних свобод, наприклад, отримання доказів після початку кримінального провадження шляхом реалізації органами досудового розслідування чи прокуратури своїх повноважень, не передбачених КПК України, для забезпечення досудового розслідування кримінальних правопорушень. Крім того, вітчизняне кримі-

нальне процесуальне законодавство не обмежує суд визначати в кожному конкретному випадку інші порушення прав та свобод людини істотними, оскільки ця категорія є оціночною [5]. В ст. 365^4 КК України пропонується ж включити лише частину таких істотних порушень прав і основоположних свобод, і їх перелік не є оціночним та має вичерпний перелік, на відміну від зазначених норм КПК України.

Висновки. Тобто враховуючи вищевикладені зауваження щодо недосконалості, невиправданої вибірковості та суперечливості положень пропонованої у законопроекті кримінально-правової норми, слід констатувати, що така новація несе певні ризики для судової та правоохоронної системи держави щодо наслідків її застосування і потребує доопрацювання.

Якщо ж давати конкретну оцінку необхідності існування пропонованої норми у КК України у якості спеціального складу кримінального правопорушення, то тут також виникає сумнів, оскільки, як вбачається, наявних кримінально-правових норм, які передбачають відповідальність за істотне порушенням прав та свобод людини в ході здійснення кримінального судочинства, вже достатньо. Передбачені вони, наприклад, у розділах Особливої частини КК України: Розділ II «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи» (ст. 127 КК); Розділ V «Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» (ст.ст. 161, 162, 163 КК); Розділ XVII «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» (ст.ст. 365, 366, 367, 370 КК); Розділ XVIII «Кримінальні правопорушення проти правосуддя» (ст.ст. 371, 372, 373, 374, 380, 382, 387, 397 КК); інші норми КК України за наявності необхідної сукупності відповідних об'єктивних та суб'єктивних ознак складу кримінального правопорушення.

Очевидно, що в даному контексті доцільно говорити про дисциплінарну чи адміністративну відповідальність працівників правоохоронних органів за відповідні порушення, які не охоплюються наявними кримінально-правовими нормами.

Література

1. Антонов К.В., Антонов Р.К. Окремі проблеми забезпечення прав і свобод громадян в оперативно-розшуковій діяльності правоохоронних органів в умовах дії нового КПК України. *Вісник АМСУ. Серія «Право»*. 2013. № 2(11). С. 91–97.

2. Воронцов А.В. Актуальні питання визначення родового об'єкта злочинів проти правосуддя. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 2. С. 30–33.

3. Гула Л.Ф. Заходи щодо запобігання порушення законності та прав і свобод людини працівниками органів внутрішніх справ. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. № 2. С. 173–180.

4. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. ; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с.

5. Кримінально-процесуальний кодекс України (редакція від 01.08.2022). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

6. Пояснювальна записка до Проекту Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності працівників правоохоронних органів: проект Закону України 7657 від 11.08.2022 р. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1436101.

7. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності працівників правоохоронних органів: проект Закону України 7657 від 11.08.2022 р. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40225 (дата звернення: 11.08.2022 р.).

Гритенко О. А.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

УДК 341.64
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.8

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО ОБОВ'ЯЗКУ ДЕРЖАВ З ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ З ПРАВ ЛЮДИНИ (НА ПРИКЛАДІ СПРАВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ КРИМІНАЛЬНИМИ ПРАВОПОРУШЕННЯМИ)

Гулям Умід Хазратович

Метою статті *є виявлення особливостей тлумачення Європейським судом із прав людини обов'язку держав здійснювати імплементацію практики ЄСПЛ на прикладі справ, пов'язаних із кримінальними правопорушеннями. Маються на увазі справи Страсбурзького суду, в яких розглядаються порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, викликані кримінально карними діяннями, на які держава не змогла зреагувати належним чином, через що було порушено права заявників.*

У статті встановлюється, що ЄСПЛ у своїй практиці надав державам ряд практичних рекомендацій з імплементації Конвенції та практики ЄСПЛ щодо її тлумачення. Відзначається, що на прикладі справ, пов'язаних з порушенням статті 2 (право на життя), статті 3 (заборона катувань), статті 4 (заборона рабства та примусової праці), та статті 5 (право на свободу і особисту недоторканість), можна визначити такі фундаментальні для імплементації Конвенції поняття, як «ефективний засіб правового захисту», «законодавча та адміністративна мережа» (legislative and administrative framework).

Робиться висновок, що ЄСПЛ вимагає від держав дій з імплементації лише в загальних термінах, залишаючи конкретну реалізацію цього зобов'язання на розсуд держави. Головним є відповідність обраного державою способу імплементації вимогам визначених судом критеріїв, таких як ефективність в законодавстві та на практиці, доступність заявнику, відсутність дискримінації. Водночас у практиці ЄСПЛ присутні і досить конкретні визначення того, що можна вважати ефективним засобом в окремих спеціальних випадках. Так, наприклад, ефективним реагуванням держави в разі виявлення позбавлення людини життя може бути лише кримінально-правове регулювання у вигляді порушення кримінального провадження для розслідування всіх обставин, що призвели до порушення права на життя. Водночас саме кримінально-правове регулювання не обов'язкове в деяких інших випадках, наприклад, недбалості, що призвела до принизливого поводження, і тут держава може обмежитись адміністративними санкціями.

Ключові слова: *Європейський суд з прав людини, імплементація, ефективний засіб правового захисту, кримінальні справи, міжнародно-правові зобов'язання України.*

Huliam Umid Khazratovych. The practice of the European Court of Human Rights regarding the obligation of states to implement the European Convention on Human Rights (on the example of cases related to criminal offenses)

The aim *of the article is to identify the peculiarities of the European Court of Human Rights' interpretation of the obligation of states to implement the practice of the ECHR on the example of cases related to criminal offenses. This refers to the cases of the Strasbourg Court, which deal with violations of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, caused by criminal acts, to which the state failed to react properly, due to which the rights of the applicants were violated. The article establishes that the ECtHR in its practice provided states with a number of practical recommendations on the implementation of the Convention and the practice of the ECtHR on its interpretation. It is noted that on the example of cases related to the violation of Article 2 (right to life), Article 3 (prohibition of torture), Article 4 (prohibition of slavery and forced labor), and Article 5 (right to freedom and personal integrity) it is possible to determine concepts such as 'effective means of legal protection', 'legislative and administrative framework' (legislative and administrative framework) are fundamental for the implementation of the Convention.*

It is concluded that the ECHR requires states to act on implementation only in general terms, leaving the specific implementation of this obligation to the discretion of the state. The main thing is the compliance of the method of implementation chosen by the state with the requirements of the criteria determined by the court, such as effectiveness in legislation and in practice, accessibility to the applicant, lack of discrimination. At the same time, in the practice of the ECtHR, there

© Гулям Умід Хазратович, 2022

are quite specific definitions of what can be considered an effective means in certain special cases. So, for example, the effective response of the state in the event of detection of deprivation of life can only be criminal law regulation in the form of initiation of criminal proceedings to investigate all the circumstances that led to the violation of the right to life. At the same time, the criminal law regulation itself is not mandatory in some other cases, for example, negligence that led to humiliating treatment, and here the state can limit itself to administrative sanctions.

Key words: *European Court of Human Rights, implementation, effective means of legal protection, criminal cases, international legal obligations of Ukraine.*

Постановка проблеми та її актуальність. Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) – це один з органів Ради Європи. Метою Ради є «досягнення більшого єднання між її членами та втілення в життя ідеалів та принципів, які є їхнім спільним надбанням, а також сприяння їхньому економічному та соціальному прогресу» [3]. Діяльність ЄСПЛ сприяє досягненню цієї мети в правовій галузі, будучи створеним «для забезпечення дотримання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією та Протоколами до неї» [1]. Діяльність Суду має значення не лише для сторін у справі, але й для розвитку правової системи держав-учасниць Конвенції через застосування тлумачень, що їх робить суд в конкретних справах. Це зумовлює необхідність практичного дослідження таких тлумачень на прикладі справ ЄСПЛ, пов'язаних з кримінальними правопорушеннями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика імплементації рішень ЄСПЛ розглядалася в працях численних українських та зарубіжних дослідників, зокрема В.В. Новицького, П.М. Рабіновича, Н.М. Раданович, Н.І. Севостьянової, В.Є. Селезньова та інших. В їхніх роботах викладено теоретичне та нормативно-правове підґрунтя імплементації практики ЄСПЛ в Україні.

Метою цієї статті є виявлення особливостей міжнародно-правового зобов'язання з імплементації практики ЄСПЛ саме в цій практиці, спрямоване на усвідомлення того, як сам Страсбурзький суд бачить цей обов'язок і чого він вимагає від держав в своїх рішеннях.

Виклад основного матеріалу. Міжнародні суди розглядають спори, що виникають із взаємних міжнародно-правових зобов'язань суб'єктів міжнародного права (держав та міжнародних організацій), а також спори про порушення державами та міжнародними організаціями зобов'язань *erga omnes*. Сторонами у таких судах виступають держави та міжнародні організації. У випадках спорів про порушення зобов'язань *erga omnes* судовий розгляд можуть ініціювати також фізичні та юридичні особи, які виступають лише в якості заявників про порушення. Міжнародні суди не вирішують питань щодо прав та обов'язків фізичних та юридичних осіб, однак можуть зобов'язати державу припинити порушення зобов'язання *erga omnes*, від якого потерпають такі фізичні та юридичні особи. Прикладами таких судів є Міжнародний Суд ООН та Суд Європейського Союзу.

Виникає питання, чи існують конкретні правові зобов'язання з імплементації практики ЄСПЛ за даними напрямками? Наскільки ЄСПЛ сформулював правила, які регулюють виконання позитивних зобов'язань органами влади держав-учасниць ЄКПЛ. У зв'язку із цим слід зазначити, що ЄСПЛ постійно постановляв, що якщо держава зобов'язана вжити позитивних заходів, вибір засобів у принципі є питанням, яке входить до межі розсуду Договірної держави. Існують різні способи забезпечення конвенційних прав, і навіть якщо держава не застосувала один конкретний захід, передбачений національним законодавством, вона все одно може виконати свій позитивний обов'язок іншими засобами. Ця відправна точка стосується позитивних заходів загалом, які також включають заходи, які включають прийняття законодавства.

Стаття 2 ЄКПЛ втілює, мабуть, найважливіший принцип Конвенції: право на життя. Позитивні зобов'язання, які випливають із цього положення, можна позначити як обов'язок держави-учасниці «вжити належних заходів для захисту життя тих, хто перебуває під її юрисдикцією» [5, § 36]. В аспекті імплементації ЄСПЛ розглянув це питання в справі «Онерийлдіз проти Туреччини». Цей випадок стосувався вибуху метану на місці сміттєзвалища на околиці Стамбула, що призвело до загибелі тридцяти дев'яти людей, які проживали поблизу. Ще до аварії експерти дійшли висновку, що сміттєзвалище становить безпосередню небезпеку для здоров'я мешканців району та навколишнього середовища. Виникло питання, чи виконала Туреччина свої зобов'язання за статтею 2 ЄКПЛ. ЄСПЛ висловив думку, що стаття 2 «передусім передбачає головний обов'язок держави запровадити законодавчу та адміністративну базу, спрямовану на забезпечення ефективного стримування загроз праву на життя» [7, § 112]. В іншій справі проти Туреччини Суд підкреслив, що ці заходи повинні охоплювати «ефективні положення кримінального

закону щодо запобігання скоєнню правопорушень проти особи, підкріплені правоохоронним механізмом для запобігання, припинення та покарання за порушення таких положень» [9, § 72]. У конкретному контексті небезпечної діяльності, такої як збір відходів у справі «Онерийлдіз», Суд додав, що «особливий наголос повинен бути зроблений на правилах, спрямованих на особливості діяльності, про яку йдеться, зокрема щодо рівня потенційного ризику для людських життів. Слід регулювати ліцензування, установку, функціонування, безпеку та нагляд за діяльністю та зобов'язувати всіх зацікавлених осіб вживати практичних заходів для забезпечення ефективного захисту громадян, чиє життя може опинитися під загрозою через невід'ємні ризики. … У будь-якому випадку, відповідні нормативні акти повинні також передбачати відповідні процедури, враховуючи технічні аспекти відповідної діяльності, для виявлення недоліків у відповідних процесах і будь-яких помилок, допущених особами, відповідальними на різних рівнях» [7, § 132]. Таким чином, позиція Суду полягає в тому, що «у ситуаціях, де мала місце загибель особи за обставин, які потенційно можуть передбачати відповідальність держави, ст. 2 передбачає обов'язок держави будь-яким чином забезпечити належну реакцію судової або іншої гілки влади для забезпечення того, аби законодавчі та інституційні заходи із захисту права на життя здійснювалися належним чином і що будь-яке порушення цього права гарантовано припиняється та карається» [2, §32].

Натомість формулюючи вимогу про те, що законодавчі та адміністративні рамки, застосовні до небезпечної діяльності, повинні гарантувати «ефективний захист» відповідних прав, Суд вирішив перерахувати різні функції, які повинні бути включені в їхню структуру. З точки зору ЄСПЛ, такий рівень деталізації може бути виправданий важливістю інтересів, які були поставлені на карту: життя окремих осіб. У справі «Опуз проти Туреччини» ЄСПЛ дійшов подібного висновку щодо зобов'язання прийняти законодавчу базу «ефективного стримування». У цій справі жінка, мати заявниці, померла внаслідок домашнього насильства, вчиненого чоловіком заявниці. Заявниця скаржилася на те, що влада не забезпечила достатнього захисту матері заявниці та їй самій. ЄСПЛ зіткнувся з питанням, чи відповідають положення кримінального права, що стосуються покарання за домашнє насильство, зобов'язанням Туреччини згідно зі статтею 2 ЄКПЛ. Ці положення містили, серед іншого, вимогу про те, що кримінальне розслідування не розпочинається, доки не буде встановлено, що дії призвели до мінімум десятиденної непрацездатності. Суд вважав, що «застосування вищезазначених положень і кумулятивна неспроможність національних органів розпочати кримінальне провадження проти кривдника позбавили матір заявниці захисту її життя та безпеки. Іншими словами, законодавча база, яка діяла на той час, зокрема вимога щодо мінімальної непрацездатності протягом десяти днів через травми, не відповідала вимогам, властивим позитивним зобов'язанням держави щодо встановлення та ефективного застосування системи покарання за всі форми домашнього насильства та забезпечення достатніх гарантій для жертви» [8, § 145].

Таким чином, Суд поставив поняття «ефективності» в центр своєї оцінки національного законодавства. Однак Суд не переймає на себе функцій держави і не визначає, які саме зміни слід зробити в національному законодавстві та практиці. Головним є забезпечення «належної реалізації» права на життя. Спосіб, яким держава це зробить, залишається на її власний розсуд. Прикметний також зроблений в цій справі висновок, що оскільки Суд надає остаточне авторитетне тлумачення прав і свобод за Конвенцією, він розглядає, чи прийняли національні органи влади достатньою мірою принципи, що випливають з його рішень щодо аналогічних питань, навіть якщо такі рішення стосуються інших держав [4, с. 178].

З огляду на вищевикладене слід дійти висновку, що стаття 2 ЄКПЛ, як її тлумачить ЄСПЛ, накладає деякі обмеження на національний законодавчий орган, який вживає відповідних заходів для захисту життя громадян, яких він представляє. Ці обмеження, однак, не можуть приховати значної широти, яка надається державам. Як красномовно резюмував цей стан справ ЄСПЛ у справі «Зубкова проти України»: «У принципі, держави повинні мати право вирішувати, яким чином система впровадження нормативної бази, що захищає право на життя, повинна бути розроблена та впроваджена. Важливо, однак, те, що незалежно від форми розслідування, наявні засоби правового захисту, взяті разом, повинні становити юридичні засоби, здатні встановити факти, притягнути до відповідальності винних і забезпечити належне відшкодування. Будь-які недоліки в розслідуванні, що підривають його здатність встановити причину смерті або осіб, відповідальних за неї, можуть призвести до висновку, що вимоги Конвенції не були дотримані» [13, § 37].

Інший красномовний приклад – заборона рабства. Згідно зі статтею 4 ЄКПЛ ніхто не повинен утримуватися в рабстві чи підневільному стані і ніхто не може бути присилуваний виконувати примусову чи обов'язкову працю. З цього положення ЄСПЛ вивів в справі «Ранцев проти Кіпру та Росії» різні позитивні зобов'язання, такі як зобов'язання розслідувати випадки потенційної торгівлі людьми ефективним і незалежним способом [10, § 228]. Крім того, ЄСПЛ визначив позитивне зобов'язання прийняти національне законодавство кримінального характеру для покарання за діяння, згадане в статті 4, і забезпечити дотримання цього законодавства на практиці [11, § 82]. Як обґрунтування такого тлумачення статті 4 він вказав, серед іншого, на той факт, що це положення разом зі статтями 2 і 3 ЄКПЛ «закріплює одну з основних цінності демократичних суспільств, що входять до складу Ради Європи», відступ від яких не допускається.

У справі «Сіліадін проти Франції» ЄСПЛ досліджував положення французького кримінального права, застосовні до справи жінки з Того, яка приїхала до Франції неповнолітньою і яка кілька років утримувався в кабалі та піддавалася примусовій праці. Заявниця скаржилася, що кримінальне законодавство Франції не забезпечило їй достатнього захисту від ситуації та унеможливило покарання правопорушників. Відповідні положення Кримінального кодексу Франції прямо не криміналізували утримання особи в підневільному стані чи примусову працю, натомість у ньому йдеться про акти «експлуатації через працю та підкорення умов праці та життя, які несумісні з людською гідністю». ЄСПЛ посилався на свою попередню прецедентну практику і, здається, надавав великого значення необхідному «ефективно стримуючому» характеру національного законодавства. У цій справі цей ефективний стримуючий характер був недостатньо присутнім у чинних на той час положеннях кримінального законодавства Франції, як стало зрозуміло з різних тлумачень, яких дотримувалися кілька французьких судів. Таким чином, чинне законодавство Франції не забезпечувало заявниці «практичний та ефективний захист від дій, жертвою яких вона була» [11, § 111], через що було встановлено порушення статті 4 ЄКПЛ.

Позитивні зобов'язання за статтею 4 також включають більше конкретне зобов'язання держав запровадити законодавчу та адміністративну базу для заборони та покарання за торгівлю людьми, як це було встановлено ЄСПЛ у справі «Ранцев проти Кіпру та Росії». Крім того, держави зобов'язані прийняти адекватні заходи щодо регулювання бізнесу, який часто використовується як прикриття для торгівлі людьми, а імміграційні правила держав повинні «вирішувати відповідні питання» [10, § 290]. У цій справі ЄСПЛ заявив, що, подібно до висновку, який він зробив у справі «Сіліадін проти Франції», «спектр гарантій, викладених у національному законодавстві, має бути достатнім для забезпечення практичного та ефективного захисту прав жертв або потенційних жертв торгівлі людьми» [10, § 292]. ЄСПЛ мав визначити, чи законодавча та адміністративна база, яка зараз діє на Кіпрі, може запропонувати такий «практичний та ефективний захист». У той час як законодавство Кіпру, що забороняє торгівлю людьми та сексуальну експлуатацію, вважалося таким, що відповідає вимогам, висунутим статтею 4 ЄКПЛ, ЄСПЛ визначив низку слабких місць щодо кіпрської імміграційної політики, зокрема щодо режиму «художніх» віз. Згідно з цим режимом візи видавалися іноземним громадянам, які їздили працювати в кіпрські кабаре, музично-танцювальні заклади чи інші форми нічних розваг. Проте було широко відомо, що жінки, яким видавали ці візи, на практиці ставали жертвами торгівлі людьми. Після аналізу кількох аспектів цього візового режиму ЄСПЛ дійшов висновку, що чинні імміграційні правила не відповідають стандарту, викладеному у статті 4. Ця справа демонструє, що криміналізація у національному законодавстві певних дій, які підпадають під сферу дії статті 4, може бути недостатньою для проходження тесту практичного та ефективного захисту, тож інші галузі законодавства, такі як міграційні правила, також можуть потребувати змін.

Ще більш докладно дану проблематику ЄСПЛ дослідив у справах, які виникли з порушень статті 5 ЄКПЛ щодо права на свободу і особисту недоторканість. В практиці ЄСПЛ неодноразово підкреслював, що дане право передбачає позитивне зобов'язання держав «вживати заходів ефективного захисту уразливих осіб, включаючи розумні кроки для запобігання позбавленню волі, про які органи влади мають або повинні знати» [12, § 120].

В практиці ЄСПЛ можна знайти вказівки, що стаття 5 Конвенції вимагає вжиття заходів законодавчого характеру. Так, у справі «Лобанов проти Росії» заявник, громадянин Росії, був засуджений судом Казахстану за вчинення злочинів, пов'язаних із наркотиками. Його засудили до п'яти років позбавлення волі. Після того як заявник відбув більше одного року ув'язнення в Казахстані, на

його прохання він був переведений до Росії. Тим часом казахстанський суд переглянув у порядку нагляду справу Лобанова, і цей перегляд призвів до переоцінки фактів та пом'якшення вироку. Відповідно, суд в Казахстані ухвалив негайно звільнити засудженого, який в той момент відбував термін ув'язнення в російській в'язниці.

Однак пана Лобанова не було звільнено майже через чотири місяці після цього наказу. Згодом він подав позов проти російської влади, вимагаючи відшкодування збитків, завданих йому протягом майже чотиримісячного періоду його незаконного тримання під вартою. Його прохання було відхилено. Перед ЄСПЛ було порушено питання про те, чи можна узгодити затримку його звільнення з в'язниці з положеннями статті 5, яка дозволяє посягання на свободу особи лише у випадку законного арешту чи затримання. Хоча деяка затримка у виконанні наказу про звільнення ув'язненого часто є неминучою, ЄСПЛ стверджував, що, особливо коли наказ має виконуватися владою іншої держави, як у випадку з паном Лобановим, що «держава повинна запровадити законодавчу та адміністративну базу, яка б забезпечувала швидке та старанне вжиття кожного кроку, необхідного для звільнення особи в такій ситуації» [6, § 49]. У цій справі ЄСПЛ встановив, що затримка у Виконанні наказу про звільнення пана Лобанова було надто довгою і яскраво продемонструвала нехтування з боку російської влади своїми зобов'язаннями, що становило порушення статті 5.

Проте залишається незрозумілим, яким стандартам має відповідати необхідна «законодавча та адміністративна база». Дійсно, здається, що ЄСПЛ байдужий щодо способу, у який буде здійснюватися імплементація, якщо тільки вона сприяє загальному досягненню мети статті 5 ЄКПЛ.

Контури «ефективного засобу правового захисту», який є обов'язковим згідно з ЄКПЛ, можна окреслити таким чином. По-перше, необов'язково, щоб порушення права було встановлено поза сумнівом для того, аби перевіряти наявність чи відсутність ефективного засобу правового захисту. Достатньо подати «обґрунтовану скаргу». Держави-учасниці користуються певним розсудом щодо імплементації цього положення в рамках своїх національних правових систем, зокрема щодо форми засобів правового захисту. Однак компетентний національний орган повинен розглянути скаргу по суті та бути в змозі надати відповідний захист.

Що саме може вважатися ефективним засобом правового захисту, явно залежить від конкретної ситуації, в якій опинився заявник, наприклад, позбавлення волі. Зрештою, вирішальним тестом є те, чи ефективний засіб правового захисту «як в законодавстві, так і в практиці». Прийняття імплементаційного законодавства не завжди буде достатнім для виконання зобов'язань за ЄКПЛ. Держави також можуть бути зобов'язані «належним чином виконувати» чинні закони. Це може включати репресії та покарання за порушення права, закріпленого в ЄКПЛ. Наприклад, на думку Суду, держави зобов'язані порушувати кримінальні справи у відповідь на будь-яке умисне позбавлення життя людини. Іншими словами, простої наявності національного кримінального законодавства недостатньо. Аби повністю відповідати відповідним позитивним зобов'язанням згідно з ЄКПЛ, держави також повинні застосовувати ці закони на практиці.

Висновки. Таким чином, з практики ЄСПЛ випливає, що держави-учасниці ЄКПЛ зобов'язані не лише утримуватися від поведінки, яка є порушенням прав, передбачених ЄКПЛ, але й вживати ефективних заходів для забезпечення доступу своїх громадян до цих прав. Ці так звані позитивні зобов'язання можна вивести зі статті 1 ЄКПЛ у поєднанні з різними основними правами, втіленими в Конвенції. Позитивні зобов'язання можуть передбачати прийняття будь-яких заходів. У більшості випадків ЄСПЛ продемонстрував значний рівень байдужості щодо природи цих заходів, як законодавчих, так і незаконодавчих. Однак у деяких випадках ЄСПЛ чітко дав зрозуміти, що позитивні зобов'язання держави можуть бути успішно виконані лише після введення в дію певних законодавчих заходів, які відповідають законодавчим стандартам, встановленим ЄСПЛ.

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, 1950 р.
2. Пам'ятка щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини органами прокуратури України / Подоляк М.С. та ін. Національна академія прокуратури України: Київ, 2018. 49 с.
3. Статут Ради Європи, 1949 р.
4. Степанова С.В. Європейські стандарти права на справедливий суд та їх імплементація у національне законодавство України : дис. …канд. юрид. наук : 12:00:02. Київ-Ужгород, 2018. 216 с.
5. L.C.B. v the United Kingdom (App no 23413/94) ECHR 9 June 1998.
6. Lobanov v Russia (App no 16159/03) ECHR 16 October 2008.

7. Öneryildiz v Turkey (App no 48939/99) ECHR 2004-XII 79.

8. Opuz v Turkey (App no 33401/02) ECHR 2009-III 107.

9. Osmanoğlu v Turkey (App no 48804/99) ECHR 24 January 2008.

10. Rantsev v Cyprus and Russia (App no 25965/04) ECHR 2010-I 65.

11. Siliadin v France (App no 73316/01) ECHR 2005-VII 333.

12. Storck v Germany (App no 61603/00) ECHR 2005-V 111, § 102; Stanev v Bulgaria (App no 36760/06) ECHR 2012-I 81.

Zubkova v Ukraine (App no 36660/08) ECHR 17 October 2013.

Гулям Умід Хазратович,
аспірант кафедри міжнародного
та європейського права
Національного університету
«Одеська юридична академія»

УДК 343.57 (477)
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.9

ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН І ПРЕКУРСОРІВ ТА ЗЛОВЖИВАННЮ НИМИ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Деревянкін С. Л., Ізбаш К. С.

Статтю присвячено дослідженню кримінально-правового аспекту запобігання та протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними. Встановлено, що проблема запобігання та протидії злочинам у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів повинна вирішуватися в руслі протидії злочинності взагалі.

Для запобігання та протидії злочинам у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів необхідно реалізувати комплекс соціально-економічних, політичних, організаційно-управлінських, виховних, технічних, правових та інших загальносоціальних заходів. Запобігання та протидія вчиненню злочинів, здійснюване підрозділами Національної поліції України, - це складний, багатогранний процес, що має певні ознаки цілісності.

Досліджено розділ XIII Особливої частини КК України, який включає суспільно небезпечні діяння, які за особливостями об'єкта посягання та характером і змістом об'єктивної сторони віднесені до двох категорій: це злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення.

Аналіз норм статей 305-320 розділу XIII КК України вказує, що предметами досліджуваної категорії злочинів є: наркотичні засоби; психотропні речовини; прекурсори; аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин; снотворний мак і конопля; кошти, отримані від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів і використані з метою їх відмивання; документи (підроблені чи незаконно одержані) на отримання наркотичних засобів; рецепт (незаконно виданий), що дає право на придбання зазначених засобів або речовин; обладнання, призначене для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Аргументовано, що загальносоціальне запобігання та протидія злочинам у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів визначається трьома найважливішими складниками: економічним, соціальним і моральним.

Ключові слова: *заходи, запобігання, протидія, зловживання, наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори, загальносоціальні заходи.*

Derevyankin S. L., Izbash K. S. Measures to prevent and combat the illegal traffic of narcotics, psychotropic substances and precursors and their abuse: criminal-legal aspect

The article is devoted to the study of the criminal-legal aspect of preventing and countering the illegal circulation of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors and their abuse. It has been established that the problem of preventing and countering crimes in the sphere of illegal circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors should be solved in the direction of countering crime in general.

To prevent and counter crimes in the sphere of illegal circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors, it is necessary to implement a complex of socio-economic, political, organizational-management, educational, technical, legal and other general social measures. Crime prevention and countermeasures carried out by units of the National Police of Ukraine is a complex, multifaceted process that has certain signs of integrity.

Chapter XIII of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine was studied, which includes socially dangerous acts, which, according to the characteristics of the object of encroachment and the nature and content of the objective party, are classified into two categories: these are crimes in the sphere of circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors and other crimes against public health. The analysis of the norms of Articles 305-320 of Chapter XIII of the Criminal Code of Ukraine indicates that the subjects of the investigated category of crimes are: narcotic drugs; psychotropic substances; precursors; analogues of narcotic

© Деревянкін С. Л., Ізбаш К. С., 2022

drugs and psychotropic substances; hypnotic poppy and hemp; funds obtained from the illegal circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors and used for the purpose of their laundering; documents (forged or illegally obtained) for obtaining narcotics; a prescription (illegally issued) that gives the right to purchase the specified means or substances; equipment intended for the production of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors.

It is argued that the general social prevention and counteraction of crimes in the sphere of illegal circulation of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors is determined by three most important components: economic, social and moral.

Key words: *measures, prevention, counteraction, abuse, narcotic drugs, psychotropic substances, precursors, general social measures.*

Постановка проблеми та її актуальність. Проблема запобігання та протидії вчиненню злочинів взагалі завжди була актуальною для кримінологічного дослідження. Зміни у соціально-економічному і політичному функціонуванні держави призвели до таких негативних явищ у суспільстві, як зростання злочинності, погіршення стану охорони прав і свобод громадян, зниження рівня забезпечення громадського порядку тощо. Незважаючи на те, що державою вживаються заходи, спрямовані на своєчасне і повне реагування на злочини, такі з них, як кримінальне переслідування та кримінальне покарання осіб, що їх вчинили, не спроможні зменшити рівень злочинності та мінімізувати злочинні наслідки.

З давніх часів свого існування людство усвідомило, що утримати злочинність та запобігти їй тільки шляхом суворого покарання неможливо. Кримінальне покарання має на меті не тільки кару за злочин, а й виправлення злочинців, тим самим запобігаючи вчиненню нових злочинів з їхнього боку та впливаючи на інших нестійких членів суспільства. Існує багато поглядів на те, чому людина розпочинає вживати наркотичні засоби або психотропні речовини, але якими б не були ці причини небезпека наркоманії очевидна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За різних часів питання кримінально-правового аспекту запобігання та протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними були предметом уваги таких учених, як: А.М. Бабенко, О.М. Бандурка, В.С. Батиргареєва, А.Б. Блага, А.М. Волощук, Д.В. Головін, Є.О. Гладкова, В.Л. Грохольський, Т.А. Денисова, О.М. Джужа, О.О. Житний, А.П. Закалюк, О.Г. Колб, В.Я. Конопельський, М.В. Корнієнко, О.М. Литвинов, В.І. Московець, А.А. Музика, О.М. Музичук, Є.С. Назимко, Д.Й. Никифорчук, М.І. Хавронюк, В.В. Щирська, О.О. Юхно та ін. [1–7; 13; 14].

Мета дослідження полягає у розкритті кримінально-правового аспекту запобігання та протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними.

Виклад основного матеріалу. Наркотичний обіг являє найсерйознішу загрозу життю і здоров'ю нації, економічному добробуту, політичному ладу та національній безпеці України. Нестабільність у суспільстві, зниження рівня життя, зростання безробіття, втрата частиною населення моральних орієнтирів як наслідки світової фінансової кризи та політичної нестабільності в державі створюють сприятливі умови для наркотизації населення та зростання пов'язаної з нею наркозлочинності.

Протидія незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів є пріоритетним завданням діяльності правоохоронних органів. Правовими засадами діяльності підрозділів НП України щодо запобігання вчиненню злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів у великому місті є законодавчі та галузеві нормативно-правові акти, що комплексно регулюють статус, завдання, функції, повноваження, обов'язки і права працівників НП України, для яких запобігання злочинності є одним із головних завдань [8–11].

Аналіз ситуації в Україні щодо протидії наркотикам, сучасні наукові дослідження та статистичні дані свідчать, що ця проблема стає також молодіжною. У зв'язку з цим від ефективності, своєчасності та узгодженості заходів, що вживаються правоохоронними та іншими державними органами з метою запобігання та протидії поширенню наркоманії, залежить не тільки стан генофонду людини та суспільства, але й подальше існування нації і держави. Збувачі наркотиків намагаються схилити до вживання наркотичних засобів і психотропних речовин молодь та підлітків. Сфери їхнього впливу повільно, але впевнено переміщуються до місць масового перебування молоді: нічних клубів, ресторанів, кафе, барів, казино, відеотек, дискотек, закладів освіти тощо.

Міжнародно-правові норми визначають, що факт вчинення правопорушення, пов'язаного з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин у місцях, що використову-

ються школярами і студентами для проведення навчальних, спортивних і громадських заходів, є обставиною, що обтяжує відповідальність [10]. Важливим у цьому є участь підрозділів Національної поліції у загальносоціальних заходах, що є складником системи ідеологічної та виховної роботи, яку спільно з громадськістю та поліцією здійснюють державні органи.

За публічне або вчинене групою осіб незаконне вживання наркотичних засобів у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів та в інших місцях масового перебування громадян, відповідальність за такий злочин передбачена ст. 316 Кримінального кодексу України. Кваліфікуючими ознаками зазначеного злочину є вчинення тих самих дій повторно або особою, яка раніше вчинила один зі злочинів, передбачених статтями 307, 310, 314, 315, 317, 318 Кримінального кодексу України [11].

Проте основною метою працівників Національної поліції України під час проведення оперативно-розшукових заходів щодо документування злочинної діяльності збувачів наркотиків має бути викриття осіб, причетних до збуту наркотичних засобів чи психотропних речовин, а не їх споживачів. До того ж кваліфікуючою ознакою зазначених дій є збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів та в інших місцях масового перебування громадян.

Зазвичай під такими місцями розуміються школи, училища, коледжі, технікуми, виші, стадіони, палаци спорту, театри, кінотеатри, зали й площадки для дискотек та естрадних виступів і т. ін. (як внутрішні приміщення, так і території, що прилягають до зазначених будівель), а також вокзали, пристані, місця масового відпочинку (багатолюдні пляжі, парки, ринки тощо). Втім у ст. 9 Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» [8] до місць масового перебування громадян віднесені ресторани, кафе, бари, казино, відеотеки, дискотеки тощо. Саме тому під час проведення оперативно-розшукових і профілактичних заходів працівники поліції керуються положеннями зазначеного Закону.

Структура злочинності у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів відображена у Розділі XIII Особливої частини КК України та включає суспільно небезпечні діяння, які за особливостями об'єкта посягання та характером і змістом об'єктивної сторони віднесені до двох категорій: це злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення [11]. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів – це діяння, які створюють загрозу заподіяння шкоди або заподіюють фактичну шкоду здоров'ю невизначеного кола осіб від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів.

Аналіз норм ст. 305–320 розділу XIII КК України дає підстави для висновку, що предметами досліджуваної категорії злочинів можуть бути: наркотичні засоби; психотропні речовини; прекурсори; аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин; снотворний мак і конопля; кошти, отримані від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів і використані з метою їх відмивання; документи (підроблені чи незаконно одержані) на отримання наркотичних засобів; рецепт (незаконно виданий), що дає право на придбання зазначених засобів або речовин; обладнання, призначене для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів [11].

Окрім того, матеріальні склади мають і деякі злочини з кваліфікуючими й особливо кваліфікуючими ознаками (наприклад, незаконне введення в організм наркотичних засобів, якщо воно заподіяло середньої тяжкості чи тяжке тілесне ушкодження потерпілому або заподіяння йому смерті (ч. 2 і 3 ст. 314 КК України), порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, якщо воно спричинило їх нестачу у великих розмірах (ч. 2 ст. 320 КК України), спонукання неповнолітніх до застосування допінгу, якщо воно заподіяло тяжкі наслідки (ч. 3 ст. 323 КК України) [11]. Там, де закон передбачає матеріальні склади, у т. ч. наслідок у вигляді створення загрози заподіяння шкоди здоров'ю населення, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є причинний зв'язок. У разі наслідків у вигляді фактичного заподіяння шкоди необхідно встановити, що саме це діяння, передбачене диспозицією статті, перебуває у причинному зв'язку з наслідком як необхідним і закономірним його результатом.

Тож злочини, що вчинені у сфері незаконного обігу наркотиків, включають такі протиправні дії, як: незаконне придбання, зберігання, перевезення, виготовлення, переробка наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; незаконне виробництво, збут або пересилання

зазначених предметів; порушення правил обігу наркотичних засобів або психотропних речовин; розкрадання або вимагання наркотичних засобів або психотропних речовин; контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин; схиляння до вживання наркотичних засобів або психотропних речовин; незаконне культивування заборонених до обробітку рослин, що містять наркотичні речовини; організація або утримання місць розпусти для споживання наркотичних засобів або психотропних речовин; незаконна видача або підробка рецептів чи інших документів, що дають право на отримання наркотичних засобів або психотропних речовин [13, с. 146].

Для юридичної науки велике значення має кримінально-правова характеристика злочину, що являє собою аналіз складу злочину, тому що саме встановлення усіх його ознак у діянні особи дає підстави характеризувати вчинений нею злочин і таким чином визначати характер та обсяг кримінальної відповідальності. У нормах КК за допомогою закріплення відповідних об'єктивних і суб'єктивних ознак визначається, які із вчинених діянь є злочинами. У своїй сукупності ознаки характеризують об'єкт, об'єктивну сторону злочину, суб'єктивну сторону злочину і суб'єкт, які є елементами складу злочину.

На сьогодні суттєвий вплив на криміногенну ситуацію у сфері наркозлочинності здійснило прийняття Закону України № 838-VIII від 26.11.2015 р. «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо удосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення у строк покарання». Так, на час набрання чинності цим Законом було звільнено 966 осіб, які вчинили злочини за статтями 305–327 КК України та стосовно яких обвинувальний вирок набрав законної сили, але покарання за яким повністю не відбуто. Серед них – 538 осіб, засуджених до позбавлення волі за збут наркотичних засобів (ст. 307 КК); 353 – за незаконне виробництво або зберігання наркотиків (ст. 309 КК); 23 – за незаконні дії з прекурсорами (ст. 311 КК); 1 – за контрабанду наркотичних засобів (ст. 305 КК) [15].

Нині незаконний обіг наркотиків загрожує розвитку і добробуту нації, а суспільство до кінця не усвідомило, якої непоправної шкоди завдає наркоманія та яку загрозу вона створює для фізичного, морального здоров'я нації, її генофонду, а також те, що боротьба з цим видом злочинності має проводитися всіма доступними правовими засобами. До подолання наркоманії необхідно залучити якомога більшу частину населення, підприємства, установи тощо, при цьому правоохоронні органи мають відіграти провідну роль.

Проблема попередження злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків повинна вирішуватися в руслі боротьби зі злочинністю взагалі. Серед заходів боротьби зі злочинністю певне значення мають загальносоціальні заходи, спрямовані на подальший розвиток і вдосконалення суспільних відносин та на оздоровлення соціального середовища людини.

Обов'язковою передумовою успіху в реалізації заходів, спрямованих на попередження злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків загалом і всієї злочинності зокрема є досягнення якісно іншого стану нашого суспільства, в якому людина повинна мати міцний життєвий статус. Для цього необхідно зробити істотні перетворення у найважливіших сферах суспільного життя з урахуванням при цьому інтересів усіх верств суспільства. Для попередження злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків необхідно реалізувати комплекс соціально-економічних, політичних, організаційно-управлінських, виховних, технічних, правових та інших заходів. Загальносоціальне попередження злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків визначається трьома найважливішими складниками, які породжують саме цей вид антисоціальної поведінки, – це економічний, соціальний і моральний. Виходячи з цього, виділяється три сфери, в яких необхідно передусім здійснювати попереджувальну роботу на загальносоціальному рівні: економічна, соціальна і морально-психологічна.

Висновки. Таким чином, ефективність заходів, які здійснюються працівниками правоохоронних органів у цій сфері, необхідно оцінювати за принципами законності (проведення заходів засобами, методами та у формах, що не суперечать закону), професіоналізму (проведення заходів особами, що мають спеціальні знання, вміння та навички), науковості (комплексне використання сучасних наукових технологій, розробок та інновацій), взаємодії (проведення заходів у тісній співпраці з іншими правоохоронними органами, а також громадськістю), повноти та диференціації (охоплення заходами всіх категорій населення та відповідність заходів стану об'єктів, що відпрацьовуються).

Література

1. Бабенко А.М., Мазуренко О.В. Практика як критерій істини в оцінці ефективності запобігання наркозлочинності (регіональний зріз). *Ефективність*

кримінального законодавства: доктринальні, законотворчі та правозастосовні проблеми її забезпечення : матер. міжнарод. наук.-практ. кругл. столу (м. Харків, 17 трав. 2019 р.) / укл.: Л.М. Демидова, К.А. Новікова, Н.В. Шульженко. Харків : Константа, 2019. С. 14–18.

2. Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність : підручник. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. 244 с.

3. Батиргареєва В.С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2002. 20 с.

4. Гладкова Є.О. Кримінологічні засади протидії наркозлочинам в Україні. Харків : ХНУВС, 2018. 48 с.

5. Головін Д.В. Криміналістична характеристика злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. № 3. С. 103–111.

6. Грохольський В.Л. Деякі аспекти протидії наркобізнесу на сучасному етапі в України. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції *«Боротьба з наркобізнесом: проблеми та шляхи їх вирішення»*. Одеса : НДРВВ ОЮГ НУВС, 2002. С. 6–9.

7. Джужа О.М. Негативний вплив нових факторів навколишнього природного середовища на насильницькі правопорушення. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2012. № 2. С. 3–9.

8. Закон України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними». *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 10. Ст. 62.

9. Закон України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів». У ред. від 8 липня 1999 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 36. Ст. 317.

10. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин 1988 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096#Text.

11. Конвенція про психотропні речовини 1971 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_176#Text.

12. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.

13. Кротюк, А.М. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинам у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів у великому місті. *Юридична наука*, 2020. № 2(104), с. 43–49. URL: https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-104-2.06.

14. Курс кримінології: Особлива частина : підручник у 2 кн. / За заг. ред. О.М. Джужи. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 480 с.

15. Музика А.А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів. Київ : Логос, 1998. 324 с.

16. Наслідки прийняття «закону Савченко». URL: www.segodnya.ua/tags/закон%20савченко.html (дата звернення: 20.08.2018).

Деревянкін С. Л.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри політології і права
Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського

Ізбаш К. С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу організації наукової роботи
Одеського державного університету внутрішніх справ

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.10

ЩОДО ПИТАННЯ ОТРИМАННЯ ЗГОДИ РОДИЧІВ ПОМЕРЛОЇ ОСОБИ НА ОГЛЯД ТРУПА, ПОВ'ЯЗАНОГО З ЕКСГУМАЦІЄЮ

Дубовик Т. С.

Кримінально процесуальне законодавство являє собою сукупність норм, що врегульовують діяльність сторін, суду та інших учасників кримінального провадження, спрямовану на вирішення завдань, закладених в Кримінально-процесуальному кодексі України. З прийняттям нового КПК 2012 року було запроваджено багато новел. Проте, незважаючи на те, що зазначений нормативно-правовий акт досить чітко врегульовує ключові питання усіх стадій кримінального провадження, а також розкриває його основу – загальні засади та завдання, відкритим залишається питання подолання прогалин у законодавстві. Актуальність теми полягає в тому, що процесуальна регламентація слідчих (розшукових) дій не завжди є повною та достатньою. У зв'язку із цим окремі положення чинного кримінально-процесуального законодавства потребують удосконалення. Саме тому дослідження присвячено питанню надання згоди родичів померлої особи на огляд трупа, пов'язаного з ексгумацією. На підставі проведеного аналізу національної судової практики, практики ЄСПЛ, міжнародних нормативно-правових актів, КПК країн ближнього зарубіжжя, наукових напрацювань вчених зроблено висновок про відсутність необхідності отримувати згоду родичів на проведення ексгумації. У статі визначено, що огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією, має проводитись виключно за постановою прокурора; про прийняття рішення про проведення відповідної слідчої (розшукової) дії слідчий зобов'язаний завчасно повідомити близьких родичів та/або членів сім'ї. Визначено, що за власним бажанням близькі родичі та/або члени сім'ї можуть бути присутніми при проведенні ексгумації трупа померлої особи. Аргументовано, що через відсутність законодавчого врегулювання цього питання близькі родичі та члени родини померлої особи позбавлені мінімального ступеню захисту. Запропоновано внесення доповнень в ч. 1 ст. 239 КПК України, в основу яких покладено «баланс» публічних та приватних інтересів.

Ключові слова: *огляд трупа, ексгумація, слідча (розшукова) дія, правозастосовна практика, постанова прокурора, надання згоди на ексгумацію.*

Dubovyk T. S. Regarding the issue of obtaining the consent of the relatives of the deceased for exhumation of the body

Criminal procedural legislation is a set of norms that regulate the activities of the parties, the court and other participants in criminal proceedings, aimed at solving the tasks laid down in the Criminal Procedure Code of Ukraine. With the adoption of the new CPC in 2012, many novelties were introduced. However, even though the mentioned regulatory legal act quite clearly regulates the key issues of all stages of criminal proceedings, as well as reveals its basis: general principles and tasks, the issue of overcoming gaps in the legislation remains open. The relevance of the topic lies in the fact that the procedural regulation of investigative (search) actions is not always complete and sufficient. In this regard, certain provisions of the current criminal procedural legislation need to be improved. That is why the research is devoted to the issue of giving consent of the relatives of the deceased person to the examination of the corpse related to the exhumation. Based on the analysis of national judicial practice, the practice of the ECtHR, international legal acts, the Code of Civil Procedure of the Near Abroad countries, scientific developments, it was concluded that there is no need to obtain the appropriate consent of relatives for exhumation. The article specifies that the examination of the corpse related to the exhumation should be carried out only by the prosecutor's decision; the investigator is obliged to notify close relatives and/or family members of the decision to conduct the corresponding investigative (search) action in advance. It was determined that close relatives and/or family members can be present at the exhumation of the dead person at their own request. It is argued that due to the lack of legislative regulation of this issue, close relatives and family members of the deceased are deprived of the minimum degree of protection. It is proposed to make additions to Part 1 of Art. 239 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which is based on the "balance" of public and private interests.

Key words: *examination of the corpse, exhumation, resolution of the prosecutor, law enforcement practice, decision of the investigating judge, consent to exhumation.*

Постановка проблеми та її актуальність. Конституція України визначає людину, її життя

© Дубовик Т. С., 2022

і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. У свою чергу, вдосконалення кримінально-процесуального законодавства України має на меті захистити особу, суспільство та державу від кримінальних правопорушень, охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження на всіх його стадіях. Елементом системи гарантій реалізації завдань кримінального провадження є система слідчих (розшукових) дій, однією зі складових частин якої є огляд трупа, пов'язаного з ексгумацією. В цьому аспекті нормативне закріплення «балансу публічних та приватних інтересів» є актуальним як ніколи. Встановлення чітких приписів законодавства дозволить запобігти зловживанню своїми правами з боку суб'єктів владних повноважень, уповноважених на проведення відповідної слідчої (розшукової) дії, та наділить родичів померлої особи, які зазвичай мають пригнічений психоемоційний стан, мінімальним ступенем захисту, зменшить їх емоційні переживання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією, вивчали, зокрема, В.І. Галаган, М.Й. Кулик, Н.С. Моргун, Ю.В. Терещенко, А.П. Черненко, М.І. Порубов, Р.І. Сибіріна, О.М. Тибінка, О.В. Голова, О.П. Запоріна, Д. Р. Куцериб, П.Г. Давидов, К.О. Тарадайкіна та інші вчені. Однак дискусійним залишається питання отримання згоди родичів померлої особи на огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією.

Метою статті є дослідження питання доцільності надання згоди родичів померлої особи на проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією.

Виклад основного матеріалу. Ефективне розслідування злочину залежить від правильного та послідовного проведення слідчих (розшукових) дій (далі – СРД), в результаті яких збираються та досліджуються докази – фактичні дані, отримані у встановленому законом порядку слідчим, прокурором, слідчим суддею і судом із джерел, що вказані в законі.

Порядок проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією, унормований в ст. 239 Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК). Відповідно до ч. 1 ст. 239 КПК ексгумація трупа здійснюється за постановою прокурора; виконання постанови покладається на службових осіб органів місцевого самоврядування. Зміст ч.ч. 2, 4 ст. 239 КПК встановлює порядок проведення даної СРД, зокрема: труп виймається з місця поховання за присутності судово-медичного експерта та оглядається з додержанням правил КПК; після проведення ексгумації і необхідних досліджень поховання здійснюється в тому самому місці з приведенням могили в попередній стан; під час її проведення судово-медичним експертом можуть бути вилучені зразки тканини і органів або частини трупа, необхідні для проведення експертних досліджень; у разі необхідності труп може бути доставлений до відповідного експертного закладу для проведення експертизи; під час ексгумації трупа з поховання можуть бути вилучені речі, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення. Завершальним етапом проведення ексгумації трупа є складання протоколу, у якому зазначається все, що було виявлено, у тій послідовності, в якій це відбувалося, і в тому вигляді, у якому спостерігалося під час проведення СРД [1].

Таким чином, порівнюючи процесуальну регламентацію огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією з іншими СРД, наприклад, пред'явлення особи для впізнання, робимо висновок, що вона не є повною та потребує вдосконалення.

Слід зазначити, що проведення даної СРД не є поширеним у практичній діяльності уповноважених працівників правоохоронних органів, оскільки, зазвичай, вона має місце тоді, коли фактично вичерпані всі інші шляхи отримання та перевірки інформації, що має відношення до кримінального провадження.

Наразі неврегульованим залишається питання щодо доцільності надання згоди родичів померлого на проведення ексгумації трупа, оскільки така дія безпосередньо впливає на їх психоемоційний стан. Аналізуючи Єдиний державний реєстр судових рішень, доходимо висновку, що, незважаючи на нечіткі законодавчі приписи щодо порядку проведення ексгумації трупа померлого, судова практика однаково врегульовує питання щодо доцільності отримання згоди родичів особи на її проведення. Для наочної ілюстрації проаналізуємо судову практику і визначимо, як вирішується це питання судами різних інстанцій.

Так, у справі № 751/8937/18 Чернігівський районний суд м. Чернігова в ухвалі від 11 лютого 2021 р. зазначив, що, дійсно, норми чинного КПК України не передбачають отримання згоди на ексгумацію трупа в учасників кримінального провадження чи родичів загиблого. Однак українське законодавство містить норми про шанобливе ставлення як до самого тіла, так і до місця поховання людини (ст. 298 ЦК України). А в разі глуму члени сім`ї, близькі родичі мають право на відшкоду-

вання майнової та моральної шкоди. Проте хоча ексгумація, звісно, не є глумом над тілом, проводиться в чітко визначеному кримінально-процесуальними нормами порядку, проте законодавством України за відсутності жодних погоджень із рідними та близькими та відсутності можливості оскаржити такі дії, приватне та сімейне право в розумінні практики Європейського суду з прав людини є у цій частині фактично незахищеним [2].

Тобто у даному випадку суд наголошує на відсутності необхідності отримувати згоду родичів на проведення ексгумації трупа померлої особи, однак звертає увагу на неврегульованість у КПК їхнього права на оскарження результатів цієї СРД.

Відповідну позицію з приводу недоцільності отримання згоди родичів на проведення ексгумації трупа викладено у справі № 702/646/16-к Монастирищенського районного суду Черкаської області в ухвалі від 01 червня 2016 р. Таким чином, приймаючи рішення про закриття кримінальної справи 24.05.2016 року, слідчий Сорока О.Ю. не забезпечила виконання ухвали Монастирищенського районного суду від 01.03.2016 року, вказавши, що категорична позиція потерпілої та її родичів унеможливлює ексгумацію трупа. Суд зазначає, що мета проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією, спрямована на проведення в подальшому повторної комплексної судової експертизи та встановлення дійсної причини смерті його сина ОСОБА_3, і слідчий повинен знати, що в процесі розслідування кримінального провадження отримання згоди на ексгумацію трупа від рідних чи близьких законом не передбачено [3].

Дослідження апеляційної практики вирішення цього питання дає підстави стверджувати, що вона також є однозначною. Як приклад можна навести вирок Апеляційного суду Черкаської області у справі № 694/1681/16-к від 01 листопада 2017 р. Так, протокол огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією, від 15.08.2016 суд визнав неналежним. Однак, як вказує апелянт, вказаний письмовий доказ є належним. В ході досудового розслідування виникла необхідність встановлення відповідності наявності речей на трупові ОСОБА_9, 31.10.1926 р. н., на момент поховання та на даний час, а також встановлення наявності останків трупа ОСОБА_9. У зв'язку із цим прокурором 15.08.2016 ухвалена постанова про огляд трупа, пов'язаного з ексгумацією, саме з метою встановлення вищевказаних обставин, а не з метою проведення експертизи. Указана постанова виконана, проведений відповідний огляд й зроблено фотознімки, які підтверджують наявність останків трупа ОСОБА_9 та речей у склепі, за результатами складено протокол, до якого додана фототаблиця. Вимоги ч. 2 ст. 238 КПК України щодо наявності судово-медичного експерта не порушені ще й тому, що труп із місця поховання не виймався [4].

Отже, в даному випадку суд зазначає тільки про потребу в обґрунтуванні необхідності проведення ексгумації трупа особи.

Із цього приводу зазначимо, що у КПК доцільним було б закріпити невичерпний перелік процесуальних дій, які можуть слугувати підставою для проведення ексгумації трупа, який слугував би орієнтиром для недосвідчених слідчих, які не знають, в яких випадках краще призначати цю СРД. Орієнтовний перелік залишав би необхідну свободу розсуду для прийняття відповідного рішення тоді, коли цього потребують обставини справи.

Загальновідомо, що організація підготовки та проведення ексгумації трупа, унормована у статті 239 КПК України, повинна відповідати положенням міжнародно-правових актів в галузі кримінального провадження, оскільки згідно з частиною першою статті 9 Конституції України чинні міжнародно-правові договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [5].

Згідно зі ст. 12 Загальної декларації прав людини ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, тайну його кореспонденції або на його честь і репутацію. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань [9]. В даному випадку йдеться про особисте життя після смерті.

Із цього приводу показовою є справа «Сольська і Рибицька проти Польщі» (Solska and Rybicka v. Poland), в якій суд розглянув за статтею 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод питання щодо необхідності надання захисту родичам загиблого в ході розслідування [7].

У даному випадку питання того, що стаття 8 була застосовна, не заперечувалося; питання полягало в тому, чи право на повагу до пам'яті покійного родича, визнане польським законодавством, слід вважати частиною сімейного життя. Хоча здійснення прав, передбачених статтею 8 щодо сімейного та приватного життя, стосувалося переважно стосунків між живими людьми, Суд раніше встановив, що певні питання стосувалися способу поводження з тілом померлого родича, а також

питання щодо можливості бути присутніми на похованні та вшанувати могилу родича входили до сфери права на повагу до сімейного чи приватного життя. Беручи до уваги цю прецедентну практику, Суд постановив, що факти у справі підпадають під дію права на повагу до приватного та сімейного життя.

Ексгумація останків померлих чоловіків заявниць становила втручання в їхнє право на повагу до приватного та сімейного життя. Втручання, яке оскаржувалося, мало правову основу в польському законодавстві, а саме статті 210 КПК Польщі. Що стосується якості закону, то від державних органів вимагалося знайти належний баланс між вимогами ефективного розслідування згідно зі статтею 2 та захистом права на повагу до приватного та сімейного життя сторін розслідування та інших осіб. Проте Суд пам'ятав про важливість інтересу заявниць у забезпеченні поваги до останків їхніх померлих чоловіків. Прокурор наказав провести ексгумацію останків чоловіків заявниць.

КПК не вимагав від прокурора під час видачі наказу оцінити, чи можна було досягти цілей розслідування за допомогою менш обмежувальних засобів, або оцінити можливі наслідки оскаржуваних заходів для приватного та сімейного життя заявників. Крім того, рішення прокурора не підлягало оскарженню в кримінальному суді або будь-якій іншій формі належного контролю в незалежному органі. Заявники намагалися отримати заборону від цивільного суду, яка б перешкоджала прокурору провести ексгумацію. Однак цивільні суди відхилили їхню заяву, встановивши, що прокурор виконував свої функції згідно з відповідними положеннями КПК. Цивільні суди не розглядали необхідність оскаржуваного заходу та не оцінювали втручання в інтереси заявників, гарантовані статтею 8 Конвенції, в результаті рішення прокурора.

В даному випадку польське законодавство не забезпечило достатніх гарантій проти свавілля щодо рішення прокуратури про наказ про ексгумацію. Національне законодавство не передбачало механізму перегляду пропорційності обмежень відповідних прав відповідних осіб за статтею 8, які виникли в результаті рішення прокурора. Таким чином, заявники були позбавлені мінімального ступеня захисту, на який вони мали право.

У контексті цього питання актуальним є напрацювання Конюшенко Я.Ю., в якому було висловлено позитивну думку із приводу отримання згоди близьких на проведення даної СРД [8]. Результати опитування, наведені в цьому дослідженні, показали, що більшість опитуваних – проти отримання відповідного дозволу.

У цьому випадку відступаємо від думки, яка була наведена у вищезгаданому дослідженні, оскільки вважаємо, що при вирішенні питання щодо необхідності отримання згоди родичів на проведення ексгумації має зберігатися так званий «баланс інтересів», пріоритет в якому матиме загальний інтерес суспільства над приватним.

Ще у XVII–XVIII столітті до цієї проблеми звертався Гегель, який стверджував, що спільне існування інтересів суспільства та інтересів окремих особистостей чітко видно в сучасній державі: у ньому конкретна свобода окремих особистостей частково розчинена у всій спільноті державного організму, частково сама особистість визнає і вбирає в себе цю всезагальність та присвоює її як свою власну цінність. Він був переконаний: індивідуум як носій прав людини не може мислитися без звернення до категорії всезагальності [9].

Ексгумація трупа як процесуальна дія врегульована певною мірою практично в усіх КПК ближнього зарубіжжя. У Кодексах передбачені підстави її призначення, мета, коло учасників, порядок підготовки та проведення, а також регламентовані окремі питання оформлення процесу та результатів цієї дії. Тому в межах дослідження пропонуємо перейняти досвід із врегулювання цього питання, закріплений в Кримінально-процесуальному законі (далі – КПЗ) Латвійської Республіки. Зокрема, у ст. 165 КПЗ зазначено, що виймання трупа з місця поховання дозволено з відома близького родича померлої особи або за постановою слідчого судді – під час досудового процесу або за рішенням суду – під час судового розгляду. Згідно з ч. 3 ст. 166 цього Закону вбачається, що ексгумацію проводять на підставі постанови певної посадової особи, але якої саме, не зазначено. Отже, на підставі аналізу наведених норм КПЗ Латвійської Республіки можна зробити висновок, що згода близького родича на проведення ексгумації трупа не є обов'язковою; достатньо лише поставити його до відома та провести ексгумацію на підставі постанови слідчого судді [10].

Таким чином, вважаємо, що слід внести доповнення до ч. 1 ст. 239 КПК України та викласти її в такій редакції:

«Ексгумація трупа здійснюється виключно за постановою прокурора, без відповідної згоди близьких родичів та/або членів сім'ї на її проведення. Виконання постанови покладається на службових осіб органів місцевого самовряду-

вання. Про ексгумацію трупа слідчий зобов'язаний попередньо повідомити близьких родичів та/або членів сім'ї. За бажанням близькі родичі та/або члени сім'ї можуть бути присутніми при проведенні ексгумації трупа».

Висновки. Резюмуючи досліджене у статті проблемне питання надання згоди родичів померлого на проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією, акцентуємо увагу на нагальній потребі його законодавчого закріплення. Наразі норми КПК не врегульовують це питання. Отже, щоб забезпечити мінімальний ступінь захисту родичів померлого, зменшити їх емоційні переживання, потрібно закріпити «баланс» публічних та приватних інтересів. Саме законодавець має вирішити питання щодо надання згоди родичів померлого на проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією. Врахування висловленої пропозиції сприятиме нормативному врегулюванню проведення даної слідчої (розшукової) дії.

Література

1. Кримінально процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 10.09.2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 14.10.2022).

2. Ухвала Чернігівського районного суду м. Чернігова від 11 лютого 2021 р., судова справа № 751/8937/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/94821423 (дата звернення: 14.10.2022).

3. Ухвала Монастирищенського районного суду Черкаської області від 01 червня 2016 р., судова справа № № 702/646/16-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/58022945 (дата звернення: 14.10.2022).

4. Вирок Апеляційного суду Черкаської області від 01 листопада 2017 р., судова справа № 694/1681/16-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/69972174 (дата звернення: 14.10.2022).

5. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 14.10.2022).

6. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 14.10.2022).

7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Сольська і Рибицька проти Польщі» від 20 вересня 2018 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22SOLSKA%20AND%20RYBICKA%20v.%20POLAND%22],%22itemid%22:[%22001-186135%22]}

8. Конюшенко Я. Ю. Учасники проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією. URL: https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc47/part_2/25.pdf.

9. Rosenkranz K. Wissenschaft der logischen Idee, zit., Ba I. S. 311–312.

10. Уголовно-процессуальный закон Латвийской Республики : от 21 апреля 2005 года. URL: http://www.pravo.lv/likumi/ 29_upz.html.

Дубовик Т. С.,
студентка 4 курсу господарсько-правового факультету
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

УДК 343.2
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.11

ПРОБЛЕМИ ПОЗБАВЛЕННЯ ПРАВА ОБІЙМАТИ ПЕВНІ ПОСАДИ АБО ЗАЙМАТИСЯ ПЕВНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В КОНТЕКСТІ ПЕНАЛІЗАЦІЇ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПОСОБНИЦТВА ДЕРЖАВІ-АГРЕСОРУ

Орловська Н. А.

Метою статті є аналіз поточного стану теоретичного, нормативного і правозастосовного забезпечення позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю в контексті пеналізації колабораційної діяльності та пособництва державі-агресору. Наголошено, що санкції ст.ст. 111-1, 111-2 КК в цілому відповідають принципу пропорційності в сенсі правових позицій ЄСПЛ. Однак їх конструкції є спірними з огляду на положення кримінально-правової доктрини та судової практики. Доведено, що така суперечність стосується позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основного і як додаткового обов'язкового покарання. Це унеможливлює призначення цього покарання значній кількості винних осіб через відсутність належних підстав. Наголошено на необхідності системного опрацювання положень Загальної та Особливої частин КК з метою узгодження санкцій норм про кримінальну відповідальність за правопорушення проти основ національної безпеки України.

Сформульовано пропозиції щодо удосконалення положень кримінального законодавства, які полягають у: а) виключенні позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю зі змісту санкцій ст.ст. 111-1, 111-2 КК незалежно від того, чи воно основним, чи додатковим обов'язковим покаранням; б) доповненні ч. 1 ст. 55 КК приписом щодо обов'язкового призначення цього покарання за наявності підстав при вчиненні колабораційної діяльності або пособництва державі-агресору на строк від 10 до 15 років; в) необхідності розглянути можливість розповсюдити цей припис ч.1 ст. 55 КК на всі кримінальні порушення проти основ національної безпеки України.

Ключові слова: *пеналізація, кримінально-правові санкції, основні та додаткові покарання, призначення покарання, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.*

Orlovska N. A. Problems of deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities in the collaborative manifestations and aggressor state assistance penalizing context

The article purpose is to analyze the theoretical, normative and law application provision of the deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities in the collaborative manifestations and aggressor state assistance penalizing context. It is emphasized that sanctions of Art. 111-1, 111-2 CC predominantly correspond to the proportionality principle in the ECHR legal positions sense. However, their constructions are controversial being taken into account the criminal legal doctrine provisions and judicial practice as well. It has been proven that such a contradiction refers to deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities as the main and as an additional mandatory punishment. This makes it impossible to apply this punishment concerning a significant number of guilty persons due to the lack of proper grounds. The need to systematically work out the General and Special parts of the CC provisions with the aim of harmonizing the sanctions of the norms on criminal liability for offenses against the foundations of national security of Ukraine was emphasized

Proposals for criminal legislation provisions improving have been formulated assuming such a structure: a) exclusion of deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities from the content of the sanctions of Art. 111-1, 111-2 CC, regardless of whether it is the main or additional mandatory punishment; b) supplementing Part 1 of Art. 55 CC with a provision regarding the mandatory imposition of this punishment if there are grounds for collaborative manifestations or aggressor state assistance for a period of 10 to 15 years; c) to consider the possibility of extending this prescription of Part 1 of Art. 55 CC to all criminal violations against the foundations of national security of Ukraine.

Key words: *penalization; criminal sanctions; main and additional punishments; appointment of punishment; deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities.*

Постановка проблеми та її актуальність. Включення до кримінального законодавства норм про відповідальність за колабораційну діяльність

© Орловська Н. А., 2022

та пособництво державі-агресору спрямовано на створення правових підстав для запобігання вкрай небезпечним діянням. В умовах агресивної війни суспільство очікує послідовного та адекватного запобігання правопорушенням проти основ національної безпеки. Відповідно, колабораційна діяльність була криміналізована на підставі Закону № 2108-IX від 3 березня 2022 р. (ст. 111-1 КК); пособництво державі-агресору – на підставі Закону № 2198-IX від 14 квітня 2022 р. (ст. 111-2 КК). Однак санкції відповідних норм виявилися недосконалими. На це звернули увагу не лише теоретики та правозастосувачі, а й самі законотворці. Вже 29 квітня 2022 р. було подано законопроект № 7329 про внесення змін до ст. 111-1 КК «через необхідність удосконалення покарання за вчинення певних видів колабораційної діяльності» [1].

При цьому, незважаючи на те, що основна увага приділяється формуванню санкцій ч.ч. 1-2 ст. 111-1 КК, доцільно піддати критичному аналізу всі санкції кримінально-правових норм, включених у ст.ст. 111-1, 111-2 КК, зокрема, що стосується покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. В санкціях ч.ч. 1-2 ст. 111-1 КК воно є єдиним основним, а в санкціях ч.ч. 3-8 ст. 111-1 КК та ст. 111-2 КК – додатковим обов'язковим покаранням. Відповідно, законодавець поставив суд перед необхідністю в обов'язковому порядку призначати дане покарання всім (!) винним особам. Це змусило суди «викручуватися» із ситуації, адже за відсутності підстав його призначення суперечить як положенням Загальної частини, так і кримінально-правовій доктрині та судовій практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання змісту санкцій за кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України, у тому числі після запровадження «воєнних» новел КК, були предметом фахового розгляду в роботах А.А. Вознюка, Т.А. Денисової, О.О. Дудорова, В.О. Навроцького, В.І. Тютюгіна, М.І. Хавронюка та ін. Безпосередньо проблематика встановлення та призначення покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю за колабораційну діяльність висвітлювалася у наукових статтях О.І. Матюшенко, З.А. Загіней-Заболотенко, в монографії Р.О. Мовчана. Також дотичні питання стали предметом обговорення в ході Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму», проведеної в Одеському державному університеті внутрішніх справ (липень 2022).

Разом із тим і фахові розвідки, і законопроєкт № 7329 не дають можливості говорити про єдність бачення змісту санкцій норм, включених до ст. 111-1 КК, в частині покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Санкція ст. 111-2 КК у даному контексті ще детально не розглядалася.

З огляду на викладене метою **цієї статті** є розгляд проблем пеналізації колабораційної діяльності та пособництва державі-агресору в частині покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, а також вироблення пропозицій щодо удосконалення кримінального законодавства.

Виклад основного матеріалу. Криміналізація і пеналізація пов`язані між собою як дві сторони одного процесу. «Вторинність» пеналізації [2, с. 80] означає лише те, що при формуванні примусових санкцій має бути врахована діалектика взаємозв'язку складу кримінального правопорушення, характеру та типового ступеня його (правопорушення) суспільної небезпеки і нормативної системи покарань. Остання безпосередньо визначає зміст примусових санкцій норм Особливої частини КК, адже до санкцій не можуть бути включені покарання, що не є частиною системи покарань [3, с. 233, 247]. Це правило працює і тоді, коли законодавець дає можливість суду вийти за межі санкції шляхом призначення додаткового покарання, що в санкції не визначено.

У контексті цієї статті не буде обговорюватися обумовленість змісту санкції зазначених норм характером та ступенем суспільної небезпечності діянь. У цілому вбачається, що в санкціях ст.ст. 111-1, 111-2 КК не порушується принцип пропорційності покарання, принаймні в його розумінні ЄСПЛ. Основним завданням цього принципу ЄСПЛ вважає дотримання положень ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, щоб не допустити призначення покарання, яке є нелюдяним або таким, що принижує людську гідність [4, с. 19]. При цьому в правовій позиції Великої Палати у справі Vinter and others v. The United Kingdom (2013) [5] наводиться судження британського апеляційного суду в справі R v. Oakes and others (2012): оцінка того, що слід вважати співрозмірним покаранням, передбачає різні відповіді у різних країнах, і навіть різні відповіді у різні часи в одній і тій же самій державі [6].

Виходячи з цього, аналіз санкцій, що розглядаються, зокрема й включення у їх зміст позбав-

лення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, не дає підстав говорити про порушення принципу пропорційності. Особи, які йдуть на співпрацю з окупантом, вчиняють умисні дії, спрямовані на допомогу агресорам, мають бути покарані відповідно до закону. У тому числі слід розглядати питання про позбавлення їх можливості в подальшому впливати на політичну ситуацію на загальнонаціональному, регіональному або місцевому рівнях, представляти державу в публічному полі тощо. Однак в контексті дотримання принципів законності і доцільності до змісту санкцій ст.ст. 111-1, 111-2 КК необхідно висловити низку зауважень.

У першу чергу, зазначимо, що позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю є вельми специфічним покаранням, зокрема:

1) це покарання може бути як основним, так і додатковим;

2) закон регламентує п'ять варіантів строків, на які може бути призначено це покарання (ч. 1 ст. 55 КК). Щодо кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 111-1, 111-2 КК, то воно призначається в межах від 10 до 15 років незалежно від того, є воно основним чи додатковим покаранням;

3) воно може бути призначено лише особі, яка на момент вчинення кримінального правопорушення обіймала певну посаду або займалася певною діяльністю. Це підкреслюється вимогою призначати таке покарання лише за таке діяння, яке було вчинено за посадою або у зв'язку із заняттям певною діяльністю [7, с. 192]. В постанові Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24 жовтня 2003 р. уточнюється, що у разі, коли до постановлення вироку підсудний вже не обіймав посаду або не займався діяльністю, з якими було пов'язано вчинення кримінального правопорушення, це не є перешкодою для застосування розглядуваного покарання як додаткового [8]. При цьому у будь-якому випадку призначення цього покарання суд має чітко вказати у вироку ті конкретні посади, право обіймати які позбавляється засуджений, або конкретний вид діяльності, права займатися якою він позбавляється [9];

4) це покарання як додаткове може бути призначено й тоді, коли воно не зазначено в санкції, з огляду на підстави, визначені в ч. 2 ст. 55 КК. При цьому не можна погодитися з критикою цього припису, що таке формулювання підстави застосування додаткового покарання певною мірою руйнує саму концепцію призначення покарання, оскільки акцентується увага не на потребі покарати винного, а на визнанні неможливості збереження за правопорушником відповідного права, чим виключається доступ цієї особи до посад чи діяльності, що використовувалися нею для злочинної діяльності [10, с. 164]. Поряд з карою, чиє значення не можна применшувати, є й спеціальна превенція як складова частина мети покарання. Більше того, запобігання кримінальним правопорушенням є завданням КК, що власне і досягається шляхом пеналізації суспільно небезпечних діянь.

Таким чином, зазначене покарання має унікальний потенціал, який дозволяє дуже гнучко використовувати його для запобігання кримінальним правопорушенням навіть тоді, коли законодавець не включив його до змісту санкції. Тому дещо дивним видається формування безальтернативних санкцій у ч.ч. 1-2 ст. 111-1 КК, в яких позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю виступає як єдине основне покарання.

Таке рішення не узгоджується з особливостями складів відповідних кримінальних правопорушень і призводить до призначення цього покарання особам, які ніколи раніше не обіймали певні посади або не займалися певною діяльністю [11, с. 116]. При цьому, уточнемо, що йдеться саме про можливу відсутність зв'язку між діянням та посадою. Так, З.А. Загіней-Заболотенко представила результати опрацювання обвинувальних вироків, постановлених за ч. 1 ст. 111-1 КК: позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю було призначено особам, які ніде не працювали (14 вироків), пенсіонерам (2 вироки), фізичним особам-підприємцям (2 вироки), приватному підприємцеві (1 вирок), маляру (1 вирок), охоронецеві (1 вирок). Фахівчиня доходить висновку, що згідно з ч.ч. 1 та 2 ст. 111-1 КК покарання у вигляд іпозбавлення права фактично стає покаранням «на майбутнє», тобто виступає своєрідним люстраційним заходом стосовно засуджених, однак це фактично нівелює досягнення цілей покарання [12, с. 481].

Аналогічні критичні міркування можуть бути віднесені й до включення позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю до змісту санкцій як додаткового обов'язкового (!) покарання (ч.ч. 3-8 ст. 111-1, ст. 111-2 КК). В результаті після відбуття основного покарання у вигляді позбавлення волі жодного правообмежувального впливу за особу об'єктивно не здійснюється.

Тому немає підстав поділити позитивне враження від формування санкцій, зокрема, ст. 111-1 КК [13, с. 67]. На нашу думку, ст. 55 КК містить певні вимоги до призначення позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, які відпрацьовані в кримінально-правовій доктрині та втілені у правозастосовну практику. Відповідно, незрозуміло, чому «воєнні» новели КК мають нівелювати сталу логіку правозастосування.

Викладене дає підстави сформулювати бачення щодо позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю в контесті змісту санкцій ч.ч. 1-8 ст. 111-1, ст. 111-2 КК з огляду на положення ст. 55 КК. У цьому плані необхідно звернути увагу на теоретичні висновки щодо обумовленості санкцій ступенем суспільної небезпечності діяння та ознаками його складу. З огляду на це можна сформулювати й більш загальні пропозиції удосконалення санкцій норм про кримінальну відповідальність за правопорушення проти основ національної безпеки України.

У першу чергу, слід зазначити, що ч.ч. 1-2 ст. 111-1 КК, санкції яких містять безальтернативне основне покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, відносяться до кримінальних проступків. Однак безальтернативна санкція є притаманною, переважно, діянням з високим ступенем суспільної небезпечності. Тому видається спірним рішення сформувати «короткі» санкції там, де незначний ступінь суспільної небезпечності дає можливість повніше реалізувати принцип диференціації кримінальної відповідальності, запропонувавши правозастосувачеві кілька заходів впливу на винну особу [3, с. 243]. До речі, в ч. 5 ст. 111-1 КК (тяжкий злочин), ч.ч. 6-7 ст. 111-1 КК (особливо тяжкі злочини), ст. 111-2 КК (особливо тяжкий злочин) законодавець логічно формулює безальтернативні санкції. Виключення становить санкція ч. 8 ст. 111-1 КК, але в ній альтернативою позбавленню волі на певний строк виступає довічне позбавлення волі. Відповідно, слід підтримати пропозиції щодо включення до санкцій ч.ч. 1-2 ст. 111-1 КК кількох видів основних покарань [1; 14, с. 69; 15, с. 99]. Це надасть можливість, не змінюючи категорію кримінального правопорушення, побудувати санкції з адекватним змістом.

Однак розширення переліку основних покарань в санкціях ч.ч. 1-2 ст. 111-1 КК не означає, що є сенс залишати позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю у якості основного покарання. Зміст кримінально-правових санкцій залежить від типових характеристик суб'єктів, у тому числі й від їхнього правового статусу [3, с. 260]. З огляду на це наявність позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю в ч. 1 ст. 111-1 КК, де йдеться про публічне заперечення або публічні заклики, виглядає нелогічним. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 111-1 КК, включає зайняття посади, однак в такому разі слід поставити питання: чи може суд позбавити винного права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, якщо він робив це незаконно? Зокрема, на думку О.І. Матюшенко, в такому разі суд не може позбавити винного робити це законно, оскільки тоді засуджений може продовжувати обіймати певну посаду або займатися певною діяльністю незаконно [11, с. 115]. На наш погляд, в такому випадку не можна призначати покарання, що розглядається, але не через небезпеку продовження незаконної «посадової» діяльності, а через відсутність належних підстав. Наприклад, як зазначено у п. 18 постанови Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24 жовтня 2003 р., суд не вправі призначити позбавлення права керувати транспортними засобами особі, яка такого права не має [8]. При цьому, якщо йдеться про основне покарання (ч.ч. 1-2 ст. 111-1 КК), згідно з п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24 жовтня 2003 р., суд не може перейти до більш м`якого виду покарання через неможливість призначити покарання, наявне в санкції. У таких випадках суд повинен, зокрема, постановити обвинувальний вирок і звільнити засудженого від покарання [8]. Тому при уточненні санкцій ч.ч. 1-2 ст. 111-1 КК доцільно відмовитися від включення до їх змісту позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю і як основного, і як додаткового обов'язкового покарання.

Аналогічні міркування стосуються й санкцій ч.ч. 3-8 ст. 111-1, ст. 111-2 КК: коли немає зв'язку між кримінальними правопорушеннями та службовим становищем суб'єкта або зайняттям ним певною діяльністю, немає підстав для призначення позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткового покарання. Тому наявність цього покарання у якості додаткового обов'язкового в зазначених санкціях є нелогічним.

Підсумовуючи викладене, пропонуємо виключити позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю зі змісту санкції

ч.ч. 1-8 ст. 111-1, ст. 111-2 КК. При цьому останній абзац ч. 1 ст. 55 КК слід доповнити імперативним приписом, що за наявності підстав (!) за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 111-1, 111-2 КК, суд повинен (!) призначити позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткове покарання.

Поряд із цим доцільно підняти питання про можливість призначення позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 років й за інші види кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України. Адже виникає парадоксальна ситуація, коли за більш суспільно небезпечні діяння – особливо тяжкі злочини, наприклад, державну зраду, є можливість призначення цього покарання як додаткового, однак на строк від 1 до 3 років. Відповідно, за більш тяжкий злочин можна призначити додаткове покарання на значно коротший строк порівняно з менш тяжким діянням. Але це пряме порушення логіки пеналізації.

Таким чином, розгляд питань пеналізації колабораційної діяльності та пособництва державі-агресору актуалізує як окремі аспекти формування кримінально-правових санкцій за ці діяння, так і системні проблеми призначення певних видів покарань, зокрема, й в межах всього розділу I Особливої частини КК.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна сформулювати такі пропозиції:

1) в аспекті удосконалення положень КК пропонуємо: а) виключити позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю зі змісту санкції ч.ч. 1-8 ст. 111-1, ст. 111-2 КК; б) доповнити останній абзац ч. 1 ст. 55 КК положенням, що за наявності підстав за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 111-1, 111-2 КК, суд повинен призначити позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткове покарання;

2) є перспективним системне опрацювання положень Загальної та Особливої частин КК з метою узгодження санкцій норм про кримінальну відповідальність за правопорушення проти основ національної безпеки України. Зокрема, щодо обов'язкового призначення додаткового покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 років за всі кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України за наявності відповідних підстав.

Література

1. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та порядку досудового розслідування злочинів проти основ національної безпеки України : проєкт Закону України № 7329 від 29.04.2022 р. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39519 (дата звернення: 26.09.2022).

2. Пономаренко Ю.А. Поняття пеналізації злочинів. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. праць ІВПЗ АПрН України. 2009. Вип. 17. С. 71–84.

3. Орловська Н.А. Санкції кримінально-правових норм: засади та принципи формування : дис… д-ра юрид. наук. Одеса, 2012. 432 с.

4. Guide on Article 7 of the European Convention on Human Rights / European Court of Human Rights. 2021. 29 p.

5. Case of Vinter and others v. The United Kingdom (2013) / Grand Chamber; Judgment. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122664 (дата звернення: 27.09.2022).

6. R v. Oakes and others (2012): Case № : (1) 2012/03270; (2) 2011/04249; (3) 2012/00658; (4) 2012/01317; (5) 2012/04805 in The Court of Appeal (Criminal Division). URL: http://surl.li/deulo (дата звернення: 27.09.2022).

7. Тютюгін В.І. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як вид покарання. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 1(17). С. 184–212.

8. Про практику призначення судами кримінального покарання : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 р. № 7. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text (дата звернення: 27.09.2022).

9. Постанова Верховного Суду від 1.11.2018 року у справі № 753/12073/15-к (провадження № 51-2250км18). URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/77654120 (дата звернення: 26.09.2022 р.)

10. Давлатов Ш.Б. Особливості призначення додаткового покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. *Правова позиція*. 2019. № 4(25). С. 158–165.

11. Матюшенко О.І. Проблемні питання позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю за колабораційну діяльність. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 1(17). С. 110–119.

12. Загиней-Заболотенко З.А. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основне покарання за окремі форми колабо-

раційної діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 479–482.

13. Марченко О.А. Деякі питання диференціації кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність в Україні. *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 21 липня 2022 р. Одеса : ОДУВС, 2022. С. 65–68.

14. Мицька О.І. Окремі питання пеналізації колабораційної діяльністі. *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 21 липня 2022 р. Одеса : ОДУВС, 2022. С. 68–70.

15. Резніченко Г.С. Деякі проблеми кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність. *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 21 липня 2022 р. Одеса : ОДУВС, 2022. С. 97–99.

Орловська Н. А.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального і
адміністративного права
Одеського національного морського університету

УДК 343.35(477)
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.12

СПЕЦИФІКА ЗАСТОСУВАННЯ ПЕРЕКОНАННЯ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ПРОФІЛАКТИКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ

Середницька І. А.

У статті представлено аналіз сучасної системи профілактики правопорушень серед неповнолітніх та надано рекомендації щодо її удосконалення. Складовими частинами цієї важливої справи є формування у підлітків правильних потреб та інтересів, підвищення їхньої правосвідомості. Зміни, що відбуваються в суспільстві, вимагають посилення боротьби зі злочинністю, зокрема серед неповнолітніх, зумовлюють необхідність реформування правоохоронних органів в частині поліпшення їхньої діяльності та взагалі пов'язані з підвищенням ролі поліції у запобіганні правопорушенням. Досвід показує, що увага до цього питання невипадкова, адже статистика свідчить, що кількість злочинів та протиправних дій, які були вчиненні неповнолітніми, постійно зростає. Це велике державне питання. В його правильній постановці і розв'язанні зацікавлені всі: державні структури, громадські організації, школа і сім'я. Воно зачіпає долю мільйонів людей, більше того – майбутнє нашої країни. Визначено, що сучасна система не є ефективною, оскільки не має цілісності, не здійснює комплексної превентивної діяльності, не відповідає сучасним вимогам суспільства. Профілактика правопорушень серед молоді – це сукупність державних і громадських заходів, спрямованих на нейтралізацію причин та умов правопорушень і злочинності. На теперішній час у боротьбі з правопорушеннями підлітків вирішальна роль належить профілактичним заходам. Діяльність у сфері профілактики правопорушень серед неповнолітніх здійснюється за допомогою різноманітних методів. Наявність численних методів обумовлюється складністю процесів реалізації цієї діяльності. В Україні постає нагальна потреба у створенні ефективної моделі профілактики правопорушень серед неповнолітніх. Один із таких шляхів – це використання рекомендацій і передового досвіду розвинутих країн. Найпоширенішою формою роботи в цьому напрямі в зарубіжних країнах є запровадження дієвих державних програм, починаючи з програм раннього втручання й закінчуючи різноплановим розвитком підлітків. Ефективна програма профілактики злочинності серед неповнолітніх є першим і найважливішим кроком, який необхідно вжити, щоб досягти зменшення випадків правопорушень неповнолітніми.

Ключові слова: *переконання, профілактика, правопорушення, неповнолітні, суспільство, злочинність, поліція, заходи.*

Serednytska I. A. The specifics of the application of belief during implementation prevention of delinquency among minors

The article presents an analysis of the modern system of crime prevention among minors and provides recommendations for its improvement. The components of this important matter are the formation of the right needs and interests of teenagers, and the improvement of their legal awareness. The changes taking place in society require strengthening the fight against crime, in particular among minors, make it necessary to reform law enforcement agencies in terms of improving their activities, and are generally related to increasing the role of the police in crime prevention. Experience shows that attention to this issue is not accidental, because statistics show that the number of crimes and illegal actions committed by minors is constantly increasing. This is a big state issue. Everyone is interested in its correct setting and solution: state structures, public organizations, school and family. It affects the fate of millions of people, moreover, the future of our country. It was determined that the modern system is not effective because it lacks integrity, does not carry out complex preventive activities, and does not meet the modern requirements of society. Prevention of delinquency among youth is a set of state and public measures aimed at neutralizing the causes and conditions of delinquency and crime. Currently, preventative measures play a crucial role in the fight against juvenile delinquency. Activities in the field of prevention of delinquency among minors are carried out using various methods. The presence of numerous methods is determined by the complexity of the processes of implementation of this activity. In Ukraine, there is an urgent need to create an effective model of crime prevention among minors. One of these ways is the use of recommendations and best practices of developed countries. The most common form of work in this direction in foreign countries is the introduction

© Середницька І. А., 2022

of effective state programs, starting with early intervention programs and ending with the multifaceted development of adolescents. An effective juvenile delinquency prevention program is the first and most important step that must be taken to reduce juvenile delinquency.

***Key words**: beliefs, prevention, offenses, juveniles, society, crime, police, measures.*

На сучасному етапі розвитку людства особливості використання переконуючого впливу в роботі з неповнолітніми правопорушниками зумовлюються економічною й політичною нестабільністю в країні, що призвела до зниження загального й культурного рівня, моральних підвалин неповнолітніх, правового нігілізму, який формується в них, що призводить до зросту чисельності безмотивних, жорстоких правопорушень і злочинів. Зростаючі труднощі й кризові явища в економіці, зниження життєвого рівня позначаються на соціально-психологічному стані суспільства. Звідси – високий рівень агресивності, нетерпимості, ріст корисливих-насильницьких злочинів, ускладнення сімейних і міжособистісних відносин.

Зміни, що відбуваються в суспільстві, вимагають посилення боротьби зі злочинністю, зокрема серед неповнолітніх, зумовлюють необхідність реформування правоохоронних органів в частині поліпшення їх діяльності та взагалі пов'язані з підвищенням ролі поліції у запобіганні правопорушенням.

На теперішній час у боротьбі з правопорушеннями підлітків вирішальна роль належить профілактичним заходам. За останній час робота в цьому напрямі значно активізувалися. Удосконалюються її форми і методи. Тим часом запобігання підліткової злочинності не скрізь ведеться ефективно. Недостатньо використовуються можливості державної і суспільної дії, не завжди здійснюється комплексний підхід і єдність дій правоохоронних органів.

Ефективність діяльності поліції у сфері профілактики правопорушень серед неповнолітніх значною мірою залежить від форм та методів, які використовуються для здійснення цієї діяльності. Форми діяльності поліції з профілактики правопорушень – це сукупність однорідних за своєю правовою природою та характером груп дій, які провадяться з метою виявлення та усунення причин та умов вчинення неповнолітніми правопорушень, а також здійснення корекції поведінки неповнолітніх, що складають «групу ризику».

Діяльність у сфері профілактики правопорушень серед неповнолітніх здійснюється за допомогою різноманітних методів. Наявність численних методів обумовлюється складністю процесів реалізації цієї діяльності. Ці методи не виключають, а доповнюють один одного, бо кожен з них характеризується способом реалізації загальних цілей профілактики правопорушень. Правильне розуміння єдності та взаємозв'язку методів профілактики, їх класифікація важливі для пізнання сутності та умов більш ефективного застосування цих методів [1, с. 32].

Щоб удосконалювати методи та форми профілактики девіантної поведінки неповнолітніх, потрібно урізноманітнити практичні прийоми правового впливу та поєднати їх із соціально-педагогічним впливом на підлітків у діяльності органів пробації. Варто зазначити, що правовий вплив індивідуальної профілактики буде ефективним лише тоді, коли правові норми будуть не лише існувати (ухвалені, опубліковані тощо), а діятимуть у повсякденному житті, тобто фактично упорядковувати, реґламентувати, охороняти суспільні відносини в цій сфері [2, с. 27].

Що стосується оперативно-розшукової діяльності в підлітковому середовищі, то можна зазначити що вона покликана забезпечити виявлення окремих підлітків і їх формувань зі стійкою асоціальною поведінкою і здійснення виховно-запобіжного впливу в цілях недопущення злочинів; роз'єднання злочинних груп неповнолітніх і спрямування їх енергії в суспільно корисне русло; виявлення і викриття злочинної діяльності організаторів і підбурювачів і вжиття до них заходів, передбачених законом.

У нормативних документах МВС України та спеціальній літературі неодноразово вказувалося про необхідність постійного вдосконалення профілактичної та оперативно-розшукової діяльності в місцях концентрації неповнолітніх правопорушників і на інших криміногенних об'єктах, що мають значення при попередженні та розкритті правопорушень серед неповнолітніх. Серед оперативно-тактичних заходів важливе значення мають такі, як встановлення конкретних криміногенних об'єктів, де збираються підлітки, та проведення оперативно-розшукових і профілактичних заходів.

Викликає занепокоєння, що неповнолітні є активними носіями злочинної субкультури; триває несприятлива демографічна ситуація в молодіжному середовищі.

Потребує уваги і той факт, що більшість неповнолітніх до здійснення злочинів «пройшли школу» адміністративних правопорушень. Багато хто з них перші суспільно небезпечні дії вчинили до досягнення віку кримінальної відповідальності. Стає очевидним, що адміністративно-правові методи повинні відігравати важливу роль у боротьбі зі злочинністю неповнолітніх. На жаль, «чисельність» карних проявів відволікає увагу поліції від активної, наступальної роботи

з адміністративними правопорушеннями, що в підсумку бумерангом б'є по самим правоохоронним органам, ускладнює оперативну обстановку. Вчасно не попереджене адміністративне правопорушення, залишення його беззаконним через певний час «підкріплюється» вчиненим злочином, нерідко тяжким. Можна зазначити, що Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України (затверджена наказом МВС України від 19.12.2017 р. № 1044) не містяться формалізовані критерії щодо здійснення загальної профілактики, якими слід вважати: ініціювання та організацію проведення працівниками поліції соціальних проектів, конкурсів, просвітницьких програм, використання наочної агітації з метою привернення уваги до проблем захисту дітей та превенції ювенальної делікнтності, правового виховання, опікування дітьми «груп ризику» (вчинення булінгу, грубі порушення внутрішньої дисципліни, тривала відсутність на заняттях без поважних причин) [5].

У теоретичному плані особливості використання методу переконання в роботі з неповнолітніми правопорушниками варто розглядати як у системі заходів загального спеціального впливу по відношенню до всіх неповнолітніх, так і в системі заходів, проведених відносно певних груп, категорій підлітків. Іншими словами, у структурі цілісної системи переконання, що застосовується в роботі з неповнолітніми, поряд із загальними формами й методами, діють і задані підсистеми, пов'язані із застосуванням переконання в роботі з підлітками, що вчинили правопорушення. У цьому випадку застосовуються ті ж засоби переконуючого впливу, що й відносно підлітків у цілому, але форми та інтенсивність їхнього застосування «накладаються» на групи підлітків-правопорушників, особливості їхньої особистості, життя й виховання.

Залежно від соціального статусу неповнолітніх правопорушників форми переконання можуть бути реалізовані: а) з учнями; б) працюючими; в) з особами, які не навчаються та не працюють.

До основних можна віднести такі форми переконання, як: індивідуальна бесіда; роз'яснення неповнолітнім правопорушникам норм моралі й права; робота вихователів; обговорення неповнолітніх правопорушників у трудових і навчальних колективах; критика антигромадських вчинків; заохочення; особистий приклад; приучення неповнолітніх правопорушників до дотримання норм права.

Цілком очевидно, ефективність і дієвість всіх форм переконання, до яких вдається поліція, перебуває в прямій залежності від багатьох обставин, що ставляться до характеристики суб'єкта й об'єкта переконання, часу, місця, обстановки його проведення. Зазначене стосується організації індивідуальної бесіди. Проведення індивідуальної бесіди з неповнолітніми правопорушниками має певні особливості. Вона вимагає проведення більш глибокої підготовчої роботи з урахуванням психіки підлітка, рівня його розвитку, свідомості, захоплень тощо. Під час проведення індивідуальної бесіди співробітник поліції повинен цікавитися успішністю учнів, матеріальним становищем працюючих, станом житло-побутових умов, взаєминами з батьками або особами, що їх заміняють, а також найближчим оточенням. Індивідуальна бесіда націлена на встановлення довіри між співробітником поліції й неповнолітнім правопорушником. Зазвичай бесіда поліцейського з неповнолітнім, що вчиняє порушення, є конкретною, вимогливою, її ефективність підвищується, якщо поліцейський володітиме інформацію щодо самого підлітка чи його друзів, сусідів тощо. Поліцейські повинні знати свої маршрути патрулювання й пости, обстановку на них, підлітків, що мешкають на території маршруту, місця проведення дозвілля.

Велике поширення в роботі поліції одержала така форма переконання, як роз'яснення неповнолітнім правопорушникам норм моралі й права. Вона має місце, коли неповнолітній допускає які-небудь відхилення від норм поводження (іде зі школи, родини, вживає спиртні напої). Наприклад, практикуються й колективні форми роз'яснювальної роботи з неповнолітніми в процесі бесід, лекцій, конференцій, круглих столів, диспутів тощо.

Робота вихователів або вчителів – одна з важливих форм переконання неповнолітніх правопорушників. Вихователь або вчитель, використовуючи пряме звертання до почуття відповідальності, сорому підлітка, даючи відповідні оцінки його поводженню, може розраховувати на переконуючий ефект при безумовному визнанні неповнолітнім авторитету свого «шефа». Велике значення мають довірчі бесіди із правопорушником, його батьками, людьми, що користуються в нього повагою. Спираючись на позитивні емоції й прагнення, вихователі або вчителі сприяють зміцненню в неповнолітніх правопорушників почуття власної поваги, упевненості у своїх діях, що є дуже важливим у вихованні «важких» підлітків. Завдання працівників поліції полягає в тому, щоб надавати їм практичну допомогу в процесі роботи.

Використовуючи метод переконання, поліція широко використовує можливості обговорення неповнолітніх правопорушників у трудових і навчальних колективах. Обговорення, як правило, здійснюється за матеріалами поліції й за участю її представників.

Ця форма переконання має своєю метою «гальмування» формування ідеалізації в антигромадському поводженні неповнолітнього негативних особистісних рис, допомагає йому переборювати окремі недоліки, обравши як орієнтир оцінку його вчинків з боку колективу. У кримінологічній літературі часто відзначається, що дана форма має помітну перевагу перед всіма іншими, і в захист цієї позиції приводяться доводи, з якими важко не погодиться.

Дійсно, неповнолітній правопорушник як особистість, що ще тільки визначає свої взаємини з колективом, не може не зважати на суспільні й колективні норми й оцінки. Однак у практичній діяльності працівникам поліції не слід переоцінювати можливості обговорення. Сприйнятливість до суспільних і колективних кооперативів, хоча і є характерною рисою особистості, що формується, не виключає вплив до негативів, групових норм, оцінок і вимог. Досвід роботи із правопорушниками й проведені дослідження свідчать, що значна частина підлітків не тільки не дотримує встановлених норм суспільства, але й не відрізняється сприйнятливістю й думці формальних колективів, що є провідниками цих вимог. Суспільне обговорення буде ефективним тільки в тому випадку, коли неповнолітній правопорушник ототожнює себе з колективом як з референтною групою, зважає на нього й цінує його думку. У практичній роботі ця обставина повинна передбачати конкретні заходи щодо формування позитивних відносин між правопорушником і колективом.

В останні роки спостерігається поповнення рядів злочинців неповнолітніми правопорушниками. У підлітковому середовищі одержують поширення установки, спрямовані на «силові» способи дозволу протиріч, йде інтенсивне формування груп неповнолітніх антигромадської спрямованості на основі перекручених (вульгаризованих) принципів соціальної справедливості в суспільстві. У цьому зв'язку важливо зосередити всі наявні засоби для вжиття певних заходів у частині, що стосується неповнолітніх. Виходячи з викладеного першочерговим завданням є забезпечення організованого дозвілля підлітків. Подальшого вдосконалювання вимагає чинне законодавство. На нашу думку, доцільно прийняти закон про профілактику правопорушень серед неповнолітніх і молоді, в якому закріпити правовий статус суб'єктів профілактики, зокрема правоохоронних органів; передбачити пріоритетні напрями в боротьбі із правопорушеннями неповнолітніх.

Виходячи з вищевикладеного, ми бачимо, що сьогодні запроваджуються відповідні заходи щодо профілактики правопорушень серед неповнолітніх, проте цієї роботи недостатньо. В Україні постає нагальна потреба у створенні ефективної моделі профілактики правопорушень серед неповнолітніх. Один із таких шляхів – це використання рекомендацій і передового досвіду розвинутих країн. Найпоширенішою формою роботи в цьому напрямі в зарубіжних країнах є запровадження дієвих державних програм, починаючи з програм раннього втручання й закінчуючи різноплановим розвитком підлітків. Ефективна програма профілактики злочинності серед неповнолітніх є першим і найважливішим кроком, який необхідно вжити, щоб досягти зменшення випадків правопорушень неповнолітніми. [4, с. 309].

Література

1. Зеленський Є.С., Кравченко І.С. З 48 Адміністративна діяльність Національної поліції щодо запобігання вчиненню адміністративних правопорушень дітьми : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС. 2016. 124 с.

2. Гумін О.М., Гуцул РР. Кримінологічний аналіз та наукове обґрунтування сучасних методів індивідуальної профілактики корисливих злочинів неповнолітніх. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 1. 2020. С. 27.

3. Мураненко К.Ю. Суб'єкти профілактики правопорушень неповнолітніх. *Актуальні проблеми психології* : *збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка. 2019. Том X.: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості*. Випуск 33. С. 125–137.

4. Дудченко В.В. Діяльність владних структур у питаннях профілактики правопорушень у дитячому середовищі. *Юридичний вісник*. Одеса : Гельветика. 2020. № 1. С. 309.

5. Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України від затверджена Наказом МВС України від 19.12.2017 р. № 1044.

Середницька І. А.,
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-8839-2453
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ

УДК 343.61
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.13

ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ ВБИВСТВА ЧЕРЕЗ НЕОБЕРЕЖНІСТЬ

Спільник С. І.

У статті розглянуто питання кримінальної відповідальності за вбивство через необережність, передбаченої ст. 119 Кримінального кодексу України. З практичної позиції дотепер виникають певні труднощі у правильній кваліфікації саме за ст. 119 Кримінального кодексу України, тому особливу увагу приділено розмежуванню суміжних складів кримінальних правопорушень. Розмежування проводилося за ознаками суб'єктивної сторони, оскільки диспозиція складу кримінального правопорушення за ст. 119 Кримінального кодексу України чітко визначає вину у вигляді необережності. На початку дослідження проведено аналіз статистичних даних, облікованих за ст. 119 Кримінального кодексу України за останні п'ять років (2017–2021 рр.). Проведений аналіз статистичних даних показав, що найбільшу кількість з усіх видів привілейованих вбивств (ст. ст. 116–119 Кримінального кодексу України) становить вбивство через необережність, і ці показники залишаються сталими протягом останніх років. Проведено відмежування вбивства через необережність від інших складів, зокрема: умисного вбивства (ст. 115 Кримінального кодексу України), умисного вбивства, вчиненого у стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 Кримінального кодексу України), умисного вбивства в разі перевищення меж необхідної оборони або в разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (ст. 118 Кримінального кодексу України). Крім того, у деяких нормах вказується на особливу кваліфікуючу ознаку «спричинило тяжкі наслідки». Як правило, до таких наслідків належить настання смерті потерпілого з необережності, що також потребує тлумачення щодо кваліфікації зазначених кримінальних правопорушень.

Констатовано, що, незважаючи на численні тлумачення норми ст. 119 Кримінального кодексу України, розмежування суміжних складів лише за суб'єктивною стороною на практиці видається досить складним і потребує ретельного дослідження всіх обставин вчиненого кримінального правопорушення. Такими обставинами є ознаки не лише суб'єктивної сторони, а й об'єктивної сторони. Ретельне дослідження факультативних ознак об'єктивної сторони, наприклад часу, місця, способів, обстановки, обставин, знарядь, засобів тощо, буде вказувати саме на прояви необережної форми вини та дасть змогу правильно розмежувати суміжні склади кримінальних правопорушень.

Ключові слова: *необережність, вбивство через необережність, умисне вбивство, кримінальна протиправна самовпевненість, кримінальна протиправна недбалість, випадок.*

Spilnyk S. I. Qualifying features for negligent homicide

The article deals with the issues of criminal responsibility for murder due to carelessness, provided for in art. 119 of the Criminal Code of Ukraine. From a practical point of view, there are still certain difficulties in the correct qualification under art. 119 of the Criminal Code of Ukraine, that is why special attention is paid to the demarcation of adjacent components of criminal offenses. The demarcation was carried out according to the signs of the subjective side, since the disposition of the composition of the criminal offense under art. 119 of the Criminal Code of Ukraine clearly defines the fault as carelessness. At the beginning of the study, an analysis of statistical data recorded under art. 119 of the Criminal Code of Ukraine over the past five years (2017–2021). The analysis of statistical data showed that the largest number of all types of privileged murders (articles 116–119 of the Criminal Code of Ukraine) is murder due to carelessness, and these indicators have remained constant over recent years. Distinction of murder due to carelessness from the following components: intentional murder (art. 115 of the Criminal Code of Ukraine), premeditated murder committed in a state of strong mental excitement (art. 116 of the Criminal Code of Ukraine), premeditated murder in case of exceeding the limits of necessary defense or in case of exceeding the measures necessary for the detention of a person who has committed a criminal offense (art. 118 of the Criminal Code of Ukraine). In addition, some articles indicate a particularly qualifying feature "caused serious consequences". As a rule, such consequences include the death of the victim due to negligence, which also requires interpretation regarding the qualification of such criminal offenses.

© Спільник С. І., 2022

It has been established that despite the numerous interpretations of the norm of art. 119 of the Criminal Code of Ukraine, demarcation of adjacent compounds based only on the subjective side in practice seems quite difficult and requires a thorough investigation of all the circumstances of the committed criminal offense. Such circumstances are not only signs of the subjective side, but also of the objective side. A careful study of the optional features of the objective party, such as time, place, methods, environment, circumstances, tools, means, etc. will indicate exactly the manifestations of a careless form of guilt and will make it possible to correctly distinguish the related components of criminal offenses.

Key words: *negligence, manslaughter due to negligence, intentional homicide, criminal wrongful self-confidence, criminal wrongful negligence, case.*

Постановка проблеми. Убивство через необережність належить до так званих привілейованих (з пом'якшуючими обставинами) видів убивств. Незважаючи на досить просту диспозицію ст. 119 Кримінального кодексу України (далі – КК України), на практиці виникають труднощі щодо відмежування суміжних складів кримінальних правопорушень. До суміжних складів кримінальних правопорушень можна віднести просте умисне вбивство (ст. 115 КК України); убивство у стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК України); умисне вбивство в разі перевищення меж необхідної оборони або в разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (ст. 118 КК України); умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК України). Також варто зазначити, що в теорії кримінального права є поняття «випадок», що також виключає кримінальну протиправність діяння та в разі заподіяння шкоди життю особи потребує відмежування від вбивства через необережність.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблемні питання кримінальної відповідальності за вбивство через необережність розглядали такі вчені, як Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, О.В. Гороховська, В.К. Грищук, О.О. Дудоров, Т.М. Луцький, В.А. Мисливий, Т.О. Пакліна, Є.О. Письменський, В.І. Тютюгін та інші. Незважаючи на численні проведені наукові дослідження, дотепер залишаються питання щодо особливостей кваліфікації вбивства через необережність та його відмежування від суміжних складів кримінальних правопорушень.

Мета роботи передбачає проведення комплексного дослідження складу кримінального правопорушення за ст. 119 Кримінального кодексу України та відмежування його від суміжних складів.

Виклад основного матеріалу. З метою з'ясування кількості вчинених убивств через необережність варто звернутися до статистичних даних щодо зареєстрованих кримінальних правопорушень за останні п'ять років (2017–2021 рр.).

Так, за офіційними даними Офісу Генерального прокурора, у 2017 р. всього обліковано 38 274 кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я, з них привілейованих убивств (ст. ст. 116–119 КК України) усього обліковано 169, з яких за ст. 119 КК України – 134 кримінальні правопорушення, що становило 79,3% від загальної кількості вбивств із пом'якшуючими обставинами [1].

У 2018 р. всього обліковано 39 164 кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я, з них привілейованих убивств (ст. ст. 116–119 КК України) усього обліковано 180, з яких за ст. 119 КК України – 137 кримінальних правопорушень, що становило 76,1% від загальної кількості вбивств із пом'якшуючими обставинами [2].

У 2019 р. всього обліковано 41 101 кримінальне правопорушення проти життя та здоров'я, з них привілейованих убивств (ст. ст. 116–119 КК України) усього обліковано 161, з яких за ст. 119 КК України – 118 кримінальних правопорушень, що становило 73,3% від загальної кількості вбивств із пом'якшуючими обставинами [3].

У 2020 р. всього обліковано 37 328 кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я, з них привілейованих убивств (ст. ст. 116–119 КК України) усього обліковано 170, з яких за ст. 119 КК України – 135 кримінальних правопорушень, що становило 79,4% від загальної кількості вбивств із пом'якшуючими обставинами [4].

У 2021 р. всього обліковано 33 657 кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я, з них привілейованих убивств (ст. ст. 116–119 КК України) усього обліковано 129, з яких за ст. 119 КК України – 108 кримінальних правопорушень, що становило 83,7% від загальної кількості вбивств із пом'якшуючими обставинами [5].

Таким чином, можемо зазначити, що з усіх привілейованих убивств кількість убивств через необережність значно переважає та становить у різні роки від 73,3% (2019 р.) до 83,7% (2021 р.). Крім того, рівень залишається стабільно високим, у 2021 р. відповідні показники облікованих за ст. 119 КК України правопорушень становили найбільший відсоток на тлі значного загального зниження рівня злочинності.

Убивство через необережність за своїм складом відрізняється від інших видів убивств за суб'єктивною стороною, а саме: вчинення з необережності, у формі кримінальної протиправної недбалості або кримінальної протиправної самовпевненості. Згідно із ч. 2 ст. 25 КК України під час убивства внаслідок кримінальної протиправної самовпевненості винна особа передбачає можливість настання суспільно небезпечного наслідку свого діяння чи бездіяльності у вигляді смерті іншої особи, проте легковажно розраховує на його відвернення. При цьому вона розраховує на конкретні обставини, які можуть відвернути настання смерті. На підставі ч. 3 ст. 25 КК України в разі необережного вбивства внаслідок кримінальної протиправної недбалості винна особа не передбачає настання смерті іншої людини, хоча повинна була й могла передбачити настання такого результату своєї дії чи бездіяльності, якби була більш обачною [6].

Убивство через кримінальну протиправну самовпевненість має місце тоді, коли винний передбачає можливість настання смерті, однак розраховує її усунути, відвернути, вважаючи, що в такому випадку вона не настане. Винний розраховує на певні реальні обставини (фізичний стан потерпілого, стан здоров'я потерпілого, свої здібності, уміння, фізичний розвиток, дію механізмів тощо). Вина особи, яка діяла в такий спосіб, полягає в тому, що ця особа не була уважною, покладалася на ненадійні засоби, щоб зберегти життя потерпілому [7, с. 134–135].

Значна кількість статей КК України передбачає можливість відповідальності за заподіяння смерті через необережність. Більшість із них пов'язана з порушенням певних норм і приписів, зокрема: залишення в небезпеці (ч. 3 ст. 135 КК України), недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів (ст. 264 КК України) тощо. Такі кримінальні правопорушення не потребують додаткової кваліфікації за ст. 119 КК України.

Крім того, у деяких статтях вказується на особливу кваліфікуючу ознаку «спричинило тяжкі наслідки». Як правило, до таких наслідків належить настання смерті потерпілого з необережності (ч. 3 ст. 146 «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини» КК України, ч. 2 ст. 147 «Захоплення заручників» КК України, ч. 3 ст. 149 «Торгівля людьми» КК України, ч. 5 ст. 152 «Зґвалтування» КК України тощо). У такому випадку смерть із необережності входить у кваліфікований склад конкретного кримінального правопорушення та не потребує додаткової кваліфікації за ст. 119 КК України. Для деяких статей кваліфікуючою або особливо кваліфікуючою ознакою є спричинення смерті потерпілої особи (наприклад, у разі умисного знищення або пошкодження майна (ч. 2 ст. 194 КК України)). У такому разі заподіяння смерті входить у диспозицію статті та не потребує додаткової кваліфікації за ст. 119 КК України. Такі склади містять змішану форму вини, яка передбачає прямий умисел щодо вчинення суспільно небезпечного діяння та необережність щодо настання наслідків.

У разі дії чи бездіяльності особи, що призвели до смерті потерпілого, мають свідомий і цілеспрямований характер та передбачають як елемент диспозиції інше умисне кримінальне правопорушення, що не виключає смерть потерпілого як можливий наслідок, вчинене необхідно кваліфікувати як сукупність кримінальних правопорушень за відповідними статтями Особливої частини КК України та за ст. 119 КК України.

Також у разі заподіяння смерті через необережність дії винного можуть не перебувати в безпосередньому причинному зв'язку з настанням смерті потерпілого, а лише полягати в необережному створенні передумов для цього. Така ситуація складається, наприклад, у випадку випуску в експлуатацію завідомо технічно несправних транспортних засобів, що може спричинити потерпілому смерть (не може бути способом умисного вбивства), що кваліфікується за ст. 287 КК України.

У п. 26 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 7 лютого 2003 р. № 2 зазначено, що у випадках, коли особа, яка позбавила потерпілого життя чи заподіяла йому тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження, передбачала можливість настання шкідливих наслідків своїх дій чи бездіяльності, проте легковажно розраховувала на їх відвернення (злочинна самовпевненість) або ж не передбачала можливості настання таких наслідків, хоча повинна була й могла їх передбачити (злочинна недбалість), її дії варто розглядати як убивство через необережність і кваліфікувати за ст. 119 КК України. Не можна, зокрема, розглядати як умисне вбивство випадки, коли смерть потерпілого настала від ушкодження, одержаного в разі падіння від поштовху чи удару, якщо винний не бажав або свідомо не припускав настання таких наслідків. Такі дії, залежно від змісту суб'єктивної сторони злочину, можуть кваліфікуватися як убивство через необережність або як умисне

тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого [8].

За ст. 119 КК України кваліфікуються дії, якими необережно була заподіяна смерть потерпілому, у разі використання різних пристроїв, механізмів, хімікатів, зброї тощо (за умови відсутності порушення правил безпеки під час виконання робіт із підвищеною небезпекою (ст. 272 КК України)).

Відмежування від умисного вбивства (ч. 1 ст. 115 КК України) відбувається саме за спрямованістю умислу, особливо це стосується умисного вбивства з непрямим умислом, коли винна особа хоч і не бажає настання наслідків у вигляді смерті потерпілого, проте свідомо припускає настання таких наслідків. У цьому випадку необхідна кваліфікація за ч. 1 ст. 115 КК України. Якщо ж винний передбачав можливість настання смерті потерпілого, однак розраховував на відвернення таких наслідків, або не передбачав настання смерті, проте за конкретних обставин міг і повинен був передбачити, то кваліфікація відбувається за ст. 119 КК України.

Так, Колегія суддів Судової палати з розгляду кримінальних справ Полтавського апеляційного суду у справі № 554/13101/15-к встановила, що судом першої інстанції ОСОБА_1 визнано винуватим у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 119 КК України, і призначено йому покарання у вигляді позбавлення волі на строк 3,6 роки. Згідно з вироком суду ОСОБА_1 визнаний винуватим та засуджений за те, що він після спільного вживання з ОСОБА_2 спиртних напоїв зазнав від нього декількох ударів кулаками в область тулубу, після чого схопив його за руки та вони почали боротися, під час чого ОСОБА_2 упав головою на крісло, утримуючи у правій руці ніж на рівні своєї шиї. ОСОБА_1, опинившись на ОСОБА_2, діючи з необережності, тобто не передбачаючи настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, утримуючи ОСОБА_2 ззаду за праву руку та намагаючись вихопити ніж, здійснив декілька ривкових рухів, унаслідок чого заподіяв йому різані рани шиї з пошкодженням внутрішніх органів у цій ділянці, від яких ОСОБА_2 помер на місці. Органами досудового розслідування ОСОБА_1 обвинувачувався у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 115 КК України, а саме у вчиненні умисного вбивства. Перекваліфіковуючи дії ОСОБА_1 із ч. 1 ст. 115 КК України на ч. 1 ст. 119 КК України, а саме як вбивство, вчинене через необережність, суд першої інстанції послався на відсутність достатніх доказів наявності в ОСОБА_1 умислу та мотиву на вбивство ОСОБА_2, а також його перебування у стані необхідної оборони. У сукупності та взаємозв'язку надані сторонами докази, на думку суду першої інстанції, підтверджують необережну форму вини ОСОБА_1 у вигляді кримінально протиправної недбалості. В апеляційній скарзі прокурор, посилаючись на неповноту судового розгляду, невідповідність висновків суду фактичним обставинам кримінального провадження, неправильне застосування вимог закону про кримінальну відповідальність та невідповідність призначеного покарання ступеню тяжкості злочину й особі обвинуваченого, просить скасувати вирок суду та ухвалити новий вирок, яким визнати ОСОБА_1 винуватим у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 115 КК України, та призначити покарання у вигляді 10 років позбавлення волі. Згідно з ухвалою Судової палати з розгляду кримінальних справ Полтавського апеляційного суду апеляційну скаргу прокурора було задоволено частково [9].

У цьому прикладі можемо побачити відмежування від умисного вбивства, що, власне, і стало причиною перекваліфікації вчиненого злочину. Крім того, варто вказати на відмежування вбивства через необережність від умисного вбивства в разі перевищення меж необхідної оборони або в разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (ст. 118 КК України).

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується умисною виною у вигляді непрямого умислу. Деякі джерела зазначають, що можливий і прямий умисел, проте це викликає заперечення, оскільки прямий умисел на вбивство в разі затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, не може відповідати його меті (затримання й доставлення особи до органу влади), а є самосудом, свавільним усвідомленим убивством як покаранням за кримінальне правопорушення. Мотив винного повинен зумовлюватися захистом від протиправного посягання на охоронювані права й законні інтереси. У разі перевищення заходів для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, він передбачає мету – затримати таку особу та доставити її у відповідні органи [10]. Тож можемо побачити чітке відмежування відповідно до ознак, які характерні для кримінального правопорушення за ст. 118 КК України: наявність умислу, наявність спеціального мотиву та мети. Якщо в разі необхідної оборони випадково вчинено вбивство особи, яка не причетна до нападу, особа, що захищалася,

буде нести відповідальність за вбивство через необережність (ст. 119 КК України).

Убивство чи заподіяння тілесних ушкоджень унаслідок кримінальної протиправної самовпевненості необхідно відмежовувати від учинення цих діянь із непрямим умислом (коли винна особа передбачала та свідомо припускала настання відповідних наслідків, не розраховуючи при цьому на якість, конкретні обставини, які могли би його відвернути), а вбивство чи заподіяння тілесних ушкоджень унаслідок злочинної недбалості – від невинного заподіяння шкоди (коли особа не передбачала настання відповідних наслідків, не повинна була та/або не могла його передбачати).

Умисне тяжке тілесне ушкодження, унаслідок якого сталася смерть потерпілого (за відсутності умислу на заподіяння смерті), кваліфікується за ч. 2 ст. 121 КК України. В усіх інших випадках, коли тілесні ушкодження призвели до смерті потерпілого, такі діяння кваліфікуються за ст. 119 КК України.

Так, у справі № 209/2892/18, яку розглядав Дніпровський районний суд м. Дніпродзержинська Дніпропетровської області, встановлено, що з метою реалізації злочинного наміру, спрямованого на навмисне спричинення тілесних ушкоджень ОСОБА_3, ОСОБА_2, перебуваючи біля ОСОБА_3 та маючи намір на спричинення йому тілесних ушкоджень, знаходячись обличчям один навпроти другого, навмисно наніс удар передпліччям правої руки областю ближче до ліктя в область лобної кості потерпілого ОСОБА_3, чим завдав тілу ОСОБА_3 прискорення, від чого останній впав і вдарився головою об покриття з тротуарної плитки, після чого втратив свідомість та помер через 10 годин. Суд визнав ОСОБА_2 винним у вчиненні кримінального правопорушення за ст. 119 КК України саме за спрямованістю прямого умислу щодо спричинення тілесних ушкоджень та щодо настання наслідків у вигляді смерті потерпілого з необережності [11].

В абзаці 3 п. 11 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» від 30 травня 2008 р. № 5 зазначається: «Якщо в разі зґвалтування чи замаху на це кримінальне правопорушення настала смерть потерпілої через те, що вона вистрибнула з транспортного засобу під час руху та отримала смертельні ушкодження, дії винного повністю охоплюються ч. 4 ст. 152 або ч. 2 ст. 15 та ч. 4 ст. 152 КК України як зґвалтування чи замах на зґвалтування, що спричинили особливо тяжкі наслідки, і додаткової кваліфікації за ст. 119 КК України не потребують» [12].

Суб'єктивна сторона умисного вбивства, вчиненого у стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК України), характеризується прямим або непрямим умислом. При цьому умисел завжди є афектованим, тобто таким, що виник раптово, а емоційний стан винної особи характеризується сильним душевним хвилюванням, що знижує здатність такої особи усвідомлювати свої дії або керувати ними. Таким чином, убивство вважається вчиненим у стані фізіологічного афекту за наявності таких умов: по-перше, стан сильного душевного хвилювання у винної особи виник раптово внаслідок протизаконних дій потерпілої особи та полягає в нетривалому емоційному спалаху; по-друге, умисел на вбивство з боку винної особи виникає виключно внаслідок насильства, тяжкої образи або будь-яких протиправних дій щодо як самої винної особи, так і її близьких. Тож можемо зазначити, що розмежування складів за ст. 116 КК України та ст. 119 КК України відбувається саме за наявністю умислу на вчинення вбивства; і ще одна важлива ознака – наявність стану афекту як факультативної ознаки об'єктивної сторони.

Вбивство з необережності у вигляді кримінальної протиправної недбалості необхідно відрізняти від заподіяння смерті за відсутності вини в ситуації, яка охоплюється поняттям випадку (об'єктивного випадку): особа не передбачає настання смерті іншої людини внаслідок свого діяння, не повинна була та/або не могла його передбачити (наприклад, у ситуації уявної оборони (ст. 37 КК України), за якої виключається взагалі кримінальна відповідальність). Для кваліфікації за ст. 119 КК України необхідно встановити, чи повинен був і чи міг винний, вчинюючи діяння, передбачити настання смерті іншої людини. Наприклад, якщо особа наносить удар або штовхає потерпілого, який під час падіння, вдарившись об тверде покриття чи якийсь гострий виступ, отримує смертельну травму, проте умислом особи не охоплювалося заподіяння смерті потерпілому саме в такий спосіб, дії винного підлягають кваліфікації за ст. 119 КК України.

Можна погодитися з більш конкретизованим визначенням випадку як невинного заподіяння смерті іншій людині (казус, об'єктивний випадок), яке має місце тоді, коли особа, що його вчинила, не усвідомлювала й за певних обставин не могла усвідомлювати суспільну небезпечність свого діяння або за обставинами справи не передбачала, не повинна була чи не могла передбачити

можливість настання смерті цієї людини. За таких обставин особа, котра заподіяла смерть іншій людині, не підлягає кримінальній відповідальності за відсутності складу кримінального правопорушення [13].

Висновки. Таким чином, незважаючи на численні тлумачення норми ст. 119 КК України, розмежування суміжних складів лише за суб'єктивною стороною на практиці видається досить складним і потребує ретельного дослідження всіх обставин вчиненого кримінального правопорушення. Такими обставинами є ознаки не лише суб'єктивної сторони, а й об'єктивної сторони. Ретельне дослідження факультативних ознак об'єктивної сторони (наприклад, часу, місця, способів, обстановки, обставин, знарядь, засобів тощо) буде вказувати саме на прояви необережної форми вини та дасть змогу правильно розмежувати суміжні склади кримінальних правопорушень.

Література

1. Статистичні дані Офісу Генерального прокурора про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за грудень 2017 р. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113281&libid=100820 (дата звернення: 20.09.2022).

2. Статистичні дані Офісу Генерального прокурора про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за грудень 2018 р. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113653&libid=100820 (дата звернення: 20.09.2022).

3. Статистичні дані Офісу Генерального прокурора про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за грудень 2019 р. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113897&libid=100820 (дата звернення: 20.09.2022).

4. Статистичні дані Офісу Генерального прокурора про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за грудень 2020 р. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114140&libid=100820&c=edit&_c=fo (дата звернення: 20.09.2022).

5. Статистичні дані Офісу Генерального прокурора про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за грудень 2021 р. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114140&libid=100820&c=edit&_c=fo (дата звернення: 20.09.2022)

6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 22.09.2022).

7. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів : навчальний посібник. 3-тє вид., доп. та перероб. Київ : Атіка, 2007. 640 с.

8. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 / Верховний Суд. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text (дата звернення: 20.09.2022).

9. Вирок Колегії суддів Судової палати з розгляду кримінальних справ Полтавського апеляційного суду від 21 квітня 2020 р. у справі № 554/13101/15-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/88870394 (дата звернення: 20.09.2022).

10. Скок О.С., Шевченко Т.В. Кримінально-правова характеристика кримінального правопорушення, передбаченого статтею 118 КК України: порівняльний аналіз. *Moderní aspekty vědy: XVIII. Díl mezinárodní kolektivní monografie*. Jesenice (Česká republika) : Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2022. S. 379–397.

11. Вирок Дніпровського районного суду м. Дніпродзержинська Дніпропетровської області у справі № 209/2892/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/101474030 (дата звернення: 07.12.2021).

12. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р. № 5 / Верховний Суд. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08#Text (дата звернення: 20.09.2022).

13. Грищук В.К. Вбивство через необережність за Кримінальним кодексом 2001 року. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2003. № 1. С. 118–128.

Спільник С. І.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Інституту економіки та права
Класичного приватного університету,
заступник керівника Дніпропетровської обласної прокуратури

УДК 351.746.2:343.85: [343.34:343.57]
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.14

ОПЕРАТИВНІ ПІДРОЗДІЛИ ЯК ЕЛЕМЕНТ ДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ У СФЕРІ ОБІГУ СИЛЬНОДІЮЧИХ ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН І ПРЕКУРСОРІВ, ІНШИХ СИЛЬНОДІЮЧИХ РЕЧОВИН

Томма Р. П., Ніколаєнко Р. А.

Стаття присвячена вивченню державної системи протидії злочинам у сфері обігу фальсифікованих лікарських засобів, психотропних речовин і прекурсорів, інших сильнодіючих речовин, ролі оперативних підрозділів в державній системі протидії злочинам у сфері обігу фальсифікованих лікарських засобів, елементів, які необхідні для їх участі в державній системі шляхом виявлення та документування злочинів, що пов'язані з виготовленням та розповсюдженням фальсифікованої лікарської продукції, психотропних речовин і прекурсорів, чинників, які впливають на ефективність роботи оперативних підрозділів під час документування правопорушень цього напрямку та шляхів їх подолання.

Ключові слова: *фальсифіковані лікарські засоби, державні закупівлі, протидія злочинам, лікарські засоби, психотропні речовини, вироби медичного призначення, розпорядники державних коштів, суб'єкти господарювання.*

Tomma R. P., Nikolaienko R. A. Operational units as an element of the state system of combating crimes in the sphere of circulation of strong psychotropic substances and precursors, other strong substances

The article is devoted to the study of the state system of combating crimes in the sphere of circulation of falsified medicinal products, psychotropic substances and precursors, the role of operative units in the state system of combating crimes in the sphere of circulation of falsified medicinal products, elements that are necessary for their participation in the state system by detecting and documenting crimes, related to the manufacture and distribution of falsified medicinal products, psychotropic substances and precursors, factors that affect the effectiveness of operational units when documenting offenses in this direction and ways to overcome them.

Key words: *falsified medicinal products, government procurement, crime prevention, medicines, psychotropic substances, medical products, managers of state funds, business entities.*

Постановка проблеми. Результати аналізу функціонування державної системи протидії обігу фальсифікованих лікарських засобів свідчать про наявність ряду чинників, що суттєво знижують її ефективність. Склалася ситуація, що характеризується певними тенденціями: контролюючі (регулятивні) органи протидіють обігу фальсифікованих лікарських засобів, субстанцій (Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками), а правоохоронні органи (Департамент боротьби з наркозлочинністю Національної поліції України) та інші, протидіють саме злочинам (або правопорушенням), що пов'язані з виготовленням та розповсюдженням фальсифікованих лікарських засобів, наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів – тобто, вирішуючи одне завдання, зазначені суб'єкти мають різну компетенцію і різний інструментарій для його вирішення. Але разом з тим, при реалізації окремих елементів системи протидії (або на різних етапах державного контролю обігу лікарських засобів) реалізація їх повноважень неможлива (або значно ускладняється) без налагодження взаємодії. Окрім цього, внаслідок дерегуляції економіки, контролюючі органи позбавлені (в тому числі і тимчасово) ряду повноважень, наприклад, мораторій на перевірку суб'єктів господарювання, а працівники оперативних підрозділів, які наділені достатнім обсягом повноважень щодо проведення оперативно-розшукових заходів у секторі економіки, приділяють недостатньо уваги як питанням виявлення зазначених злочинів, так і питанням щодо їх запобігання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Певні аспекти проведення оперативно-розшукових заходів щодо протидії обігу фальсифікованої лікарської продукції, тактики виявлення та документування окремих злочинів в цій сфері, взаємодії з іншими правоохоронними органами та органами, що контролюють обіг фармацевтичної продукції та психотропних речовин дослі-

© Томма Р. П., Ніколаєнко Р. А., 2022

джено в роботах В.І. Василинчука, А.М. Лисенка, С.І. Ніколаюка, Д.Й. Никифорчука, Р.А. Ніколаєнко та інших авторів, проте це питання потребує комплексного аналізу державної системи протидії злочинам у сфері обігу фальсифікованих лікарських засобів, психотропних речовин та прекурсорів, який повинен об'єднати роботу оперативних підрозділів та системний економіко-правовий аналіз, який здійснюється суб'єктами державного контролю фармацевтичного ринку, що дозволить не тільки отримати реальну картину стану оперативної обстановки на фармацевтичному ринку, але й виявити конкретні причини та умови вчинення правопорушень в цій сфері, персоніфікувати осіб, які є організаторами зазначених злочинів.

Метою статті є визначення ролі оперативних підрозділів в державній системі протидії злочинам у сфері обігу фальсифікованих лікарських засобів психотропних речовин та прекурсорів та наданні пропозицій з метою підвищення ефективності протидії незаконного обігу зазначених виробів з врахуванням можливостей оперативних підрозділів.

Виклад основного матеріалу. Головні зусилля оперативних працівників, особливо у період воєнного стану, спрямовано саме на виявлення злочинів у таких пріоритетних напрямах економіки, як бюджетна сфера, агропромисловий комплекс (далі – АПК), фінансово-кредитна система, сфера банківської діяльності, паливно-енергетичний комплекс (далі – ПЕК) тощо [4, с. 91]. На думку О.Я. Сенича, головна причина такої байдужості криється в тому, що на сьогодні більшість суб'єктів споживчого ринку в Україні є приватної форми власності, і тому злочини, що вчиняються у цій сфері, здебільшого завдають шкоду споживачам або правовласникам торгових марок, а не державі [6, с. 175]. Тобто, функції регулюючих органів обмежені законодавчо (і в результаті вони не мають змоги суттєво вплинути на ситуацію фармацевтичного ринку щодо обігу фальсифікованих лікарських засобів, субстанцій), а оперативні підрозділи, внаслідок роботи по пріоритетним напрямкам, не приділяють належної уваги виявленню та документуванню зазначених злочинів. Але слід враховувати, що лікарські засоби, субстанції, психотропні речовини та прекурсори-специфічна продукція, безпеку та якість якої споживач не у змозі перевірити самостійно (і не у змозі відмовитися від їх придбання, оскільки вони для окремих категорій населення виступають як товари першої необхідності), а контролюючі органи здійснюють лише вибірковий контроль (оскільки не мають відповідних на те засобів), тобто якість і безпека окремих одиниць лікарської продукції та медичних психотропних засобів не перевіряється в повному обсязі, а відповідно, не гарантується їх якість.

Тому основне наше завдання є визначення ролі оперативних підрозділів в державній системі протидії злочинам у сфері обігу фальсифікованих лікарських засобів, психотропних речовин, прекурсорів та наданні пропозицій з метою підвищення ефективності протидії зазначеним кримінальним правопорушенням з врахуванням можливостей оперативних підрозділів. Тобто, ми розглядаємо не повністю організацію діяльності оперативних підрозділів, а лише ті елементи, які необхідні для їх участі в державній системі протидії обігу фальсифікованих лікарських засобів, психотропних речовин та прекурсорів шляхом виявлення та документування зазначених кримінальних правопорушень.

На ефективність реалізації своїх функцій оперативними підрозділами впливають ряд негативних чинників, для усунення яких нами розроблені шляхи їх подолання.

Зусилля контролюючих органів спрямовані (в основному) не на джерело (виробників) фальсифікованих лікарських засобів, а на суб'єктів фармацевтичного ринку, які реалізують фальсифіковані лікарські засоби, психотропні речовини. Зазначена ситуація є наслідком того, що під час надання ліцензії на виробництво лікарських засобів, інших медичних виробів суб'єкти ліцензування не мають інформації про намір виробника виготовляти фальсифіковані лікарські засоби, а факт виготовлення стає відомим тільки після фіксації факту реалізації; оперативні підрозділи не приймають участі а ні у процедурі ліцензування, а ні у перевірці дотримання умов ліцензування, цей чинник зазвичай корелюється з корумпованістю (або недобросовісністю) працівників регуляторних (ліцензійних) органів; оперативні працівники не здійснюють оперативний пошук фактів порушень умов ліцензування, оскільки такі дії не є правопорушенням (у зв'язку з декриміналізацією ст. ст. 202, 203 Кримінального кодексу України), а отже відсутня компетенція державних суб'єктів щодо виявлення ознак фальсифікації лікарських засобів на стадії підготовки, а також не реалізується профілактична функція оперативних підрозділів [5, с. 49–51].

Як негативний чинник можна відмітити низький рівень участі правовласників торгових марок лікарських засобів у протидії обігу фальсифікова-

них лікарських засобів, а також організацій виробників лікарських засобів, які здійснюють власні перевірки, внаслідок чого практично відсутня їх взаємодія з правоохоронними органами; виробники лікарських засобів (в основному представники закордонних компаній) під час моніторингу фармацевтичної торгівельної мережі виявляють (за різними ознаками) серію фальсифікованих лікарських засобів, психотропних речовин та прекурсорів, які реалізуються під «їх» торгівельною маркою, але звертаючись до регулятора (наприклад, Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками) не підтверджують свою заяву результатами лабораторних досліджень (оскільки вони заявляють в багатьох випадках про порушення прав інтелектуальної власності, а не фальсифікації), внаслідок чого відсутність документального підтвердження даних про фальсифікацію, ступеню небезпеки для здоров'я, ознаках фальсифікату (оскільки відсутні зразки) не дозволяє надати кваліфікацію дій осіб (як варіант – порушення умов ліцензування; адміністративна відповідальність; кримінальна відповідальність), і відповідно визначити повноваження якого суб'єкта протидії повинні бути реалізовані у цих випадках.

Так само виникає проблема і в ситуації, коли споживач, який придбав лікарський засіб чи психотропний препарат, має обґрунтовану підозру, що він є фальсифікованим, то він звертається до правоохоронних органів. Але повторюється вищезазначена тенденція, коли правоохоронці вимушені звертатися за підтвердженням факту фальсифікації до регулятора, оскільки в них відсутні методики експрес-аналізу і, як наслідок, правоохоронні органи змушені звертатися в сторонні організації, які до того ж (у випадку підробки лікарських засобів закордонного виробництва) не в змозі провести експертизу (оскільки вона передбачає наявність контрольних зразків).

Також суттєвим чинником є низький рівень взаємодії правоохоронних органів з регуляторами та учасниками фармацевтичного ринку; не встановлено на законодавчому рівні порядок надання інформації про виявлені (вилучені) фальсифіковані лікарські засоби правоохоронним органам, тобто, аптечна мережа продовжує реалізовувати лікарські засоби, чи психотропні речовини що знаходяться в карантині, а правоохоронні органи не здійснюють їх вилучення з обігу.

Перше проблемне питання формально полягає у відсутності ефективного інформаційного забезпечення оцінки оперативної обстановки по лінії протидії незаконному обігу фальсифікованих лікарських засобів, психотропних речовин та прекурсорів.

Ми погоджуємся з думками науковців, що для ефективної протидії зазначеним правопорушенням є необхідним моніторинг, який би об'єднав кримінальну розвідку (або негласну роботу оперативних підрозділів) та системний економіко-правовий аналіз, що дозволить не тільки отримати реальну картину стану оперативної обстановки на фармацевтичному ринку, але й виявити конкретні факти злочинів; персоніфікувати осіб, які є найменш вразливими суб'єктами зазначених правопорушень (наприклад, корумпованих посадовців контролюючих органів). В організаційному відношенні моніторинг – це система постійного відслідковування та оцінки криміногенних процесів, але оскільки виключно на підставі статистичної звітності Національної поліції України зазначену оцінку провести неможливо, то виникає необхідність такої побудови, щоб вихідні дані та засновані на них аналітичні оцінки охоплювали весь фармацевтичний ринок [4; 6].

На сьогодні створено міжнародну систему швидкого повідомлення, яка охоплює контактних осіб та представників країн Західно-Тихоокеанського регіону, Всесвітня організація охорони здоров'я (надалі – ВООЗ), а також окремі агенти-партнери (виробники або дистриб'ютори в окремих країнах). Зазначена система – це модульована електронна комунікаційна мережа, в якій інформація про випадки фальсифікації певного лікарського засобу, психотропної речовини, прекурсорів розповсюджується шляхом надсилання електронного бланка повідомлення (або в секретаріат – електронною поштою або факсом, які вводяться в систему). Але науковці відмічають невисоку ефективність функціонування зазначеної системи, що зумовлено, на їх думку, обов'язковістю участі у її функціонуванні країн-виробників фальсифікованих лікарських засобів та країн-споживачів з корумпованою регуляторною та правоохоронною системою [6, с. 49] (а на нашу думку, також впливом міжнародних корпорацій, що діють на фармацевтичному ринку і яким не вигідна «компрометація» їх продукції).

На нашу думку, з метою якісного моніторингу, необхідно забезпечити прозорість та доступність інформаційних баз даних Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками, особливо у частині порушень законодавства, що регулює фармацевтичний ринок. Адміністратором такої системи повинен бути

основний регулятор фармацевтичного ринку (наразі – Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками). Інформаційний банк даних повинен включати: дані про суб'єктів господарювання, які отримали ліцензію на здійснення господарської діяльності на фармацевтичному ринку; адреси здійснення такої діяльності; зареєстровані лікарські засоби, сильнодіючі психотропні речовини та прекурсори природного та синтетичного походження (в тому числі і іноземного виробництва); лікарські засоби, які знаходяться в карантині (із зазначенням терміну карантину) за підозрою у фальсифікації; лікарські засоби, психотропні речовини вилучені з обігу як фальсифіковані (з реквізитами та зовнішніми ознаками); суб'єкти господарювання, у яких вилучені ліцензії у зв'язку з порушенням правил обігу лікарських засобів, психотропних речовин та прекурсорів.

Але слід зазначити, що це тільки зареєстровані дані, які вносять регулятори, а призначенням такої системи повинна бути також можливість активної участі інших суб'єктів.

Необхідно зазначити, що у діяльності МВС України був період, коли оперативні підрозділи здійснювали контроль за діяльністю суб'єктів господарювання, починаючи з моменту надання документів на отримання ліцензії і у процесі всього періоду діяльності цього суб'єкта – це стосувалося суб'єктів господарювання, які здійснювали господарську діяльність, пов'язану з обігом наркотичних засобів, сильнодіючих, психотропних речовин та прекурсорів. Цей контроль забезпечувався у нормативно-урегульованій взаємодії з Державною службою контролю наркотичних засобів – тобто тим самим суб'єктом, що на разі функціонально входить до складу Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками. Тому аналогічна компетенція повинна бути нормативно врегульована для одного з оперативних підрозділів Національної поліції України.

Що стосується власне моніторингу фармацевтичного ринку з метою аналізу оперативної обстановки, то ми вважаємо, що він може здійснюватися шляхом запровадження автоматичної інформаційно-пошукової системи, що буде діяти автономно (але з підключенням до інформаційного банку даних Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками) і включати в себе комп'ютерну програму для обліку інформації та створення електронної бази відомостей про лікарські засоби, психотропні препарати та прекурсори що надійшли та знаходяться в обігу на фармацевтичному ринку (посерійно); відомості про виготовлені фальсифіковані лікарські засоби, що знаходяться в обігу на ринку; ідентифікаційні ознаки (фармакологічні «відбитки») оригінальних лікарських засобів, психотропних речовин для подальшого порівняння з «відбитком»; лікарський засіб, що перевіряються у зв'язку з підозрою у його фальсифікації; інформація, що надійшла від регуляторів та інших контролюючих органів (що здійснюють перевірку суб'єктів фармацевтичного ринку); аналітика публікацій у засобах масової інформації (наприклад, про факти нанесення шкоди здоров'ю внаслідок вживання фальсифікованих лікарських засобів та психотропних речовин); заяви про злочини на об'єктах фармацевтичного ринку; оперативна інформація, отримана спеціалізованим підрозділом та іншими оперативними підрозділами у ході проведення оперативно-розшукових заходів; інформація від слідчих підрозділів, які розслідують ті правопорушення, що пов'язані з незаконним виробництвом, виготовленням, придбанням, перевезенням, пересиланням, зберігання з метою збуту або збут отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (ст. 321 Кримінального кодексу України) [2], а також від інших неоперативних підрозділів Національної поліції України – стосовно ознак обігу фальсифікованих лікарських засобів, психотропних речовин та прекурсорів.

Висновки. З урахуванням зазначеного, ми пропонуємо вітчизняну модель розстановки сил оперативних підрозділів, призначену для протидії злочинам на фармацевтичному ринку. Зрозуміло, що Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками (яка є регулятором) не може мати оперативно-розшукових та процесуальних повноважень, хоча має широку компетенцію для моніторингу та збору відповідної інформації про злочини на фармацевтичному ринку (якої не мають оперативні працівники). Тому необхідно створити міжвідомчу групу, що буде формуватися найбільш досвідченими фахівцями з організації фармацевтичної діяльності, а також представниками правоохоронних органів (таких як: підрозділи стратегічних розслідувань, боротьби з наркозлочинністю Національної поліції України, Державне бюро розслідувань, Державна фіскальна служба, Служба безпеки України), які мають досвід роботи у правоохоронній діяльності і відповідні повноваження для оперативно-розшукової діяльності та розслідування кримінальних

правопорушень, зокрема порушення законодавства про лікарські засоби (передбачених Кримінальним кодексом України), попередження та розслідування правопорушень, пов'язаних із шахрайством у галузі охорони здоров'я, торгівлею фальсифікованою продукцією, враховуючи розвиток страхової медицини, необхідно також віднести до компетенції такої групи протидію шахрайству з медичними страховками тощо.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. / *Верховна Рада України*. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001р. / *Верховна Рада України*. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

3. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 грудня 1984 р. / Верховна Рада Української РСР. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.

4. Дарага Р.Д. Протидія підрозділами ДСБЕЗ МВС України злочинам, що пов'язані з виготовленням та розповсюдженням фальсифікованої продукції : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 250 с.

5. Ніколаєнко Р.А. Повноваження оперативних підрозділів в державній системі протидії обігу фальсифікованих лікарських засобів. *Організаційно-управлінське та економіко-правове забезпечення діяльності Єдиної державної системи цивільного захисту* : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції курсантів і студентів, м. Черкаси, 15 березня 2018 р. Черкаси : Черкаський інститут пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України, 2018. С. 49–51.

6. Сенич О.Я. Запобігання злочинам у сфері роздрібної торгівлі : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2010. 278 с.

Томма Р. П.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності
Національної академії внутрішніх справ

Ніколаєнко Р. А.,
кандидат юридичних наук,
суддя
Господарського суду Запорізької області

УДК 351.745.1
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.15

СТРУКТУРА АНАЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Цехан Д. М., Падалка Л. О.

Метою статті є визначення та характеристика типових структурних елементів аналітичних досліджень, які здійснюються у процесі протидії злочинності. Наголошено на зростанні ролі інформації в організації усіх соціальних процесів та діяльності державних інституцій. Звернута увага на необхідність пошуку нових моделей роботи з інформацією, які забезпечують функціонування складних систем. Констатовано, що у правоохоронній системі робота з інформацією мала, переважно, реєстраційний характер, а сьогодні зміст такої діяльності зміщується у бік формування відповідних циклів розвідувальної аналітики. У роботі використана методологія системно-структурного підходу щодо аналізу змісту аналітичного циклу. Виокремлено та охарактеризовано початковий структурний елемент аналітичної роботи – формування запиту. Визначено різновиди запитів, які подаються для аналітичного дослідження, та сформульовано їх функціональне призначення. Детально проаналізовано особливості визначення системи інформаційних джерел, які використовуються в аналітичній роботі. Із використанням методології теорії систем охарактеризовано ознаки системи інформаційних джерел, які використовуються під час проведення аналітичних досліджень. Як окремий структурний елемент виокремлено оцінку джерел інформації та визначення структури цього процесу. Охарактеризовано зміст аналітичної компетентності суб'єктів, які залучаються до проведення таких аналітичних досліджень. Додатково окреслено функціональну спрямованість кожного типу аналітиків під час проведення таких досліджень та наголошено на необхідності систематичного залучення аналітиків «великих даних» під час формування стратегії протидії злочинності. Окрема увага звернута на визначення методології аналітичної роботи, а також формування кінцевих аналітичних продуктів.

Ключові слова: *інформація, злочинність, аналітична робота, виявлення злочинів, розслідування, протидія, аналітика, аналітик, джерело інформації.*

Tsekhan D. M., Padalka L. O. The structure of analytical activity during crime prevention

The purpose of the article is to define and characterize the typical structural elements of analytical studies that are carried out in the process of countering crime. The growing role of information in the organization of all social processes and activities of state institutions is emphasized. Attention is drawn to the need to find new models of working with information that ensure the functioning of complex systems. It was established that in the law enforcement system work with information was mainly of a registration nature, and today the content of such activity is shifting towards the formation of relevant cycles of intelligence analytics. The work uses the methodology of the system-structural approach to the analysis of the content of the analytical cycle. The initial structural element of analytical work - the formation of a request - has been singled out and characterized. The types of requests that are submitted for analytical research are defined and their functional purpose is formulated. The peculiarities of defining the system of information sources used in analytical work are analysed in detail. Using the methodology of systems theory, the characteristics of the system of information sources used during analytical research are characterized. Evaluation of information sources and determination of the structure of this process is singled out as a separate structural element. The content of the analytical competence of the subjects who are involved in conducting such analytical studies is characterized. In addition, the functional orientation of each type of analyst during the conduct of such studies is outlined and the need for systematic involvement of "big data" analysts during the formation of a crime prevention strategy is emphasized. Particular attention is paid to the definition of the methodology of analytical work, as well as the formation of final analytical products.

Key words: *information, crime, analytical work, detection of crimes, investigation, counteraction, analytics, analyst, source of information.*

Постановка проблеми та її актуальність. Однією із концептуальних характеристик сучасного суспільства, яка здійснює перманентну трансформацію усіх його сфер, є зростання ролі інформації, інформаційних продуктів та інформа-

© Цехан Д. М., Падалка Л. О., 2022

ційних процесів в усіх напрямах життєдіяльності. Безумовно, протягом усього історичного розвитку соціуму та формування усіх суспільних інституцій та державних утворень інформація відігравала одну із ключових ролей. Водночас кардинальні зміни щодо обсягів інформаційних продуктів, їх якості та методології роботи із ними висувають питання оптимізації інформаційних процесів на перший план та змушують здійснювати постійний пошук ефективних моделей її отримання та використання у діяльності різних суб'єктів. Значним чином це пов'язано із необхідністю створення та організації роботи складних систем, які повинні характеризуватись такими ознаками, як антикрихкість [4], динамічність, адаптивність та швидке реагування на зміни навколишнього середовища та вихідних даних, які впливають на роботу системи.

У контексті нашого дослідження особливу увагу необхідно звернути на функціонування двох соціальних систем – злочинності та правоохоронної системи. При цьому наголосимо, що ми підтримуємо позицію дослідників, які розглядають злочинність як відповідну складну систему [6], а не просту сукупність злочинів, вчинених за певний період на відповідній території.

Принагідно наголосити, що у функціонуванні правоохоронної системи процесам роботи з інформацією також приділялась значна увага, про що свідчить зростання рівня технологічного забезпечення правоохоронних органів та кількість наукових розвідок щодо оптимізації цього напряму роботи. Необхідно звернути увагу на те, що філософія роботи з інформацією у правоохоронних органах тривалий час мала реєстраційний характер та орієнтувалась на формування інформаційних масивів для забезпечення боротьби зі злочинністю, хоча на рівні наукових досліджень потреба зміни методології інформаційної роботи обґрунтовувалась вченими протягом багатьох років, зокрема акцентувалась увага на необхідності посилення аналітичної складової частини в інформаційних процесах під час протидії злочинності [1; 5]. Водночас перманентне реформування правоохоронної системи лише наразі гостро поставило питання щодо необхідності формування правоохоронної діяльності керованої розвідувальною аналітикою [2].

Фактично новою концептуальною моделлю є посилення розвідувальної та аналітичної функції у роботі правоохоронних органів, які у своєму поєднанні забезпечують кумулятивний ефект у вирішені складних стратегічних задач. Тому можна стверджувати, що пріоритет правоохоронних інституцій зміщується на формування концепту аналітичної розвідки та її прикладне застосування у боротьбі зі злочинністю.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У різні часи проблематика аналітичних досліджень під час протидії злочинності досліджувалась С.В. Албулом, О.Ю. Бусол, О.М. Зайцем, З.Б. Живком, О.О. Мельніковою, В.А. Некрасовим, Н.І. Спорадик, О. Фаріон та іншими науковцями. Водночас, незважаючи на наявність окремих наукових робіт, актуальним залишається визначення структури аналітичних досліджень у діяльності правоохоронних органів.

Метою цієї статті є виокремлення та характеристика структурних елементів аналітичної діяльності під час протидії злочинності.

Викладення основного матеріалу. Аналізуючи сутність аналітичної роботи, на нашу думку, слушно використати структурний підхід та проаналізувати її зміст крізь призму характеристики її структурних елементів. Аналітичне опрацювання матеріалів практики свідчить, що початковим структурним елементом такої діяльності є ***формування запиту***, тобто орієнтування виконавця щодо: а) об'єкта аналітичного вивчення; б) складових частин об'єкта, які потребують пріоритетного та детального вивчення; в) меж вивчення об'єкта (хронологічних, територіальних тощо); г) форми представлення інформації за результатами такого вивчення. Необхідно звернути особливу увагу, що форма представлення інформації прямо корелює із метою її подальшого використання (прийняття управлінських рішень, формування доказів у межах кримінального провадження, накопичення даних для можливого подальшого використання у відповідних оперативно-тактичних ситуаціях).

Зважаючи на досвід використання методів аналітичної роботи та кримінального аналізу, сформовані запити можна розподілити на дві групи залежно від рівня задач, для вирішення яких потрібен конкретний інформаційний продукт сформованих за їх результатами.

По-перше, стратегічний (управлінський запит), який зорієнтований на отримання аналітичного продукту із метою вирішення довготривалих та стратегічних завдань протидії злочинності. Як правило, метою формування стратегічних запитів є забезпечення інформаційно-аналітичної підтримки управлінських рішень щодо стратегічного прогнозування тенденцій розвитку оперативної обстановки на окремих територіях чи за лініями

роботи відповідного підрозділу, зокрема: а) можливих змін структури та динаміки злочинності, що зумовлено політичними чи соціально-економічними чинниками; б) посилення криміногенних процесів у відповідних сферах та регіонах, зокрема внаслідок прибуття на постійне проживання суб'єктів підвищеного злочинного впливу; в) виникнення нових моделей злочинної діяльності;

1) структурно-функціональна організація та штатне забезпечення відповідних правоохоронних органів у перспективі їх розвитку та системи вирішуваних задач;

2) виокремлення пріоритетних об'єктів для оперативного обслуговування та формування оперативних позицій;

3) формування системи превентивних заходів, які спрямовані на недопущення розвитку негативних тенденцій злочинності на відповідній території чи за лінією роботи, зокрема превентивне агентурно-оперативне перекриття потенційно криміногенних об'єктів та територій.

По-друге, тактичний запит, який спрямований на отримання інформаційно-аналітичного продукту щодо конкретного об'єкта оперативної уваги чи кримінального провадження. Метою таких запитів є інформаційна підтримка прийняття та подальшої реалізації оперативно-тактичних рішень. Опрацювання матеріалів практики свідчить, що типовими предметами таких запитів є: деталізація організаційно-структурної побудови злочинних угруповань; матриці залежностей та зв'язків між учасниками злочинних угруповань та іншими суб'єктами; матриці взаємозв'язків між суб'єктами господарської діяльності та фізичними особами; моделі фінансових операцій, які використовуються у протиправній діяльності; елементи інфраструктури злочинної діяльності, які у сукупності утворюють самостійну забезпечувальну систему.

Продовжуючи, необхідно відзначити, що наступним структурним елементом аналітичної діяльності є ***визначення системи інформаційних джерел***, які будуть оброблятись під час виконання відповідного аналітичного запиту. Фактично у даному випадку можна говорити про процес консолідації інформаційних джерел – формування аналітиком на основі власного професійного досвіду, сутності аналітичного запиту та методології аналітичної діяльності системи інформаційних джерел, які використовуються для вирішення завдання. На нашу думку, необхідно наголосити, що у разі консолідації інформаційних джерел формується не їх сукупність, а саме система, оскільки такі інформаційні джерела перебувають у відповідних взаємозв'язках. Так, використовуючи положення теорії систем, на нашу думку, можна сформулювати основні параметри, які характеризують систему джерел інформації, яка сформована внаслідок їх консолідації. Перш за все, вважаємо, що на початковому етапі параметром такої системи є *невпорядкований характер* її елементів, оскільки, консолідуючи відповідні джерела інформації у систему на початковому етапі, аналітик не вибудовує чітку структуру взаємозв'язків між джерелами інформації, а основним критерієм для їх консолідації є наявність інформації, котра стосується об'єкта аналітичного пізнання. У процесі роботи з відповідними джерелами вказана система набуває *впорядкованого характеру*, де порядок розташування інформаційних джерел та послідовність їх дослідження набуває концептуально важливого значення для формування якісного аналітичного продукту. Наступним параметром такої системи, на нашу думку, є *структурно-багатомірний характер*, оскільки взаємозв'язки між відповідними джерелами інформації можуть змінюватись із високим рівнем варіативності, а не лише за лінійною чи точковою траєкторією трансформації. Крім того, невід'ємним параметром такої системи є *безпосередність участі елементів*, оскільки усі інформаційні джерела напряму включені до системи та безпосередньо досліджуються аналітиком. Продовжуючи виокремлення параметрів такої системи, слушно звернути увагу на її *регенеративність*, тобто здатність переважної більшості джерел інформації до відновлення у разі їх втрати чи неможливості роботі із ними з об'єктивних причин, наприклад, у випадку включення до інформаційної системи інформаційних продуктів, які сформовані за результатами роботи з ідеальними джерелами інформації, у випадку їх втрати чи об'єктивної неможливості роботи із ними вказані об'єкти можуть бути відновлені шляхом: а) повторної роботи з ідеальним джерелом інформації та отриманням інформаційного продукту, який знову включається до системи; б) включення безпосередньо до системи ідеального джерела та подальшої роботи із ним. Необхідно звернути увагу, що регенеративність такої системи не є абсолютним параметром, особливо у разі консолідації інформаційних джерел для формування аналітичних продуктів за запитами тактичного рівня, оскільки втрата окремих джерел інформації може бути безповоротною, напри-

клад, дистанційне знищення відповідної системи цифрових даних шляхом віддаленого доступу, які стосуються окремих протиправних фінансових операцій та відображають структуру технології конкретної злочинної діяльності. Далі необхідно звернути увагу на такий параметр, як *можливість розчленування системи інформаційних джерел*, адже єдиним прикладом системи, розчленування якої неможливо, є система, яка утворюються із одного елемента. Вказаний параметр є особливо важливим у контексті аналітичного опрацювання системи інформаційних джерел, оскільки дозволяє аналітикам ділити вказану систему на підсистеми меншого рівня за тематичними напрямами та диференціювати аналітичне дослідження, оптимізуючи хронологічні параметри його проведення та підвищуючи якість кінцевого аналітичного продукту за рахунок використання моделей вузькопрофільного аналізу, наприклад виокремлення із системи злочинної діяльності загалом окремої підсистеми, яка пов'язана із функціонуванням фінансової інфраструктури конкретного злочинного угруповання та можливість її дослідження профільним фінансовим аналітиком, що значно підвищує якість кінцевого аналітичного продукту. Також необхідно звернути увагу, що досліджувана нами система характеризується параметром *складності*, оскільки структурно складається із інших підсистем, які характеризуються схожою структурою, наприклад, консолідація інформаційних джерел та формування їх системи з метою вирішення запиту щодо аналітичного опрацювання та оцінки діяльності організованого злочинного угруповання передбачає обов'язкове включення до неї матеріалів наявних кримінальних проваджень та оперативно-розшукових справ, які також є відвідними системами нижчого рівня, для яких характерні аналогічні параметри, що й для сформованої загалом системи. Не менш важливим параметром досліджуваної системи є її *детермінованість*, оскільки її системоутворюючий показник такий, що у разі наявності окремих елементів системи можна визначити й інші елементи, наприклад, за наявності кримінального провадження, зважаючи на законодавчі норми та практику роботи правоохоронних органів, автоматично визначаються й інші елементи цієї системи: а) матеріали оперативно-розшукової справи; б) матеріали наглядового провадження; в) інформаційні системи різного призначення тощо. При цьому необхідно наголосити, що формована за результатами консолідації інформаційних джерел система матиме сильно детермінований характер у контексті можливості визначення відсутніх елементів (інформаційних джерел) через аналіз уже виявлених та включених до системи.

Крім того, в окремих випадках, зокрема у разі вирішення завдань тактичного кримінального аналізу, сформована система інформаційних джерел буде характеризуватись параметром *центрованості*, оскільки під час вирішення аналітичного завдання для аналітика існуватиме центральний елемент такої системи (кримінальне провадження, оперативно-розшукова справа), а взаємозв'язки між іншими елементами можуть визначатись виключно крізь призму їх зв'язків із центральним елементом системи. Останнім параметром такої системи є її *субстратна відкритість (незавершеність)*, адже процес консолідації інформаційних джерел може тривати протягом усього аналітичного циклу, і, відповідно, система постійно може доповнюватись новими елементами.

Наголосимо, що, як свідчить практика, відповідна система джерел перебуває у прямій залежності від віднесення аналітиком відповідного запиту до конкретної класифікаційної групи, зокрема визначення стратегічного чи тактичного характеру запиту, оскільки система джерел інформації, яка повинна забезпечити вирішення такого запиту, матиме суттєві відмінності. Так, наприклад, під час вирішення запиту, який спрямований на інформаційну підтримку розв'язання тактичних завдань кримінального переслідування, основними джерелами інформації, як свідчить проведене дослідження, є: а) безпосередньо матеріали кримінального провадження; б) матеріали оперативно-розшукових справ та інші матеріали, сформовані за результатами роботи оперативних підрозділів; в) архівні кримінальні провадження та оперативно-розшукові справи, якщо вони стосуються об'єкта поточного аналізу; г) поточні кримінальні провадження, у межах яких здійснювалось пізнання аналогічних явищ чи процесів. Слушно звернути увагу, що використання інших поточних кримінальних проваджень як джерел інформації спрямоване на вирішення таких задач: *по-перше*, визначення можливих зв'язків між окремими об'єктами та явищами з метою формування комплексного об'єкта для подальшого пізнання; *по-друге*, використання методів аналогії та екстраполяції для пізнання конкретного досліджуваного об'єкта.

Логіка системності інформаційної роботи передбачає, що наступним структурним елементом аналітичної діяльності є ***оцінка попередньо***

визначеної системи джерел інформації, яка також має свою власну внутрішню структуру:

1) визначення достатності джерел інформації, які утворюють відповідну систему для подальшої аналітичної роботи;

2) ранжування джерел інформації, які формуються у систему за рівнем їх надійності. У контексті цього особливу складність становить ранжування ідеальних джерел інформації, оскільки їх сприйняття конкретних даних завжди супроводжується суб'єктивним фактором, на що звернута увага й у відомчих нормативно-правових актах, які зобов'язують здійснювати обов'язкову перевірку агентурної інформації за допомогою інших інструментів оперативно-розшукової діяльності;

3) визначення потребу включення до відповідної системи додаткових джерел інформації для вирішення аналітичної задачі. При цьому у випадку необхідності таких дій аналітик визначає: а) інформаційне джерело, яке необхідно додатково залучити; б) мету залучення такого джерела; в) можливість доступу до такого джерела тощо.

Оцінка сформованого аналітику запиту, а також відповідної системи джерел інформації, які будуть опрацьовуватись, формує наступний структурний елемент аналітичної діяльності – ***визначення кількості та спеціалізації суб'єктів, які будуть залучені до аналітичної роботи.*** Необхідно зауважити, що незалежно від вузької спрямованості залучених суб'єктів основною вимогою до них є наявність аналітичної компетенції як загальної. У даному випадку під аналітичною компетенцією, на нашу думку, необхідно розуміти систему екстрафункціонального забезпечення аналітичних функцій фахівця певного напряму, яка полягає у готовності та здатності до аналітичної роботи, а також набір особистих якостей фахівця.

Аналіз типових запитів, які формуються у системі правоохоронних органів під час реалізації функцій протидії злочинності, дозволяє виокремити типи аналітиків залежно від їх компетенції та спеціалізації, які залучаються для вирішення завдань різного рівня складності:

1) *фінансові аналітики* – суб'єкти спеціальних знань у сфері економіки та фінансових процесів, а також особливостей роботи фінансово-господарських інституцій різних типів. У сфері правоохоронної діяльності основними завданнями таких аналітиків є: а) побудова варіативних та асоціативних матриць щодо взаємозв'язків економічних агентів; б) встановлення схеми та моделей фінансових операцій, які здійснюються економічними агентами, зокрема й протиправного характеру; в) оцінка та розроблення ймовірних моделей злочинної діяльності у сфері економіки; г) формування алгоритмів та моделей документування злочинної діяльності економічної спрямованості; д) формування пропозицій, спрямованих на профілактику економічної злочинності у довготривалій перспективі;

2) *аналітики сфери високих інформаційних технологій* – суб'єкти спеціальних знань у сфері високих інформаційних технологій та роботи із цифровою інформацією. Щодо такої категорії, то їх основним завданням є: а) пошук, верифікація та систематизація цифрових даних для їх подальшого аналітичного опрацювання; б) розроблення ретроспективних та перспективних моделей окремих явищ та процесів; в) визначення тенденцій та взаємозв'язків між розвитком високих інформаційних технологій та окремими формами злочинної діяльності, зокрема й у сфері економіки. Принагідно наголосити, що аналітичні компетенції таких осіб мають доволі універсальний характер та останні беруть участь у більшості аналітичних досліджень, де їх функції можуть бути класифіковані на: *основні* – вирішення за допомогою наявних у суб'єкта спеціальних знань та компетентностей основного завдання аналітичного запиту; *додаткові* – консолідація інформаційних джерел та продуктів для забезпечення роботи аналітиків іншої спеціалізації;

3) *поведінкові аналітики* – суб'єкти спеціальних знань у сфері психології та поведінкового аналізу осіб та груп. У криміналістичній літературі такий клас спеціалістів отримав назву «профайлери». У нашому дослідженні ми не акцентуємо на функціональній спрямованості поведінкових аналітиків, оскільки це питання ґрунтовно досліджено в літературі.

Нині практика роботи правоохоронних органів свідчить про постійне зростання управлінського запиту щодо розроблення прогнозів та побудови моделей розвитку різних форм злочинності, оцінки її потенційної структури та динаміки, що у довгостроковій перспективі забезпечує своєчасне прийняття необхідних нормативно-правових актів та структурно-функціональної перебудови правоохоронних органів з метою превентивного реагування на окремі негативні тенденції та зміни. Безумовно, що побудова таких моделей передбачає необхідність роботи із масштабною кількістю даних, які відображають різні показники та індикатори суспільного та економічного розвитку і, у своїй сукупності, можуть забезпечити побудову

реалістичних прогнозів щодо розвитку криміногенної ситуації у державі загалом, а також в окремих регіонах чи за напрямами роботи конкретного правоохоронного органу. Зважаючи на це, у системі правоохоронних органів зростає запит на *аналітиків «великих даних»* – суб'єктів, які володіють достатніми аналітичними компетентностями роботи з великими масивами не пов'язаних між собою даних з метою інформаційної підтримки прийняття стратегічних управлінських рішень.

Наголосимо, що у практиці роботи вітчизняних правоохоронних органів такий тип аналітики і, відповідно, використання таких фахівців не набув значного поширення, але впровадження таких управлінських практик, на нашу думку, забезпечить вирішення відповідної системи стратегічних завдань правоохоронної системи, зокрема: а) ініціювання через уповноважених суб'єктів прийняття відповідних нормативно-правових актів та внесення змін до наявної законодавчої бази з метою формування рубіжної стратегії протидії злочинності, де початковим елементом виступає належне правове забезпечення правоохоронної практики; б) структурно-функціональну перебудову правоохоронних органів з урахуванням тенденційних змін у структурі злочинності для забезпечення готовності правоохоронної системи реагувати на потенційні виклики та загрози; в) розроблення управлінських рішень в межах чинної моделі правоохоронної системи, які спрямовані на її швидку адаптацію до нових умов та здатність реагувати на раптові виклики.

Водночас необхідно звернути увагу на те, що система суб'єктів, які залучаються для проведення аналітичних досліджень, не завжди включає лише аналітиків, а зумовлюється особливостями функціональної організації відповідної аналітичної структури, яка, на нашу думку, може мати декілька моделей роботи: *по-перше*, весь аналітичний цикл забезпечується однією групою суб'єктів, які забезпечують отримання інформації, аналіз інформації та формування кінцевого аналітичного продукту; *по-друге*, розподілений аналітичний цикл, який передбачає розподіл обов'язків щодо безпосереднього отримання інформації та її аналізу. У даному випадку аналітик працює виключно із наданими йому ззовні даними і не здійснює самостійне отримання додаткової інформації, оскільки його функціональна спрямованість та навики не забезпечують такої можливості. Так, як свідчить практика, аналітики різних типів не отримують інформацію негласного характеру самостійно й ініціативно, за виключенням даних, які містяться у відповідних інформаційних масивах оперативного призначення, сформованих у правоохоронних органах. У даному випадку обов'язок щодо забезпечення необхідними джерелами негласної інформації покладається на інших суб'єктів, зокрема працівників оперативних підрозділів, у той час коли аналітик може лише координувати напрями пошукової роботи щодо отримання додаткових даних.

Продовжуючи, необхідно відзначити, що наступним структурним елементом аналітичної роботи є ***визначення методології*** роботи з інформацією та опрацювання відповідної системи даних, яка значною мірою зумовлюється сутністю початкового запиту та необхідністю отримання конкретного аналітичного продукту за результатами роботи. Не вдаючись до детального аналізу сутності методології, необхідно відзначити, що в контексті аналітичного пізнання окремих явищ та процесів у правоохоронній практиці нами підтримується теоретичний підхід щодо необхідності застосування плюралістичного підходу щодо структури методології проведення аналітичних досліджень. Як відзначає М.В. Костицький, методологія як учення необхідна науковцеві для розвитку наукового світогляду і він не обов'язково мусить бути «правовірним» натурфілософом, позитивістом, діалектиком, психоаналітиком, синергетиком тощо. Нехай спочатку така «власна» методологія виглядає як мозаїчна еклектика, але за достатнього доопрацювання вона може стати «естетичною» світоглядною системою конкретного дослідника, який досліджує певний предмет дійсності. Хоча може виникнути ситуація, коли вона (методологія) і не досягне рівня стрункої світоглядної системи. А можливо, це й не потрібно в усіх без винятку випадках. Головне, щоб «палітра методів» дала конкретний теоретичний чи практичний результат. Думка про те, що «правильна» формула методології дає змогу отримати об'єктивний та істинний результат пізнання, є застарілою і лише гальмує процес пізнання дійсності. Немає «правильних» і «об'єктивних» методологій. Існує методологія як світоглядна система кожного конкретного вченого, тобто вона завжди суб'єктивна [3].

Ключовим елементом у структурі аналітичної діяльності є ***безпосереднє аналітичне опрацювання інформаційних джерел*** як системний та послідовний процес застосування відповідним суб'єктом методології аналітичної дослідження для пізнання відповідного об'єкта відповідно до предмета запиту з метою формування запитуваного інформаційного продукту. Загалом такий

процес крізь призму діяльнісного підходу структурно охоплює: а) суб'єкта аналітичної діяльності; б) об'єкт аналітичної діяльності; в) методологію необхідну для вирішення конкретного аналітичного завдання; г) систему послідовних дій щодо використання аналітичної методології з метою пізнання відповідного об'єкта.

Поряд із цим необхідно зауважити, що вказаний процес в окремих випадках може включати й відповідні технічні засоби та програмне забезпечення з метою автоматизації окремих аналітичних процесів шляхом застосування спеціально розроблених алгоритмів.

Заключним структурним елементом аналітичної розвідки є ***формування інформаційного продукту та передача його замовнику***.

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що виокремлені та охарактеризовані нами структурні елементи є більш типовими та загальними, ніж аналітичні дослідження, які проводяться у правоохоронних органах. Водночас у конкретних ситуаціях за наявності специфічних запитів на аналітичні продукти вказана структура може мати інший характер, зокрема виглядати більш деталізовано.

Література

1. Бусол О.Ю. Організація аналітичної розвідки в оперативних підрозділах МВС України: дис… канд. юрид. наук : 21.07.04. Київ, 2009. 260 с.

2. Довідник керівника поліції – поліцейська діяльність, керована розвідувальною аналітикою / ILP : навчальний посібник / Користін О.Є., Пефтієв Д.О., Пеньков С.В., Некрасов В.А. ; за заг. ред. Вербенського М.Г. Київ : «Видавництво Людмила», 2019. 120 с.

3. Костицький М.В. Про діалектику як методологію юридичної науки. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2012. № 1. С. 3–17.

4. Талеб Н.Н. Антихрупкость. Как извлечь выгоду из хаоса. Москва : КоЛибри, Азбука-Аттикус. 2016. 768 с.

5. Цехан Д.М. Використання високих інформаційних технологій в оперативно-розшуковій діяльності органів внутрішніх справ: монографія. Одеса : Юридична література, 2011. 216 с.

6. Цехан Д.М. Оперативно-розшукова протидія злочинності у місцях позбавлення волі : монографія. Одеса : Юридична література, 2021. 296 с.

Цехан Д. М.,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія»

Падалка Л. О.,
аспірантка кафедри
криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ

УДК 347.51
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.16

ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТЬ «ВИКЛЮЧЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ» ТА «ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ»

Андрієнко І. С., Мирза С. С., Церковна О. В.

Статтю присвячено дослідженню та характеристиці понять «виключення цивільно-правової відповідальності» і «звільнення від цивільно-правової відповідальності». У роботі виокремлено й проаналізовано суттєві ознаки підстав виключення та звільнення від відповідальності. Досліджено виключення відповідальності, яке може мати місце, коли певні обставини, вказані в законі, наявні від самого початку (тобто вони відомі наперед і не можуть змінювати своє значення для застосування правових норм залежно від наявності якихось додаткових факторів). Зазначено, що звільнення від відповідальності можливе у двох випадках: а) коли певні обставини визначені наперед як такі, що звільняють від відповідальності, або як такі, що звільняють від покарання; б) коли обставини встановлюються пізніше актом відповідного уповноваженого органу, домовленістю сторін.

Встановлено, що в цивільному праві крайня необхідність не виключає юридичну відповідальність, проте на розсуд суду з урахуванням обставин справи може бути підставою для повного або часткового звільнення від відповідальності. Обґрунтовано, що в деяких випадках законом може бути встановлена обмежена відповідальність за зобов'язаннями, суд може зменшити обсяг відшкодування шкоди особою з огляду на її майновий стан. Аргументовано положення, відповідно до якого ми можемо розмежувати підстави звільнення від відповідальності та підстави виключення відповідальності в договірних зобов'язаннях. Однак у деліктних зобов'язаннях унаслідок того, що вони виконують важливу охоронну функцію, яка зумовлена вимогами дотримання законності та забезпечення надійності цивільних правовідносин, відшкодування шкоди й відповідальність практично співпадають, а сам факт завдання шкоди вже є правопорушенням з усіченим складом.

Ключові слова: *цивільно-правова відповідальність, склад цивільного правопорушення, звільнення від відповідальності, виключення відповідальності, договірні зобов'язання, деліктні зобов'язання.*

Andriienko I. S., Myrza S. S., Tserkovna O. V. Characteristics of definitions "exception of civil-lawful responsibility" and "release from civil-lawful responsibility"

The article is devoted to research and characteristics of the concepts of "exclusion of civil liability" and "exemption from civil liability". The work highlights and analyzes the essential features of grounds for exclusion and exemption from liability. The exclusion of liability, which may occur when certain circumstances specified in the law, are present from the very beginning (that is, they are known in advance and cannot change their meaning for the application of legal norms depending on the presence of some additional factors) is studied. It is noted that exemption from responsibility is possible in two cases: a) when certain circumstances are determined in advance as exempting from responsibility or as exempting from punishment; b) when the circumstances are established later by an act of the relevant authorized body, by agreement of the parties.

It has been established that in civil law, extreme necessity does not exclude legal responsibility, but at the discretion of the court, taking into account the circumstances of the case, it may be the basis for full or partial exemption from responsibility. It is justified that in some cases the law may establish limited liability for obligations, the court may reduce the amount of damage to be compensated by a person, taking into account his property status. The provision is argued, according to which we can distinguish the grounds for exemption from liability and the grounds for exclusion of liability in contractual obligations. However, in tortious obligations, due to the fact that they perform an important protective function, which is determined by the requirements of compliance with the law and ensuring the reliability of civil legal relations, compensation for damage and responsibility practically coincide, and the very fact of causing damage is already an offense with a truncated composition.

Key words: *civil liability, composition of a civil offense, exemption from liability, exclusion of liability, contractual obligations, tort obligations.*

© Андрієнко І. С., Мирза С. С., Церковна О. В., 2022

Постановка проблеми та її актуальність. Згідно зі ст. 3 Конституції України людина, її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Захист прав людини та громадянина – обов'язок усіх без винятку органів державної влади та їх посадових і службових осіб. Визнаний Конституцією України (ст. 29, ч. 4 ст. 32, ст. 56, ч. 4 ст. 62) і закріплений у цивільному законодавстві (глава 82 Цивільного кодексу України), принцип відшкодування заподіяної шкоди надає потерпілій особі можливість реального захисту та відновлення її порушених прав і законних інтересів усіма правомірними засобами.

Водночас загальний для цивільного права принцип справедливості вимагає, щоб у разі покладення відповідальності за завдання шкоди на правопорушника або суб'єкта, вказаного в законі, враховувалися інтереси не лише потерпілого, а й боржника, на якого покладається обов'язок відшкодування.

Під час визначення наслідків протиправних дій вагоме значення має встановлення наявності складу цивільного правопорушення, оскільки за певних обставин, навіть за наявності зовнішніх ознак правопорушення, цивільно-правова відповідальність може не наставати, оскільки вона виключається взагалі або порушник звільняється від неї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед теоретичних розробок у сфері цивільно-правової відповідальності варто виділити праці В.І. Борисової, О.В. Дзери, О.С. Іоффе, І.С. Канзафарової, О.О. Красавчикова, Н.С. Кузнєцової, В.В. Луця, В.А. Ойгензихта, О.Л. Стрельник, Р.Б. Шишки, Є.О. Харитонова та інших учених.

Метою статті є дослідження підстав виключення цивільно-правової відповідальності та звільнення від цивільно-правової відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Філологічний підхід до визначення поняття «звільняти» пропонує декілька варіантів його тлумачення, кожен із яких тією чи іншою мірою можна визнати придатним для аналізу вислову «звільнення від юридичної відповідальності»: «позбавити від юридичної відповідальності», «робити неможливою юридичну відповідальність». Проте варто зазначити, що хоча такий підхід до з'ясування терміна, що нас цікавить, дає змогу проаналізувати різні аспекти поняття «звільнення від юридичної відповідальності», однак за його допомогою досить повна характеристика цього юридичного явища неможлива. Це зумовлює необхідність звернення до спеціального правознавчого, логічного, структурно-системного аналізу зазначеного вище поняття.

О.Л. Стрельник вважає, що в широкому значенні термін «виключення» необхідно розглядати як «недопущення наявності, виникнення юридичної відповідальності за певних умов». Саме в такому значенні варто вести мову про «виключення юридичної відповідальності». Інакше кажучи, за певних умов юридична відповідальність є «неприпустимою», тобто не може настати взагалі. У вузькому значенні термін «виключення» може вживатися як припинення процесу реалізації правовідносин відповідальності шляхом роз'єднання із загальною системою (тобто із системою правовідносин, що виникають унаслідок порушення чиїхось прав). У такому значенні поняття «виключення юридичної відповідальності» наближається до поняття «звільнення від юридичної відповідальності» [9, с. 8].

Звернення до спеціальної довідкової літератури також не дає змоги скласти уявлення про поняття звільнення від юридичної відповідальності загалом та звільнення від цивільно-правової відповідальності зокрема, оскільки в ній ідеться лише про окремі випадки звільнення від кримінальної відповідальності. Так, зокрема, 6-томна «Юридична енциклопедія» дає визначення понять «звільнення від відбування покарання», «звільнення від відбування покарання за хворобою», «звільнення від кримінальної відповідальності». Крім цього, ідеться про «звільнення від військової служби» та «звільнення з роботи» [10, с. 572–575].

Якщо звертатися до аналізу поняття та змісту «звільнення від юридичної відповідальності» під таким кутом зору, необхідно зазначити насамперед, що із цього питання у працях із загальної теорії права немає загальновизнаної думки.

Аналіз відповідних джерел дає можливість дійти висновку про те, що категорія «звільнення від юридичної відповідальності» тісно пов'язана із суміжними категоріями «виключення юридичної відповідальності» та «обмеження юридичної відповідальності».

Підстави звільнення від відповідальності необхідно відмежовувати від обставин, що виключають відповідальність. У процесі встановлення факту правопорушення уповноваженими на те органами можуть бути виявлені обставини, які законодавець визначив як підстави, коли відповідальність за формальної наявності складу правопорушення

виключається. Таким чином, наковці вважають, що за певних обставин юридична відповідальність є «неприпустимою», тобто не настає взагалі. До таких обставин (але не тільки) варто віднести, зокрема, випадок (казус), необхідну оборону, уявну оборону, крайню необхідність тощо. Згадані обставини вказують на відсутність суспільної небезпеки та протиправності діяння або на відсутність вини правопорушника [3, с. 304].

Так, Л.І. Калєніченко наголошує на тому, що однією із суттєвих підстав для виключення юридичної відповідальності є квазіпротиправність діяння (дії чи бездіяльності), що підлягає юридичній оцінці. Суть квазіпротиправного діяння полягає в тому, що така дія або бездіяльність, хоча вона й порушує встановлені вимоги нормативно-правових приписів і за зовнішніми ознаками є проявом протиправної поведінки, за своїм змістом є правомірним правовим явищем. Інакше кажучи, квазіпротиправне діяння є протиправним за формою, однак правомірним за змістом явищем (необхідна оборона, крайня необхідність). З огляду на правомірність природи квазіпротиправного діяння законодавець визнає його обставиною, яка виключає юридичну відповідальність [4, с. 14].

У процесі оцінювання наведених думок, переваг та хиб акцентування уваги на позиції, сутність якої полягає у визнанні доцільності аналізу лише «обставин, що виключають юридичну відповідальність», варто зазначити, що поряд із такою позитивною, на нашу думку, рисою, як підкреслювання можливості виключення юридичної відповідальності, її недоліком є оперування лише одним цим поняттям, що призводить до нівелювання різниці між випадками виключення юридичної відповідальності взагалі (наприклад, унаслідок неосудності особи) та випадками, коли підстави для юридичної відповідальності визнаються законом, проте від самої відповідальності порушник звільняється (наприклад, незначущість правопорушення, казус тощо).

У кримінальному праві підставами звільнення від відповідальності та покарання є дійове каяття в разі скоєння правопорушення невеликої тяжкості, примирення сторін і загладжування завданої шкоди, сплив строків давності, амністія, помилування, видання закону, що скасовує кримінальну відповідальність, тощо. При цьому науковці зауважують, що правова природа помилування полягає в можливості саме звільнення від кримінального покарання, а не від відповідальності [7, с. 159].

У цивільному праві крайня необхідність не виключає юридичну відповідальність, проте на розсуд суду з урахуванням обставин справи може бути підставою для повного або часткового звільнення від відповідальності.

Крім того, у деяких випадках законом може бути встановлена обмежена відповідальність за зобов'язаннями, суд може зменшити обсяг відшкодування шкоди особою з огляду на її майновий стан тощо [5, с. 996].

Дослідники у сфері кримінального права акцентують на тому, що розмежування понять «виключення кримінальної відповідальності» та «звільнення від кримінальної відповідальності» має вагоме не лише політичне та юридичне, а й моральне значення. Виключення кримінальної відповідальності та звільнення від неї поєднує те, що спеціально уповноважені органи держави не покладають на особу обмежень особистого, майнового та іншого характеру, що передбачені кримінальним законом, у тому числі пов'язані з винесенням вироку суду, призначенням та понесенням кримінального покарання, а також наявністю судимості. Важливою відмінністю є те, що в разі виключення кримінальної відповідальності відсутня сама підстава такої відповідальності, тобто злочинне діяння (скоєне лише зовнішньо підпадає під ознаки якогось кримінального правопорушення чи проступку, наприклад у разі необхідної оборони, крайньої необхідності та в інших подібних випадках). Навпаки, про звільнення від кримінальної відповідальності можна говорити тоді, коли особа вже скоїла злочинне діяння, однак за наявності вказаних у кримінальному законі умов, що характеризують вчинене діяння та/або особу правопорушника, ті самі спеціальні органи держави звільняють цю особу від тягаря несення нею кримінальної відповідальності. Таке звільнення через прямі вказівки закону може бути факультативним або обов'язковим.

Так, Ю.В. Баулін вважає, що звільнення від покарання – це відмова держави у випадках, передбачених законом, від реальної кримінальної відповідальності, тобто від призначення особі, винній у вчиненні злочину, покарання, або звільнення від його відбування чи подальшого відбування [1, с. 60]. Науковець пропонує виділяти три групи обставин, що виключають підставу кримінальної відповідальності: 1) обставини, які виключають протиправність діяння, тобто такі діяння, які зовні хоч і співпадають з ознаками того чи іншого виду злочину, проте є такими, що визнаються правомірними вчинками регулятивними нормами приватного або публічного права; 2) обставини, які виключають суспільну небез-

печність діяння, тобто це дія чи бездіяльність, яка формально хоча й містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого Кримінальним кодексом України, проте через малозначність не становить суспільної небезпеки – не заподіяла та не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі; 3) обставини, які виключають склад злочину у вчиненому суспільно небезпечному діянні [2, с. 12].

Є.О. Письменський вважає, що звільнення від покарання та його відбування в загальному вигляді можна уявити як специфічну форму реагування держави на злочин. Цей захід кримінально-правового впливу дає змогу, з одного боку, не залишити злочин поза увагою, засудивши винного за його вчинення, а з іншого – досягти мети покарання без його реального виконання [8, с. 12–13].

О.Л. Стрельник, запропонувавши власну дефініцію обставин виключення юридичної відповідальності, відповідно до якої термін «виключення» через його багатозначність варто вживати в широкому й вузькому значеннях, зазначає, що підставами виключення юридичної відповідальності (питання про можливість якої постає лише у випадках правопорушення або дій, що за зовнішньою формою нагадують правопорушення) можуть бути обставини двох видів: 1) відсутність яких виключає юридичну відповідальність; 2) наявність яких тягне виключення юридичної відповідальності внаслідок прямої вказівки про це в законі. Дослідниця вважає, що аналіз підстав виключення юридичної відповідальності в різних галузях права дає можливість запропонувати визначення загального переліку підстав виключення юридичної відповідальності, які не залежать від галузевої приналежності юридичної відповідальності. По-перше, такою обставиною, яка виключає протиправність діяння та виключає юридичну відповідальність, є необхідна оборона. По-друге, такою загальною обставиною є неосудність (у широкому значенні цього поняття) особи, яка вчинила правопорушення. Усі інші обставини, описані в літературі, застосовуються в разі виключення юридичної відповідальності залежно від галузі права [9, с. 9].

На нашу думку, необхідно погодитися з тими правознавцями, які вважають, що виключення відповідальності може мати місце, коли певні обставини, вказані в законі, наявні від самого початку. Тобто вони відомі наперед і не можуть змінювати своє значення для застосування правових норм залежно від наявності якихось додаткових факторів.

Натомість звільнення від відповідальності можливе як тоді, коли певні обставини визначені наперед як такі, що звільняють від відповідальності, або як такі, що звільняють від покарання, так і в тому випадку, коли вони встановлюються пізніше актом відповідного уповноваженого органу, домовленістю сторін тощо.

Що ж до звільнення від цивільно-правової відповідальності, то варто зазначити, що в цивільному праві є специфіка визначення таких підстав. Якщо у кримінальному, адміністративному праві ми можемо говорити про досить чітке відмежування підстав виключення відповідальності від підстав звільнення від неї, то в цивільному праві зробити це щодо відповідальності в усіх охоронних відносинах практично неможливо. Так, ми можемо розмежувати підстави звільнення від відповідальності та підстави виключення відповідальності в договірних зобов'язаннях. Однак у деліктних зобов'язаннях унаслідок того, що вони виконують важливу охоронну функцію, яка зумовлена вимогами дотримання законності й забезпечення надійності цивільних правовідносин, відшкодування шкоди та відповідальність практично співпадають, а сам факт завдання шкоди вже є правопорушенням з усіченим складом. Тому категорії «звільнення від відповідальності» та «виключення відповідальності» фактично тотожні. Отже, ми можемо говорити про існування в цивільному праві специфічного поділу підстав звільнення від відповідальності, яке в договірних зобов'язаннях називається абсолютним звільненням, і підстав звільнення, яке має назву відносного звільнення від цивільно-правової відповідальності в деліктних зобов'язаннях.

Висновки. Таким чином, підставами звільнення від цивільно-правової відповідальності за завдану шкоду можна вважати казус (випадок), необхідну оборону, крайню необхідність, непереборну силу та умисел потерпілого.

Як уже зазначалося, категорії необхідної оборони, крайньої необхідності та непереборної сили належать до найбільш загальних правових понять, що використовуються в галузі не лише цивільного, а й кримінального, адміністративного, трудового та інших видів права. Випадок та умисел потерпілого є більш специфічними підставами звільнення від відповідальності та використовуються насамперед у галузі цивільного права.

Література

1. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. Київ : Атіка, 2004. 296 с.

2. Баулін Ю.В. Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності. *Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності* : матеріали наукового полілогу, м. Харків, 7 вересня 2018 р. Харків : Право, 2018. С. 11–25.

3. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.

4. Калєніченко Л.І. Підстави виключення юридичної відповідальності: поняття, ознаки. *Jurnalul juridic national: teoriie si practica*. 2017. № 3(25). P. 14–17.

5. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / за заг. ред. В.І. Теремецького. Київ : Видавничий дім «Професіонал», 2021. 1158 с.

6. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. / за ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнєцової, В.В. Луця. Київ : Юрінком Інтер, 2019. Т. 1. 752 с.

7. Палійчук О.В. Нормативне врегулювання звільнення від покарання на підставі акта про амністію та помилування. *Часопис Київського університету права*. 2007. № 3. С. 158–162.

8. Письменський Є.О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2014. 728 с.

9. Стрельник О.Л. Обставини, що виключають юридичну відповідальність : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01 ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2010. 20 с.

10. Юридична енциклопедія : в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемшученка. Київ : Українська енциклопедія, 1999. Т. 2. 744 с.

Андрієнко І. С.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ

Мирза С. С.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ

Церковна О. В.
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ

УДК 342.92
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.17

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ДОВІРЧОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Донцов Д. Ю.

Метою статті є визначення правового режиму довірчої власності в Україні, а також проектування перспектив її подальшого правового регулювання з урахуванням відомих теоретичних напрацювань та емпіричного базису. Встановлено, що існуючі дослідження природи права довірчої власності вирізняються багатоманітністю підходів до її розуміння й значення як в межах приватного, так і публічного права. Довірча власність сформувалась в українському цивільному законодавстві на хвилі затребуваності суспільством засобів до стабілізації ринку недобудованого житла. З моменту з'явлення в українському правовому полі даний правовий інститут був відображений в якості різновиду права власності зі спеціальним правовим режимом, який цілком віднаходив застосування в рамках так званих управлінських стосунків, що опосередковано сприймалось в науці цивільного права через конструкцію розщепленої власності, де власник ставав установником управління, а довірчий власник здійснював обмежене речове право з визначеною метою (передання результатів господарювання власникові або вигодонабувачеві).

Автором вказано, що у наукових дослідженнях довірча власність знаходиться на межі сприйняття в якості виду права власності, речового права на чуже майно та окремого речового права, а також у дихотомічному сприйняті в якості речового права чи оречевленого зобов'язального права. Визначена суперечливість правової моделі права довірчої власності, що сприймається у площині правової конструкції в правовому полі країн загального права, а також у дещо фіктивному її сприйнятті за законодавством країн континентальної правової системи, яка де факто ґрунтується на позиції розщеплення за таких умов права власності. Звернена увага на тенденції, які мають місце у перспективах правового урегулювання права довірчої власності на теренах України: 1) взаємопроникнення та взаємопоглинання сутнісних рис довірчої власності серед інших інститутів приватного права англосаксонської та континентальної правових систем; 2) закріплення одночасно довірчої власності як різновиду речового права, схожого за обсягом повноважень з правом власності, але обмеженого цільовим використанням такого майна, а також різновиду іншого речового права або оречевленого зобов'язального права; 3) розширення кола підстав виникнення права довірчої власності іншими договорами, заповітом, законом та рішенням суду для кожного з її різновидів.

Ключові слова: *довірча власність, довірчий власник, фідуціарний фонд, траст.*

Dontsov D. Yu. The legal regime of trust property in Ukrainian legislation: status and prospects

The purpose of article is to determine the legal regime of trust property in Ukraine, as well as project the prospects for its further legal regulation, taking into account the known theoretical developments and empirical basis. It has been established that the existing studies of the nature of the right of trust property are distinguished by the diversity of approaches to its understanding and meaning both within the limits of private and public law. Trust property was formed in Ukrainian civil legislation in the wake of society's demand for means to stabilize the unfinished housing market. From the moment of its appearance in the Ukrainian legal field, this legal institution was reflected as a type of property law with a special legal regime, which was fully applied within the framework of so-called management relations, which was indirectly perceived in the science of civil law through the construction of split ownership, where the owner became the founder of management, and the trust owner exercised a limited property right with a specific purpose (transferring the results of management to the owner or beneficiary).

The author indicated that in scientific research, trust property is on the verge of being perceived as a type of property right, a real right to someone else's property, and a separate real right, as well as in a dichotomous perception as a real right or a defined obligation right. The inconsistency of the legal model of the right of trust property, which is perceived in the plane of legal construction in the legal field of the common law countries, as well as in its somewhat fictitious perception under the legislation of the countries of the continental legal system, which de facto is based on the position of splitting under such conditions of ownership, is determined. Attention is paid to the trends that take place in the perspective of the legal regulation of the right of trust property on

© Донцов Д. Ю., 2022

the territory of Ukraine: 1) mutual penetration and mutual absorption of the essential features of trust property among other institutions of private law of the Anglo-Saxon and continental legal systems; 2) simultaneous consolidation of trust property as a type of property right, similar in terms of powers to property right, but limited to the intended use of such property, as well as a type of other property right or defined obligation right; 3) expansion of the range of grounds for the emergence of the right of trust property by other contracts, wills, laws and court decisions for each of its varieties.

Key words: *trust property, trust owner, fiduciary fund, trust.*

Постановка проблеми та її актуальність. Власність та право власності є визначальними категоріями правових засад існування суспільства та людини, що безпосередньо віднайшло місце у Основному Законі України. Так термін «власність» відображений у певних відмінках та значення у Конституції України понад три десятки разів, що опосередковує створення на конституційному рівні загальних гарантій захисту права власності незалежно від форми останньої. Дана тенденція безпосередньо віднайшла втілення й у різних формах цивільного законодавства, зокрема Цивільному кодексі України (далі – ЦК України), про що свідчить зміст його книги третьої.

При підготовці проекту ЦК України суперечливим виявилось питання імплементації у вітчизняне законодавство інституту довірчої власності, що розвилась на теренах англосаксонської правової системи. Дана інтрига була подовжена подальшим включенням до переліку способів забезпечення виконання зобов'язання також і довірчої власності, що загострило питання суперечливості природи даного правового інституту як різновиду права власності чи категорії зобов'язального права. Не менш цікавим та витребуваним часом виявився процес техніко-юридичного опрацювання місця довірчої власності в положеннях Концепції оновлення ЦК України (рекодифікації цивільного законодавства).

Викладене актуалізує пізнання місця інституту довірчої власності у статичній та динамічній проекції розвитку цивільного законодавства та з позиції різних підходів вчених-цивілістів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Довірча власність серед інших інститутів приватного права налічує численну кількість досліджень, серед яких: фундаментальне дослідження Олега Ільківа, у якому при з'ясуванні проблем правового регулювання речових прав за цивільним законодавством України відшуковується місце довірчої власності серед решти речових прав, обґрунтовується її правова природа як речового та забезпечувального права, встановлюється сутність договору управління майном та інвестиційного договору серед підстав її виникнення [1], робота Катерини Некіт щодо сутності довірчої власності у переліку способів забезпечення виконання зобов'язання у площині положень вітчизняного та зарубіжного законодавства [2], аналіз загальної частини речового права в умовах європеїзації та кодифікації з винайденням місця в ньому інституту довірчої власності авторським колективом на чолі з Романом Майдаником [3], міркування Святослава Сліпченко та Олександра Шишки щодо розщепленої сутності довірчої власності в українському законодавстві [4], різноаспектне дослідження Оксани Кіріяк з приводу різносторонності прояву сутності довірчої власності через взаємовиключні цивільно-правові конструкції [5], а також проекція трастових конструкцій на чолі з довірчою власністю на земельні взаємовідносини у контексті проведення реформи правового регулювання обороту сільськогосподарських земель [6].

У розрізі наявної судової практики досить значимими є думки судді Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Василя Крата щодо природи та значення довірчої власності як засобу до досягнення визначеної мети з використанням права власності іншої особи, зокрема фінансування будівництва житла, а також інструментарію захисту інтересів довірчого власника, та Судді Великої палати Верховного Суду Олени Кібенко, яка дослідила сутність довірчої власності у розрізі бенефіціарних відносин, що опосередковані персоніфікованою сутністю корпоративних та зобов'язальних взаємин [7].

Вчені-юристи у галузі публічного права теж досліджували природу довірчої власності, але під кутом її використання задля скоєння публічних правопорушень, зокрема в якості засобу до приховування набутого майна внаслідок корупційних вчинків [8].

Кількість та якість різностороннє проведених досліджень свідчать про актуальність вивчення довірчої власності у розрізі наявних обставин суспільного буття, в яких проявляється фідуціарна та трастова, речова і зобов'язальна сутність даного цивільно-правового інституту, а також загострюється питання визначення статичних та динамічних рис становлення довірчої власності в українському законодавстві, що й стане предметом даного дослідження.

Метою статті є вивчення правового режиму довірчої власності за українським законодавством з огляду на наявний стан і проектування перспектив подальшого правового регулювання даного явища з урахуванням відомих теоретичних напрацювань та емпіричного базису.

Виклад основного матеріалу. З набранням чинності Закону України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» та ЦК України з початку 2004 року інститут довірчої власності повноцінно ввійшов до правового поля нашої держави.

Від початку довірча власність розвивалася в межах ЦК України саме як модель особливого виду речового права, тобто в його основу була покладена сутність правової категорії пропрієтарної природи, яка зокрема була підтримана С. Сліпченко та О. Шишкою [4]. Причому ними вказується, що конструкція довірчої власності у первісному вигляді ЦК України виокремлює даний вид речового права як особливий, що не відноситься до інших речових прав. А потім на розгляд наукової спільноти пропонується ідея віднесення довірчої власності до різновиду іншого речового права з відповідним обґрунтуванням.

Така думка має досить аргументовані підстави для існування та розвитку у зв'язку з наступним. По-перше, первісна редакція ст. 316 ЦК України містила одну частину, яка визначала право власності як окреме самодостатнє речове право (розділ I книги третьої) у протиставленні до речових прав на чуже майно (розділ II книги четвертої) або інших речових прав у контексті власної назви книги третьої «Право власності та інші речові права».

Однак, ще до набрання чинності ЦК України до нього було внесено зміни у зв'язку з прийняттям згаданого Закону України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» та Закону України «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати» з метою розчищення правового поля для введення довірчої власності. Пов'язаність наведених спеціальних нормативно-правових актів між собою та ЦК України є незаперечною, а тому свідчить про раціональність пояснення передумов введення довірчої власності у вітчизняне цивільне законодавство саме В. Кратом потребою у стабілізації ринку житла, що будується, та захистом інтересів пересічних споживачів та набувачів відповідного нерухомого майна [7].

Редагування ст. 316 ЦК України мало неодноразовий характер, на першому етапі, як уже зазначалось, було запропоновано визначити довірчу власність як особливий різновид права власності, що виникає на підставі договору управління майном або припису закону, а на другому – договірну конструкцію в якості підстави виникнення довірчої власності розширено поза межі договору управління майном.

По-друге, ст. 89^1 Земельний кодекс України (надалі – ЗК України) чітко стоїть на позиції визнання довірчої власності в якості різновиду права власності особи на відповідну земельну ділянку. Така законодавча позиція цілком узгоджується з сутністю ч. 2 ст. 4 ЦК України, коли саме вносилися відповідні зміни і до цивільного законодавства з огляду на прийняття у 2019 році Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні» № 132-IX.

По-третє, наявний підхід до поширення на деякі суміжні інститути пропрієтарної моделі їх обґрунтування дає можливість здійснити таку ж логічну операцію і відносно довірчої власності [9]. Тобто довірча власність сприймається законодавцем як різновид права власності, а науковцями така позиція обґрунтовується поширенням на неї сутності права власності у змісті присвоєння блага та поєднання трьох складових правомочностей: володіння, користування та розпорядження.

По-четверте, у науці, окрім наведених авторів, підтримана позиція, за якою все ж таки довірча власність має розглядатись як різновид іншого речового права [1, с. 13–14]. Така позиція цілком слушно обґрунтовується, тим, що довірчий власник отримує урізане речове право, оскільки він не може вчиняти низку дій щодо триманого майна. Останнє прямо вказано у ч. 3 ст. 89^1 ЗК України, де довірчий власник без погодження із засновником довірчої власності не має права: здійснювати поділ, об'єднання земельних ділянок; погоджувати документацію із землеустрою; ініціювати питання щодо зміни цільового призначення земельної ділянки; відчужувати земельну ділянку в порядку викупу її для суспільних потреб. Окрім того згідно ч. 2 цієї ж статті він може передавати земельну ділянку третім особам лише на праві оренди та й то з низкою особливостей. Відповідним чином, у ч. 2 ст. 597^1 ЦК України вказується на обмеження права довірчого власника на відчуження отриманого майна, окрім звернення стягнення на це майно та викупу для суспільних потреб.

Взагалі речово-правовий підхід до природи довірчої власності з позиції окремого особливого виду права власності, який відтворений у книзі третій ЦК України, піддається критиці у наукових колах, де пропонується відносити дане право до так званих обмежених речових прав [4, с. 79]. Така думка ґрунтується на класичному підході до сутності права довірчої власності, яке здійснюється не у власних інтересах, а в інтересах довірчого власника (вигодонабувача). Тому саме, через відсутність ознаки панування й реалізації змісту речового права у власних інтересах, що притаманне безпосередньо праву власності як найбільш досконалому і самодостатньому речовому, іншими науковцями теж підтримується подібне твердження з певними власними інтерпретаціями щодо виду відповідної групи речових прав [3, с. 49–50]. У розрізі викладеного пропонується диференціація речових прав на типові та атипові, тобто ті, що безпосередньо як речові права законодавством не визначені. Останні в свою чергу поділяються за способом виявлення на ті, які виявляються в межах положень цивільного законодавства та ті, які хоч і визначені в якості речових прав у спеціальних законах, однак у положеннях ЦК України отримали нормативне регулювання в системі зобов'язальних прав. До числа першої групи відноситься поряд із орендою, заставою, іпотекою, притриманням, утриманням також і довірче управління майном, а до числа другої – оренда нерухомості та теж довірче управління нерухомим майном, об'єктом незавершеного будівництва, майбутнім об'єктом нерухомості. Такий поділ має право на існування саме як наукова позиція, що має відповідне підґрунтя. Дійсно, якщо проаналізувати спеціальний нормативно-правовий акт у даній сфері, а саме Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», то матимемо наступні умовиводи. Стаття 4 останнього закону прямо вказує на віднесення до речових прав поряд з правом довірчої власності на отриманий в управління об'єкт нерухомого майна, об'єкт незавершеного будівництва, майбутній об'єкт нерухомості інших, які ЦК України в якості таких не йменуються, як-то: спеціальне майнове право на об'єкт незавершеного будівництва, майбутній об'єкт нерухомості, право господарського відання та право оперативного управління (визначені також безпосередньо речовими правами Господарським кодексом України), право постійного користування та право оренди (суборенди) земельної ділянки (опосередковано віднесені до категорії речових прав у нормативному змісті Земельного кодексу України), право користування (найму, оренди) будівлею або іншою капітальною спорудою (їх окремою частиною), що виникає на підставі договору найму (оренди) будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини), укладеного на строк не менш як на три роки, інші права, що визначені такими спеціальним законодавством.

З приводу останньої класифікації треба висловити деякі заперечення, оскільки будь яка класифікація має змістовне навантаження, в основу якого покладено відмежування однієї групи явищ від іншої. У наведеній класифікації авторами ідеї наведеного розмежування атипових речових прав виділено групи, що містять одночасно ті чи інші речові права, на прикладі довірчого управління майном, оренди.

Більше того, прискіпливий аналіз Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», свідчить про поступальне дотримання позиції ЦК України в частині побудови дихотомічного підходу у визначенні речово-правової та забезпечувально-зобов'язальної природи довірчої власності та похідних від неї правових конструкцій. Так, ст. 4 цього закону виділяється поряд з правом власності право довірчої власності як спосіб забезпечення виконання зобов'язання на нерухоме майно, об'єкт незавершеного будівництва, право довірчої власності як спосіб забезпечення виконання зобов'язання на майбутній об'єкт нерухомості, а також серед похідних від права власності речових прав на нерухоме майно (обмежених речових прав або речових прав на чуже майно) право довірчої власності на отриманий в управління об'єкт нерухомого майна, об'єкт незавершеного будівництва, майбутній об'єкт нерухомості. Тобто фактично спостерігається віднесення з огляду на безпосередні обставини тих чи інших суспільних відносин (мету, значення у цивільному обороті, юридичні засоби досягнення останніх тощо) довірчої власності до речового права поряд з правом власності, як основного речового права, або ж до обмежених речових прав. При цьому зобов'язальна природа довірчої власності в якості засобу забезпечення виконання зобов'язань віднайшла відтворення саме у першій групі.

Водночас до сприйняття природи права довірчої власності є підхід, за яким пояснюється суперечливість нормативних приписів вітчизняного цивільного законодавства, за ним пропонується розуміти даний вид речового права у контексті

боротьби дещо різних форм сприйняття довірчої власності – в межах країн загального права та країн континентальної системи. У контексті останнього країнами загального права довірчий власник сприймається саме як єдиний власник майна і відповідно за таких обставин довірча власність виступає в якості особливого виду права власності, що існує в рамках правової моделі трасту. Разом з тим, в межах правової моделі трасту за континентальним правом відбувається так зване розщеплення права власності, де право власності залишається у власника, а довірчий власник отримує певну частину повноважень з визначеною метою його здійснення на користь вигодонабувача, що пояснюється вимушеним фіктивним розщепленням права власності в угоду правової сутності права власності за континентальним правом [10, с. 5–6]. Такі міркування мають певний сенс з урахуванням формування зазначених моделей довірчої власності на теренах англосаксонської та континентальної правових систем.

Більше того, дослідження змін до ЦК України та прийняття спеціальних нормативно-правових актів у відповідності до нього, у тому числі й згаданих вище, свідчить про постійне змішування зазначених моделей права довірчої власності з відходженням від сутності розщепленого прав власності, де довірчий власник виступає в інтересах абсолютного власника (вигодонабувача) з урахуванням змісту відповідного договору управління майном, дотримуючись тим самим здійснення довірчої власності з вказаною метою, до природи трасту загального права, де довірча власність є більш досконалою й самодостатньою, а довірчий власник у повній мірі ототожнюється безпосередньо з власником майна. Про це свідчать зміни щодо розширення кола підстав виникнення права довірчої власності поза межами лише договору управління майном, а також створення механізму забезпечення виконання зобов'язання з використанням права довірчої власності в якості способу до його реалізації.

Водночас, у розрізі модернізації ЦК України в частині правового регулювання майнових відносин через взаємопроникнення речових та зобов'язальних прав вченими простежується тенденція до оречевлення зобов'язальних прав на прикладі права довірчої власності, довірчого управління майном та інших викладених вище квазіречових прав. Таке явище пояснюється процесом інтеграції України до Європейського Союзу та відповідною імплементацією законодавства останнього до українського правового поля [3, с. 49–50].

Саме така тенденція відображена й у Концепції оновлення (рекодифікації) ЦК України, де авторами пропонується закріпити наведену природу права довірчої власності зі створенням так званого забезпечувального речового права фідуціарного фонду. Останній пропонується сприймати двояко: як цільового майна (визначеного відповідною метою), що передається в довірчу власність управителя (фонд довірчої власності), або управління чужим майном, управитель якого не є власником (фонд управління чужим майном). При цьому серед підстав виникнення права довірчої власності пропонується розглядати поряд з договором управління майном інші договори (оплатні і безоплатні), заповіт, припис закону та рішення суду. За таких обставин маємо збереження підходу, який має забезпечити доволі широкі можливості у врегулюванні відносин за участю правової конструкції права довірчої власності з урахуванням можливих варіантів відповідних суспільних відносин та підстав їх виникнення.

Висновки. З викладеного маємо наступні результати. По-перше, на сьогодні існуючі дослідження природи права довірчої власності вирізняються багатоманітністю підходів до її розуміння й значення як в межах приватного, так і публічного права. По-друге, довірча власність сформувалась в українському цивільному законодавстві на хвилі затребуваності суспільством засобів до стабілізації ринку недобудованого житла. По-третє, на першому етапі даний правовий інститут був відображений в якості різновиду права власності зі спеціальним правовим режимом, який цілком віднаходив застосування в рамках так званих управлінських стосунків, що опосередковано сприймалось в науці цивільного права через конструкцію розщепленої власності, де власник ставав установником управління, а довірчий власник здійснював обмежене речове право з визначеною метою (передання результатів господарювання власникові або вигодонабувачеві).

По-четверте, у наукових дослідженнях довірча власність знаходиться на межі сприйняття в якості виду права власності, речового права на чуже майно та окремого речового права, а також у дихотомічному сприйняті в якості речового права чи оречевленого зобов'язального права. По-п'яте, вказано на суперечливість правової моделі права довірчої власності, що сприймається у площині правової конструкції в правовому полі країн загального права, а також у дещо фіктивному її сприйнятті за законодавством країн континентальної правової системи, яка де факто

ґрунтується на позиції розщеплення за таких умов права власності. Ну, і нарешті, вказано на тенденції, які мають місце у перспективах правового урегулювання права довірчої власності на теренах України: 1) взаємопроникнення та взаємопоглинання сутнісних рис довірчої власності серед інших інститутів приватного права в межах англосаксонської та континентальної правових систем; 2) закріплення одночасно довірчої власності як різновиду речового права, схожого за обсягом повноважень з правом власності, але обмеженого цільовим використанням такого майна, а також різновиду іншого речового права або оречевленого зобов'язального права; 3) розширення кола підстав виникнення права довірчої власності іншими договорами, заповітом, законом та рішенням суду для кожного з її вказаних різновидів.

Безумовно подальші дослідження довірчої власності мають неабияку перспективу з урахуванням наведених суперечностей, проблем та запитів суспільства у використанні цієї правової категорії, а також вимог часу щодо подальшої інтеграції юридичних здобутків світової спільноти.

Література

1. Ільків О. Проблеми регулювання речових прав в цивільному законодавстві України : автореф. дис. … докт. юрид. наук. Львів, 2021. 32 с.

2. Некіт К. Довірча власність як спосіб забезпечення виконання зобов'язань: аналіз вітчизняного та зарубіжного законодавства. *Часопис цивілістики*. 2016. Вип. 21. С. 78–81.

3. Майданик Р., Майданик Н., Попова Н. Переосмислення загальної частини речового права в умовах європеїзації та кодифікації. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 6. С. 39–54.

4. Сліпченко С., Шишка О. Роздуми над сутністю права довірчої власності в Україні. *Траст і трастоподібні конструкції: глобалізація та перспективи. Матвєєвські цивілістичні читання* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 6 листопада 2020 р. / відп. ред. Р. Майданик. Київ : Алерта, 2021. С. 76–79.

5. Кіріяк О. Право довірчої власності: інтеграція зобов'язальних та пропрієтарних елементів. *Слово Національної школи суддів України*. 2020. № 3(32). С. 84–93.

6. Відкриття ринку землі: НПУ просить Мін'юст вирішити питання щодо довірчої власності та вартості витягів із ДРРП. *Юридична газета online* : вебсайт. URL: https://yur-gazeta.com/golovna/vidkrittya-rinku-zemli-npu-prosit-minyust-virishiti-pitannya-shchodo-dovirchoyi-vlasnosti-ta-vartost.html (дата звернення: 25.09.2022).

7. На цивілістичних читаннях судді ВС розповіли про конструкцію «право довірчої власності» та фідуціарні обов'язки. *Верховний Суд* : офіційний вебсайт. URL: https://www.supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1020731/ (дата звернення: 25.09.2022).

8. Адвокати вказали на суттєві ризики після запровадження довірчої власності. *Судово-юридична газета* : вебсайт. URL: https://sud.ua/ru/news/publication/149980-advokati-vkazali-na-suttyevi-riziki-pislya-zaprovadzhennya-dovirchoyi-vlasnosti (дата звернення: 25.09.2022).

9. Шишка Р. Пропрієтарна теорія інтелектуальної власності. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2001. Вип. 16. С. 311–315.

10. Буяджи Г. Довірча власність і трастоподібні конструкції: імплементація міжнародних стандартів у цивільне право України : автореф. дис. … докт. юрид. наук. Київ, 2018. 44 с.

Донцов Д. Ю.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ

УДК 343.8 (477)
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.18

ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ПОВЕДІНКОЮ ЖІНОК, ЩО МАЮТЬ МАЛОЛІТНІХ ДІТЕЙ ТА ЗВІЛЬНЕНИХ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ: ПРОБЛЕМИ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Меркулова В. О.

«Громадянське суспільство», «громадський контроль» як соціально-правові категорії увійшли у законодавчу та правозастосовну практику нашої держави. Процес соціальної конвергенції: зближення правоохоронних органів та соціальних утворень(інститутів), взаємопроникнення та взаємодії в частині напрацювання інструментарію у сфері протидії (запобігання) найнебезпечніших видів кримінальних правопорушень (злочинів) – вже є сталою складовою частиною сучасної не лише кримінально-правової, але й кримінально-виконавчої політики України. Зміна соціальної практики та масової свідомості щодо реального стану та перспектив досягнення цілей покарання, можливостей та шляхів виправлення, ресоціалізації та соціальної адаптації засуджених є закономірним подовженням процесу відмови держави від стану «замкненості», «закритості» правоохоронних органів, тим більш органів та установ кримінально-виконавчої системи.

Маємо визнати, що в умовах сьогодення невід'ємною складовою частиною побудови громадянського суспільства, напрацювання досвіду співпраці із громадськими організаціями є діяльність уповноважених органів пробації, на які покладені доволі багаточисельні та різнорівневі функції і завдання. Зважаючи на те, що функціонування цих органів стосується будь-якої стадії кримінального правосуддя (досудова, наглядова, пенітенціарна пробація); контролю та нагляду за особами, звільненими від реального відбування покарання з випробуванням; виконання покарань, альтернативних ізоляції засудженого від суспільства; підготовки осіб, які відбувають покарання у вигляді обмеження волі та позбавлення волі на певний строк, до звільнення тощо – сфера взаємодії цих органів із соціальними інституціями є доволі широкою, а отже, недостатньо визначеною у правовому розумінні. Проте багатоаспектність функціонування цих органів може (і повинно) зумовлюватися і особливими властивостями різних категорій засуджених. Предметом нашого аналізу є правова регламентація (відповідно, дієвість правозастосування) підготовки до звільнення від подальшого відбування покарання у вигляді позбавлення волі та допомоги в соціальній адаптації вагітним жінкам та жінкам, які звільняються із кримінально-виконавчих установ з малолітньою дитиною.

Ключові слова: *громадський контроль, жінка, дитина, покарання, законодавство, звільнення, контроль, пробація.*

Merkulova V. O. "Civil society", "civil control" – how social and legal categories entered the legislative and law enforcement practice of our state

The process of social convergence: the convergence of law enforcement bodies and social formations (institutions), mutual penetration and interaction in terms of the development of tools in the field of counteraction (prevention) of the most dangerous types of criminal offenses (crimes) is already a permanent component of modern not only criminal law, but also criminal enforcement politicians of Ukraine. The change in social practice and mass consciousness regarding the real state and prospects for achieving the goals of punishment, opportunities and ways of correction, re-socialization and social adaptation of convicts is a natural extension of the process of the state's abandonment of the state of "closedness", "closedness" of law enforcement bodies, especially bodies and institutions criminal executive system.

We have to admit that in today's conditions, an integral component of building a civil society, gaining experience in cooperation with public organizations is the activity of authorized probation bodies, which are entrusted with quite numerous and different levels of functions and tasks. Given that the functioning of these bodies concerns: any stage of criminal justice (pre-trial, supervisory, penitentiary probation); control and supervision of persons released from actually serving a probationary sentence; execution of punishments, alternative to isolation of the convicted person from society; preparation of persons serving sentences in the form of restriction of liberty and deprivation of liberty for a certain period, for release, etc. – the sphere of interaction of these bodies with social institutions is quite broad, and therefore not sufficiently defined in the legal sense. However, the multifaceted nature of the functioning of these bodies can (and should) be conditioned by the special properties and different

© Меркулова В. О., 2022

categories of convicts. The subject of our analysis is the legal regulation (respectively, the effectiveness of law enforcement) of preparation for release from further imprisonment and assistance in social adaptation to pregnant women and women who are released from penal institutions with a minor child.

Key words: *public control, woman, child, punishment, legislation, release, control.*

Актуальність. Загальновизнаним серед кримінологів є те, що жінки, звільнені з місць позбавлення волі (як ті, що повністю відбули призначене судом покарання, так і ті, що звільнені з кримінально-виконавчої установи достроково на підставі ст. 83 КК), є однією із найскладніших та найважчих у плані адаптації та ре соціалізації груп населення. Даний факт зумовлюється досить значним відсотком тих жінок, які за час відбування покарання втратили сім'ю та будь-які зв'язки із соціальним оточенням, професійні навички (якщо їх мали), набули комплекс негативних психічних станів, які відтворюються у фрустрації, відчаї та безнадії. Тож ці жінки відповідно потребують особливої соціальної підтримки, соціально-психологічного та медичного супроводу.

Проте якщо жінка звільняється з новонародженою дитиною або ж в стані вагітності, кількість соціально-побутових проблем у неї значно зростає. І для держави на порядок денний постає не лише проблема виправлення та ресоціалізації самої засудженої, але й, передусім, створення умов для народження дитини, її фізичного та психологічного розвитку, подальшого виховання та благополуччя. З одного боку, ці жінки, як і інші громадяни суспільства, користуються правом мешкання на певній території поряд із своєю сім'єю (без сім'ї), можуть працювати, навчатися, брати участь у діяльності громадських формувань, отримувати соціальну допомогу. З іншого, особливої актуальності набуває механізм державного захисту специфічних прав та інтересів засудженої жінки, яка до того ж є вагітною або має малолітню дитину, створення умов для виконання ними специфічних прав та обов'язків. На перше місце виходять саме обов'язки жінки, пов'язані із доглядом та вихованням дитини, так звані спеціальні обов'язки, визначені судом, як такі, що можуть суттєво вплинути на подальше життя засудженої жінки. І саме невиконання цих спеціальних обов'язків містить у собі загрозу настання несприятливих правових наслідків – подальше реальне відбування покарання.

Постановка проблеми

Тож постає питання, наскільки дієвим та ефективним є чинне кримінально-виконавче законодавство в частині визначення та регламентації соціально-правового інструментарію, яким має скористатися громадянське суспільство у здійсненні контрольно-наглядового та соціально-виховного впливу на доволі специфічну категорію засуджених. Наступність законодавства будь-якої галузі права, крім іншого, має передусім відтворювати стан дотримання такого напрямку реформування нормативно-правових актів, який дозволяє, по-перше, не втрачати ті правові положення, які довели свою ефективність, підтверджені дієвістю правозастосування, а по-друге, поглиблювати за сутністю та сферою регулювання зміст цих положень як у чинному кримінально-виконавчому законодавстві, так і у спеціальних Законах.

З набуттям чинності у 2015 році Закону «Про пробацію» досить значна кількість положень щодо визначеної нами сфери потребує узагальненого аналізу та співставлення на предмет відповідності та дієвості. Актуальність даного аналізу посилюється на тлі внесених змін у чинне кримінальне та кримінально-виконавче законодавство в частині покладання контрольно-наглядових функцій за вагітними жінками та жінками, які мають малолітніх дітей, звільнених від реального (або подальшого) відбування покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі (ст.ст. 79, 83 К), на уповноважені органи з питань пробації. У зв'язку із цим на посилену увагу заслуговують ті правові положення в кримінально-виконавчому законодавстві та Законі «Про пробацію», в яких міститься регламентація окремих аспектів взаємодії уповноважених органів пробації та громадськості в питаннях впливу на розглядувану нами категорію засуджених.

Тож на підставі комплексного узагальненого аналізу відповідних нормативно-правових актів (ВТК 1960 р.; чинного КВК, Закону «Про пробацію») маємо з'ясувати чинний зміст, сутність та особливості громадського контролю (нагляду) за різними категоріями засуджених, підстави для здійснення специфічного соціально-виховного впливу на розглядувану нами категорію засуджених (вагітні та жінки, які мають малолітніх дітей); визначитися із доцільним колом суб'єктів контрольно-наглядового впливу; сформулювати тенденції реформування вітчизняного кримінально-виконавчого законодавства.

Стан дослідження.

Обрана нами тема дослідження є подовженням наукових пошуків щодо шляхів формування дієвих

вого соціально-правового інструментарію допомоги у процесі виправлення та соціальної адаптації засуджених після звільнення із місць позбавлення волі, взагалі, щодо засуджених жінок, зокрема [9; 10]. *Проте у* зв'язку із інтенсивним реформуванням кримінально-виконавчого законодавства, впровадженням нового інституту «пробація» обрана проблематика набула нових характерних ознак. Відтепер вона набуває комплексного характеру і стосуватиметься також питань досягнення дієвості функціонування уповноважених органів пробації, на які покладено виконання цілей покарання. Тож проблеми особливостей реалізації соціальної конвергенції на тлі двосторонніх зв'язків відповідних правоохоронних органів із громадськістю стають невід'ємною складовою наших подальших досліджень [11].

Відповідно, під час підготовки даної статті використовувалися результати досліджень щодо: понять та соціально-правового призначення контролю та нагляду під час соціальної адаптації осіб, які звільнені від відбування покарання (І.О. Степаненко); особливостей громадського ресурсу системи пробації в Україні (В.А. Кирилюк); окремих аспектів поняття громадського впливу на засуджених (О.С. Турчина), специфічності соціально-психологічної допомоги жінкам після виходу з установ виконання покарань (Ю.О. Матвєєва) тощо [12; 7; 13; 8].

Основний зміст

Звернення до змісту попереднього виправно-трудового законодавства (ВТК) зумовлюється тим, що порівняно із чинним законодавством розглядуваній категорії засуджених жінок надавалася певна увага [1; 4].

Позитивним є те, що виокремлювалася спеціальна правова норма, в якій йшлося про правові та соціальні підстави звільнення вагітних жінок та жінок, які мають дітей до трьох років, від подальшого відбування покарання у вигляді обмеження волі та позбавлення волі на певний строк. Проте слід зазначити, що за змістом вона була тотожною окремим положенням відповідної кримінально-правової норми та відсилочною щодо суто кримінально-виконавчих аспектів. Так, відповідно до ч. 2 ст. 109-2 ВТК контроль за поведінкою вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до трьох років, до яких застосовано звільнення від відбування покарання, здійснює кримінально-виконавча інспекція за місцем проживання засудженої відповідно до ст.ст. 114-1 – 114-4 ВТК.

Отже, зрозуміти, хто безпосередньо займається контрольними функціями, який зміст цих функцій, можна лише на підставі системного аналізу сукупності кримінально-виконавчих норм, зокрема тих, що містяться у ст.ст. 109-2, 114-1 – 114-4 ВТК. Комплексний аналіз змісту цих норм надавав підстави визначитися із колом суб'єктів, які мають виконувати контрольні функції, визначитися зі змістом тих завдань, які вони мають вирішувати, критеріями, які мають впливати на судове рішення протягом іспитового терміну та після його завершення. Відповідно до кримінально-виконавчих правових положень найважливіші контрольні функції мала виконувати кримінально-виконавча інспекція за містом проживання засудженої жінки. До здійснення контрольних функцій та проведення індивідуально-профілактичної роботи із засудженими мали залучатися співробітники міліції, громадські формування, інші державні органи. Як на той час, такий підхід нам здавався не зовсім вдалим, якщо враховувати даний перелік суб'єктів соціально-виховного впливу на вагітних жінок та жінок, які звільняються з малолітніми дітьми. Нами досить тривалий час доводилося те, що, враховуючи особливий стан дитини, обтяжений фізичними та психічними вадами її матері, необхідністю чіткого постійного контролю за фізичним та психічним станом дитини, їхнім благополуччям – доцільним є залучення до контрольно-наглядових функцій щодо цієї специфічної категорії засуджених безпосередньо органів опіки та піклування, дитячих медичних закладів за місцем проживання звільненої [9].

Відповідно до закону всі ці суб'єкти разом мають здійснювати проведення індивідуально-профілактичної роботи із засудженими, контролювати дотримання ними громадського порядку та виконання обов'язків, покладених судом. Остання ситуація посилюється вимогою того, що звільнений від відбування покарання з випробуванням зобов'язаний звітувати перед кримінально-виконавчою інспекцією про свою поведінку та виконання покладених на нього судом обов'язків, передбачених ст. 76 КК (ч. 3 ст. 114-2 ВТК). Щодо останньої вимоги існували підстави для певних міркувань. Якщо ці положення розглядати у співвідносності із загальним інститутом звільнення від відбування покарання з випробуванням, вони відповідали змісту та сутності положень матеріальної галузі права та законодавства (зокрема, змісту ст.ст. 75-78 КК). До того ж, обов'язки, передбачені цими статтями КК, суд може покласти і на вагітну жінку, та жінку, яка має дитину віком до семи років, що умовно звільняється від покарання

на підставі ст. 79 КК. Проте під час звільнення від подальшого відбування покарання вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до трьох років, на підстав ст. 83 КК, суд не визначає безпосередньо ніяких додаткових обов'язків. Вимоги щодо поведінки жінки чітко визначені у підставах скасування звільнення та повернення її для подальшого відбування призначеного судом покарання (ч. 5 ст. 83 КК). І ці вимоги переважно полягають у виконанні жінкою своїх материнських зобов'язань (займатися доглядом та вихованням дитини). Саме ці підстави опосередковано сприймаються як межі дозволеної та бажаної поведінки. Тож вже на той час, як на наш погляд, існувала проблема щодо необхідності уточнення (поглиблення) даних кримінально-виконавчих положень на двох рівнях. Перший мав би передбачати у переліку виглядів звільнення не лише звільнення від відбування покарання з випробуваням, але й звільнення від подальшого відбування покарання на підставі ст. 83 КК, а отже, виокремлення вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до трьох років. По-друге, закон мав би вимагати не лише контролювати дотримання звільненими жінками громадського порядку та виконання обов'язків, покладених судом, але й суто материнських функцій, пов'язаних із доглядом, фізичним, психічним розвитком та вихованням дитини (що фактично і було підставою для звільнення). Останні безумовно посилило б значення наявності спеціальних суб'єктів, які б мали це робити. На жаль, зазначені вище проблеми мають сталий характер і не вирішені до сьогодні. До того ж, кримінально-виконавче законодавство набуло і інших, не менш важливих суперечливих правових положень, які заслуговують на увагу.

Кримінально-виконавче законодавство з часів набуття чинності (1 січня 2004 р.) і до сьогодні пройшло певний шлях суттєвого реформування в частині умов та порядку виконання та відбування покарання, зокрема, у вигляді позбавлення волі на певний строк [5; 6]. Чи змінився аналогічним чином стан у вирішенні зазначених нами проблем щодо розглядуваної категорії засуджених жінок? Маємо це відслідкувати на підставі аналізу тих змін, яких зазнало кримінально-виконавче законодавство в останні роки, та співставлення кримінально-виконавчих положень зі змістом Закону «Про пробацію».

Слід зазначити, що кримінально-виконавче законодавство зазнало суттєвих структурних змін. Виокремлюється спеціальний Розділ V «Звільнення від відбування покарання. Допомога особам, які звільнені від відбування покарання, контроль і нагляд за ними», який містить чотири глави (з 23 по 26) та дванадцять статей (з 152 по 166; три з яких втратили чинність).

А отже, містить саме ті положення, які мають піддатися узагальненню та системно-правовому аналізу. Дотримуючись визначеної попередньо системи аналізу, маємо звернути увагу на такі положення та напрямки реформування.

Наступність кримінально-виконавчого законодавства відтворюється у збереженні спеціальної кримінально-виконавчої норми щодо формулювання (аналогічно до кримінального законодавства) підстав для звільнення від відбування покарання вагітних жінок та жінок, які мають дитину до трьох років. Проте є і певні відмінності. Чинний закон має певне уточнення: відносить даний вид звільнення до виду дострокового звільнення від відбування покарання (ч. 10 ст. 154 КВК). Що на наш погляд, не відповідає правовій природі цього виду звільнення, оскільки остаточним звільнення буде лише за умови дотримання жінкою певних материнських та громадянських обов'язків, у разі невиконання яких звільнення буде анульоване. Тож це певний вид умовного звільнення від подальшого відбування покарання та встановлення певного іспитового строку (випробування) для звільненої жінки, який може становити понад три роки.

Проте зміни торкнулися не лише цієї обставини. Якщо на час набуття чинності КВК у 2004 р. у даному положенні йшлося про можливість такого звільнення, то із внесенням у дану норму змін у 2014 р. вже йдеться про те, що ця категорія засуджених «звільняється судом від відбування покарання». Отже, відтепер інститут носить імперативний, обов'язковий характер (за наявності підстав та умов такого звільнення). Проте це не відповідає чинному кримінальному законодавстві, де у ст. 83 КК відповідне формулювання все ще носить дискреційний характер – «суд може звільнити від відбування покарання», а отже, рішення залежить від суддівського розсуду. І ця суперечливість має бути усунена.

Щодо кола суб'єктів та змісту контрольно-наглядових функцій та надання допомоги щодо звільнених від відбування покарання вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей. На жаль, ні у попередньому варіанті закону, ні в чинному змісті КВК (ст. 156 КВК) не виокремлюються розглядувана категорія засуджених жінок, серед тих, хто особливо потребує допомоги у трудовому та побутовому влаштуванні. Йдеться лише про

осіб з інвалідністю, пенсіонерів, неповнолітніх. Проте зазначене вище є підтвердженням тому, що жінки, які звільняються із малолітніми дітьми, є теж доволі вразливою категорію населення, а отже, самотужки чи навряд можуть справитися із соціально-економічними та побутовими проблемами сьогодення. Особливо у випадках намагання звільненої самостійно облаштувати своє життя з дитиною, без підтримки рідних та близьких.

Слід зазначити, що у 2016 році дана норма була доповнена новою частиною, в якій йдеться про застосування заходів соціального патронажу щодо осіб, звільнених від покарання у вигляді обмеження волі та позбавлення волі на певний строк (ч. 4 ст. 156 КВК). Але ж в такій редакції це положення поширюється на будь-яку особу, яка є звільненою.

Уявлення про те, яка за змістом має бути контрольно-наглядова функція щодо розглядуваної категорії засуджених жінок і на кого вона покладається, надає зміст ст. 163 КВК, який (порівняно із попереднім варіантом) набув у 2016 р. суттєвих змін. До речі, ця норма, як і всі інші Глави 26 «Здійснення контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання» (ст.ст. 163-166 КВК), стосується лише безпосередньо звільнених від відбування покарання з випробуванням. Тож у чинному кримінально-виконавчому законодавстві взагалі не виокремлюються статті, які б регулювали порядок здійснення контролю за поведінкою жінок, до яких застосували ст. 79 та 83 КК. Якщо щодо засуджених жінок, які є вагітними або мають дітей віком до семи років, звільнених від відбування покарання з випробуванням на підстав ст. 79 КК, більш-менш можливим є застосування кримінально-виконавчих положень, які стосуються загального інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст.ст. 75-78 КК), то суттєвим недоліком чинного законодавства є факт повної відсутності згадки про особливість підготовки звільнення та контролю за поведінкою засуджених жінок, які були звільнені від подальшого відбування покарання у вигляді обмеження та позбавлення волі на підставі ст. 83 КК.

Ця проблема набуває нового звучання на тлі співставлення чинних кримінально-виконавчих положень зі змістом Закону «Про пробацію», яким саме керуються у своїй діяльності уповноважені органи пробації за місцем проживання звільненої особи [2; 3]. На нашу думку, особливе значення має той факт, що в законі неодноразово виокремлюється саме категорія вагітних жінок та жінок, які мають дитину віком до трьох років, коли йдеться: про здійснення головного завдання пробації – нагляду за певними категоріями засуджених (ст. 6); про підстави для застосування пробації та аналіз соціально-психологічної характеристики особи засудженого (ст. 7); під час уточнення змісту та сутності наглядової пробації як виду здійснення наглядових та соціально-виховних заходів (диференційований підхід, консультативна, психологічна допомога, сприяння працевлаштуванню, залучення до навчання, участь у виховних заходах та соціально корисній діяльності, індивідуально-профілактична робота) щодо звільнених (ст.ст. 10, 13); насамкінець – під час виокремлення суб'єктів пробації (ст. 14).

Подовжуючи аналіз змін, внесених у ст. 163 КВК, маємо підкреслити те, що змінено і перелік суб'єктів, які мають здійснювати контрольно-наглядові функції. У попередній редакції у переліку йшлося про кримінально-виконавчу інспекцію, органи внутрішніх справ, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, об'єднання громадян, релігійні та благодійні організації. Сьогодні їх перелік такий: уповноважений орган з питань пробації за місцем поживання, працівники органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадські об'єднання, релігійні та благодійні організації. Тож звертає на себе увагу той факт, що єдиним представником правоохоронних органів у виконанні контрольно-наглядової та соціально-виховної роботи є лише уповноважений орган з питань пробації за місцем поживання.

Проте, знову ж таки, цей перелік не зорієнтований на специфічні види соціальної (побутової) допомоги, якої потребують звільнені жінки, що мають дітей, не містить спеціальних суб'єктів. Як на наш погляд, в даній спеціальній кримінально-виконавчій нормі має бути виокремлено коло суб'єктів, які мають контролювати та відповідати за наявність можливостей у жінки виконувати материнські зобов'язання. Однією з тенденцій подальшого реформування у сфері реалізації розглядуваних інститутів, виходячи із інтересів дитини, має стати збільшення кола спеціальних суб'єктів контрольних функцій. В чинних соціально-економічних умовах держави (за умови перевантаженості співробітників уповноважених органів пробації) набуває актуальності законодавче визначення безпосередньо державних органів (органів місцевого самоврядування), які б здійснювали контроль за станом дитини, наявністю можливості для її фізичного, розумового, духовного розвитку. В інтересах дитини необхідна

організація більш чіткого контролю та допомоги органів опіки та піклування, що надасть можливість своєчасно виявити грубі порушення з боку матері по відношенню до дитини, наявність проблем матеріально-побутового характеру, а отже, своєчасно відреагувати на це. Проте не повинно переважати каральне спрямування контрольних функцій даних органів. Вони мають не лише контролювати, але й допомагати засудженим жінкам у виконанні своїх обов'язків як матері. Питаннями фізичного та психічного здоров'я дитини мають опікуватися відповідні медичні установи та заклади.

Підсумовуючи зазначене, слід підкреслити таке. Історичний та системно-правовий аналіз відповідних правових положень, з урахуванням характеру змін, яких вони зазнали за досить тривалий термін існування, дозволили більш повно розкрити соціально-правову сутність контрольних функцій, які мають розмежовуватися між різними суб'єктами його здійснення. Такий підхід зумовлюється доцільністю визначення того, наскільки істотними є зрушення у виконавчій сфері кримінального правосуддя щодо розглядуваної категорії засуджених жінок, що збережено, а що зазнало суттєвих змін, та які проблемні питання залишаються не вирішеними до сьогодні.

Співставлення змісту окремих положень доводить доцільність подальшого удосконалення кримінально-виконавчого законодавства в частині створення умов для соціальної адаптації доволі вразливої в соціально-економічному відношенні громадян України – звільнених із кримінально-виконавчих установ вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей. Актуальність посилюється інтенсивністю впровадження інституту пробації в Україні, напрацюванням нового якісного досвіду у функціонуванні уповноважених органів пробації, що є невід'ємною складовою частиною побудови в Україні громадянського суспільства та наповнення питань реабілітації, соціальної адаптації, постпенітенціарної корекції звільнених від відбування покарання соціальним змістом та сутністю.

Співставлення окремих положень доводить доцільність подальшого удосконалення кримінально-виконавчого законодавства в частині створення умов для соціальної адаптації та ресоціалізації доволі уразливої в соціально-економічному відношенні категорії громадян України. Якщо дотримуватися тієї тези, що соціально-правовий інструментарій в частині контрольно-наглядового та соціально-виховного впливу на дану специфічну категорію засуджених жінок має відтворювати як особливості суто правового, так і соціального характеру, то маємо визнати доцільність першочергового вирішення на законодавчому рівні таких питань. Зокрема, на тлі вищезазначених проблем (суперечностей) чинного кримінально-виконавчого законодавства подальшого удосконалення потребують конкретні положення в частині:

1) виокремлення в переліку виглядів звільнення від відбування покарання – умовного дострокового звільнення від подальшого відбування призначеного судом покарання вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до трьох років, на підставі ст. 83 КК;

2) уточнення дискреційного (факультативного) характеру цього виду звільнення як такого, що залежить від наявності значної кількості чинників економічного, соціально-правового, побутового характеру, які мають бути оцінені судом з точки зору захисту інтересів дитини;

3) передбачення обов'язковості звітування звільненої щодо стану виконання своїх материнських специфічних зобов'язань, перелік яких міститься у ч. 5 ст. 83 КК;

4) формування в кримінально-виконавчий установі спеціальної процедури підготовки даної категорії засуджених до звільнення, що має бути взаємопов'язано із безпосереднім визначенням розглядуваної категорії засуджених як такої групи населення, що вимагає особливої допомоги у вирішенні питань трудового та побутового влаштування;

5) необхідності передбачити збільшення кола суб'єктів, які мають здійснювати контрольно-наглядові функції щодо специфічної категорії звільнених, у створенні належних умов для розвитку та виховання дитини (зокрема, за рахунок органів опіки, піклування, медичних установ тощо).

Література

1. Виправно-трудовий кодекс України. Станом на 1 вересня 2002 р. Київ : Атака, 2002. 64 с. С. 54, 57–58.

2. Закон України «Про пробацію». *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 13. Ст. 93.

3. Закон України «Про пробацію» (із змінами, внесеними 21.12.2016 р.). *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 3-4. Ст. 26.

4. Исправительно-трудовой кодекс Украины (с изменениями и дополнениями по состоянию на 20 января 2002 года). Харьков : ООО «Одиссей», 2002. 224 с. С. 90–92.

5. Кримінально-виконавчий кодекс України. Офіційне видання. Київ : Атіка, 2003. 96 с. С. 83–91.

6. Кримінально-виконавчий кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 1 грудня 2021 р. Київ : ПАЛИВОДА А.В., 2021. 140 с. С. 121–130.

7. Кирилюк В.А. Громадський ресурс системи пробації в Україні. *Кримінально-виконавча політика України та Європейського союзу: розвиток та інтеграція*: Збірник матеріалів міжн. наук.-практ. конференції (Київ, 27 листопада 2015 року). Київ : Ін-т крим.-викон. служби, 2015. С. 404–407.

8. Матвєєва Ю.О. Соціально-психологічна допомога жінкам після виходу з установ виконання покарань. *Сучасна наука – пенітенціарній практиці*: зб. матеріалів II Міжн. практ. конф. (Київ, 4 грудня, 2014 р.). Київ : Ін-т крим.-викон. служби, 2014. С. 191–194.

9. Меркулова В.О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності: Монографія. Вид. 2-е. Одеса : НДРВВ ОЮІ НУВС, 2003. 281 с. С. 256.

10. Меркулова В.О., Гритенко О.А., Резніченко Г.С. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей : монографія. Одеса : ОДУВС, 2015. 286 с. С. 236–262.

11. Меркулова В.О. Міждисциплінарний інститут «пробації»: сутність та проблеми реалізації соціальної конвергенції відповідних правоохоронних органів із громадськістю. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 3. 2022.

12. Степаненко І.О. Поняття і соціально-правове призначення контролю та нагляду під час соціальної адаптації осіб, які звільнені від відбування покарання. *Сучасна наука – пенітенціарній практиці*: зб. матеріалів II Міжн. практ. конф. (Київ, 4 грудня, 2014 р.). Київ : Ін-т крим.-викон. служби, 2014. С. 303–306.

13. Турчина О.С. Окремі аспекти поняття громадського впливу на засуджених. *Кримінально-виконавча політика України та Європейського союзу: розвиток та інтеграція*: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ.конф. (Київ, 27 листопада 2015 р.). Київ : Ін-т крим.-викон.служби, 2015. С. 228–230.

Меркулова В. О.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та кримінології
Одеського державного університету внутрішніх справ

УДК 342.95:656.6
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.19

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОРУШЕНЬ ПРАВИЛ КОРИСТУВАННЯ МАЛИМИ, СПОРТИВНИМИ СУДНАМИ Й ВОДНИМИ МОТОЦИКЛАМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ДОКУМЕНТУВАННЯ

Афонін Д. С.

Метою статті є надання адміністративно-правової характеристики порушень правил користування малими, спортивними суднами й водними мотоциклами та встановлення особливостей документування адміністративних правопорушень стосовно правил користування малими, спортивними суднами та водними мотоциклами.

Проведено аналіз чинних нормативно-правових актів, що регламентують такі питання: державне регулювання у сфері внутрішнього водного транспорту; загальні засади функціонування та розвитку внутрішнього водного транспорту; правила плавання й користування малими, спортивними суднами, водними мотоциклами та проведенням розваг на воді; порядок реєстрації малих і спортивних суден та водних мотоциклів; безпеку судноплавства на внутрішніх водних шляхах; відповідальність судновласників за порушення законодавства про внутрішній водний транспорт і вирішення спорів; положення про порядок видачі посвідчення судноводія малого/маломірного судна тощо.

Проаналізовано зміст деяких понять, які використовуються в нормативно-правових актах, що регламентують державну політику у сфері внутрішнього водного транспорту, а саме: «внутрішній водний транспорт», «внутрішній водний шлях», «спортивне судно», «мале судно», «водний мотоцикл» тощо. Виявлено розбіжності у змісті понять, які можуть призвести до помилки у кваліфікації адміністративних порушень правил користування малими, спортивними суднами та водними мотоциклами.

Встановлено, що відповідно до чинного законодавства до компетенції Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських рад у галузі регулювання водних відносин на їх території належить встановлення у визначеному законом порядку місцевих правил плавання для малих, спортивних суден і водних мотоциклів та використання засобів для розваг на воді. Проаналізовано деякі положення місцевих правил плавання для малих, спортивних суден і водних мотоциклів та використання засобів для розваг на воді за встановленою типовою формою.

Констатовано, що на сьогодні, на жаль, немає нормативно закріпленого порядку документування органами Національної поліції України адміністративних правопорушень стосовно правил користування малими, спортивними суднами та водними мотоциклами. Запропоновано модифікований порядок документування органами Національної поліції України адміністративних правопорушень щодо правил користування малими, спортивними суднами та водними мотоциклами.

Ключові слова: *адміністративне правопорушення, водний транспорт, Управління авіації та поліції на воді, Національна поліція України, типові правила плавання, мале судно, спортивне судно, водний мотоцикл.*

Afonin D. S. Administrative and legal characteristics of violations of the rules for the use of small, sports boats and jet ski and peculiarities of their documentation

The purpose of the article is to provide an administrative and legal description of violations of the rules for the use of small sports boats and jet skis and to establish the features of documenting administrative offenses related to the rules for the use of small sports boats and jet skis.

An analysis of current legal acts regulating the following issues was carried out: state regulation in the field of inland water transport; general principles of functioning and development of inland water transport; rules for swimming and using small, sports boats, jet skis and entertainment on the water; procedure for registration of small and sports vessels and jet skis; safety of navigation on inland waterways; liability of shipowners for violations of legislation on inland water transport and dispute resolution; regulations on the procedure for issuing a pilot's license for a small/undersized vessel, etc.

The content of some concepts used in legal acts regulating state policy in the field of inland water transport is analyzed, namely: "inland water transport", "inland waterway", "sports vessel", "small vessel", "jet ski"

© Афонін Д. С., 2022

etc. Disagreements in the content of the concepts were revealed, which may lead to an error in the qualification of administrative violations of the rules for the use of small, sports boats and jet skis.

It has been established that in accordance with the current legislation, the competence of the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea, regional, Kyiv and Sevastopol city councils in the field of regulating water relations on their territory is to establish, in accordance with the procedure established by law, local rules for swimming for small, sports boats and jet skis and the use of means for fun on the water. Some provisions of the local rules for swimming for small, sports boats and jet skis and the use of means of entertainment on the water according to the established typical form have been analyzed.

It was established that today, unfortunately, there is no legally established procedure for documenting by the National Police of Ukraine administrative offenses regarding the rules for using small, sports boats and jet skis. A modified procedure for documenting by the National Police of Ukraine administrative offenses regarding the rules for the use of small, sports boats and jet skis has been proposed.

Key words: *administrative offence, water transport, Directorate of Aviation and Water Police, National Police of Ukraine, typical sailing rules, small boat, sports boat, jet ski.*

Постановка проблеми та її актуальність. В умовах постійного розвитку транспортної інфраструктури України питання безпеки на внутрішніх водних шляхах та у внутрішніх морських водах є одним із важливих у Доктрині національної безпеки України. Особливо значущим це стало в результаті повномасштабної військової агресії Російської Федерації, розпочатої 24 лютого 2022 р.

У зв'язку з тим, що донедавна нормативно-правова база з питань внутрішніх водних шляхів мала фрагментарний характер, не була спрямована на вирішення завдань функціонування й розвитку галузі внутрішнього водного транспорту [12], 3 грудня 2020 р. був прийнятий Закон України «Про внутрішній водний транспорт» [4], який визначив правові, економічні та організаційні засади функціонування внутрішнього водного транспорту. Зокрема, цим законом було внесено низку змін у правове регулювання питань правоохоронного характеру на внутрішньому водному транспорті. Так, відповідно до п. 6 ст. 5 Закону України «Про внутрішній водний транспорт» на Національну поліцію України були покладені повноваження щодо контролю виконання місцевих правил плавання для малих, спортивних суден і водних мотоциклів та використання засобів для розваг на воді; повноваження щодо проведення перевірки суднових документів, міжнародних посвідчень на право управління прогулянковим судном і посвідчень судноводія малого судна або водного мотоцикла, а також документів, що надають право управління прогулянковим судном, малим судном, водним мотоциклом, виданих до внесення змін у законодавство; повноваження зупиняти такі судна для здійснення відповідної перевірки [4]. Варто зазначити, що раніше питання державного регулювання у сфері внутрішнього водного транспорту були покладені на державних інспекторів органів морського й річкового транспорту [10].

Крім цього, суттєвою причиною наділення поліції такими повноваженнями стало створення нового самостійного структурного підрозділу апарату Національної поліції України – Управління авіації та поліції на воді – відповідно до наказу Національної поліції України від 8 жовтня 2020 р. № 795 [8].

Незважаючи на істотні позитивні зміни в законодавстві, що забезпечує державне регулювання у сфері внутрішнього водного транспорту, низка питань потребує подальшого правового врегулювання. Так, дотепер не набуло правового забезпечення питання документування адміністративних правопорушень щодо правил користування малими, спортивними суднами та водними мотоциклами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання методологічних та правових засад нагляду й контролю за безпекою судноплавства висвітлювали вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема: І.В. Арістова, О.В. Баклан, Ю.Ю. Басов, Ю.П. Битяк, С.Т. Гончарук, С.М. Гусаров, С.Ф. Денисюк, В.В. Єгупенко, В.О. Заросило, В.К. Колпаков, В.В. Новиков, О.І. Остапенко, А.П. Подоляка, В.Й. Развадовський, П.В. Синицький, Я.М. Толочко, Х.П. Ярмакі, О.Н. Ярмиш та інші.

Крім цього, питання правового регулювання правил експлуатації маломірних суден, розкриття їх сутності та особливостей на дисертаційному рівні розглядалися в роботі А.П. Калініченко [14]. Що стосується особливостей оформлення адміністративних правопорушень щодо правил користування малими, спортивними суднами та водними мотоциклами, специфіки проведення проваджень за цими правопорушеннями, а також притягнення органами Національної поліції України до адміністративної відповідальності осіб, які порушили правила користування малими, спортивними суд-

нами й водними мотоциклами, то цим питанням на науковому або практичному рівні, з огляду на короткостроковість функціонування Управління авіації та поліції на воді Національної поліції України, увага не приділялася.

Метою статті є дослідження правового регулювання питання документування працівниками Національної поліції України адміністративних правопорушень, скоєних на внутрішньому водному транспорті, а саме безпосередньо пов'язаних із порушенням правил користування та плавання для малих, спортивних суден і водних мотоциклів та використання засобів для розваг на воді, а також надання рекомендацій щодо документування таких адміністративних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Результатом набуття нових повноважень Національною поліцією України після прийняття Закону України «Про внутрішній водний транспорт» від 3 грудня 2020 р. [4] стало створення Управління авіації та поліції на воді для вирішення завдань щодо контролю виконання місцевих правил плавання для малих, спортивних суден і водних мотоциклів, проведення перевірки суднових документів тощо. Також це зумовило внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення [1] (далі – КУпАП), а саме викладення ст. 117 (яка у старій редакції мала назву «Порушення правил користування річковими і маломірними суднами») у новій редакції (відповідно до Закону України «Про внутрішній водний транспорт» [4]): «Порушення правил користування малими, спортивними суднами та водними мотоциклами». Унаслідок аналізу змісту ст. 117 КУпАП [1] у новій редакції встановлено, що диспозиція статті бланкетна, тобто з метою кваліфікації правопорушення відсилає до правил користування малими, спортивними суднами та водними мотоциклами.

Однак перш ніж перейти до аналізу цих правил, необхідно дослідити понятійний апарат, який використовується як у Законі України «Про внутрішній водний транспорт» [4], так і у ст. 117 КУпАП [1]. Так, основна новела полягає в заміні старого поняття «річковий транспорт» поняттям «внутрішній водний транспорт». При цьому такі категорії, як «мале судно», «спортивне судно» та «водний мотоцикл», у Законі України «Про внутрішній водний транспорт» набули певних змістовних змін, незважаючи на те, що донині є низка нормативно-правових актів, у яких зміст цих понять частково відрізняється. Так, відповідно до Закону України «Про внутрішній водний транспорт» [4] ***мале судно*** – це *будь-яке не пасажирське судно довжиною до 20 метрів*. У Положенні про порядок видачі посвідчення судноводія малого/маломірного судна, затвердженому наказом Міністерства інфраструктури України від 7 травня 2013 р. № 283 [9], ***мале/маломірне судно*** визначене як *моторне судно* з корпусом *довжиною до 24 метрів* та *вітрильне судно* з корпусом довжиною від 2,5 *до 24 метрів, які можуть перевозити до 12 пасажирів*. А вже згідно з Правилами безпечної експлуатації баз для стоянки маломірних (малих) суден, затвердженими наказом Міністерства транспорту України від 16 липня 2004 р. № 642 [11], ***маломірне (мале) судно*** – це судно, найбільша довжина корпусу якого становить *20 метрів і яке може перевозити до 12 пасажирів*.

Такі розбіжності у змісті понять потягнуть за собою помилки у кваліфікації адміністративних порушень правил користування малими, спортивними суднами й водними мотоциклами та, як наслідок, призведуть до притягнення до адміністративної відповідальності невинних осіб.

Далі варто дослідити правову регламентацію безпосередньо самих правил користування малими, спортивними суднами та водними мотоциклами. Відповідно до п. 5 ст. 8, п. 10 ст. 8^1 Водного кодексу України [2] до компетенції Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських рад у галузі регулювання водних відносин на їх території належить встановлення у визначеному законом порядку місцевих правил плавання для малих, спортивних суден і водних мотоциклів та використання засобів для розваг на воді. Крім цього, наказом Міністерства інфраструктури України від 7 липня 2022 р. № 493 [7] затверджується Типова форма місцевих правил плавання для малих, спортивних суден і водних мотоциклів та використання засобів для розваг на воді, на підставі якої зазначені вище ради формують і затверджують свої правила з огляду на територіальні особливості, кількість та різновид внутрішніх морських вод і внутрішніх водних шляхів, віднесених до категорії судноплавних.

Унаслідок аналізу Типової форми місцевих правил плавання для малих, спортивних суден і водних мотоциклів та використання засобів для розваг на воді встановлено, що вони поширюються на таких суб'єктів:

– власників і судновласників малих та спортивних суден, водних мотоциклів або осіб, які використовують їх на інших підставах;

– судноводіїв малих і спортивних суден, водних мотоциклів, членів екіпажів, а також інших осіб, що перебувають на них;

– власників і персонал баз для стоянки малих суден;

– власників і персонал баз для стоянки спортивних суден [7].

При цьому правилами передбачається, що судноводії малих суден Національної поліції України можуть відхилятися від виконання вимог правил під час виконання завдань службової діяльності, якщо це не створює ризики для життя та здоров'я людини [7].

Правила передбачають такі види користування малими, спортивними суднами й водними мотоциклами: під час стоянки, виходу у плавання та безпосередньо самого плавання; під час проведення розваг на воді та проведення спортивних заходів. Крім цього, правилами встановлюються вимоги до прав та обов'язків судноводіїв і судновласників та осіб, які перебувають на борту судна. Окремий розділ правил присвячений охороні навколишнього природного середовища, а саме правилам, які поширюються на всі напрями користування та мають зобов'язальний характер [7].

Розглянемо більш детально деякі з вищевказаних напрямів користування малими, спортивними суднами й водними мотоциклами. Так, стоянка малих, спортивних суден і водних мотоциклів дозволяється на відкритих базах, які призначені для експлуатації відповідного водного транспорту. Тобто окремо існують бази для малих суден, спортивних суден та водних мотоциклів. Порядок експлуатації відповідних баз затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері внутрішнього водного транспорту. Увесь перелічений водний транспорт підлягає реєстрації в Судновій книзі України, а також технічному нагляду. Навігаційний період для плавання малих і спортивних суден та водних мотоциклів є цілорічним. Однак плавання малих і спортивних суден та водних мотоциклів забороняється на період виникнення загрозливих для судноплавства погодних умов (певна температура повітря, льодова обстановка) відповідно до технічних характеристик таких суден.

На борту будь-якого малого або спортивного моторного судна під час його руху повинні бути в наявності рятувальні жилети або інші індивідуальні рятувальні засоби в кількості, що не є меншою, ніж кількість людей на борту судна. Діти до 12-річного віку, які перебувають на борту малого або спортивного судна, під час руху такого судна повинні бути одягнені в рятувальні жилети або інші індивідуальні рятувальні засоби, крім випадків їх перебування в закритих приміщеннях таких малих суден, та перебувати під постійним наглядом дорослих. За температури води, що нижча ніж +5°С (в осінньо-зимовий період), застосування людьми на борту судна рятувальних жилетів або інших індивідуальних рятувальних засобів є обов'язковим. Усі особи, які перебувають на водному мотоциклі під час його руху, повинні бути одягнені в рятувальні жилети або інші індивідуальні рятувальні засоби. Рятувальні засоби, що використовуються, повинні бути перевірені перед використанням (технічно справні, цілі, без пошкоджень). Забороняється проведення підводних спусків із малого судна на ходу [7].

Вихід у плавання малих і спортивних суден здійснюється в будь-яких місцях на узбережжі. Перед виходом у плавання судноводій повинен переконатися у справності малого, спортивного судна або водного мотоцикла, а також у наявності обладнання відповідно до вимог класифікаційного товариства, а на суднах, які не підлягають нагляду класифікаційного товариства, – відповідно до інструкцій виробника.

Під час вибору місць для обслуговування пасажирів судноводій повинен переконатися в безпечності таких місць для посадки й висадки пасажирів. Посадка або висадка пасажирів у місцях, що становлять для них небезпеку, забороняється. Судноводій малого, спортивного судна та водного мотоцикла, що обганяє, або розходиться, або проходить поблизу веслового чи вітрильного судна, моторного судна малого розміру, має звернути особливу увагу на незручності або небезпеку для людей на таких суднах, яку несуть підняті його судном чи мотоциклом хвилі, та знизити швидкість для уникнення незручностей або запобігання небезпеці.

Здійснення розваг на воді з використанням водних мотоциклів дозволяється тільки у світлий час доби за видимості не менше ніж 1 000 м, швидкості вітру до 10 м/с та висоти хвилі не більше ніж 50 см [7].

Забезпечення безпеки плавання малих суден, водних мотоциклів покладається на судновласника та судноводія таких суден, зокрема й тих, які отримують на прокатних пунктах для платного використання. Члени екіпажу малого судна та інші особи, які перебувають на борту, зобов'язані виконувати розпорядження судноводія, що надаються ним із метою забезпечення безпеки плавання судна.

Судноводієві дозволяється вихід у плавання за таких умов: сприятливих погодних умов; технічної справності судна; наявності устаткування та спорядження, що перелічені в документах класифікаційного товариства; наявності чинних суднових документів та відповідного документа на право управління; наявності на борту індивідуальних рятувальних засобів у кількості, що відповідає кількості людей на борту; відповідності кількості людей на борту судна, що не перевищує визначену судновими документами [7].

У процесі аналізу нормативно-правових актів, що забезпечують державне регулювання у сфері внутрішнього водного транспорту, правил користування малими, спортивними суднами й водними мотоциклами, фіксації адміністративних порушень цих правил, проведення адміністративних проваджень та притягнення працівниками поліції винних осіб до відповідальності за цим видом правопорушень встановлено, що окремого правового регулювання документування працівниками Національної поліції України адміністративних правопорушень щодо правил користування малими, спортивними суднами та водними мотоциклами немає. Однак на сьогодні, незважаючи на вказані вище зміни в законодавстві, залишається чинним Порядок оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення на морському та річковому транспорті, затверджений наказом Міністерства інфраструктури України від 18 квітня 2013 р. № 235 [10], у частині розгляду справ про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 117 КУпАП [1], органами морського та річкового транспорту. У зв'язку із цим пропонуємо зробити модифікацію зазначеного акта в частині оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення, регламентовані ст. 117 КУпАП [1], саме Національною поліцією України.

Так, за вчинення адміністративного правопорушення стосовно правил користування малими, спортивними суднами й водними мотоциклами органи Національної поліції України можуть застосовувати такі адміністративні стягнення, як попередження або штраф. До неповнолітніх осіб віком від 16 до 18 років, які вчинили адміністративне правопорушення, застосовуються заходи впливу, передбачені ст. 24^1 КУпАП [1]. У разі вчинення неповнолітніми особами віком від 14 до 16 років правопорушення на морському та річковому транспорті, відповідальність за яке передбачена КУпАП, заходи впливу застосовуються в порядку, передбаченому ч. 3 ст. 184 КУпАП [1]. Іноземці та особи без громадянства, які перебувають на території України, підпадають під адміністративну відповідальність у порядку, передбаченому ст. 16 КУпАП. Адміністративній відповідальності не підлягає особа, яка діяла у стані крайньої необхідності, необхідної оборони або яка була у стані неосудності. Накладення адміністративних стягнень у разі вчинення декількох адміністративних правопорушень здійснюється в порядку, визначеному ст. 36 КУпАП [1]. Адміністративне стягнення накладається у строки, передбачені ст. 38 КУпАП [1].

У разі виявлення адміністративного правопорушення щодо правил користування малими, спортивними суднами та водними мотоциклами, відповідальність за яке передбачена у ст. 117 КУпАП [1], органами Національної поліції України складається протокол про адміністративне правопорушення. Протоколи про адміністративні правопорушення мають право складати уповноважені особи органів Національної поліції України, а саме Управління авіації та поліції на воді. Протокол про адміністративне правопорушення складається у двох екземплярах, один із яких під підпис вручається особі, яка притягується до адміністративної відповідальності (ст. 254 КУпАП) [10].

При цьому варто зауважити, що нами була встановлена відсутність у п. 1 ст. 255 КУпАП [1] регламентації щодо можливості складання протоколу про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 117 КУпАП [1], саме органами Національної поліції України. Крім цього, посилання у ст. 258 КУпАП [1] щодо нескладання протоколу за цим правопорушенням також немає. Тому вважаємо, що з огляду на специфіку адміністративних правопорушень стосовно правил користування малими, спортивними суднами та водними мотоциклами необхідно розглядати їх за звичайним провадженням, що має бути передбачено у ст. 255 КУпАП [1], а саме визначити обов'язковість складання протоколу.

Оформлені протоколи та інші матеріали справ надсилаються уповноваженій особі, яка правомочна розглядати справи про адміністративні правопорушення, протягом 3 календарних днів із дня його складання. Після оформлення й підписання протоколу формується справа про вчинення адміністративного правопорушення. За кожним випадком складання протоколу заводиться окрема справа про адміністративне правопорушення, до якої долучаються матеріали, що підтверджують факт учинення адміністративного правопорушення. Справи про адміністративні правопорушення на морському й річковому транспорті роз-

глядаються у 15-денний строк із дня одержання уповноваженою особою, правомочною розглядати справу, протоколу про адміністративне правопорушення та інших матеріалів справи (ст. 277 КУпАП) [10]. Справи про адміністративні правопорушення розглядаються за місцем їх вчинення (ст. 276 КУпАП) [1]. Загальний порядок оскарження постанови у справі про адміністративне правопорушення або внесення на неї подання прокурора визначений у ст. ст. 287–296 КУпАП [1]. Постанова про накладення адміністративного стягнення підлягає виконанню з моменту її винесення, якщо інше не встановлено КУпАП та іншими законами України. У разі оскарження постанови про накладення адміністративного стягнення або внесення на неї подання прокурора постанова підлягає виконанню після залишення скарги чи подання без задоволення, за винятком постанов про застосування заходу стягнення у вигляді попередження, а також у випадках накладення штрафу, що стягується на місці вчинення адміністративного правопорушення [10].

Висновки. Унаслідок проведеного дослідження було виявлено недосконалість чинного законодавства, яке регламентує державне регулювання у сфері внутрішнього водного транспорту. Встановлено невідповідність у змісті ідентичних понять у різних нормативно-правових актах у сфері внутрішнього водного транспорту, незважаючи на те, що 3 грудня 2020 р. був прийнятий Закон України «Про внутрішній водний транспорт», який мав усунути фрагментарний характер нормативно-правової бази з питань внутрішніх водних шляхів.

Встановлено, що розглянуті положення Типової форми місцевих правил плавання для малих, спортивних суден і водних мотоциклів та використання засобів для розваг на воді, затвердженої наказом Міністерства інфраструктури України від 7 липня 2022 р. № 493, мають специфічний розгалужений характер та потребують від представника органу Національної поліції України відповідної професійної підготовки в частині встановлення факту правопорушення за цими правилами. Ситуація ускладнюється особливостями вчинених порушень залежно від адміністративної одиниці, а саме з огляду на територіальні особливості, кількість і різновид внутрішніх морських вод та внутрішніх водних шляхів, віднесених до категорії судноплавних.

Унаслідок аналізу нормативно-правових актів, що забезпечують державне регулювання у сфері внутрішнього водного транспорту, встановлено, що окремого правового регулювання особливостей документування органами Національної поліції України адміністративних правопорушень щодо правил користування малими, спортивними суднами та водними мотоциклами немає. У зв'язку із цим запропоновано здійснити модифікацію деяких положень Порядку оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення на морському та річковому транспорті, затвердженого наказом Міністерства інфраструктури України від 18 квітня 2013 р. № 235, у частині оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення, регламентовані ст. 117 КУпАП, саме органами Національної поліції України. Така модифікація потребує подальшого розроблення з деталізацією особливостей документування цього виду адміністративного правопорушення.

Література

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон Української РСР від 7 грудня 1984 р. № 8073-X / Верховна Рада Української РСР. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/sp:max50:nav7:font2#Text (дата звернення: 20.09.2022).

2. Водний кодекс України : Закон України від 6 червня 1995 р. № 213/95-ВР / *Верховна Рада України*. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 24. Ст. 189. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-вр#Text (дата звернення: 20.09.2022).

3. Про Національну поліцію України : Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text (дата звернення: 20.09.2022).

4. Про внутрішній водний транспорт : Закон України від 3 грудня 2021 р. № 1054-IX / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1054-20/sp:max50:nav7:font2#Text (дата звернення: 20.09.2022).

5. Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення у зв'язку з набранням чинності Законом України «Про внутрішній водний транспорт» : Постанова Верховної Ради України від 28 липня 2022 р. № 2474-IX / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2474-20/sp:max50:nav7:font2#Text (дата звернення: 20.09.2022).

6. Про затвердження Порядку стягнення штрафу за порушення законодавства про внутрішній водний транспорт : Постанова Кабінету Міністрів України від 7 травня 2022 р. № 559 / Кабінет Міні-

стрів України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/559-2022-п/sp:max50:nav7:font2 (дата звернення: 20.09.2022).

7. Про затвердження Типової форми місцевих правил плавання для малих, спортивних суден і водних мотоциклів та використання засобів для розваг на воді : Наказ Міністерства інфраструктури України від 7 липня 2022 р. № 493 / Міністерство інфраструктури України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0913-22/sp:max50:nav7:font2#Text (дата звернення: 20.09.2022).

8. Про затвердження Положення про Управління авіації та поліції на воді Національної поліції України : Наказ Національної поліції України від 8 жовтня 2020 р. № 795 / Національна поліція України. URL: http://tranzit.ltd.ua/nakaz/files/Наказ%20НП%20795%20-%2008102020%20положення%20УАПВ.pdf (дата звернення: 20.09.2022).

9. Про затвердження Положення про порядок видачі посвідчення судноводія малого/маломірного судна : Наказ Міністерства інфраструктури України від 7 травня 2013 р. № 283 / Міністерство інфраструктури України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0831-13#Text (дата звернення: 20.09.2022).

10. Про затвердження Порядку оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення на морському та річковому транспорті : Наказ Міністерства інфраструктури України від 18 квітня 2013 р. № 235 / Міністерство інфраструктури України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0744-13#Text (дата звернення: 20.09.2022).

11. Про затвердження Правил безпечної експлуатації баз для стоянки маломірних (малих) суден : Наказ Міністерства транспорту України від 16 липня 2004 р. № 642 / Міністерство транспорту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0915-04#Text (дата звернення: 20.09.2022).

12. Пояснювальна записка від 20 січня 2020 р. до проекту Закону України «Про внутрішній водний транспорт», прийнятий 3 грудня 2020 р. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=1182-1-д&conv=9 (дата звернення: 20.09.2022).

13. Гаверський В.В. На шляху до оновлення адміністрування діяльності на внутрішніх водних шляхах України. *Правова держава*. 2021. № 43. С. 61–66.

14. Калініченко А.П. Адміністративно-правові засади нагляду та контролю за безпекою судноплавства в Україні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2011. 198 с.

15. Пилипенко Є.О. Щодо притягнення до адміністративної відповідальності осіб за вчинення правопорушень у сфері забезпечення транспортної безпеки підрозділами поліції на воді. Недоліки чинного законодавства. *Транспортна безпека: правові та організаційні аспекти* : матеріали XVI Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кривий Ріг, 19 листопада 2021 р. Кривий Ріг, 2021. С. 157–160.

Афонін Д. С.,
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0951-7968
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративної діяльності поліції
факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності
Одеського державного університету внутрішніх справ

УДК 351.95:338.242 (477)
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.20

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Вдовиченко О. М.

Робота присвячена дослідженню актуальних питань застосування методів публічного адміністрування умовах побудови демократичної держави.

У статті обґрунтовано актуальність обраної теми та був проведений загальний аналіз досліджень з даної тематики.

Метою статті є дослідження сутності методів публічного адміністрування їх видів та особливостей застосування умовах побудови демократичної держави. Визначена мета зумовила постановку й розв'язання таких завдань: дослідити теоретичний зміст наукових категорій «публічне адміністрування», «методи публічного адміністрування» та розглянути механізм їх застосування в Україні, проаналізувати сутність основних видів методів публічного адміністрування; визначити особливості застосування методів публічного адміністрування у сучасних умовах розвитку держави.

У статті був досліджений зміст теоретичних положень наукових категорій «публічне управління», «публічне адміністрування», «методи управління», «методи публічного адміністрування» а також проведений їх порівняльний аналіз.

Надано авторське розуміння поняття публічного адміністрування як цілеспрямованої та упорядкованої взаємодії публічних адміністрацій з юридичними та фізичними особами щодо забезпечення реалізації законів та підзаконних актів, шляхом прийняття адміністративних рішень та надання встановлених законами адміністративних послуг.

Досліджено зміст основних видів методів публічного управління та адміністрування державою в сучасних умовах розвитку суспільства. Визначено механізм обирання суб'єктом управління певного методу адміністрування в залежності від мети, визначених завдань та наявних умов управлінського процесу.

Визначені відмінності між методами публічного адміністрування та методами правового регулювання. Досліджені особливості застосування окремих методів публічного адміністрування в умовах побудови демократичної держави.

Надано авторське визначення поняття методів адміністрування як сукупності певних способів практичного виконання суб'єктами публічної адміністрації своїх адміністративних зобов'язань, які відповідають характеру й обсягу наданої їм компетенції та повноважень.

Обґрунтовано думку, що практичне застосування методу переконання відбувається завдяки використанню конкретних форм, під якими можливо розуміти перелік засобів впливу на свідомість та поведінку особи з метою формування у неї усвідомлення доцільності та необхідності виконувати загальнообов'язкові нормативні приписи та суспільні вимоги.

Обґрунтовано авторське бачення щодо покращення механізму вибору та застосування методів публічного адміністрування в сучасних процесах управління державою та суспільством.

Ключові слова: *владна діяльність, управлінські відносини, публічне управління, публічне адміністрування, належне адміністрування, публічні адміністрації, форми адміністрування, метод, методи управління, методи публічного адміністрування, метод примусу, метод заохочення, метод переконання.*

Vdovychenko O. M. Application of public administration methods in modern conditions: theoretical and practical aspects

The work is devoted to the study of topical issues of the application of public administration methods to the conditions of building a democratic state.

The article substantiates the relevance of the chosen topic and conducted a general analysis of research on this topic.

The purpose of the article is to study the essence of the methods of public administration, their types and the peculiarities of their application in the conditions of building a democratic state. The defined goal led to setting and solving the following tasks: to investigate the theoretical content of the scientific categories "public administration", "methods of public administration" and to consider the mechanism of their application in Ukraine, to analyze the essence of the main types of methods of public administration; to determine the peculiarities of the application of public administration methods in modern conditions of state development.

The article examined the content of the theoretical provisions of the scientific categories "public management", "public administration", "management

© Вдовиченко О. М., 2022

methods", "public administration methods" and also carried out their comparative analysis.

The author's understanding of the concept of public administration is provided as a purposeful and orderly interaction of public administrations with legal entities and individuals to ensure the implementation of laws and by-laws, by making administrative decisions and providing administrative services established by law.

The content of the main types of methods of public management and administration of the state in modern conditions of the development of society is studied. The mechanism of choosing a certain method of administration by the subject of management is defined, depending on the goal, defined tasks and existing conditions of the management process.

Differences between methods of public administration and methods of legal regulation are defined. Peculiarities of the application of certain methods of public administration in the conditions of building a democratic state are studied.

The author's definition of the concept of administration methods is provided as a set of certain methods of practical performance by subjects of public administration of their administrative obligations, which correspond to the nature and scope of the competence and powers granted to them.

The opinion is substantiated that the practical application of the persuasion method takes place thanks to the use of specific forms, under which it is possible to understand the list of means of influencing the consciousness and behavior of a person in order to make him aware of the expediency and the need to comply with universally binding normative prescriptions and social requirements.

The author's vision regarding the improvement of the mechanism of selection and application of public administration methods in modern state and society management processes is substantiated.

***Key words**: power activity, management relations, public management, public administration, proper administration, public administrations, forms of administration, method, management methods, methods of public administration, method of coercion, method of encouragement, method of persuasion.*

Постановка проблеми та її актуальність. Питання ефективної діяльності органів публічної влади завжди було одним із пріоритетних завдань у будь-якій демократичній державі. Нові вимоги сьогодення – реалізація адміністративної реформи та радикальні перетворення структурно-організаційної діяльності органів публічної влади, потребують пошуку сучасних форм і методів управлінської діяльності.

Вирішення більшості із них потребує цілісного сприйняття особливостей владно-впорядковуючого впливу на управлінську сферу, його позитивних якісних змін, які найкраще проявляються в динаміці форм і методів публічного адміністрування.

Актуальність дослідження тематики методів адміністрування діяльності органів публічної влади також пов'язана з активізацією євроінтеграційних процесів, з прийняттям України кандидатом на вступ до ЄС та необхідністю імплементації норм європейського права в національне законодавство та адміністративну практику центрального і регіонального управління.

Позитивний досвід європейських країн свідчить, що успішна діяльність держави з запровадження методів належного адміністрування, сприяє розвитку демократичних засад в державі, зміцненню законності, зростанню ефективності економіки та згуртованості країни.

Комплексне пізнання змісту та особливостей застосування у діяльності органів публічної влади методів адміністрування залишається актуальним на порядку денному науки адміністративного права, що одночасно знаходить своє прикладне втілення у роботі посадових осіб публічних адміністрацій і у підсумку сприяє розвитку теоретичних засад в науці публічного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти поняття, змісту та сутності методів публічного адміністрування розглядалися у наукових працях В.Б. Авер'янова, О.Ф. Андрійко, О.М. Бандурки, Ю.П. Битяка, М.М. Білинської, І.Л. Бородіна, Д.Л. Ворона, В.Б. Дзюндзюка, Є.В. Додіна, Я.В. Журавель, В. М. Марчука, А.Ф. Мельника, Р.В. Миронюка, О.М. Музичука, С.В. Пєткова, О.М. Рєзніка, С.С. Серьогіна, С.Г. Стеценка, А.А. Пухтецької, А.В. Хрідочкіна, В.К. Шкарупи, М.Г. Шульги, І.П Яковлева та інших науковців.

Метою статті є дослідження сутності методів публічного адміністрування їх видів та особливостей застосування умовах побудови демократичної держави. Визначена мета зумовила постановку й розв'язання таких завдань: дослідити теоретичний зміст наукових категорій: «публічне адміністрування». «методи публічного адміністрування» та розглянути механізми їх застосування в Україні, проаналізувати сутність основних видів методів публічного адміністрування; визначити особливості їх застосування в умовах реформування держави, за результатами аналізу досліджених джерел визначити актуальні питання, що мають місце при виборі методів публічного адміністрування.

Виклад основного матеріалу. Основною категорією нашого дослідження є «методи публічного адміністрування». Для того, щоб змістовно розглянути її складові частини на наш погляд потрібно розпочати з встановлення наукового змісту такого поняття як «публічне адміністрування».

Стосовно термінологічного аспекту поняття «публічне адміністрування», необхідно зазначити, що в науці права немає однозначного підходу до його розуміння. Саме поняття «публічне адміністрування» було залучено із зарубіжних наукових джерел. Спочатку термін «public administration» перекладали як «державне управління». Згодом, за результатами дослідження правознавців, було встановлено, що окреслене поняття полісемантичне і відповідно до контексту перекладається ще як «публічне адміністрування», «публічна адміністрація», «суспільне управління», «громадська адміністрація».

В той же час, ані чинним законодавством, ані науковцями не надано однозначного визначення поняття «публічне адміністрування». У словниках, наукових працях та нормативних джерелах наведені різні визначення публічного адміністрування. На нашу думку, це обумовлено різними науковими підходами до розуміння змісту терміну «публічне адміністрування».

У Енциклопедії державного управління, під поняттям «публічне адміністрування» розуміється різновид управлінської діяльності інституцій публічної влади, завдяки якій держава та громадянське суспільство забезпечують самокерованість (самоврядність) усієї суспільної системи та її розвиток у певному, визначеному напрямі [1, с. 566].

На думку більшості дослідників, публічне адміністрування є складовою частиною публічного управління і стосується ефективного функціонування всієї системи публічних інституцій (адміністрацій) держави. Таким чином, публічне адміністрування визначає характер взаємовідносин осіб із суб'єктами публічної адміністрації в процесі виконання ними покладених на них законом адміністративних зобов'язань.

Вважаємо за необхідне, провести теоретичну лінію розмежування між двома спорідненими категоріями «публічне управління» та «публічне адміністрування». На наш погляд, адміністрування поєднує державне та публічне управління. З приводу різниці між цими дефініціями, то вона виявляється у більшій демократичності та відкритості публічного адміністрування, спрямованості більшою мірою на регулюючий вплив, а також зосередженості на сервісній складовій – наданні публічних послуг фізичним та юридичним особам.

На думку Я.В. Журавель суттєвими відмінностями управління від адміністрування є також те, що управління передбачає прямий вплив, спосіб регуляції людських дій і взаємодій, утримуючи їх у межах керованості [2, с. 54-55].

Таким чином, публічне адміністрування та публічне управління є двома різновидами управлінської діяльності інституцій публічної влади, завдяки якій держава та громадянське суспільство забезпечують самокерованість (самоврядність) усієї суспільної системи та її розвиток у певному, визначеному напрямі [3, с. 166].

На наш погляд, публічне адміністрування можна визначити як цілеспрямовану та упорядковану взаємодію публічних адміністрацій з юридичними та фізичними особами щодо забезпечення реалізації законів та підзаконних актів, шляхом прийняття адміністративних рішень та надання встановлених законами адміністративних послуг.

В процесі здійснення публічного адміністрування важливими складовими виступають форми та методи його здійснення. Як стверджує Я. В. Журавель, форми і методи публічного адміністрування необхідно розглядати у нерозривному зв'язку, адже форма – первинна щодо методу. Вона свідчить про те, що дії публічної адміністрації здійснюються шляхом їх відповідного оформлення (наприклад, у правовий акт), що, як наслідок, тягне за собою юридичні наслідки [2, с. 101].

Що стосується методу, то він надає безпосередню можливість проаналізувати характер взаємовідносин між суб'єктом і об'єктом впливу і виражений у формі публічного адміністрування. Тобто за відсутності форми публічного адміністрування методи втрачають будь-який сенс.

Слово «метод» (з грец. mettiodos) буквально означає «дослідження», або у широкому значенні – це спосіб здійснення чого-небудь. В юридичній літературі під методом управління розуміють спосіб, прийом або їх сукупність цілеспрямованого впливу суб'єкта управління на об'єкт для досягнення конкретних цілей, здійснення конкретних практичних прийомів і способів у сфері публічного управління [3, с.617].

Має сенс розглянути погляди науковців на дефініцію «методи публічного адміністрування»: зокрема, С.Г. Стеценко вважає, що це «способи й засоби впливу органів державного управління чи посадових осіб на керовані об'єкти; вони надають можливість визначити, як саме той чи інший суб'єкт державно владних повноважень здійс-

нює свою повсякденну управлінську діяльність [4, с. 223-227].

В.Б. Дзюндзюк, Н.М. Мельтюхова, Н.В. Фоміцька стверджують, що це «сукупність універсальних та спеціальних способів і прийомів, які застосовуються органами влади під час здійснення тих чи інших функцій державного управління або в процесі розробки, прийняття та реалізації рішень щодо впливу на керовані об'єкти [5, с. 159-163].

Цікавим, на наш погляд, є визначення методів, наведене правознавцями з питань менеджменту: «Методи – це способи і прийоми впливу керуючої системи на керовану на різних рівнях і ланках управління (підприємство, підрозділ, служба тощо) [6, с. 378].

Узагальнимо, що під методами публічного адміністрування розуміють сукупність способів практичного виконання суб'єктами публічної адміністрації своїх адміністративних зобов'язань, які відповідають характеру й обсягу наданої їм компетенції та повноважень.

Метод публічного адміністрування, будучи способом безпосереднього владного впливу з боку публічної адміністрації на певний об'єкт, несе у своєму змісті юридично владні повноваження, сукупність яких безпосередньо зумовлена змістом адміністративно-правового регулювання [7, с. 175].

В цьому сенсі розуміння сутності методу публічного адміністрування може дати відповідь на питання, яким чином результат дії суб'єкта публічного адміністрування може вплинути на третіх осіб, змінюючи, зокрема, їх поведінку або створюючи нові ціннісні орієнтири, внутрішні переконання та настанови.

Зазначимо, що методи публічного адміністрування містять у собі визначені особливості, а саме: виражається публічний інтерес; реалізуються у процесі публічного адміністрування; завжди міститься керівна воля держави, яка проявляється у юридично владних приписах публічної адміністрації; використовуються суб'єктами публічної адміністрації як засіб реалізації закріпленої за ними компетенції; вибір конкретних методів публічного адміністрування прямо залежить не лише від особливостей організаційно-правового статусу суб'єктів публічної адміністрації, а й від особливостей об'єкта впливу (індивідуальний чи колективний, форма власності, адміністративно-правовий статус тощо) [8, с. 662].

Таким чином, зміст методів управління визначає їхню спрямованість на досягнення цілей у найбільш стислі строки за умов раціонального використання всіх видів ресурсів. За змістом методи управління можуть поділятися за основними функціями адміністрування: плануванням, організуванням, мотивуванням, контролюванням та регулюванням. Відповідно до цього є наступні основні групи методів управління: економічні, організаційно-розпорядчі (адміністративні), соціально-психологічні, правові ідеологічні та технологічні. Зазначимо, що між ними існує тісний зв'язок і взаємозумовленість.

На думку Г.В. Атаманчука, усі методи правового регулювання поділяються на дві групи: централізоване, імперативне регулювання (метод субординації), відповідно до якого регулювання здійснюється з гори до низу на власному примусі; децентралізоване, диспозитивне регулювання (метод координації), правове регулювання здійснюється завдяки узгодженню, договорів, прийнятті спільних актів, підтримки ініціативи знизу декількома органами державної влади [9, с. 384].

Проте методи публічного адміністрування необхідно розмежовувати із методами правового регулювання. Незважаючи на те, що обидва методи є засобами регулюючого впливу, проте сутність абсолютно різна, якщо методи правового регулювання поширюються на всіх учасників суспільних відносин, то методи публічного адміністрування використовуються тільки суб'єктами владних повноважень [2, с. 105].

Крім того, метод правового регулювання є функцією адміністративного права, у той час як метод публічного адміністрування – функція суб'єкта адміністративного права, головною ознакою якого є наявність владних повноважень (публічна адміністрація) [8, с. 662].

Різноманітність використовуваних у публічному адмініструванні методів обґрунтовують актуальність проблеми їх класифікації. Зокрема, В.В. Коваленко поділяє їх за наступними критеріями: «1) залежно від форми вираження: правові, що містяться в нормативних та індивідуальних правових актах і тягнуть за собою юридичні наслідки; неправові, які характеризуються здійсненням суб'єктом публічної адміністрації певних дій організаційного характеру (наради, інструктажі тощо); 2) за ступенем владного впливу на об'єкти: імперативні, що містять владні приписи, які зобов'язують до вчинення необхідних дій або належної поведінки; уповноважуючі, що дають змогу здійснювати певні дії; заохочувальні, що реалізуються за допомогою встановлення стимулів до правомірної поведінки суб'єктів адміністративного права; рекомендаційні, що містять рекомен-

дації щодо здійснення певних дій необов'язкового характеру» [10, с. 702-709].

Цікавою є позиція, В.Б. Дзюндзюка і Р.В. Миронюка, які наголошують на тому, що: «1) методи правового регулювання передбачають розроблення та видання юридичних норм, які впорядковують суспільні відносини в певній сфері управління; 2) до організаційно-розпорядчих (адміністративних) методів діяльності вчені відносять планування, координацію діяльності, вироблення рішень, інструктування, інформаційне забезпечення, організацію виконання й контроль за виконанням, роботу з кадрами апарату тощо; 3) економічні методи, на їхню думку, забезпечують одержання бажаного результату від керованого об'єкта через здійснення економічних операцій: ліцензування, квотування, оподаткування, бюджетну систему тощо; 4) соціально-політичні методи спрямовано на підвищення рівня зайнятості населення, реалізацію людського потенціалу, поліпшення якості життя, розвиток соціальної інфраструктури; 5) соціально-психологічні методи – це методи переконання та примусу, які забезпечують належну поведінку й правопорядок, взаємно доповнюють один одного; 6) морально-етичні методи спрямовані на формування системи ціннісних орієнтирів, застосування способів усунення проявів бюрократизму, подолання прихованого чи відкритого опору організаційним змінам, на запровадження мотиваційних і виховних заходів» [11, с. 226].

Крім того, у правознавстві має місце і інша точка зору, згідно з якою методи публічного адміністрування залежно від форми вираження поділяються на: правові (містяться в нормативних та індивідуальних правових актах і тягнуть за собою юридичні наслідки) та неправові (характеризуються здійсненням суб'єктом публічної адміністрації певних дій організаційного характеру (наради, інструктажі тощо); від правових властивостей - нормативні (застосовуються з метою прийняття нормативних правових актів) та індивідуальні (застосовуються з метою прийняття індивідуального адміністративного акту); від ступеня владного впливу на об'єкти - імперативні (містять владні приписи, які зобов'язують до вчинення необхідних дій або належної поведінки), уповноважуючі (дозволяють здійснювати певні дії (наприклад, приймати правові акти публічного адміністрування), заохочувальні (реалізуються за допомогою встановлення стимулів до правомірної поведінки суб'єктів адміністративного права), рекомендаційні (містять рекомендації щодо здійснення певних необов'язкових дій); від суб'єктного складу – одноосібні (єдиноначальні) та колегіальні; залежно від міри використання владних повноважень публічної адміністрації: переконання, заохочення, примус [12, с.47].

Інший дослідник І.П. Яковлєв вважає, що методи адміністрування залежно від ступеня використання в управлінському впливові юридичної обов'язковості повноважень керуючого суб'єкта поділяються на прямі, (що забезпечують однозначний зобов'язальний вплив; відсутність можливості вибору варіанта активності; більш швидке та достовірне досягнення результату; виключення позитивної ініціативи; необхідність оперативного коригування; ускладнені процедури застосування) та непрямі, (які опосередковано впливають на волю; багатоваріантність дій та можливість розсуду; сприяння активності приватних осіб; відтермінований і не безумовно гарантований результат; не вимагають регулярного розпорядчого втручання) [13, с. 15].

З наведеного можна зробити висновок, що потреби процесу адміністрування виступають важливим критерієм класифікації методів управління. Загалом потреби можна поділити на три види: переконувати, заохочувати, примушувати. Саме їх правильне застосування забезпечує ефективність цієї діяльності, раціональне функціонування всіх адміністративно-правових інститутів, непохитність правових засад у державі. Ці методи повинні доповнювати один одного та підпорядковуватись публічним інтересам.

В умовах подальшого руху України по шляху європейської інтеграції та удосконалення національної системи публічного управління та адміністрування зростає необхідність пошуку найбільш ефективних методів здійснення публічного адміністрування в державі.

Імплементація норм європейсько законодавства в національну практику призведе до суттєвих змін в механізмі публічного адміністрування і в кінцевому рахунку до змін у організаційно-правовому статусі багатьох його суб'єктів.

Під впливом цих змін постає питання про межі використання в якості методу публічного адміністрування односторонніх юридично владних розпоряджень публічної адміністрації, посилюється зворотний вплив об'єктів управління на його суб'єктів тощо. Тому виняткової актуальності на нинішньому етапі розвитку держави набувають питання дієвості методів публічного адміністрування. Оскільки ефективність функціонування механізмів публічного управління та адміністру-

вання значною мірою залежить від правильності застосування методів, на що, в свою чергу, впливає рівень досконалості інституційного середовища, сфера повноважень суб'єкта, специфіка завдань та інші чинники.

Як вже зазначалося в роботі, до універсальних способів та засобів публічного адміністрування належать методи переконання, заохочення і примусу. Відзначимо, що всі методи адміністрування впливають на суспільні відносини зазвичай комплексно, тому не слід протиставляти різні методи один одному, підрозділяючи на головні і другорядні. Навпаки, їх треба розглядати в єдності та взаємозв'язку, бо їх комплексне використання сприяє оптимальному досягненню поставлених цілей.

В умовах становлення демократичної держави переконання є первинним та пріоритетним методом публічного адміністрування і втілюється через: інформування про правила адміністрування; консультування з питань надання адміністративних послуг; інформування про зміст проектів нормативних актів та актів індивідуального застосування в процесі їх підготовки, опублікування попередніх рішень; обмін інформацією з актуальних питань життя громади; діяльність органів громадянського суспільства.

Окрім того, до форм переконання відносять: навчання; пропаганду, рекламу, агітацію з метою підвищення рівня правової свідомості та правової культури громадян; роз'яснення завдань і функцій публічної адміністрації; інструктажі; обмін передовим досвідом, індивідуальну та масово-виховну роботу, роботу з правопорушниками та особами, схильними до девіантної поведінки, з так званих груп ризику.

Використання методу переконання, на думку В.К. Колпакова, не вимагає суттєвих матеріальних витрат (є економічно вигідним), на відміну від застосування заходів адміністративного примусу [14, с. 332].

Слід відзначити, що в юридичній літературі немає одностайного підходу до розуміння визначення поняття «переконання». Як справедливо зазначає В.В. Волинець, переконання є просоціальною категорією, що «історично виникла в процесі взаємного спілкування людей і є методом здійснення влади» (це головний метод управління) [15, с. 92–98], що «ґрунтується на авторитеті держави, Конституції та законах України, свідомому ставленні громадян до своїх обов'язків» [16, с. 137–144].

В адмініструванні, переконання як метод застосовується у якості активного та систематичного впливу на свідомість та поведінку людей з метою добровільного виконання правових приписів; як метод адміністративного впливу правового та неправового характеру, що передбачає добровільне, усвідомлене застосування спеціальних заходів морального, психологічного та матеріального впливу на волю, поведінку, свідомість особи з метою формування правової свідомості, звички дотримуватись законів та профілактики правопорушень.

У цьому контексті ґрунтовною виглядає позиція С.В. Пєткова, який наголошує, що цілеспрямуванням для застосування методу переконання є формування усвідомлення та внутрішнього визнання усім суспільством, а також окремими громадянами, того факту, що чинні нормативні приписи одночасно відповідають як інтересам громадян так і держави, справедливо захищаючи права, свободи та інтереси людини і громадянина; а у свою чергу, спільнота має реальні важелі впливу, що обумовлюють можливість зміни та удосконалення встановлених нормативних приписів [17, с. 58–64].

Отже можна, цілком обґрунтовано визначити метод переконання як такий, що має переважати у діяльності суб'єктів публічного адміністрування. З аналізу матеріалів проведеного дослідженням можна стверджувати, що на даному етапі розвитку публічного адміністрування для закріплення позитивних перетворень, які відбуваються в державі, надзвичайно важливо зосередити зусилля на виборі найбільш дійових методів здійснення адміністрування.

Застосування методу переконання вимагає пошуку нових форм управлінського впливу. Тому реалізація інформаційно-роз'яснювальної роботи в сучасних умовах передбачає вжиття багатьох заходів, серед яких проведення агітації та пропаганди, соціальна реклама, публікації у друкованих та електронних засобах масової інформації, на офіційних сайтах, трансляція на телебаченні спеціальних навчальних програм, проведення семінарів та вебінарів, ведення офіційних Інтернет-сторінок органів публічної влади.

Сьогодні при проведенні інформаційно-роз'яснювальної роботи на формування суспільної думки все більший вплив мають соціальні мережі, а отже публікації, що оприлюднюються від імені суб'єктів публічного адміністрування та їх посадовців у вказаних мережах, можна віднести до складових змісту інформаційно-роз'яснювальної роботи.

Відзначаючи важливість налагодження різноманітних шляхів сучасної комунікації під час про-

ведення інформаційно-роз'яснювальної роботи, тим не менш доцільно наголосити на відсутності затверджених центральними органами виконавчої влади відповідних комунікаційних стратегій з визначеними місією, цілями та ключовими тезами, що на наш погляд, негативно впливає на результати даної діяльності.

З огляду на здійснений аналіз доходимо висновку, що практичне застосування методу переконання відбувається завдяки використанню конкретних форм, під якими за твердженням Я. В. Журавель слід розуміти перелік засобів впливу на свідомість і поведінку особи з метою формування в неї усвідомлення доцільності та необхідності виконання загальнообов'язкових нормативних приписів. Наведені форми використовуються суб'єктами публічного адміністрування у процесі виконання передбачених законом функцій, проте сьогодні не мають чіткого правового регулювання процедур їх реалізації [2, с. 108].

До основних форм методу переконання належать індивідуальне інформування та консультування з питань публічного адміністрування за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. Цей вид інформування передбачає наявність вебсторінок у кожного органу влади, де повинна міститися інформація щодо: призначення, компетенції органу, а також створення урядового веб-порталу, призначеного для інтеграції вебсайтів органів виконавчої влади і розміщення інформаційних ресурсів відповідно до потреб громадян. Основна концепція вебпорталів – надання максимальної кількості інтернет-сервісів в одному місці для залучення найбільшого числа користувачів.

Розглянемо його на прикладі діяльності центрів надання адміністративних послуг органів місцевого самоврядування (далі – ЦНАП). Так, засобами проведення індивідуального консультування на базі ЦНАПів є: стрічка новин, яка дає можливість громадянам отримувати інформацію щодо останніх нововведень та актуальних змін у законодавстві; можливість дізнаватись інформацію про необхідну послугу, обираючи її за сферою, за суб'єктом надання послуги або з переліку всіх послуг; можливість замовляти довідку про реєстрацію місця проживання в онлайн-режимі; можливість користуватися пошуком необхідної інформації на вебсайті ЦНАП, що допомагає за лічені секунди знаходити саме ту інформацію, яку введено в пошук, на вебсайті ЦНАП та інших вебсайтах; на головній сторінці вебсайту ЦНАП було окремо виведено кнопку «Електронні послуги» для швидкого переходу до розділу і для замовлення послуг в онлайн-режимі; розділ «До уваги громадян» – роз'яснення з будь-яких питань та актуальні новини про зміни в законодавстві; було впроваджено опитування задоволеності громадян обслуговуванням ЦНАП; вкладка «зворотний зв'язок» – пряме звернення на пошту ЦНАП; вкладки-посилання на інші вебсайти.

Також яскравим прикладом використання електронних комунікацій в адмініструванні є застосування Єдиного порталу державних послуг «Дія», який в короткий термін довів свою ефективність та зручність у використанні громадянами. Крім того, з метою поліпшення спілкування із громадою та покращення ефективності надання адміністративних послуг запроваджуються SMS-сервіси по аналогії, що мають мобільні оператори для налагодження більш якісного обслуговування своїх абонентів. За таким самим принципом можуть працювати й мобільні додатки. Таким чином, у сучасних умовах використання інформаційно-комунікаційних технологій в якості форми методу переконання є важливою складовою здійснення належного адміністрування.

З наведеного вбачається, що застосування методу переконання має бути переважаючим у сучасному демократичному суспільстві. Окремо зазначимо, що ефективність застосування вказаного методу обумовлює результат – підвищення якості роботи і як наслідок, зростання довіри населення до суб'єктів публічного адміністрування.

Наступним методом, який повинен стати пріоритетним у діяльності публічних адміністрацій повинен стати метод заохочення. Метод заохочення сприяє забезпеченню законності і дисципліни як у діяльності публічної адміністрації, так і у її відносинах з громадянами за допомогою впливу на їх свідомість та інтерес через використання моральних і матеріальних заходів з метою стимулювання їх до правомірної поведінки.

За допомогою заохочення публічна адміністрація здійснює цілеспрямований вплив на інтереси осіб, формує їхню зацікавленість у здійсненні позитивних дій, чим спонукають юридичних осіб та громадян активізувати свої можливості. Ознаками використання методу заохочення в діяльності публічної адміністрації є: 1) підставою його застосування є заслуга, або діяння, що позитивно оцінюється суб'єктом публічної адміністрації; 2) пов'язано з оцінкою як вже вчинених діянь, так із заохоченням суб'єктів до їх вчинення; 3) застосовується як до індивідуальних, так і до колектив-

них суб'єктів; 4) його зміст полягає в моральному схваленні, наділенні додатковими правами, пільгами, іншими матеріальними цінностями.

На думку Н.Г. Богатирьової заохочення є позитивною санкцією норми права оскільки «будь-які обмеження в кінцевому рахунку служать бар'єрами для розвитку, тоді як правильно встановлені заохочення – джерелом» [18, с. 224–232].

Слід відмітити, що правове заохочення не можливо розглядати лише як стимулюючий засіб. Воно виступає як важливе функціональне явище, як інструмент реалізації соціальної цінності права. Його застосування пов'язане не з позитивною поведінкою, яку передбачали та очікували, а з реальним результатом, де інтерес особи гармонійно поєднується із публічним інтересом.

В процесі адміністрування заохочувальні норми на законодавчому рівні закладають основи для узгодження різних соціальних інтересів і виступають джерелом самореалізації. Ефективне застосування стимулювання перетворює взаємодію між державою та фізичними і юридичними особами в реальне соціальне партнерство, корисне суспільству в цілому. Воно спроможне вирішити найбільш актуальні питання публічного адміністрування, які стоять на порядку денному перед нашою державою.

В сьогоднішніх реаліях коли відбуваються процеси зростання свідомості, організованості громадян, зростає значення застосування методів переконання й заохочення, вони стають найбільш ефективним інструментом в діяльності публічної адміністрації, а отже, сприяють звуженню сфери застосування примусових засобів впливу.

Зазначимо, що метод примусу є обов'язковою та необхідною ознакою будь-якої організованої спільноти людей, в тому числі держави та окремих її публічних інституцій. Публічна адміністрація і примус настільки взаємопов'язані, що в загальнотеоретичній літературі ці поняття розглядаються неодмінно разом. Будь-яке визначення норми права як основного регулятивного та правоохоронного засобу впливу на поведінку людей містить вказівку на те, що її виконання забезпечується державним примусом.

Державний примус – це психологічний або фізичний вплив публічної адміністрації на осіб з метою спонукати, примусити їх виконувати правові норми з метою досягнення відповідності їх поведінки нормативним установленням. Він застосовується тоді, коли вичерпано інші засоби впливу до тих осіб, які не дотримуються чи порушують вимоги законів та інших нормативних актів [19].

Слід зазначити, що поряд із заохоченням та переконанням, розуміння методу примусу також потребує ревізії і вироблення нових форм застосування. В демократичному суспільстві примус повинен мати місце лише за наявності спротиву до виконання обов'язкової міри поведінки і повинен відповідати мірі такого спротиву.

Висновки. У зв'язку з проведеним дослідженням можна стверджувати, що на даному етапі розвитку управління для зміцнення позитивних економічних і соціальних тенденцій, які спостерігаються останнім часом, надзвичайно важливо зосередити зусилля на впровадженні в життя ефективного механізму публічного адміністрування.

Реалізація управлінських завдань неодмінно повинна базуватися на застосування відповідних методів адміністрування, необхідних і достатніх для досягнення поставленої мети. Універсальними адміністративно-правовими методами, які використовуються в усіх галузях і сферах, на всіх рівнях публічного адміністрування, а часто визначають зміст і конкретний прояв інших методів, є переконання, виховання, заохочення та примус.

За допомогою засобів переконання, виховання, заохочення держава під час адміністрування домагається бажаного впливу на свідомість і волю людей, у результаті якого сформувалося необхідне розуміння, внутрішня переконаність у доцільності юридичних приписів та досягнення управлінського результату.

Розвиток системи публічного адміністрування в умовах реформування вітчизняного публічного управління має здійснюватися на основі використання та дотримання сучасних підходів, принципів та методів, які сприятимуть процесу інтеграції України у європейське співтовариство та забезпечать встановлення високого рівня демократизації у сфері державної влади. Наукове пізнання та осмислення методологічних основ публічного адміністрування дає змогу обґрунтувати спрямованість, сутність та зміст державно-управлінської діяльності на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Література

1. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / наук.-ред. кол. : В.С. Загорський та ін. Львів : ЛРІДУ, НАДУ, 2011. Т. 8. 630 с.

2. Журавель Я.В. Адміністративно-правове забезпечення децентралізації органів виконавчої влади в Україні : дис. … докт. юрид. наук : 12.00.07 ; Національний авіаційний університет. Київ, 2021. 517 с.

3. Юридична енциклопедія : у 6 т. / за наук. ред. Ю.С. Шемшученка. Київ : Українська енциклопедія, 2001. Т. 3. 792 с.

4. Стеценко С.Г. Адміністративне право України : навчальний посібник. Київ : Атіка, 2007. 624 с.

5. Дзюндзюк В.Б., Мельтюхова Н.М. Публічне адміністрування в Україні : навчальний посібник. Харків : Магістр, 2011. 306 с.

6. Воронкова В.Г. Регіонально-адміністративний менеджмент : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 352 с.

7. Адміністративне право України. Загальна частина : курс лекцій / В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух, О.В. Горбач та ін. Київ, 2011. 395 с.

8. Курс адміністративного права України : підручник / В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 864 с.

9. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления : курс лекций. 4-е изд. Москва : Омега-Л, 2006. 584 с.

10. Курс адміністративного права України : підручник / за ред. В.В. Коваленка. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 808 с.

11. Публічне адміністрування в Україні : навчальний посібник / за ред. В.В. Корженка, Н.М. Мельтюхової. Харків : Магістр, 2011. 306 с.

12. Мужикова Н.М. Органи виконавчої влади в Україні: правовий статус. Чернігів : Сіверський центр післядипломної освіти, 2013. 100 с.

13. Яковлєв І.П. Форми і методи публічного адміністрування у державній митній справі : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07 ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2016. 26 с.

14. Колпаков В.К. Адміністративне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 736 с.

15. Волинець В.В. Засоби переконання та стимулювання (заохочення) у забезпеченні зобов'язань за трудовим договором. *Форум права*. 2009. № 1. С. 92–98.

16. Мовчан М.А. Застосування спеціальних засобів як захід адміністративного припинення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 1. С. 137–144.

17. Пєтков С.В. Основи переконання в адміністративній діяльності органів внутрішніх справ (організаційно-правові аспекти). *Форум права*. 2005. № 1. С. 58–64.

18. Богатырёва Н.Г. Заслуга как основание поощрения. *Matters of Russian and International Law*. 2017. Vol. 7. Iss. 4A. P. 224–232. URL: http://publishing-vak.ru/file/archive-law-2017-4/23-bogatyreva.pdf.

19. Гурбик Ю.Ю., Біляєв С.С., Сальнікова М.В. Основні підходи, принципи та методи публічного адміністрування. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2018. Вип. 5(16). С. 61–65. URL: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/16_2018/12.pdf.

Вдовиченко О. М.,
доктор філософії,
доцент кафедри адміністративної діяльності поліції
Одеського державного університету внутрішніх справ

УДК 342.92
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.21

ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

Дубенко О. М.

Метою даної статті є дослідження закордонного досвіду у розрізі національного та міжнародного законодавства адміністративно-правового забезпечення адміністративного судочинства і визначення напрямів його удосконалення з урахуванням наявної емпіричної та теоретичної бази у даній сфері. Досліджено сутність адміністративно-правового забезпечення адміністративного судочинства з урахуванням напрацювання науковців та унормування цього питання у чинному законодавстві. Здійснено диференціацію змісту такого забезпечення в залежності від функціонального призначення відповідних норм.

Автором звернена увага на основні два напрями запозичення зарубіжного досвіду у цій сфері: 1) напрацювання узагальненої практики міжнародних судових інституцій на прикладі рішень Європейського суду з прав людини чи відповідних конвенцій та Рекомендацій Ради Європи; 2) безпосередньо національне законодавство на окремих країн, як-то Франція, Німеччина, Нідерланди та Польща.

У адміністративно-правовому забезпеченні адміністративного судочинства розглянутих країн звернена увага на позитивні напрацювання щодо унормування цього питання у окремому законодавчому акті про адміністративні суди, наявність спеціалізації за видом публічно-правового спору, наявність удосконаленої процедури кадрового добору кандидатів на заняття посади судді, надання повноважень адміністративним судам щодо тлумачення рішень органів публічної влади та моделювання дії їх проектів, широка популяризація діяльності судів, досвід напрацювання механізмів системного характеру із забезпечення незалежності суддів, реалізації сутності судового контролю за діяльністю суб'єктів публічної влади, створення ефективної моделі системи правосуддя з питань реалізації політики із забезпечення службової етики і доброчесності. Окремої уваги приділено питанню формування системи е-правосуддя з відповідними складовими з огляду на зарубіжний досвід, що є одним з пріоритетних напрямів удосконалення адміністративно-правового забезпечення адміністративного судочинства в сучасних умовах.

Ключові слова: *адміністративно-правове забезпечення, адміністративне судочинство, публічно-правовий спір, зарубіжний досвід.*

Dubenko O. M. **Foreign experience and directions for improvement of administrative and legal support of administrative proceedings**

The purpose of this article is to study foreign experience in the context of national and international legislation on the administrative legal support of administrative proceedings and to determine directions for its improvement, taking into account the existing empirical and theoretical base in this field. The essence of administrative and legal provision of administrative proceedings has been studied, taking into account the work of scientists and the regulation of this issue in the current legislation. The content of such provision is differentiated depending on the functional purpose of the relevant norms.

The author drew attention to the main two directions of borrowing foreign experience in this area: 1) development of the generalized practice of international judicial institutions based on the example of decisions of the European Court of Human Rights or relevant conventions and Recommendations of the Council of Europe; 2) directly national legislation of individual countries, such as France, Germany, the Netherlands and Poland.

In the administrative and legal provision of the administrative judiciary of the considered countries, attention is paid to positive developments regarding the regulation of this issue in a separate legislative act on administrative courts, the presence of specialization by type of public-law dispute, the presence of an improved personnel selection procedure for candidates for the position of judge, the granting of powers to administrative courts regarding the interpretation of decisions of public authorities and modeling of the action of their projects, wide popularization of the activity of courts, experience in the development of mechanisms of a systemic nature to ensure the independence of judges, the implementation of the essence of judicial control over the activities of public authorities, the creation of an effective model of the justice system for the implementation of policies to ensure official ethics and integrity. Particular attention is paid to the issue of the formation of an e-justice

© Дубенко О. М., 2022

system with relevant components, taking into account foreign experience, which is one of the priority directions for improving the administrative and legal support of administrative proceedings in modern conditions.

Key words: *administrative and legal support, administrative proceedings, public and legal dispute, foreign experience.*

Постановка проблеми та її актуальність. Навіть побіжний аналіз наявних суспільно-економічних тенденцій у розвитку світової спільноти та буття населення і державних інституцій в межах тієї чи іншої країни свідчать про прискорення явищ інтеграції соціальних зв'язків різних сфер існування країн сучасності, як наслідок урізноманітнення й збільшення процедур імплементації правових, моральних, релігійних та інших правил поведінки (норм). Такі процеси з найбільшою долею вірогідності зачіпають і процедури з розгляду та вирішення судом публічно-правових спорів в межах адміністративної юрисдикції, зокрема адміністративно-правового забезпечення адміністративного судочинства.

У науці та практиці термін «забезпечення» завжди сприймався як аналог терміну «гарантія», тобто всі заходи, що гарантують виконання завдань адміністративного судочинства з урахуванням дотримання його основних принципів можуть сприйматись як такі, які створюють фундамент існування даної сфери суспільного буття. Разом з тим, адміністративно-правовий характер такого забезпечення свідчить про рівень залучення до цього напрямку діяльності саме суб'єктів публічної влади як виду суспільно-політичної влади, сферою функціонування якої є реалізація публічного інтересу.

Визначення нашою державою у керівних документах, зокрема у Конституції України, євроінтеграційних векторів розвитку свідчить про перспективність запозичення міжнародного досвіду у правовому регулюванні різних сфер життя українського суспільства, зокрема і адміністративно-правового забезпечення адміністративного судочинства, що створює передумови для здійснення даного напрацювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання адміністративно-правового забезпечення адміністративного судочинства завжди було предметом дискусій низки науковців як загальнотеоретичного, так і адміністративного напряму у розрізі загального та адміністративного судочинства. Так, А.А. Іванищук у дисертаційній роботі здійснив доктринальне дослідження теоретико-правових засад адміністративно-правового забезпечення загалом судової влади в Україні, його механізму та напрямків удосконалення [1], у той час як Корчинський О.І. звузив вказаний предмет дослідження безпосередньо до адміністративно-правових засад функціонування адміністративного судочинства [2]. О.В. Бурдейна деталізувала характеристику адміністративно-правового забезпечення правового статусу державних службовців органів судової влади України, у тому числі й в рамках адміністративного судочинства [3]. О.Л. Стасюк опрацював питання адміністративно-правового забезпечення діяльності судової влади у контексті реалізації нею правоохоронної функції в Україні [4] та імплементації напрацювань Європейського суду з прав людини у зазначену сферу судочинства нашої держави [5]. Не менш актуальними та такими, що вирішують завдання вирізнення характерних рис інноваційного розвитку адміністративного судочинства, є дослідження щодо адміністративно-правового забезпечення електронного судочинства загалом [6], а також безпосередньо адміністративного судочинства в Україні [7].

Наявні також і напрацювання міжнародного досвіду щодо адміністративно-правового забезпечення адміністративного судочинства та шляхів його запозичення на прикладі робіт: О.В. Закаленко щодо впровадження міжнародно-правових стандартів у дану сферу публічної діяльності з огляду на масив судової практики Європейського суду з прав людини [8], М.А. Бояринцевої з приводу удосконалення нормативного та організаційного підґрунтя функціонування адміністративного судочинства [9], В.С. Дорош з питань імплементації досвіду міжнародно-правового регулювання адміністративного судочинства із захисту прав людини [10], С.В. Жуков щодо дослідження зарубіжного досвіду правового забезпечення доброчесності судової системи, у тому числі адміністративного судочинства [11] та інших.

Безумовно, викладене свідчить про кількісну й якісну характеристику проведених досліджень питання адміністративно-правового забезпечення адміністративного судочинства загалом та у проекції запозичення закордонного досвіду, однак з урахуванням безмежності наукової думки та мінливості суспільних відносин і їх об'єктивного буття даний напрямок зберігає актуальність для подальших наукових розвідок, а тому може бути предметом цього дослідження.

Метою даної статті є дослідження закордонного досвіду у розрізі національного та міжнародного законодавства адміністративно-правового

забезпечення адміністративного судочинства і визначення напрямів його удосконалення з урахуванням наявної емпіричної та теоретичної бази у даній сфері.

Виклад основного матеріалу. Сутність адміністративно-правового забезпечення судової влади досить доречно окреслена А.А. Іванищуком, який виокремив такі риси цього правового поняття: 1) сукупність норм адміністративного права, що розвивають та уточнюють конституційні норми; 2) формування останніми гарантій дійсної незалежності судової гілки влади та недоторканості суддів відповідного виду правосуддя; 3) спрямованість цих норм на створення належних умов для реалізації суддями основного свого призначення: захист прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб, а також держави й суспільства [1, с. 26].

Малихіна В.В. слушно деталізувала зміст адміністративно-правового забезпечення адміністративного судочинства у наступних його проявах: 1) сукупність організаційно-правових заходів адміністративного, фінансового, інформаційного та матеріально-технічного характеру, що спрямовані на створення відповідних умов для функціонування адміністративного судочинства; 2) здійснення державного управління у сфері організації діяльності органів судової влади; 3) створення кадрового потенціалу як серед суддів, так і серед інших службовців органів судової влади; 4) інноваційні заходи з реформування адміністративного судочинства і його адміністративно-правового забезпечення, що є логічним продовженням попередніх трьох складових [12, с. 194-195].

О.І. Корчинський розглядає організаційно-правове забезпечення адміністративного судочинства як сукупність адміністративно-правових норм, що окреслюють мету, основні завдання і принципи організації та діяльності адміністративних судів, а також інші основоположні категорії (функції, суб'єкти, механізми та взаємозв'язки), які разом створюють умови для забезпечення захисту прав та інтересів людини в публічно-правовій сфері [2, с. 4].

Відповідним чином А.А. Шарая пропонує розглядати реалізацію принципів адміністративного судочинства в якості забезпечення ефективного захисту прав, свобод та інтересів осіб, що підтверджує висловлену вище думку з приводу складових адміністративно-правового забезпечення адміністративного судочинства [13, с. 374].

Враховуючи викладені думки, а також проаналізувавши положення чинного законодавства, зокрема Закону України «Про судоустрій та статус суддів» та Кодексу адміністративного судочинства України, необхідно наступним чином сформулювати поняття адміністративно-правового забезпечення адміністративного судочинства. Адміністративно-правовим забезпеченням адміністративного судочинства є сукупність цивільних та цивільно-процесуальних норм організаційно-правового характеру, що покликані створити умови зі справедливого, неупередженого та своєчасного вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. При цьому з огляду за функціональним призначенням такі норми слід поділити на: 1) ті, які безпосередньо сприяють реалізації принципів цивільного судочинства; 2) створюють умови для інстанційної діяльності судів адміністративної юрисдикції; 3) визначають правовий статус суддів та присяжних (призначення, виконання повноважень та їх припинення, притягнення до дисциплінарної відповідальності); 4) створюють умови для матеріального та соціального захисту цих осіб, зокрема через відповідне суддівське самоврядування; 5) забезпечують професійну відповідність суддів (навчання, підвищення кваліфікації, процедура визначення рівня відповідності кваліфікаційним вимогам, правове положення Національної шкоди суддів України); 6) регулюють питання правового статусу Державної судової адміністрації України, апарату суду, служби організаційного забезпечення роботи та охорони суду, а також Служби судової охорони; 7) забезпечують реалізацію інших організаційно-правових заходів адміністративного, фінансового, інформаційного та матеріально-технічного характеру, у тому числі інноваційного характеру (забезпечення діяльності елементів електронного суду).

У контексті наведеного змісту прояву адміністративно-правового забезпечення судової влади можна навести певний закордонний досвід у цій сфері. Так, у французькому законодавстві пропонується виділяти такі риси наведеної категорії: 1) інстанційний прояв адміністративної юрисдикції; 2) чітке визначення правового статусу посадових осіб, що здійснюють судочинство (призначення, у тому числі з числа державних службовців, викладачів закладів вищої освіти юридичного профілю, посадових осіб органів місцевого самоврядування, виконання повноважень та їх припинення); 3) функціонування системи

навчання та підвищення кваліфікації в рамках діяльності Французької національної школи суддів, діяльність якої забезпечується Міністерством юстиції; 4) покладення на останнє обов'язків щодо матеріально-технічного забезпечення діяльності суддів та судової системи; 5) забезпечення діяльності Трибуналу конфліктів, який розглядає питання підсудності та формування єдиної правозастосовної практики; 6) забезпечення функціонування спеціальних рад з виключними повноваженнями розгляду окремих категорій справ, що сприяє більш оперативному та професіональному розгляду справ з урахуванням специфіки відповідного публічно-правового спору [12, с. 100-104]; 7) з огляду на володіння спеціальними знаннями у сфері адміністративного права і здатність з'ясувати законність та змоделювати наслідки дії відповідного публічно-правового акта делегування адміністративним судам дорадчих та консультаційних повноважень щодо діяльності публічних адміністрацій, як наслідок можливість прийняття рішення про відміну або зміну відповідного управлінського правового акту; 8) стабільність перебування судді на посаді без можливості будь-якого переміщення без його згоди; 9) створення умов лише для колегіального прийняття рішення по адміністративній справі; 10) забезпечення належного виконання відповідних судових рішень по адміністративним справам юридичними санкціями у формі штрафів [10, с. 155]. З наведеного, вочевидь, слушним до запозичення є: наявність спеціального закону щодо діяльності адміністративних судів; практика французького законодавства з приводу детального унормування правового положення посадових осіб, які здійснюють судочинство, й допущення до цієї категорії осіб, які пропрацювали в органах публічної влади та у закладах освіти юридичного профілю; наявність спеціальних рад з розгляду публічно-правових спорів певної категорії; надання повноважень адміністративним судам повноважень щодо тлумачення рішень органів публічної влади та моделювання дії їх проектів.

У Німеччині адміністративно-правове забезпечення адміністративного судочинства визначено Законом про адміністративні суди та вирізняється такими рисами: 1) досить напрацьовані інструменти, що забезпечують публічність адміністративного судочинства через висвітлення їх роботи в засобах масової інформації, мережі Інтернет, створення освітніх програм з доведення змісту діяльності відповідних судових інстанцій у освітніх закладах із залученням до цих заходів суддів-адміністративістів; 2) системний підхід до формування підвалин суддівської незалежності, що включає заходи: нормативно-правові, освітньо-громадські, із забезпечення особистого життя; 3) доступність до суддівської посади широкого кола осіб, навіть без практичного досвіду роботи в галузі права, за умови складання державного іспиту та мають дворічний практичний досвід в органах державної влади; 4) наявна спеціалізація адміністративних судів; 5) інстанційний прояв адміністративної юрисдикції [12, с. 89-99]; 6) можливість розгляду публічно-правових спорів за ініціативи не лише фізичних, але й юридичних осіб; 7) забезпечення виконання судового рішення у адміністративній справі відповідними штрафними санкціями [10, с. 156]. Позитивними напрацюваннями адміністративно-правового забезпечення адміністративного судочинства в цій країні може бути визнаним: широка популяризація діяльності судів; напрацьовані механізми системного характеру із забезпечення незалежності суддів; доступність до суддівської посади широкого кола осіб без практичного досвіду, але з мінімальним періодом роботи в державних органах; наявність спеціалізації адміністративних судів.

Найближча за етимологією формування відповідного організаційно-правового забезпечення адміністративного судочинства серед країн Європейського Союзу є Польща, відмітними рисами існування даного виду судочинства якої є: 1) наявність окремого нормативного акта, що формує відповідні юридичні підвалини (Закон «Про адміністративні суди» 2002 року); 2) реалізація завдання щодо судового контролю за діяльністю органів державного управління, урегулювання обсягу та змісту повноважень органів публічної влади; 3) інстанційний підхід у структурі судів адміністративної юрисдикції; 4) ускладнена процедура допуску до посади судді у порівнянні з порядком зайняття такої посади у інших судах (допуск осіб, що мають стаж роботи в суді на будь-яких посадах або наукову ступінь у відповідній сфері права); 5) обов'язковість досудової форми захисту порушеного права чи інтересу; 6) ненормований робочий час судді із забезпеченням умовами роботи онлайн за допомогою власної вебсторінки [12, с. 106-111]. Позитивним надбанням Польщі у питанні, що є предметом даного дослідження, є: поширене залучення е-інструментів у діяльність судді; наділення додатковими вимогами умов доступу кандидатів до зайняття посади судді; реалізації сутності судового контролю за діяльністю суб'єктів публічної влади.

Вагомою складовою у діяльності адміністративних судів сучасності є забезпечення доброчесності суддів. За аналогією з українським органом, Громадською радою доброчесності, який є дорадчим органом у відповідній діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, що є проявом залучення громадських формувань до контролю за діяльністю суддівської влади, у європейських країнах повноцінно функціонують схожі інституції та політики. Таким суб'єктом є Національне бюро доброчесності (Нідерланди) як орган, що надає підтримку державним інституціям з приводу реалізації заходів у сфері етики та доброчесності, виконує завдання із: реалізації політики із забезпечення службової етики і доброчесності; здійснення різних заходів із оперування професійними знаннями у сфері адміністративного судочинства; реалізація заходів різного характеру із популяризації, поширення, удосконалення політики доброчесності в галузі правосуддя. В межах реалізації змісту заходів із підтримання політики доброчесності в Німеччині прийнято виокремлювати такі риси: урізноманітнення процедур добору кандидатів на заняття посади судді; диференціація критеріїв для здійснення такої процедури не тільки в рамках професійних вимог, зокрема через визначення відповідних соціальних компетенцій такої особи; широка публічність таких процедур; збільшення критеріїв для вивчення професійних, соціальних та інших якостей кандидатів [11].

Інноваційність адміністративного судочинства у формі електронного суду є яскравим проявом міжнародної практики на прикладі відповідних рішень Європейського суду з прав людини з питань запровадження елементів електронного судочинства. Так, наведена міжнародна судова інстанція у рішенні по справі «Товариство партнерів-адвокатів проти Словаччини» 2009 року створила прецедент, де звернула увагу на непропорційне обмеження права заявника на ефективне представлення справи у суді, тобто порушення ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, саме внаслідок відмови національним судом у відкритті провадження, залишенням справи без руху чи поверненням позову, який поданий у електронній формі [6, с. 7]. Одним з перших міжнародних судових інстанцій, яка забезпечила впровадження елементів електронного судочинства в сучасних інформаційно-технічних умовах став Міжнародний кримінальний суд у Гаазі. Така позиція є відлунням змісту політики е-демократії у Рекомендаціях Ради Європи, в яких зокрема закладені підвалини для розвитку е-медіації та е-правосуддя в якості форм захисту прав та інтересів осіб, у тому числі й з публічно-правових спорів. Під е-правосуддям розуміється використання інформаційно-комп'ютерних технологій при здійсненні правосуддя у контексті забезпечення електронної комунікації, обміну даними, доступу до судової інформації статичного та динамічного характеру, що вирішує низку піднятих вище питань, в першу чергу щодо обізнаності пересічних громадян у цій сфері діяльності публічної влади, а також формування відповідного іміджевого образу суду відповідної юрисдикції [14, с. 11-12].

Дійсно, необхідно погодитись, що електронний суд є інформаційно-технологічним надбанням сучасного правосуддя у країнах Європи, що являє собою подовження реалізації відповідних уніфікованих європейських нормативних документів в рамках судової гілки влади. Наведене створює передумови запозичення досвіду е-правосуддя з переходом від епізодичного, поелементного використання засобів такої форми відправлення правосуддя, у тому числі й адміністративного, до системного впровадження засобів інформаційного і комп'ютерного супроводження судочинства з огляду на рівень та можливості технічної та інтелектуальної складових у наведеній сфері.

Висновки. Отже, адміністративно-правовим забезпеченням адміністративного судочинства є сукупність цивільних та цивільно-процесуальних норм організаційно-правового характеру, що покликані створити умови зі справедливого, неупередженого та своєчасного вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. У даному контексті диференційовано такі норми на: 1) ті, які безпосередньо сприяють реалізації принципів цивільного судочинства; 2) створюють умови для інстанційної діяльності судів адміністративної юрисдикції; 3) визначають правовий статус суддів та присяжних (призначення, виконання повноважень та їх припинення, притягнення до дисциплінарної відповідальності); 4) створюють умови для матеріального та соціального захисту цих осіб, зокрема через відповідне суддівське самоврядування; 5) забезпечують професійну відповідність суддів (навчання, підвищення кваліфікації, процедура визначення рівня відповідності кваліфікаційним вимогам, правове положення Національної шкоди суддів України); 6) регулюють питання правового статусу Держав-

ної судової адміністрації України, апарату суду, служби організаційного забезпечення роботи та охорони суду, а також Служби судової охорони; 7) забезпечують реалізацію інших організаційно-правових заходів адміністративного, фінансового, інформаційного та матеріально-технічного характеру, у тому числі інноваційного характеру (забезпечення діяльності елементів електронного суду).

З метою визначення зарубіжного досвіду удосконалення адміністративно-правового забезпечення адміністративного судочинства можуть бути взятими напрацювання як узагальненої практики міжнародних судових інституцій на прикладі рішень Європейського суду з прав людини чи відповідних конвенцій та Рекомендацій Ради Європи, так і безпосередньо національне законодавство на прикладі таких країн як Франція, Німеччина, Нідерланди та Польща. У французькому законодавстві виділено: наявність спеціального закону щодо діяльності адміністративних судів; практика французького законодавства з приводу детального унормування правового положення посадових осіб, які здійснюють судочинство, й допущення до цієї категорії осіб, які пропрацювали в органах публічної влади та у закладах освіти юридичного профілю; наявність спеціальних рад з розгляду публічно-правових спорів певної категорії; надання повноважень адміністративним судам повноважень щодо тлумачення рішень органів публічної влади та моделювання дії їх проектів. Відповідним чином у німецькому: широка популяризація діяльності судів; напрацьовані механізми системного характеру із забезпечення незалежності суддів; доступність до суддівської посади широкого кола осіб без практичного досвіду, але з мінімальним періодом роботи в державних органах; наявність спеціалізації адміністративних судів. На додачу до зазначеного польський досвід свідчить про поширене залучення е-інструментів у діяльність судді; наділення додатковими вимогами умов доступу кандидатів до зайняття посади судді; реалізації сутності судового контролю за діяльністю суб'єктів публічної влади.

Досить раціональною є нідерландська модель системи правосуддя з питань реалізації політики із забезпечення службової етики і доброчесності; здійснення різних заходів із оперування професійними знаннями у сфері адміністративного судочинства; реалізації заходів різного характеру із популяризації, поширення, удосконалення політики доброчесності в галузі правосуддя.

Не менш вагомими є передумови запозичення європейського досвіду е-правосуддя з переходом від епізодичного, поелементного використання засобів такої форми відправлення правосуддя, у тому числі й адміністративного, до системного впровадження засобів інформаційного і комп'ютерного супроводження судочинства з огляду на рівень та можливості технічної та інтелектуальної складових у наведеній сфері.

Низка інших питань, серед яких забезпечення реалізації принципів адміністративного судочинства, створення умов для діяльності посадових осіб судової адміністрації, специфіки правового статусу підрозділів судової охорони та інше залишились поза межами розгляду, що актуалізує подальші розвідки у цій сфері.

Література

1. Іванищук А.А. Адміністративно-правове забезпечення судової влади в Україні. Автореферат дис….докт. юрид. нау-к. Київ, 2017. 36 с.

2. Корчинський О.І. Правові засади організації адміністративного судочинства в Україні. Автореферат дис….канд. юрид. нау-к. Львів, 2019. 19 с.

3. Бурдейна О.В. Удосконалення адміністративно-правового регулювання статусу державних службовців органів судової влади України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 252-255.

4. Стасюк О.Л. Адміністративно-правове забезпечення діяльності органів судової влади у сфері реалізації правозахисної функції в Україні. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2018. Випуск 3 (39). С. 153-156.

5. Стасюк О.Л. Європейський суд з прав людини як засіб адміністративно-правового забезпечення реалізації правозахисної функції в Україні. *Правові новели*. 2018. № 6. С. 109-114.

6. Куценко В.Д. Поняття та зміст адміністративно-правового забезпечення електронного суду в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2007. Вип. 6. Т. 2. С. 3-9.

7. Пятигора К.В. Правове регулювання електронного адміністративного судочинства в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 340-343.

8. Закаленко О.В. Трансформація правової категорії «адміністративний позов» крізь призму міжнародно-правових стандартів про захист прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 282-285.

9. Бояринцева М.А. Напрями вдосконалення організації адміністративного судочинства в України.

Прикарпатський юридичний вісник. 2018. Вип. 4 (25). Т. 3. С. 3-7.

10. Дорош В.С. Міжнародне адміністративне судочинство в захисті прав людини. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. № 1. С. 151-162.

11. Жуков С.В. Зарубіжний досвід правового забезпечення доброчесності суддів. *Право.ua*. 2018. № 3. С. 69-73.

12. Малихіна В.В. Організаційно-правове забезпечення адміністративного судочинства в Україні. Дисертація докт. філософії. Дніпро, 2021. 225 с.

13. Шарая А.А. Реалізація принципів адміністративного судочинства – гарантія ефективного захисту прав, свобод та інтересів осіб. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 371-375.

14. Електронна демократія. Біла книга державної політики. / за ред. С. Панцира. Київ, 2015. 43 с. URL: http://dialog.lviv.ua/wp-content/uploads/2016/02/Elektronna-demokratiya.pdf (дата звернення 20.09.2022).

Дубенко О. М.,
ORCID: 0000-0002-0443-7168
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного права та адміністративного процесу
Одеського державного університету внутрішніх справ

УДК 342.95:351.753(477)
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.22

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ЗБРОЇ В УМОВАХ ДІЇ НАДЗВИЧАЙНИХ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ

Дулгер В. В.

У статті досліджено правове регулювання обігу зброї під час дії надзвичайних адміністративно-правових режимів. Запропоновані шляхи вдосконалення обігу цивільної зброї та зброї, що використовується правоохоронними органами у зазначених умовах. Розвиток України як правової демократичної держави вимагає проведення радикальних реформ у всіх галузях життєдіяльності суспільства. Адміністративно-правове регулювання обігу зброї є частиною державного регулювання, яке становить процес послідовного використання адміністративно-правових засобів для досягнення суспільної мети регулювання та правомірної поведінки учасників суспільних відносин у сфері обігу зброї. Належне регулювання обігу зазначених предметів дозволяє досягнути правильної поведінки суб'єктів, у повному обсязі реалізовувати їхні права та виконувати обов'язки у межах, встановлених законодавством. На сьогодні вкрай необхідним є вдосконалення правової системи, зокрема правового регулювання суспільних відносин, що виникають у сфері обігу зброї. Серед суспільно небезпечних дій значну кількість становлять правопорушення, скоєні з використанням зброї. Незаконний обіг зброї є одним із факторів, які негативно впливають на стан безпеки у країні. Відповідно до статистичних даних обіг зброї в Україні має доволі значний обсяг, особливо у сьогоденні. Загальна кількість власників зброї становить майже півтора мільйона осіб. Незаконний обіг зброї може заподіяти значну шкоду інтересам, що охороняються законом. Особливого значення набуває проблема регулювання обігу зброї під час дії надзвичайних адміністративно-правових режимів, коли незаконні дії та навіть просто порушення правил обігу зазначених предметів може значною мірою погіршити і без того складне становище. Виходячи з цього, є об'єктивна необхідність в особливих умовах та правилах поводження зі зброєю, створення чіткої системи режимного регулювання з метою встановлення правопорядку в цій сфері правовідносин. Водночас чинне законодавство, яке регулює обіг зброї в Україні, не відповідає потребам часу, не завжди відповідає їм і діяльність правоохоронних органів.

Проблеми правового регулювання обігу зброї, у тому числі в особливих умовах, віддзеркалюють потреби сучасного суспільства, потребують наукового осмислення і глибокого вивчення їх теоретичних та організаційно-правових основ.

***Ключові слова**: надзвичайні адміністративно-правові режими, обіг зброї, адміністративно-правовий режим обігу зброї.*

Dulher V. V. Peculiarities of the legal regulation of arms circulation in the conditions of emergency administrative and legal regimes

The article examines the legal regulation of arms circulation during emergency administrative and legal regimes. Proposed ways to improve circulation of civilian weapons and weapons used by law enforcement agencies in the specified conditions. Administrative-legal regulation of arms circulation is a part of state regulation, which constitutes the process of consistent use of administrative-legal means to achieve the social goal of regulation and lawful behavior of participants in social relations in the sphere of arms circulation. Proper regulation of the circulation of the specified items allows to achieve the correct behavior of the subjects, fully exercise their rights and fulfill their duties within the limits established by the law. The development of Ukraine as a legal democratic state requires radical reforms in all spheres of society's life. Today, it is extremely necessary to improve the legal system, in particular, the legal regulation of social relations arising in the field of arms circulation. Crimes committed with the use of weapons constitute a significant number of socially dangerous actions. Illegal arms trafficking is one of the factors that negatively affect the state of security in the country. According to static data, the circulation of weapons in Ukraine is quite significant, especially nowadays. Illegal arms trafficking can cause significant damage to interests protected by law. The problem of regulating the circulation of weapons becomes especially important during the period of emergency administrative and legal regimes, when illegal actions and even simple violations of the rules of circulation of these items can significantly

© Дулгер В. В., 2022

worsen an already difficult situation. Based on this, there is an objective need for special conditions and rules for handling weapons, the creation of a clear system of regime regulation in order to establish law and order in this area of legal relations. At the same time, the current legislation that regulates the circulation of weapons in Ukraine does not meet the needs of the times, and the activities of law enforcement agencies do not always meet them.

The problems of legal regulation of weapons circulation, including in special conditions, reflect the needs of modern society, require scientific understanding and in-depth study of their theoretical and organizational-legal foundations.

Key words: *extraordinary administrative-legal regimes, arms circulation, administrative-legal regime of arms circulation.*

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність теми статті зумовлена саме відсутністю адекватного розуміння та наукового опрацювання зазначених питань в адміністративно-правовій науці. Правові засади регулювання обігу зброї як в Україні, так і за її межами досліджували такі автори, як: П.Д. Біленчук, А.Д. Благов, В.А. Гуменюк, А.А. Долгополов, Д.А. Корецький, А.В. Корнієць, А.В. Кофанов, І.А. Кузнєцова, О.М. Піджаренко, О.Ф. Сулява, М.П. Федоров, О.С. Фролов, Е.Д. Шелковникова та інші. Однак, незважаючи на наявність низки досліджень щодо регулювання суспільних відносин у визначеній сфері, поза науковим пошуком залишилася проблема встановлення адміністративно-правового режиму обігу зброї в Україні, а також його реалізації в особливих умовах, викликаних надзвичайними обставинами різного генезису. До сьогодні комплексно не вивчені теоретичні та правові засади реалізації цього режиму. Водночас розробка зазначеної проблеми має для держави велике практичне значення, адже максимально можливий рівень безпеки обігу зброї в країні – запорука громадського спокою.

Метою статті є дослідження правового регулювання обігу зброї в умовах дії надзвичайних адміністративно-правових режимів, визначення особливостей обігу зброї серед цивільного населення та в правоохоронній сфері в зазначених умовах.

Виклад основного матеріалу. Адміністративно-правове регулювання обігу зброї є частиною державного регулювання, яке становить процес послідовного використання адміністративно-правових засобів для досягнення суспільної мети регулювання та правомірної поведінки учасників суспільних відносин у сфері обігу зброї. Належне регулювання обігу зазначених предметів дозволяє досягнути правильної поведінки суб'єктів, у повному обсязі реалізовувати їхні права та виконувати обов'язки у межах, встановлених законодавством.

Розглядаючи зброю як об'єкт правового регулювання, слід зауважити, що обіг зазначених предметів має досить жорстко контролюватися державою. При цьому гарантувати захист та реалізацію прав громадян у цій сфері можна тільки за особливого порядку правового регулювання, тобто встановивши відповідний адміністративно-правовий режим обігу зброї в Україні.

З огляду на дослідження відповідної сфери треба сказати, що адміністративно-правовий режим обігу зброї являє собою цілісну, особливу систему регулювання всіх видів правовідносин, що виникають у сфері обігу зброї, яка заснована на методах, притаманних відповідній галузі права, і має на меті захист, забезпечення державних та суспільних інтересів, які охороняються законом України [1, с. 190]. Досягнення зазначеної мети дослідження неможливе без наведення поняття обігу зброї, виокремлення його окремих стадій (елементів). У новому тлумачному словнику української мови поняття «обіг» у загальному контексті визначається як використання, вжиток або характерна для товарного виробництва форма обміну продуктів праці та інших об'єктів власності шляхом купівлі-продажу, також обігом є рух товарів та інших цінностей у суспільстві. У великому юридичному енциклопедичному словнику, окрім зазначеного, обіг характеризується як замкнутий, повний цикл, що повторюється в якому-небудь процесі.

Якщо враховувати тільки вищезазначене, то обіг зброї можна уявити як цілісний процес, що починається з виробництва і закінчується утилізацією зазначених виробів. Однак розуміння обігу тільки у такому значенні не дозволить дослідити належним чином сутність адміністративно-правового режиму обігу зброї.

Досить часто обіг певних предметів, виробів або речовин подається як перелік видів діяльності у певній сфері. Так, наприклад, визначається обіг наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. Підтвердженням цієї позиції є той факт, що в деякій довідковій літературі у разі визначення безпосередньо обігу зброї можна побачити конкретний перелік видів діяльності у цій сфері [4, с. 22].

Під час розгляду реалізації адміністративно-правового режиму обігу зброї вважаємо, що обіг зброї треба дослідити насамперед під кутом зору системного підходу, визначивши всі його елементи, що являють собою певні види правовідносин у визначеній сфері. Отже, обіг зброї – це

сукупність виключно всіх видів правовідносин, що виникають у разі поводження зі зброєю та які врегульовані відповідним законодавством.

Головна особливість правовідносин у сфері обігу зброї полягає у тому, що всі вони без винятку повинні здійснюватися під жорстким контролем з боку держави, а конкретніше, уповноважених на те державних органів. Здійснення контролю у сфері управління соціальними процесами посідає особливе місце, він дає можливість корегувати діяльність підвладних суб'єктів шляхом перевірки фактичного стану справ. Проте цим контроль не обмежується, він доповнюється управлінським впливом, який дозволяє усунути порушення або недотримання обов'язкових правил поведінки. Отже, елементами обігу зброї є: виробництво зброї, її ремонт, торгівля, передача, придбання, колекціонування, експонування, облік, зберігання, носіння, перевезення (перенесення), використання, вилучення, утилізація, ввезення та вивезення з території України, а також контроль з боку уповноважених державних органів за дотриманням установлених правил щодо здійснення кожного без винятку виду правовідносин у визначеній сфері.

Реалізація адміністративно-правових режимів у сфері обігу зброї пов'язана з необхідністю регламентації належної поведінки, яка зазначена у правових нормах на всіх етапах руху зброї, починаючи від виробництва, закінчуючи утилізацією зброї, а також деталізації поведінки виключно всіх суб'єктів правовідносин.

Кожен орган державної влади посідає певне місце у процесі забезпечення адміністративно-правового режиму обігу зброї. Виходячи із сутності зазначеного режиму, слід сказати, що органи виконавчої влади реалізують свої повноваження із забезпечення режиму обігу зброї завдяки таким адміністративно-правовим формам, як нормотворчість та правозастосування. Аналіз нормативних актів свідчить про те, що за обсягом компетенції у сфері нормотворчої діяльності провідну роль виконує Кабінет Міністрів України. Слід зазначити, що деякі питання щодо обігу зброї регулюються такими суб'єктами влади, як Президент України та Верховна Рада України.

Основним суб'єктом правозастосування у сфері регулювання обігу зброї є МВС України, яке впроваджує ліцензійно-дозвільний порядок та здійснює контроль за дотриманням посадовими особами міністерств, інших центральних органів державної виконавчої влади, підприємств, установ, організацій, господарських об'єднань і громадянами встановленого порядку обігу зброї [3].

Зовнішній контроль, який здійснює МВС України як основний контролюючий суб'єкт у сфері обігу зброї, поширюється на об'єкти дозвільної системи, підприємства, установи, організації, господарські об'єднання, де здійснюється вироблення, ремонт, зберігання та використання зброї, спеціальних засобів і включає у себе: контроль за дотриманням режимних правил з перевезення, обліку, зберігання та використання зброї, спеціальних засобів відповідними організаціями; контроль за станом технічного устаткування визначених об'єктів; контроль за станом охорони об'єктів (сигналізація, відповідний особовий склад тощо); контроль за технічним станом транспорту, що здійснює перевезення зброї; контроль за організацією відомчого контролю зі збереження предметів і матеріалів, на які поширюється дозвільна система (зокрема, зброя і спеціальні засоби); контроль за відповідністю складу працівників до вимог, які висуваються законодавством щодо укладення трудових договорів з громадянами на виконання робіт, пов'язаних з обігом зброї [3].

Контроль за виконанням режимних правил у сфері обігу зброї громадянами полягає: у контролі за правилами придбання зброї та спеціальних засобів; контролі за правилами перевезення (перенесення) зброї громадянами; контролі за правилами носіння зброї і спеціальних засобів; контролі за режимними правилами зберігання зброї та спеціальних засобів; контролі за використанням зазначених предметів за призначенням; контролі за порядком передачі зброї (продаж, дарування, обмін, передавання у спадок).

Необхідно зазначити, що реалізація адміністративно-правового режиму обігу зброї в умовах дії надзвичайних адміністративно-правових режимів набуває особливого характеру. Це зумовлено тим, що одночасно діють два режими, один з яких (адміністративно-правовий режим обігу зброї) є *постійним* – він діє незалежно від стану чи ситуації у країні; *звичайним*, тобто не змінює конституційний статус громадян і організацій; *обмежувальним* – держава встановлює особливі права та умови володіння предметами, які належать до категорії «зброя». Особливі умови встановлюються також і на виробництво, ремонт, реалізацію та інші види діяльності, пов'язані зі зброєю. Крім того, правовий режим обігу зброї є *загальнодержавним*, тобто діючим на всій території України без винятку.

Своєю чергою надзвичайний адміністративно-правовий режим має ситуаційний, тимчасовий характер, він певним чином обмежує права і свободи громадян задля підтримки необхідного рівня

правопорядку в державі та суспільстві. Під час дії надзвичайних режимів значно посилюється контроль за обігом зброї з боку компетентних органів, крім того, вводяться додаткові обмеження на право володіння зброєю та на провадження певної діяльності в цій сфері. Вилучення зброї, як один з елементів її обігу, перестає бути виключно засобом запобігання, припинення неправомірної поведінки особи чи мірою адміністративного стягнення. Аспекти обмеження прав суб'єктів у сфері обігу зброї, а також вилучення зброї як превентивного заходу, навіть і у разі відсутності порушення встановлених правил її обігу, передбачені нормами чинного законодавства [5]. Відповідно до вказаних актів серед заходів правового режиму воєнного стану, що запроваджуються в умовах воєнного стану, та додаткових заходів режиму надзвичайного стану у зв'язку з масовими порушеннями громадського порядку є: заборона торгівлі зброєю, сильнодіючими хімічними й отруйними речовинами, а також алкогольними напоями та речовинами, виробленими на спиртовій основі; вилучення у громадян вогнепальної зброї та боєприпасів, холодної зброї, а у підприємств, установ і організацій також навчальної та бойової техніки, вибухових, радіоактивних речовин і матеріалів, сильнодіючих хімічних та отруйних речовини.

Тимчасове вилучення предметів та речовин є адміністративно-запобіжними заходами, однак не виключається, що цей захід залежно від мети його застосування може належати до різних категорій.

Аналізуючи норми зазначених законодавчих актів, можна констатувати, що враховані далеко не всі можливі дії суб'єктів щодо зброї та боєприпасів. Поза дією закону залишається більшість із зазначених нами вище елементів обігу зброї. Не зазначено можливість, а здебільшого і необхідність обмеження чи заборони виробництва зброї, її ремонту, передачі, придбання, експонування, носіння, перевезення (перенесення), використання, а також ввезення та вивезення таких предметів з території України.

Не зрозумілим, на нашу думку, є обмежений перелік видів зброї, що підлягає вилученню. Поза увагою залишилась пневматична зброя, мається на увазі пристрої, в яких швидкість польоту кулі перевішує 100 м/с та калібр більше 4.5 мм. Необхідно зазначити з цього приводу, що окремі зразки пневматичної зброї за своїми характеристиками не поступаються деяким видам вогнепальної, а подекуди і перевершують їх.

З огляду на європейську та світову практику необхідно зазначити досить поширену тенденцію щодо визначення такого виду зброї, як несмертельна або зброя несмертельної дії. На нашу думку, до такої можна віднести предмети, які у вітчизняному законодавстві визначені як спеціальні засоби активної оборони. Окремі зразки зазначених виробів мають доволі велику потужність та здатні заподіяти значну шкоду організму людини у разі порушення правил їх застосування або у разі вчинення навмисних противоправних дій. Саме тому вважаємо за необхідне обмеження обігу спеціальних засобів активної оборони під час запровадження надзвичайних адміністративно-правових режимів. Нарівні із вогнепальною зброєю вказані предмети повинні вилучатися у населення, підприємств, установ і організацій, а їх продаж під час особливих обставин повинен бути також заборонений.

Необхідно зазначити, що для більш повного розгляду особливостей обігу зброї під час дії надзвичайних адміністративно-правових режимів є потреба дослідити особливості використання таких предметів державними органами та посадовими особами, на яких відповідно до закону покладено функцію підтримки або відновлення правопорядку. Особливі умови, викликані надзвичайними обставинами різного генезису, потребують адекватного реагування з боку правоохоронних органів. При цьому цілком логічним є наявний на сьогодні порядок посилення режиму несення служби.

Залежно від обставин і складності оперативної обстановки змінюється й порядок використання зброї та спеціальних засобів підрозділами Національної поліції. Звичайно, озброєння та оснащення працівників Національної поліції для виконання планових заходів з охорони громадської безпеки та порядку, у разі припинення масових заворушень та групових правопорушень буде значно відрізнятися.

Хотілося би зазначити конкретні спеціальні засоби, які відповідно до відомчих нормативно-правових актів МВС України можуть використовуватися для охорони громадської безпеки та порядку, зокрема припинення масових заворушень, звільнення заручників, для відбиття нападу на будівлі, приміщення, споруди і транспортні засоби, незалежно від їхньої приналежності, або їх звільнення у разі захоплення та запобігання іншим видам правопорушень.

Спеціальні засоби, які, на нашу думку, необхідно віднести до категорії несмертельна зброя, представлені на сьогодні значним розмаїттям видів та моделей, обіг яких далеко не завжди має відповідну правову регламентацію. На сьогодні є необхідність чіткого нормативного відзначення визначення порядку використання та застосування видів

несмертельної зброї, у тому числі в умовах дії надзвичайних правових режимів.

Ще одним з аспектів, який визначає особливості обігу зброї в правоохоронній сфері під час дії надзвичайних правових режимів (воєнного або надзвичайного), є переведення правоохоронних органів у стан бойової готовності.

Залежно від зазначених рівнів існують і розбіжності стосовно використання зброї та спеціальних засобів особовим складом.

Аналіз нормативно-правових документів, у тому числі відомчого рівня, показує, що не регульованим залишається питання стосовно регулювання обігу зброї під час дії режиму зони надзвичайної екологічної ситуації. Така потреба безперечно існує, адже у разі зазначеного надзвичайного адміністративно-правового режиму є досить велика вірогідність прояву масових порушень громадського порядку.

Висновки. Під час дії надзвичайних адміністративно-правових режимів відбуваються значні зміни в правовому регулюванні обігу зброї. У сфері обігу цивільної зброї відзначається значне обмеження права власності як для фізичних, так і для юридичних осіб, посилення контролю за обігом зброї з боку органів внутрішніх справ, які виконують провідну роль у регулюванні такої сфери правовідносин. Особливістю обігу зброї в правоохоронній сфері у зазначених умовах є озброєння особового складу, використання працівниками Національної поліції зброї та спеціальних засобів для виконання службових обов'язків.

Під час виникнення особливих обставин правове регулювання обігу зброї у суспільстві здійснюється в межах двох адміністративно-правових режимів, один з яких (адміністративно-правовий режим обігу зброї) є постійним, а інший – надзвичайним, який вводиться відповідно до умов, що склалися.

Для належного регулювання обігу зброї під час дії надзвичайних адміністративно-правових режимів у законодавстві України необхідно передбачити обмеження чи заборону виробництва зброї, її ремонту, передачі, придбання, експонування, носіння, перевезення (перенесення), використання а також ввезення та вивезення таких предметів з території України. Необхідним є також врахування усіх видів зброї, обмеження повинно стосуватися спеціальних засобів активної оборони, які можуть вважатися несмертельною зброєю.

Посилений варіант оперативно-службової діяльності, перебування підрозділів Національної поліції в різних стадіях бойової готовності значно впливає на характер використання зброї та спеціальних засобів особовим складом. На сьогодні є потреба нормативного закріплення порядку використання зброї правоохоронними органами також під час дії режиму зони надзвичайної екологічної ситуації.

Література

1. Бокій О.М. Адміністративно-правовий режим обігу зброї в Україні : дис. … кандидата юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2010. 260 с.

2. Висновок Комітету з питань правоохоронної діяльності Верховної Ради України від 08 грудня 2021 року щодо Проєкту Закону про право на цивільну вогнепальну зброю № 5708 (від 25 червня 2021 року). / *Верховна Рада України* : сайт. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72360.

3. Діденко С.В. Зміст адміністративно-правового забезпечення обігу та застосування зброї в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Випуск 1–2, 2016. С. 9–14.

4. Курило В.І., Даниленко А.О. Адміністративно-правове регулювання обігу зброї в Україні. *Международный научный журнал «Интернаука». Серия «Юридические науки»*. № 3 (3), 2017. С. 22–26.

5. Легалізація зброї: на які види та як видаватимуть дозвіл. *Дом*. 12 березня 2021. URL: https://kanaldom.tv/uk/legalizacziya-oruzhiya-na-kakie-vidy-i-kak-budet-vydavatsya-razreshenie/.

6. Про Національну поліцію : Закон України № 580-VIII від 02 липня 2015 року. / *Верховна Рада України* : сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19.

7. Тимофєєв В., Хованова Д. Активне застосування вогнепальної зброї: поняття та характеристика. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (ДДУВС, 12.03.2021). С. 237–238.

8. Шумейко Т.А. Поняття та ознаки адміністративно-правового механізму формування та реалізації державної політики у сфері обігу зброї в Україні. «*Юридична наука*». № 8 (110). 2020. С. 169–176.

Дулгер В. В.,
кандидат юридичних наук,
декан факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції
Одеського державного університету внутрішніх справ

УДК 342.1
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.23

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕЖИМУ КОНФІДЕНЦІЙНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ

Коропатов О. М., Залєвська І. І.

Категорія адміністративно-правового режиму конфіденційної інформації визначається винятковою значимістю національних інформаційних ресурсів для забезпечення обороноздатності держави, захисту прав і законних інтересів окремого громадянина та держави загалом.

Актуальність відповідних проблем посилюється також в умовах, коли проти України здійснюються широкомасштабні «інформаційні війни», спрямовані на дискредитацію, дезорганізацію, підрив іміджу, інформаційну дестабілізацію нашої держави.

Конфіденційна інформація, на відміну від доступної інформації, не призначена для широкого кола осіб. Конфіденційність передбачає віднесення певних відомостей до інформації з обмеженим доступом та має здійснюватися в чіткій відповідності й на підставі чинних правових норм. Конфіденційна інформація незалежно від того, предметом яких відносин вона є, має певну цінність для суб'єкта інформації: держави, фізичної або юридичної особи.

Цінність інформації зумовлена її використанням у публічній сфері (для забезпечення державного управління в різних сферах суспільного життя) та у приватній сфері (для реалізації і захисту прав фізичних та юридичних осіб). В умовах воєнного стану розголошення конфіденційної інформації може завдати істотної шкоди як національним, державним, приватним, так і публічним інтересам. Державні й недержавні органи та організації у процесі здійснення своєї діяльності є розпорядниками інформації, поширення якої матиме негативні наслідки для різних категорій фізичних осіб, юридичних осіб, інтересів та цілісності держави.

Дослідження поняття й ознак адміністративно-правового режиму конфіденційної інформації необхідне насамперед для визначення оптимальних варіантів організаційно-правових засад регулювання характерних відносин, удосконалення його методів, форм, засобів реалізації та налагодження повноцінного функціонування.

***Ключові слова**: режим, правовий режим, адміністративно-правовий режим, конфіденційна інформація, ознаки, правове регулювання.*

Koropatov O. M., Zalevska I. I. Concepts and signs of the administrative and legal regime of confidential information in Ukraine

The category of the administrative-legal regime of confidential information is determined by the exceptional importance of national information resources for ensuring the state's defense capability, protecting the rights and legitimate interests of an individual citizen and the state as a whole.

The urgency of the relevant problems increases even in conditions when large-scale "information wars" are being waged against Ukraine, aimed at discrediting, disorganizing, undermining the image, and informational destabilization of our state. In connection with military aggression by Russia, a situation has arisen in Ukraine where malicious actions against information with limited access not only do not decrease, but on the contrary, have a fairly stable tendency to increase. Sources and methods of influence of information threats are identified, the protection of information from which can be ensured only with a comprehensive approach to ensuring information security, the concept of which is enshrined in the legislation of Ukraine, where it is interpreted as a state of protection of the vital interests of a person, society and the state, in which the infliction of damage due to: incompleteness, untimeliness and implausibility of the information used; negative information impact; negative consequences of the use of information technologies; unauthorized distribution, use and violation of integrity, confidentiality and availability of information.

Confidential information, unlike available information, is not intended for a wide range of people. Confidentiality involves classifying certain information as information with limited access and must be carried out clearly in accordance with and on the basis of current legal norms. Confidential information, regardless of the subject of the relationship, has a certain value for the subject of the information: the state, an individual or a legal entity.

The value of information is determined by its use in the public sphere (to ensure public administration in various spheres of public life) and in the private sphere (to implement and protect the rights of individuals and legal

© Коропатов О. М., Залєвська І. І., 2022

entities). In the conditions of martial law, the disclosure of confidential information can cause significant damage to national, state, private, and public interests. State and non-state bodies and organizations, carrying out their activities, are managers of information, the dissemination of which will have negative consequences for various categories of individuals, legal entities, interests and integrity of the state.

Taking into account the existing problems in the information sphere, which are discussed, in particular, in the Strategy for the Development of the Information Society in Ukraine, the Doctrine of Information Security of Ukraine, when there is a need to develop information legislation, carry out systematic correlation to solve issues of protection and provision of basic rights, values and socio-economic the interests of man, society and the state, building an effective information security system of Ukraine in the conditions of an open society, problems of improving the administrative-legal regime of confidential information are of particular importance.

The study of the concept and signs of the administrative-legal regime of confidential information is necessary first of all to determine the optimal options for the organizational-legal basis of regulation of inherent relations, to improve its methods, forms, means of implementation and establishment of full-fledged functioning.

Key words: *regime, legal regime, administrative-legal regime, confidential information, signs, legal regulation.*

Постановка проблеми. Правовий режим характерний для кожної окремої галузі права, зокрема й адміністративної. Щодо категорії «адміністративно-правовий режим» варто зазначити, що в юридичній науці такі режими є досить поширеними та відомими, однак необхідно вказати на незначний рівень їх дослідження. Як правило, адміністративно-правові режими розглядалися науковцями через систему надзвичайних правових режимів, режиму воєнного стану або стосовно певних об'єктів чи предметів. Окрім того, адміністративно-правовий режим ототожнювався з методом чи видом правового регулювання.

З огляду на наявні проблеми в інформаційній сфері, про які йдеться, зокрема, у Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні, Доктрині інформаційної безпеки України, коли є необхідність розвитку інформаційного законодавства, проведення системної кореляції з вирішення питань захисту й забезпечення основних прав, цінностей і соціально-економічних інтересів людини, суспільства та держави, побудови в умовах відкритого суспільства ефективної системи інформаційної безпеки України, проблеми вдосконалення адміністративно-правового режиму конфіденційної інформації набувають особливої важливості. Тільки наявність достатніх адміністративних засобів охорони інформації загалом та конфіденційної інформації зокрема може гарантувати розв'язання окреслених проблем.

Мета статті - здійснити аналіз поняття та визначити характерні ознаки адміністративно-правового режиму конфіденційної інформації в Україні.

Виклад основного матеріалу. Діяльність щодо конфіденційної інформації в Україні вимагає особливої спрямованості правового регулювання, яка досягається за рахунок прозорого й ефективного адміністративно-правового режиму встановлення, охорони та захисту таких відомостей.

Для аналізу поняття «адміністративно-правовий режим конфіденційної інформації», на нашу думку, необхідно спочатку розглянути такі поняття, як «режим», «правовий режим» та «адміністративно-правовий режим».

У науці адміністративного права дослідженню категорії «правовий режим» та її галузевого різновиду – «адміністративно-правовий режим» – присвятили праці В.Б. Аверянов [7], О.Ф. Андрійко, В.Ю. Баскаков [15], Д.М. Бахрах [7], Ю.П. Битяк [8], Л.Р. Біла-Тіунова [13], С.Т. Гончарук [12], С.В. Ківалов [13], Н.В. Коваленко [14], С.Ф. Константінов [9], О.А. Коренюк [10], О.О. Крестьянінов [11], С.О. Кузніченко [3], О.Ф. Скакун [2], А.С. Спаський [3], Р.Б. Шишка [6], Х.П. Ярмакі [13] та інші науковці.

У юридичній науці єдиних підходів до визначення поняття «правовий режим» немає, а зміст цієї категорії залежить від мети й специфіки суспільно-правових відносин.

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» за редакцією В.Т. Бусела запропоновано таке визначення терміна «режим»: 1) державний лад, спосіб правління; 2) точно встановлений розпорядок життя, праці, відпочинку тощо; 3) система правил, законів, запроваджуваних для досягнення мети; 4) умови діяльності, існування [1, с. 1208].

Визначення поняття «правовий режим» у сучасній юридичній літературі характеризується різноманітністю підходів залежно від того, представниками яких галузевих наук є дослідники, а також залежно від мети, цілей відповідного аналізу.

О.Ф. Скакун доводить, що термін «правовий режим» за своїм змістом близький до поняття «метод правового регулювання» в загальновизнаному розумінні [2, с. 262]. А.С. Спаський, підтримуючи думку О.Ф. Скакун, зазначає, що поняття

«правовий режим» означає сукупність засобів і прийомів впливу права на суспільні відносини. При цьому правовий режим охоплює як правові, так і організаційні відносини, оскільки відображає специфіку правового впливу [3, с. 27].

У підручнику «Загальна теорія держави і права» за редакцією М.В. Цвіка та О.В. Петришина поняття «правовий режим» визначають як певний порядок правового регулювання, який забезпечується через особливе поєднання залучених для його здійснення способів, методів і типів правового регулювання [4, с. 410].

Аналіз наведених визначень дає можливість констатувати, що загальнотеоретичний підхід переважно характеризується розумінням правового режиму як певного порядку регулювання окремих суспільних відносин. Тобто правовий режим згадані фахівці ототожнюють із методом правового регулювання.

На думку О.С. Родіонова, правовий режим можна визначити також як сукупність юридичних засобів, які встановлюються та забезпечуються державою з метою врегулювання конкретних суспільних відносин шляхом обмеження одних і стимулювання інших сторін діяльності окремих суб'єктів права. Тобто правові режими «створюють конкретний ступінь сприятливості чи несприятливості для задоволення інтересів окремих суб'єктів права» [5, с. 121].

Р.Б. Шишка пропонує визначати правовий режим як встановлений чинним законодавством визначений стан об'єкта відносин, через що встановлюється правове становище й самих суб'єктів, а отже, варто виходити не з правового режиму об'єкта, а з правового стану суб'єкта [6, с. 233].

Д.Н. Бахрах розглядає правовий режим як комплекс суспільних відносин певного виду діяльності, закріплений юридичними нормами та забезпечений сукупністю юридично-організаційних засобів. Наявність правового режиму, на думку вченого, зумовлена специфічністю суспільних відносин, а також використанням особливих форм і методів діяльності, що відображаються в системі прав та обов'язків суб'єкта [7, с. 201].

На думку Ю.П. Битяка, правовий режим можна тлумачити як порядок регулювання, комплекс правових засобів, що характеризують особливе поєднання взаємодіючих дозволів, заборон і позитивних зобов'язань, який створює особливу спрямованість регулювання [8, с. 276].

Своєю чергою С.Ф. Константінов під правовим режимом розуміє комплекс суспільних відносин певного виду діяльності, закріплений юридичними нормами та забезпечений сукупністю юридично-організаційних заходів [9, с. 12].

У науці адміністративного права є також різні концепції поняття адміністративно-правових режимів.

Так, у процесі визначення адміністративно-правових режимів науковці віддають перевагу насамперед заборонам. Режими розглядаються і як виключне, особливе правове регулювання, до якого виконавча влада вдається в разі регламентації особливих груп правовідносин, і як основа адміністративно-правового регулювання [10, с. 63].

Адміністративно-правовий режим Ю.П. Битяк тлумачить як певне поєднання адміністративно-правових засобів регулювання, що виявляється в централізованому порядку, імперативному методі правового впливу та юридичній нерівності суб'єктів правовідносин [8, с. 269]. Аналогічно адміністративно-правовий режим визначає О.О. Крестьянінов: адміністративно-правовий режим – це певна сукупність адміністративно-правових засобів регулювання, встановлених у централізованому порядку, які характеризуються імперативним методом юридичного впливу, що проявляється в тому, що в адміністративно-правових відносинах завжди присутній владний суб'єкт і підлегла особа, тобто суб'єкти правовідносин перебувають у юридично нерівних позиціях [11, с. 91].

Варто навести думку В.Б. Авер'янова, який пропонує визначати адміністративно-правовий режим як певне поєднання адміністративно-правових засобів регулювання, опосередкованого імперативним методом юридичного впливу, який виявляється в тому, що суб'єкти правовідносин займають юридично нерівні позиції [7, с. 9].

На основі аналізу спеціальних адміністративно-правових режимів С.Т. Гончарук запропонував визначити їх як сукупність спеціальних правил, установлених адміністративно-правовими нормами з метою регулювання відповідних суспільних відносин в окремих управлінських сферах, у межах певних територій, щодо окремих громадян чи інших суб'єктів управлінських відносин, щодо певних видів діяльності тощо [12].

Колектив авторів посібника «Адміністративне право України» за редакцією С.В. Ківалова у процесі визначення поняття «адміністративно-правовий режим» розглядають його як сукупність правових установок і необхідних організаційних управлінських заходів, які забезпечували би порядок реалізації окремими громадянами своїх відпо-

відних прав та обов'язків, а також порядок діяльності державних органів і суспільних організацій, які найбільш адекватно відповідають інтересам забезпечення безпеки й охорони громадського порядку на відповідній ділянці державного управління [13, с. 194–195].

У процесі дослідження підходів до розуміння адміністративно-правового режиму, його ознак і загальних характеристик Н.В. Коваленко зазначає, що адміністративно-правовий режим полягає у встановленні сукупності правил, сформульованих у формі дозволів, заборон, регламентів, процедур, яких повинні дотримуватися суб'єкти публічного управління з метою найбільш ефективного забезпечення прав, свобод, законних інтересів фізичних осіб, прав і свобод юридичних осіб [14, с. 5].

Аналіз наведених визначень дає можливість вказати на своєрідність адміністративно-правового режиму, що відображається, зокрема, в особливому порядку виникнення й формування змісту прав та обов'язків учасників адміністративно-правових відносин і їх здійснення, у наявності специфічних санкцій, особливих засобах їх реалізації, а також у дії єдиних принципів, загальних положень, які поширюються на відповідну сукупність правових норм.

На думку О.А. Коренюк, під час визначення поняття адміністративно-правового режиму науковці здебільшого концентрують увагу на трьох аспектах: 1) застосуванні адміністративно-правових засобів регулювання; 2) наявності юридично нерівних позицій між учасниками певних відносин; 3) наявності імперативного методу юридичного впливу [10, с. 66].

Таким чином, з огляду на наведені позиції науковців можна стверджувати, що поняття адміністративно-правового режиму характеризується як особлива форма регулювання, у межах якої застосовується сукупність юридичних, організаційних та інших засобів із метою забезпечення відповідного впорядкування суспільних відносин у сфері, що аналізується.

Наведені думки науковців щодо адміністративно-правового режиму дають можливість констатувати той факт, що адміністративно-правовий режим – це не тільки доцільний, а й необхідний комплексний засіб правового регулювання, оскільки певні відносини в публічно-правовій сфері потребують особливої процесуальної регламентації, визначення правового статусу суб'єктів правовідносин, особливого механізму реалізації їхнього права й деліктосуб'єктності, а також комплексу заходів захисту їхніх прав, свобод та інтересів.

Адміністративно-правовий режим конфіденційної інформації, на відміну від інших окремих адміністративно-правових режимів, на наше переконання, ще не був підданий достатньому науковому комплексному аналізу.

В.Ю. Баскаков визначає адміністративно-правовий режим конфіденційної інформації як урегульований у вітчизняному законодавстві порядок діяльності уповноважених суб'єктів права шляхом імперативного методу правового впливу та системи спеціальних засобів із метою захисту й охорони суспільних відносин у сфері конфіденційної інформації [15, с. 8].

Схоже тлумачення надає О.С. Соколова, яка визначає адміністративно-правовий режим конфіденційної інформації як особливий порядок діяльності суб'єктів адміністративних правовідносин, який виникає щодо конфіденційної інформації у процесі її документування, реєстрації інформаційних ресурсів, що її містять, обмеження доступу до них та їх правового захисту [10, с. 66].

Очевидно, що спільним для наведених тлумачень є порядок діяльності уповноважених суб'єктів права. На нашу думку, такий підхід є не досить точним і таким, що відображає наявні характерні риси досліджуваного режиму, оскільки діяльність не завжди передбачає порядок правового регулювання.

Аналіз наведених визначень дає можливість надати власне визначення адміністративно-правового режиму конфіденційної інформації, під яким ми розуміємо універсальний, постійно діючий адміністративно-правовий режим, заснований на організаційно-правових засобах, яким притаманний імперативний метод регулювання відносин у сфері обігу відомостей, що належать до інформації з обмеженим доступом.

Водночас В.Ю. Баскаков виділяє такі ознаки досліджуваного режиму:

– це порядок діяльності уповноважених органів державної влади, інших уповноважених державою інституцій, органів місцевого самоврядування, окремих громадян щодо захисту й охорони інформації з обмеженим доступом;

– ця діяльність урегульована у вітчизняному законодавстві шляхом визначення режимних правил, відповідно до яких вказуються права, обов'язки людини й громадянина, повноваження відповідних інституцій, адміністративна відповідальність за їх порушення у сфері інформації з обмеженим доступом;

– наявність імперативного методу правового впливу між учасниками відносин у сфері інформації з обмеженим доступом;

– здійснюється за допомогою відповідної системи різноманітних спеціальних засобів;

– метою такої діяльності є забезпечення захисту й охорони суспільних відносин у сфері інформації з обмеженим доступом, тобто відповідних прав і свобод людини та громадянина, інтересів держави й суспільства [15, с. 9].

Своєю чергою О.С. Соколова називає такі особливості адміністративно-правових режимів конфіденційної інформації:

1) їх метою є забезпечення ефективного функціонування виконавчої влади шляхом використання особливо значущих відомостей, забезпечення інформаційної безпеки, реалізація інформаційних та інших прав суб'єктів адміністративних правовідносин і їх захист;

2) особливий суб'єктний склад правовідносин – сукупність їхніх прав та обов'язків, а об'єктом правовідносин є державні інформаційні ресурси;

3) державні інформаційні ресурси, що є носіями режимів, мають особливий статус: вони є власністю держави, систематизовані ресурси у вигляді баз, банків даних підлягають обов'язковій державній реєстрації, їх безпека забезпечується певним комплексом засобів охорони й захисту;

4) специфіка методу правового регулювання визначається як домінування приписів у поєднанні із системою заборон та наявністю певної частки дозволів;

5) ці режими належать до категорії постійно діючих правових режимів;

6) правове регулювання в межах цих режимів має комплексний характер, що включає норми різних галузей права;

7) суб'єктами є органи виконавчої влади не лише загальної, а й спеціальної компетенції;

8) засобами правового регулювання, які забезпечують функціонування режимів, є ліцензування діяльності з технічного та криптографічного захисту інформації, сертифікація відповідних засобів захисту [10, с. 68].

На думку О.А. Коренюк, до ознак адміністративно-правового режиму конфіденційної інформації необхідно віднести такі риси:

1) метою відповідного правового режиму є забезпечення інформаційної безпеки людини, громадянина, держави й суспільства сукупно (тобто національної інформаційної безпеки);

2) специфічний метод правового регулювання;

3) досліджуваний режим є обмежувальним, оскільки для нього характерне домінування таких засобів правового регулювання, як приписи й заборони;

4) особливий суб'єктний склад щодо реалізації поставленої мети адміністративно-правового режиму інформації з обмеженим доступом (суб'єктами цього режиму є спеціально уповноважені органи державної влади та управління як загальної, так і спеціальної компетенції);

5) правове регулювання цього режиму має комплексний характер, що включає норми різних галузей права.

Аналіз наукових позицій дає можливість визначити ознаки адміністративно-правового режиму конфіденційної інформації, які вказують на його специфіку порівняно з іншими правовими режимами різних видів інформації, зокрема:

а) встановлюється та регламентується нормами публічного права;

б) його метою є охорона інтересів держави, фізичних і юридичних осіб, реалізація та захист прав суб'єктів інформаційних відносин;

в) пріоритетним є імперативний метод регулювання (наявність заборон та приписів);

г) має приватний або державний характер;

ґ) забезпечується державним примусом (за порушення або невиконання встановлених вимог залежно від рівня небезпечності передбачений певний вид юридичної відповідальності);

д) правове регулювання в межах цього режиму має комплексний характер, що включає норми різних галузей права.

Висновки. Унаслідок аналізу поняття адміністративно-правового режиму конфіденційної інформації в Україні можемо констатувати, що адміністративно-правовий режим конфіденційної інформації – це універсальний постійно діючий адміністративно-правовий режим, заснований на організаційно-правових засобах, яким притаманний імперативний метод регулювання відносин у сфері обігу відомостей, що належать до інформації з обмеженим доступом.

Ключовими ознаками адміністративно-правового режиму конфіденційної інформації в Україні є такі риси:

а) встановлюється та регламентується нормами публічного права;

б) його метою є охорона інтересів держави, фізичних і юридичних осіб, реалізація та захист прав суб'єктів інформаційних відносин;

в) пріоритетним є імперативний метод регулювання (наявність заборон та приписів);

г) має приватний або державний характер;

ґ) забезпечується державним примусом (за порушення або невиконання встановлених вимог залежно від рівня небезпечності передбачений певний вид юридичної відповідальності);

д) правове регулювання в межах цього режиму має комплексний характер, що включає норми різних галузей права.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з додатками і доповненнями) / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

2. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : посібник. Харків : Консум, 2000. 704 с.

3. Спаський А.С. Категорія «правовий режим»: підходи до інтерпретації. *Право України*. 2008. № 4. С. 27–30.

4. Загальна теорія держави і права : підручник / за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.

5. Шарабурина О.О. Поняття адміністративно-правового режиму інформації з обмеженим доступом (основні підходи). *Часопис» Київського університету права*. 2011. № 2. С. 120–123.

6. Шишка Р.Б. Охорона права інтелектуальної власності: авторсько-правовий аспект : монографія. Харків : НУВС, 2002. 386 с.

7. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / редкол. : В.Б. Авер'янов (гол.) та ін. Київ : Юридична думка, 2004. Т. 1. 584 с.

8. Административное право Украины / под ред. Ю.П. Битяка. 2-е изд., перераб. и доп. Харьков : Право, 2003. 576 с.

9. Константінов С.Ф. Адміністративно-правовий статус іноземців в Україні та механізм його забезпечення : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07 ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2002. 15 с.

10. Коренюк О.А. Адміністративно-правовий режим інформації з обмеженим доступом : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2019. 204 с.

11. Крестьянинов А.А. Место таможенных режимов в системе административно-правовых режимов. *Проблеми законності: республіканський міжвідомчий науковий збірник* / відп. ред. В.Я. Тацій. Харків, 2000. Вип. 41. С. 90–96.

12. Гончарук С.Т. Основи адміністративного права України : навчальний посібник. Київ, 2004. 200 с.

13. Адміністративне право України / за ред. С.В. Ківалова. Одеса : Юридична література, 2003. 896 с.

14. Коваленко Н.В. Адміністративно-правові режими : автореф. дис. … докт. юрид. наук : 12.00.07 ; Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2017. 32 с.

15. Баскаков В.Ю. Адміністративно-правовий режим інформації з обмеженим доступом : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07 ; Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2012. 24 с.

Коропатов О. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри адміністративного права та адміністративного процесу
Херсонського факультету
Одеського державного університету внутрішніх справ

Залєвська І. І.,
підполковник поліції,
старший викладач кафедри тактико-спеціальної, вогневої та фізичної підготовки
факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції
Одеського державного університету внутрішніх справ

УДК 343.1:342.7(477)
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.24

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЗАТРИМАНИХ ОСІБ ВІДПОВІДНО ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ

Крикун В. В.

У статті досліджуються особливості забезпечення прав затриманих осіб відповідно до європейських стандартів. Визначено вичерпні випадки, коли особу може бути позбавлено свободи на законних підставах, зокрема: ув'язнення особи після засудження її компетентним судом; арешт або затримання особи: за невиконання законного припису суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом; здійснення допровадження особи до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення; затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру або допровадження його до компетентного органу; затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, а також затримання психічнохворих, алкоголіків або наркоманів чи бродяг; запобігання недозволеному в'їзду в країну чи обмеження свободи особи, щодо якої провадиться процедура депортації або екстрадиції.

Автор визначає що забезпечення гарантій базових прав затриманих осіб покладається саме на органи поліції, де утримуються такі особи. З цією метою, а також унеможливлення безпідставних звинувачень у діяльності Національної поліції України було запроваджено інформаційну підсистему «Custody Records» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України». Досліджено основні завдання та призначення інформаційної підситеми «Custody Records», зокрема: запобігання незаконному затриманню осіб, удосконалення системи їх захисту від катувань і належного поводження, а також підвищення стандартів захисту прав поліцейських від можливих неправдивих звинувачень у неправомірних діях; об'єднання інформації про затриманих осіб з моменту їх фактичного затримання, перебування в територіальних (у тому числі міжрегіональних) органах Національної поліції України, їх територіальних (відокремлених) підрозділах, та звільнення або поміщення до спеціальних установ інших органів державної влади в єдиному інформаційному просторі з використанням сучасних інформаційних технологій, комп'ютерного та комунікаційного обладнання; здійснення опитування затриманої особи та поліцейського, який здійснив затримання, щодо обставин та підстав затримання, а також фіксації всіх дій із затриманою особою під час її перебування в органі (підрозділі) поліції; забезпечення оперативного реагування та прийняття управлінських рішень посадовими особами органів (підрозділів) поліції в разі неналежного поводження із затриманими; запровадження автоматизованого формування витягу з електронної картки затримання.

Доведено, що застосування інформаційної підсистеми «Custody Records» гарантує безпеку прав затриманих та поліцейських шляхом цілодобової електронної фіксації всіх дій. Це стосується осіб, які перебувають під контролем поліції з моменту фактичного затримання і до поміщення їх до слідчого ізолятора або звільнення з-під варти. Система дозволяє попереджати факти неправомірних дій поліцейських та водночас захищає їх від можливих провокацій для запобігання незаконному затриманню осіб.

Ключові слова: *права людини, права затриманих осіб, затримання осіб, інфораційна підситема «Custody Records».*

Krykun V. V. Ensuring the rights of detented persons in accordance with European standards

The article examines the peculiarities of ensuring the rights of detainees in accordance with European standards. Comprehensive cases have been defined when a person may be deprived of his liberty on legal grounds, in particular: imprisonment of a person after his conviction by a competent court; arrest or detention of a person: for failure to comply with a legal order of the court or to ensure the performance of any obligation established by law; bringing a person before a competent judicial body if there is a reasonable suspicion that he has committed an offense or if it is reasonably considered necessary to prevent him from committing an offense or his escape after committing it; detention of a minor on the basis of a legal decision for the purpose of applying supervisory measures of an educational nature or bringing him to the competent authority; detention of persons to prevent the spread of infectious diseases, as well as detention of mentally ill, alcoholic or drug addicts or vagrants;

© Крикун В. В., 2022

preventing unauthorized entry into the country or restricting the freedom of a person subject to deportation or extradition proceedings.

The author determines that the provision of guarantees of the basic rights of detained persons depends on the police authorities where such persons are detained. For this purpose, as well as the prevention of baseless accusations in the activities of the National Police of Ukraine, the information subsystem "Custody Records" of the information and communication system "Information Portal of the National Police of Ukraine" was introduced. The main tasks and purpose of the information subsystem "Custody Records" were studied, in particular: prevention of illegal detention of persons, improvement of the system of their protection against torture and proper treatment, as well as raising the standards of protection of the rights of police officers against possible false accusations of wrongdoing; combining information on detained persons from the moment of their actual detention, stay in territorial (including interregional) bodies of the National Police of Ukraine, their territorial (separate) units, and release or transfer to special institutions of other state authorities in a single information space with using modern information technologies, computer and communication equipment; interviewing the detained person and the police officer who made the arrest regarding the circumstances and reasons for the detention, as well as recording all actions with the detained person during his stay in the police body (unit); ensuring prompt response and management decision-making by officials of police bodies (subdivisions) in case of improper treatment of detainees; introduction of automated generation of an extract from the electronic detention card.

It has been proven that the use of the "Custody Records" information subsystem guarantees the security of the rights of detainees and police officers by round-the-clock electronic recording of all actions. This applies to persons who are under the control of the police from the moment of their actual arrest and until their placement in a pre-trial detention center or their release from custody. The system allows to warn of the facts of illegal actions of police officers and at the same time protects them from possible provocations to prevent illegal detention of persons.

Key words: *human rights, rights of detained persons, detention of persons, "Custody Records" information subsystem.*

Постановка проблеми та її актуальність. На сучаному етапі розбудови демократичної правової держави особливої уваги потребує забезпечення прав затриманих осіб відповідно до європейських стандартів. З метою забезпечення гарантій базових прав затриманих та унеможливлення безпідставних звинувачень у діяльності Національної поліції України запроваджено інформаційну підсистему «Custody Records» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України». Використання зазначеної підсистеми дозволить запобігти незаконному затриманню осіб, удосконалить систему їх захисту від катувань і належного поводження, а також підвищить стандарти захисту прав поліцейських від можливих неправдивих звинувачень у неправомірних діях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти забезпечення прав затриманих осіб досліджувались у наукових працях Аносєнкова А.А., Аленіна Ю.П., Бєлоусова Ю.Л., Брателя С.Г., Григорьєва В.М., Грошевого Ю.М., Дубинського А.Я., Капліної О.В., Кобзін Д.О., Лазарєвої Д.В., Лук'янчикова Є.Д., Макарнека Є.І., Мартиненко О.А., Мельникова В.Ю., Михайленка О.Р., Мукоіди Р.В., Назарова В.В., Нора В.Т., Петрухіна І.Л., Письменного Д.П., Пишної А.Г., Погорецького М.А., Сліпченка В.І., Смокова С.М., Солдатенко О.А., Тертишника В.М., Удалової Л.Д., Чернової А.К., Черноусова А.М., Чупрова В., Шила О.Г., Шумила М.Є та ін.

Метою статті є дослідження особливостей забезпечення прав затриманих осіб відповідно до європейських стандартів.

Виклад основного матеріалу.

Як свідчать результати моніторингових візитів експертів Національного Превентивного Механізму (далі – НПМ), а також висновки спеціальних проваджень Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, в перші години затримання підозрювана особа є найбільш вразливою для неналежного поводження з боку працівників поліції, саме на цьому етапі вчиняється чи не найбільша кількість процесуальних порушень з боку правоохоронців. Як найпоширеніше порушення, що фактично закладає підґрунтя для всіх інших порушень, варто відзначити неналежну реєстрацію затриманої особи. Адже відсутність реєстрації факту затримання особи фактично призводить до так званого «невизнаного затримання», яке автоматично позбавляє затриману особу всіх гарантій захисту прав та свобод людини, передбачених Конвенцією з прав людини та основоположних свобод і національним законодавством України [1, с. 4].

У щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні», зазначено, що проведені моніторин-

гові візити до місць несвободи дають підстави стверджувати, що наявний рівень контролю державних і недержавних інституцій не забезпечує права утримуваних осіб на свободу та особисту недоторканість. Так, протягом 2020 року у 60% відвіданих органів поліції зафіксовано факти незаконного тримання осіб. [2, с. 251].

Так, статтею 29 Конституції України визначається, що кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. У разі нагальної необхідності запобігти злочинові чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою. Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правничою допомогою захисника. Кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання. Про арешт або затримання людини має бути негайно повідомлено родичів заарештованого чи затриманого [3].

Крім того, у статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод зазначено вичерпні випадки, коли особу може бути позбавлено свободи, а саме:

a) законне ув'язнення особи після засудження її компетентним судом;

b) законний арешт або затримання особи за невиконання законного припису суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом;

c) законний арешт або затримання особи, здійснене з метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення;

d) затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру або законне затримання неповнолітнього з метою допровадження його до компетентного органу;

e) законне затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічнохворих, алкоголіків або наркоманів чи бродяг;

f) законний арешт або затримання особи з метою запобігання її недозволеному в'їзду в країну чи особи, щодо якої провадиться процедура депортації або екстрадиції [3].

Кожен, кого заарештовано, має бути негайно поінформований зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту і про будь-яке обвинувачення, висунуте проти нього.

Відповідно до статті 212 КПК України у підрозділі органу досудового розслідування мають бути призначені одна або декілька службових осіб, відповідальних за перебування затриманих. Такими особами не можуть бути слідчі.

Службова особа, відповідальна за перебування затриманих, зобов’язана:

1) негайно зареєструвати затриманого;

2) роз’яснити затриманому підстави його затримання, права і обов’язки;

3) звільнити затриманого негайно після зникнення підстави для затримання або спливу строку для затримання, передбаченого статтею 211 КПК;

4) забезпечити належне поводження із затриманим та дотримання його прав, передбачених Конституцією України, КПК та іншими законами України;

5) забезпечити запис усіх дій, що проводяться із залученням затриманого, у тому числі час їх початку та закінчення, а також осіб, які проводили такі дії або були присутні при проведенні таких дій;

6) забезпечити невідкладне надання належної медичної допомоги та фіксацію медичним працівником будь-яких тілесних ушкоджень або погіршення стану здоров’я затриманого. До складу осіб, що надають затриманому медичну допомогу, за його бажанням може бути допущена конкретна особа, що має право на зайняття медичною діяльністю [4].

Важливим є роз’яснення затриманій особі, її прав, зокрема на надання безоплатної правової допомоги та своєчасне інформування про затримання Центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Відповідно до пункту 5 частини 1 статті 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» особи, які відповідно до кримінального процесуального законодавства вважаються затриманими мають право на отримання безоплатної вторинної правової допомоги [5]. З метою реалізації права затриманих осіб на безоплатну вторинну

правову допомогу Кабінетом Міністрів України 28.12.2011 року затверджено Порядок інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання, адміністративного арешту або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою [6].

В Інструкції з організації діяльності чергової служби органів (підрозділів) Національної поліції України визначається, порядок поміщення й утримування осіб в кімнатах для затриманих подальшим поміщенням їх до Ізолятору тимчасового тримання МВС України [7]. Цією Інструкцією визначається, що працівники поліції зобов'язані:

1) повідомити підстави та мотиви затримання або арешту, роз'яснити право щодо оскарження затримання;

2) негайно після фактичного затримання або арешту особи повідомити орган (установу), уповноважений(у) законом на надання безоплатної правововоі допомоги (єдиний телефонний номер контактного центру системи безоплатної правової допомоги: 0-800-213103);

3) надати у друкованому вигляді положення статей 28, 29, 55, 56, 59, 62 і 63 Конституції України;

4) роз'яснити право захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника, у тому числі за рахунок держави у випадках, передбачених кримінальним процесуальним законодавством та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги;

5) негайно, але не пізніше ніж через дві години після затримання або арешту повідомити родичів затриманої особи та у разі вимоги - захисника та адміністрацію за місцем роботи чи навчання.

З метою забезпечення гарантій базових прав затриманих та унеможливлення безпідставних звинувачень у діяльності Національної поліції України запроваджується нова електронна система обліку та відеоспостереження – "Custody Records" [8].

"Custody Records" – система електронної фіксації всіх дій відносно затриманих осіб, метою якої є забезпечення прав затриманих осіб та самих поліцейських відповідно до європейських стандартів (подібна система успішно зарекомендувала себе у Великобританії). Одним із складових системи «Custody Records» є здійснення цілодобового відеонагляду, який фіксує всі дії поліції стосовно затриманих, та інформування відповідальних осіб про завершення терміну тримання.

Основними завданнями та призначенням ІП «Custody Records» є:

1) запобігання незаконному затриманню осіб, удосконалення системи їх захисту від катувань і належного поводження, а також підвищення стандартів захисту прав поліцейських від можливих неправдивих звинувачень у неправомірних діях;

2) об'єднання інформації про затриманих осіб з моменту їх фактичного затримання, перебування в територіальних (у тому числі міжрегіональних) органах Національної поліції України, їх територіальних (відокремлених) підрозділах, та звільнення або поміщення до спеціальних установ інших органів державної влади в єдиному інформаційному просторі з використанням сучасних інформаційних технологій, комп'ютерного та комунікаційного обладнання;

3) здійснення опитування затриманої особи та поліцейського, який здійснив затримання, щодо обставин та підстав затримання, а також фіксації всіх дій із затриманою особою під час її перебування в органі (підрозділі) поліції;

4) забезпечення оперативного реагування та прийняття управлінських рішень посадовими особами органів (підрозділів) поліції в разі неналежного поводження із затриманими;

5) запровадження автоматизованого формування витягу з електронної картки затримання.

Уповноважені особи – інспектори з дотримання прав людини, будуть здійснювати контроль за забезпеченням дотримання прав людини, законність тримання під вартою, гарантувати безпечне середовище, а також виявляти порушення процесуальних прав та гарантій до поміщення особи в ізолятор тимчасового тримання.

Система забезпечення прав затриманих – це поєднання електронного документування, цілодобового відеоспостереження, впровадження зміни філософії затримання та запровадження інституту інспекторів з дотримання прав людини в діяльності органів (підрозділів) Національної поліції України. Custody Records це забезпечення прав затриманих та підвищення захисту прав кожного громадянина який знаходиться під контролем поліції [9].

У єдину облікову картку обов'язково вноситься інформація про затриману особу, поліцейського(-у), який або яка проводили затримання, очевидців, причини та підстави позбавлення волі, дані про проведення слідчих дій. Загалом система об'єднує в єдиний комплекс відеофіксацію в ізоляторах тимчасового тримання, підрозділах поліції та відео з бодікамер поліцейських [10].

Так, наприклад, якщо особа потрапляє до від-

ділу поліції, це обов'язково фіксується в електронному журналі, як підтвердження — відеозапис із вестибюлю. Спілкування зі слідчим може проходити тільки у спеціально відведеній кімнаті з відеоспостереженням, тому можливість тиску на допитувану особу виключена, інформація про переміщення особи фіксується у системі і чітко зрозуміло, коли особа залишає приміщення, куди її перевозять та коли вона повертається. Впровадження системи Custody Records дає змогу збирати чіткі докази, які доводять або спростовують тиск на затриману особу.

Виходячи із положень ст. 3 Конвенції, за обставин, коли особа висуває небезпідставну скаргу на жорстоке поводження з нею, а саме застосування недозволених методів під час проведення слідства та дізнання, у поєднанні із загальним обов'язком держави за ст. 1 Конвенції, слід провести ефективне офіційне розслідування. Таке розслідування повинно бути ретельним, а органи влади завжди повинні добросовісно намагатися з'ясувати те, що трапилось, і не покладатися на поспішні та необґрунтовані висновки для закриття кримінальної справи, або використовувати такі висновки як підставу для своїх рішень (правова позиція Европейського суду з прав людини, викладена в рішеннях у справах «Яременко проти України» (п. 57 рішення від 12 червня 2008 року), «Вергельський проти України» (п. 97 рішення від 12 березня 2009 року), «Олексій Михайлович Захарків проти України» (рішення від 24 червня 2010 року), «Нечипорук і Йонкало проти України» (рішення від 21 квітня 2011 року), «Авраамова проти України» (рішення від 20 вересня 2022 року), «Івашків проти України» (рішення від 22 вересня 2022 року), «Меліксетян проти України» (рішення від 20 вересня 2022 року), «Кулаєв та інші проти України» (рішення від 20 вересня 2022 року).

Як зазначають у своєму дослідженні Мукоіда Р.В. та Аносенков А.А., завдяки запровадженню системи "Custody Records" працівники Ізоляторів тимчасового тримання отримали можливість у дуже зручному режимі відстежувати велику кількість параметрів тримання затриманих осіб, що за старої паперової системи фіксації вимагало б значно більше часу. З'являється можливість швидкого моніторингу інформації як з поточного стану справ у конкретному ізоляторі тимчасового тримання щодо кожного затриманого, так і стосовно сукупності місць тимчасового тримання як в окремому регіоні (області), так і по всій Україні [10].

Таким чином, застосування системи Custody Records гарантує безпеку прав затриманих та поліцейських шляхом цілодобової електронної фіксації всіх дій. Це стосується осіб, які перебувають під контролем поліції з моменту фактичного затримання і до поміщення їх до слідчого ізолятора або звільнення з-під варти. Система дозволить попереджати факти неправомірних дій поліцейських та водночас захистить їх від можливих провокацій для запобігання незаконному затриманню осіб.

Література

1. Аналітичний звіт за результатами дослідження "Оцінка ефективності функціонування інституту службових осіб, відповідальних за перебування затриманих, як механізму попередження неналежного поводження в діяльності поліції". URL: https://ecpl.com.ua/wp-content/uploads/2017/07/Sluzhbovi-osoby-vidpovidalni-za-zatrymanych.pdf.

2. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні» за 2020 рік. Київ, 2021. 354 с.

3. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

4. Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, підписаної в Римі 4 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

6. Закону України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text.

7. Постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2011 р. № 1363 «Про затвердження Порядку інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання, адміністративного арешту або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2011-%D0%BF#Text.

8. Наказ МВС України від 23.05.2017 № 440 «Про затвердження Інструкції з організації діяльності чергової служби органів (підрозділів) Національної поліції України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0750-17#Text.

9. Наказ МВС України від 24.05.2022 № 311 Про затвердження Інструкції з формування та ведення інформаційної підсистеми «Custody Records» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0629-22#Text.

10. Офіційний сайт Національної поліції України. URL: https://www.npu.gov.ua/news/preventivna-robota/stvorennya-jedinogo-bezpekovogo-prostoru-odin-iz-prioritetiv-diyalnosti-naczpolicziji/.

11. Офіційний сайт Національної поліції України. URL: https://www.npu.gov.ua/news/prava-lyudini/elektronne-dosje-zatrimanix-ta-naglyad-za-policzejskimi-yak-praczyuje-Custody-Records-u-policziji-Igor-klimenko/.

12. Мукоіда Р.В., Аносєнков А.А. Система Custody Records як дієвий механізм забезпечення прав людини в ізоляторах тимчасового тримання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2021/61.pdf.

Крикун В. В.,
доктор юридичних наук, доцент
професор кафедри адміністративної діяльності поліції
Одеського державного університету внутрішніх справ

УДК 351.74
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.25

ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Мердова О. М.

Стаття присвячена дослідженню адміністративно-правового врегулювання матеріальної відповідальності поліцейських. Актуальність вибраної тематики зумовлюється наявністю проблемних питань застосування законодавства, що її визначає, а також малодослідженістю зазначених аспектів у сучасній адміністративно-правовій науці. На підставі дослідження теоретико-методологічних розробок учених, положень чинного законодавства зроблено висновок, що матеріальна відповідальність поліцейських є особливим різновидом їхньої юридичної відповідальності, а механізм її реалізації потребує належного адміністративно-правового врегулювання. Автором на підставі критичного аналізу положень чинного законодавства визначено недоліки нормативно-правового регулювання матеріальної відповідальності поліцейських, зокрема, щодо термінологічної некоректності окремих положень законодавства про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі; щодо відсутності належного нормативно-правового врегулювання процедури проведення службового розслідування стосовно поліцейських за фактом завдання матеріальної шкоди. Резюмовано, що застосування Порядку проведення службових розслідувань у Національній поліції України у разі притягнення поліцейських до матеріальної відповідальності є неможливим. На підставі проведеного дослідження автором доведено необхідність внесення змін до Закону України «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі», а також прийняття спеціалізованого відомчого нормативно-правового акта, який визначить процедуру проведення службового розслідування стосовно поліцейського за фактом завдання матеріальної шкоди.

Ключові слова: *поліцейський, юридична відповідальність, матеріальна відповідальність.*

Merdova O. M. Problems of administrative and legal regulation of the financial responsibility of police officers

The article is devoted to the study of the administrative and legal regulation of the liability of police officers. The relevance of the chosen topic is determined by the presence of problematic issues of the application of the legislation that determines it, as well as the insufficient knowledge of these aspects in modern administrative and legal science. Based on a study of the theoretical and methodological developments of scientists, the provisions of the current legislation, it was concluded that the liability of police officers is a special kind of their legal liability, and the mechanism for its implementation requires proper administrative and legal regulation. The author, on the basis of a critical analysis of the provisions of the current legislation, identifies the shortcomings of the legal regulation of the liability of police officers, in particular, regarding the terminological incorrectness of certain provisions of the legislation on the liability of military personnel and persons equated to them for harm caused to the state; about the lack of a proper regulatory and legal regulation of the procedure for conducting an internal investigation against police officers on the fact that they caused material damage. It is summarized that the application of the Procedure for conducting internal investigations in the National Police of Ukraine in case of bringing the policemen to liability is impossible. On the basis of the study, the author proved the need to amend the Law of Ukraine "On the liability of military personnel and persons equated to them for harm caused to the state", as well as the adoption of a specialized departmental regulatory legal act that will determine the procedure for conducting an internal investigation against a police officer on the fact material damage tasks.

Key words: *police officer, legal responsibility, material responsibility.*

Постановка проблеми та її актуальність. Матеріальна відповідальність як вид юридичної відповідальності поліцейських є відносно новим інститутом юридичної відповідальності для зазначеної категорії осіб, який з'явився лише у 2019 році із прийняттям Закону України «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі» і, як наслідок, внесенням змін до частини 1 ст. 19 Закону України «Про Національну поліцію», а питання його дослідження є актуаль-

© Мердова О. М., 2022

ними в межах адміністративно-правової науки. Це пояснюється низкою обставин: по-перше, наявністю певної термінологічної неузгодженості норм, що її визначають; по-друге, відсутністю у спеціалізованих нормативно-правових актах відомчого характеру чіткої процедури її застосування. Крім того, контекстний аналіз відкритих наукових джерел свідчить про малодослідженість цієї проблематики у наукових доробках учених. Усе це зумовлює актуальність дослідження адміністративно-правового врегулювання матеріальної відповідальності поліцейських.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Юридична відповідальність поліцейських, різновидом якої є матеріальна відповідальність, у юридичних дослідженнях переважно розглядається з позиції її визначення як елементу правового статусу зазначених суб'єктів. Що стосується спеціальних досліджень, які присвячені матеріальній відповідальності поліцейських, то їх більшість проводилася до прийняття Закону України «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі», як приклад, дослідження В.В. Гончарука, О.Ю. Синявської тощо. Після прийняття зазначеного нормативно-правового акта питання матеріальної відповідальності працівників Національної поліції України фрагментарно висвітлено в наукових доповідях таких учених, як Л.І. Калєніченко, Л.В. Могилевський, що ще раз підкреслює актуальність вибраної нами тематики.

Метою цієї статті є комплексне дослідження адміністративно-правового регулювання матеріальної відповідальності поліцейських, виокремлення проблемних питань застосування цього різновиду юридичної відповідальності та вироблення пропозицій щодо удосконалення положень чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. За загальним правилом відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» в разі вчинення протиправних діянь поліцейські несуть кримінальну, адміністративну, цивільно-правову, матеріальну та дисциплінарну відповідальність відповідно до закону, що регульовані відповідними законодавчими актами: Кримінальним кодексом України, Кодексом України про адміністративні правопорушення, Цивільним кодексом України, Законом України «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі», Законом України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції».

У чинному законодавстві матеріальна відповідальність визначена як «вид юридичної відповідальності, що полягає в обов'язку військовослужбовців та деяких інших осіб покрити повністю або частково пряму дійсну шкоду, що було завдано з їх вини шляхом знищення, пошкодження, створення нестачі, розкрадання або незаконного використання військового та іншого майна під час виконання обов'язків військової служби або службових обов'язків, а також додаткове стягнення в дохід держави як санкція за протиправні дії у разі застосування підвищеної матеріальної відповідальності» [1].

З огляду на це цілком справедливим є твердження про те, що матеріальна відповідальність поліцейських характеризується такими ознаками: 1) фактичною підставою матеріальної відповідальності є винне порушення поліцейським своїх обов'язків, що призвело до заподіяння майнової шкоди; 2) настає за прямі збитки, які є безпосереднім наслідком протиправного діяння працівника Національної поліції України; 3) буває трьох видів: повна, обмежена, підвищена [2, с. 27].

Аналіз положень законодавства, що врегульовує питання матеріальної відповідальності поліцейських, дає нам право стверджувати про певні недоліки у нормах чинних нормативно-правових актів та окрему нормативну невизначеність механізму застосування зазначеного різновиду юридичної відповідальності.

Законодавцем визначено, що дія Закону України «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі» поширюється на осіб рядового та начальницького складу Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції України. Така норма, на нашу думку, є юридично некоректною, оскільки після проведених у 2014 році реформ у Міністерстві внутрішніх справ України відсутні так звані «атестовані посади», а його працівники є державними службовцями, проте відповідно до положень чинного законодавства такі посади можуть бути заміщені поліцейськими, відрядженими до Міністерства внутрішніх справ України, у тому числі і до інших державних (міждержавних) органів, установ та організацій, із залишенням їх на службі в поліції. Крім того, оперування терміном «особи рядового і начальницького складу» щодо поліцейських також є недоречним, враховуючи те, що в Законі України «Про Національну поліцію» визначено молодший, середній та вищий склад поліції. З огляду на це, термінологічно коректним є зазначення у ст. 2 названого Закону

такої категорії, як «поліцейські», без їх прив'язки до конкретного органу державної влади, установи, організації.

Крім того, Закон України «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі» оперує поняттям «військова частина, установа, організація, заклад» як суб'єкт, якому може бути завдано пряму дійсну шкоду військовослужбовцями та прирівняними до них особами, у тому числі поліцейськими. Чинна норма, викладена у п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі», до таких суб'єктів відносить навчальні заклади Міністерства внутрішніх справ України, що, на нашу думку, з позиції положень інших нормативно-правових актів, зокрема, Закону України «Про освіту» (п. 6 ст. 1), Закону України «Про вищу освіту» (п. 6-1 ч. 1), Закону України «Про Національну поліцію» (ч. 4 ст. 13), а також з урахуванням наявної системи закладів освіти самого міністерства, а також Національної поліції України є юридично некоректним. З урахуванням цього вважаємо за необхідне внести зміни до п. 1 ч. 1 Закону України «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі» у частині конкретизації закладів освіти, в яких проходять службу поліцейські, замінивши словосполучення «навчальний заклад Міністерства внутрішніх справ України» на словосполучення «заклад освіти Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції України».

У спеціалізованій науковій літературі наголошується на особливому значенні належної урегульованості питань проведення службового розслідування для встановлення факту вини чи її відсутності в діяннях особи, стосовно якої воно здійснюється.

Так, С.С. Баглаєнко наголошує на тому, що проведення службового розслідування має велике значення: по-перше, для працівників поліції, оскільки можливість його проведення є додатковою гарантією того, що службово-трудові права особи, стосовно якої здійснюється службове розслідування, не будуть порушені; по-друге, для самих органів Національної поліції України, тому що проведення службового розслідування дозволяє визначити проблемні місця у практичній діяльності поліцейських та створити умови, за яких такі обставини не повторяться у майбутньому; по-третє, для громадськості, позаяк діяльність поліції стає більш прозорою та зрозумілою. Він акцентує увагу на тому, що наявні прогалини у чинному законодавстві, яке регулює порядок проведення службових розслідувань у Національній поліції України, має суто негативний характер, оскільки неврегульованість або недостатнє врегулювання певного кола питань може призвести до неякісного виконання службовими особами своїх обов'язків, що своєю чергою може призвести до порушення прав осіб, стосовно яких проводиться службове розслідування [3, с. 13]. На нашу думку, належне адміністративно-правове регулювання порядку проведення службового розслідування за фактом заподіяння поліцейським шкоди, завданої державі, в особі установи, організації, закладу, в якому він проходить службу, є гарантією дотримання прав і свобод осіб, стосовно яких воно здійснюється.

Зазначимо, що законодавцем у ч. 5 ст. 8 Законом України «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі» чітко визначено, що «порядок проведення службового розслідування визначається міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, правоохоронними органами спеціального призначення, Службою зовнішньої розвідки України, Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації України та Державним бюро розслідувань» [1]. Отже, у разі матеріальної відповідальності поліцейських такий порядок повинен визначатися наказом Міністерства внутрішніх справ України.

Як відомо, на сьогодні єдиним нормативно-правовим актом, що визначає порядок проведення службових розслідувань у Національній поліції України, є Наказ МВС України «Про реалізацію окремих положень Дисциплінарного статуту Національної поліції України» від 07 листопада 2018 року № 893, який визначає процедуру проведення службового розслідування стосовно поліцейського, права учасників службового розслідування, порядок оформлення його результатів, прийняття та реалізації рішень за результатами службового розслідування [4]. Аналіз положень зазначеного нормативно-правового акта свідчать про те, що його норми поширюються лише щодо притягнення поліцейських до дисциплінарної відповідальності і не враховують аспектів проведення службового розслідування у разі необхідності притягнення таких осіб до матеріальної відповідальності.

Виникає закономірне питання, чи можливе застосування норм названого нормативно-правового акта за аналогією? З огляду на позицію Вер-

ховного Суду аналогія закону та аналогія права допускається для застосування виключно з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень та лише у разі взагалі відсутності закону, що регулює відповідні правовідносини [5]. З огляду на це ми вважаємо застосування Порядку проведення службових розслідувань у Національній поліції України у разі притягнення поліцейських до матеріальної відповідальності неможливим. На користь такого твердження свідчить відсутність у названому відомчому нормативно-правовому акті серед підстав призначення службового розслідування виявлення факту завдання прямої дійсної шкоди як підстави притягнення до матеріальної відповідальності. Крім того, у Порядку проведення службових розслідувань у Національній поліції України відсутній механізм встановлення розміру завданої поліцейським шкоди, так само як і порядок залучення суб'єктів оціночної діяльності для його визначення.

Зазначимо, що, наприклад, у Збройних силах України діє єдиний наказ, який визначає порядок проведення службового розслідування, що визначає підстави та механізм його здійснення стосовно військовослужбовців, які не виконали (неналежно виконали) свої службові обов'язки або вчинили правопорушення під час проходження служби (зборів), а також дії (бездіяльність) яких призвели до завдання шкоди державі. Зокрема, у його загальних положеннях визначено, що службове розслідування за фактами завданої шкоди державному майну, у тому числі військовому майну, майну, залученому під час мобілізації, а також грошовим коштам, проводиться з дотриманням вимог такого Порядку та положень Закону України «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі» [6]. Така пряма норма свідчить про застосування положень зазначеного нормативно-правового акта під час реалізації процесуальних дій під час проведення службового розслідування у провадженнях із притягнення осіб до матеріальної відповідальності.

Аналогічний підхід щодо проведення службових розслідувань застосовано і в Національній гвардії України, де також діє єдиний порядок, в якому визначено комплекс заходів, які здійснюються в межах компетенції, для встановлення підстав притягнення до дисциплінарної чи матеріальної відповідальності. Окремо наголосимо, що в положенні про Порядок проведення службових розслідувань у Національній гвардії України містяться норми, що визначають особливі дії суб'єктів проведення службового розслідування за фактом притягнення до матеріальної відповідальності. Так, наприклад, у ньому зазначено, що у резолютивній частині висновку службового розслідування обов'язково зазначаються «відомості про списання чи відновлення використаних, пошкоджених або втрачених матеріальних цінностей, зброї, боєприпасів». Крім того, наголошено на тому, що до матеріалів службового розслідування за фактом завдання матеріальної шкоди також додаються: акти ревізій (перевірок), інвентаризацій, накладні, витяги з обліково-видаткових книг і журналів; довідка про вартісну оцінку завданої шкоди (з урахуванням зносу) за підписом начальників відповідної служби забезпечення і фінансового органу (головного бухгалтера) військової частини та/або акт оцінки збитків, що складається суб'єктами оціночної діяльності; акти контрольних звірянь, замірів, зважування та інших контрольно-перевірних дій [7].

Вважаємо такий підхід цілком виправданим, адже юрисдикційне провадження за фактом притягнення до матеріальної відповідальності, безумовно, має свої особливості, зокрема у питаннях його документування.

Як бачимо, Міністерством оборони України і Міністерством внутрішніх справ у частині діяльності Національної гвардії України вибрано шлях уникнення створення двох нормативно-правових актів з питань проведення службових розслідувань у дисциплінарному провадженні та у провадженні із притягнення до матеріальної відповідальності, уніфікувавши норми в одному відомчому нормативно-правовому акті. Однак навряд чи такий підхід може бути застосовано в Національній поліції України, з огляду на назву Наказу МВС України «Про реалізацію окремих положень Дисциплінарного статуту Національної поліції України» від 07 листопада 2018 року № 893, оскільки законодавцем чітко визначено провадження, щодо якого стосуються його норми. З урахуванням цього вбачаємо можливим вирішення такої ситуації двома шляхами:

1) прийняття окремого спеціалізованого відомчого нормативно-правового акта на кшталт Порядку проведення службових розслідувань у Національній поліції за фактом завдання матеріальної шкоди;

2) внесення змін до Наказу МВС України «Про реалізацію окремих положень Дисциплінарного статуту Національної поліції України» від 07 листо-

пада 2018 року № 893 з одночасним викладенням нової редакції його назви.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що матеріальна відповідальність поліцейських є одним із різновидів юридичної відповідальності, яка є характерним елементом їх адміністративно-правового статусу, а її існування є дієвим інструментом забезпечення дисципліни і законності в Національній поліції України, однак наявний механізм адміністративно-правового регулювання її реалізації не позбавлений недоліків як у контексті матеріальних норм, так і процесуальних. З огляду на це вважаємо за доцільне вжиття таких заходів:

– внесення змін до Закону України «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі» з метою термінологічної конкретизації окремих його категорій;

– прийняття спеціалізованого відомчого нормативно-правового акта, який визначить процедуру проведення службового розслідування стосовно поліцейського за фактом завдання матеріальної шкоди, права учасників службового розслідування, порядок оформлення його результатів, прийняття та реалізації рішень за результатами службового розслідування.

Література

1. Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі : Закон України від 03 жовтня 2019 року № 160-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 47. Ст. 313 (із змінами і доповненнями станом на 23.05.2021).

2. Калєніченко Л.І. Місце і роль національної поліції України у механізмі реалізації юридичної відповідальності. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування*: *виклики XXI століття* : тези доп. ... Наук.-дослід. ін-т публ. політики та соц. наук. Харків : НДІ ППСН, 2020. С. 26 URL: 29.

3. Баглаєнко С.С. Особливості правового регулювання службових розслідувань в органах Національної поліції України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 22 с.

4. Про реалізацію окремих положень Дисциплінарного статуту Національної поліції України : Наказ МВС України від 07 листопада 2018 року № 893. *Офіційний вісник України*. 2018. № 98. Ст. 3257.

5. Постанова Верховного Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 11 березня 2021 року у справі № 640/23179/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95439046?fbclid=IwAR1qDrV3fMMXndiYq_piB1chfQ6xPzKFRKCT8fVyE95Xt-NlImd2Nh5AZXk (дата звернення: 15.06.2022).

6. Про затвердження Порядку проведення службового розслідування у Збройних силах України : Наказ Міністерства оборони України від 21 листопада 2017 року № 608. *Офіційний вісник України*. 2018. № 11. С. 401 (із змінами і доповненнями станом на 12.10.2020).

7. Про затвердження Порядку проведення службових розслідувань у Національній гвардії України : Наказ МВС України від 21 квітня 2020 року № 347. *Офіційний вісник України*. 2020. № 44. Ст. 1420.

Мердова О. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 2
Донецького державного університету внутрішніх справ

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.26

ОСОБЛИВОСТІ КАРАНТИНУ ЯК ЗАСОБУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕАГУВАННЯ НА ПАНДЕМІЮ

Міщук І. В.

У статті автором досліджено поняття карантину в теорії та законодавстві. Охарактеризовано інститут карантину через такі його іманентні ознаки, як порядок введення; сукупність певних правил та обмежень; мета та сфера застосування; заходи примусу.

Проаналізовано норми Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 6 квітня 2000 року № 1645-III, яким визначено порядок впровадження карантину. Охарактеризовано проєкт Закону України щодо врегулювання питання запровадження карантину, реєстраційний номер № 6508, поданий народним депутатом України М.Б. Радуцьким та іншими народними депутатами України, яким пропонується ряд ключових змін щодо впровадження карантину. Визначено позитивні аспекти та недоліки законопроєкту. Позитивними аспектами законопроєкту названо такі: деталізація, регламентація особливостей встановлення карантину, обмеження строку карантину двома місяцями та можливість його продовження, визначення переліку протиепідеміологічних заходів, що також необхідно встановити на рівні закону. До недоліків законопроєкту віднесено необґрунтоване розширення повноважень Ради національної безпеки і оборони України, що не узгоджується з її компетенцією, визначеною в Конституції України та законах України, а також невичерпність переліку протиепідемічних заходів, що може стати предметом зловживань та необґрунтованого обмеження прав людини.

Окрема увага приділена визначенню правової підстави встановлення правил та введення обмежень щодо прав і свобод, меті введення карантину та особливостям заходів примусу, якими забезпечується дотримання карантину. Зроблено узагальнюючий висновок про те, що карантин є особливим адміністративно-правовим засобом реагування на пандемію, який характеризується специфічним порядком введення; в його основі – сукупність певних правил та обмежень; карантин має власну мету та сферу застосування, а також забезпечується за допомогою заходів примусу.

Ключові слова: *карантин, пандемія, адміністративна відповідальність, правила карантину.*

© Міщук І. В., 2022

Mishchuk I. V. Features of quarantine as a means of administrative response to the pandemic

In this article, the author examines the concept of quarantine in theory and legislation. The institution of quarantine is characterized by such immanent features as the order of introduction; a set of certain rules and restrictions; purpose and scope; coercive measures.

The norms of the Law of Ukraine 'On the Protection of the Population from Infectious Diseases' dated April 6, 2000 № 1645-III, which defines the procedure for introducing quarantine were analyzed. The project of the Law of Ukraine on the settlement of the issue of the introduction of quarantine, registration number №. 6508, submitted by Deputy of Ukraine M. B. Radutsky and other Deputies of Ukraine, which proposes a number of key changes regarding the implementation of quarantine, has been characterized. Positive aspects and shortcomings of the draft law have been identified. The positive aspects of the draft law are: detailed regulation of the specifics of establishing quarantine, limiting the quarantine period to two months and the possibility of its extension, defining a list of anti-epidemiological measures, which must also be established at the level of law. The shortcomings of the draft law include the unjustified expansion of the powers of the National Security and Defense Council of Ukraine, which is inconsistent with its competence defined in the Constitution of Ukraine and the laws of Ukraine, as well as the inexhaustibility of the list of anti-epidemic measures, which can become the subject of abuse and unjustified restriction of human rights.

Attention is also paid to determining the legal basis for establishing rules and imposing restrictions on rights and freedoms, the purpose of introducing quarantine, and the specifics of coercive measures that ensure compliance with quarantine. Was made a general conclusion that quarantine is a special administrative and legal means of responding to a pandemic, which is characterized by a specific order of introduction; it is based on a set of certain rules and restrictions; quarantine has its own purpose and scope, and is also enforced by coercive measures.

Key words: *quarantine, pandemic, administrative responsibility, quarantine rules.*

Постановка проблеми та її актуальність. Пандемія коронавірусу SARS-CoV-2 стала випро-

буванням для всього людства, для різних сфер суспільного життя та показала наявність багатьох проблемних питань. Одним з таких є питання адміністративно-правових засобів реагування на пандемію. В першу чергу із цією метою було запроваджено карантин, однак через поспішність кроків дії уряду були хаотичними, а деякі ставили під сумнів легітимінсть обмежень. З огляду на це дослідження питань щодо карантину є актуальною темою наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання, що стосуються впровадження та відповідальності за порушення правил карантину, розглядали О.В. Колос, В.В. Романюк, І.М. Сопілко та інші.

Метою статті є теоретико-правова характеристика особливостей карантину як засобу адміністративно-правового реагування.

Виклад основного матеріалу. Термін «карантин» у законодавстві визначено як адміністративні та медико-санітарні заходи, які вводяться державними органами і застосовуються з метою попередження поширення особливо небезпечних інфекційних хвороб [7].

У Великому тлумачному словнику української мови карантин визначено як ізоляцію на певний час осіб, хворих на заразну хворобу, або тих, хто мав контакт із такими хворими; адміністративні та медико-санітарні заходи для припинення заразної хвороби [1]. Таким чином, в словнику термін карантин розглядається у вузькому розумінні (як обсервація) та широкому (як система певних заходів). В сою чергу. законодавче визначення розглядає карантин саме в широкому розумінні.

У ст. 1 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 06 квітня 2000 року № 1645-III особливо небезпечними інфекційними хворобами визначено хвороби, для яких характерні важкі та/або стійкі розлади здоров'я, зафіксовані у значної кількості хворих. Особливо небезпечні хвороби вирізняються високим рівнем смертності та швидким поширенням серед населення [6]. Саме коронавірус SARS-CoV-2 став підставою для введення карантину.

Ми вважаємо, що для характеристики карантину необхідно використати такі критерії: 1) порядок введення; 2) сукупність певних правил та обмежень; 3) мета та сфера застосування; 4) заходи примусу.

Карантин характеризується особливим порядком впровадження, який визначений у статті 29 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 6 квітня 2000 року № 1645-III [7]. Так, питання встановлення чи відміни карантину належить до компетенції Кабінету Міністрів України. Це рішення Кабінет Міністрів України приймає на основі відомостей центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, за поданням головного державного санітарного лікаря України. Обов'язковим етапом є донесення інформації про прийняте рішення щодо встановлення карантину, а також про його відміну до відома населення через засоби масової інформації. Згідно з нормами закону строком, на який запроваджується карантин, є час, необхідний для ліквідації епідемії чи спалаху особливо небезпечної інфекційної хвороби.

17 лютого 2022 року Верховна Рада України прийняла за основу проєкт Закону України щодо врегулювання питання запровадження карантину, реєстраційний номер № 6508, поданий народним депутатом України М.Б. Радуцьким та іншими народними депутатами України [8]. Проєктом закону запропоновано такі ключові зміни:

1) по-перше, встановити обмеження щодо строку впровадження карантину двома місяцями та надати можливість його продовження у разі несприятливої епідемічної ситуації;

2) по-друге, запровадити додаткове погодження для встановлення карантину на території, яка розташована у межах більше ніж шести областей (у тому числі Автономної Республіки Крим, міст Києва та Севастополя), Раді національної безпеки і оборони України;

3) по-третє, встановити вимоги щодо рішення про встановлення карантину, де повинні зазначатися: відомості про інфекційну хворобу, з метою протидії поширенню якої запроваджується карантин; територія, на якій запроваджено карантин; перелік профілактичних, протиепідемічних та інших заходів; перелік суб'єктів, на яких покладається здійснення контролю за виконанням протиепідемічних, профілактичних та інших заходів;

4) по-четверте, визначити перелік протиепідемічних заходів, які можуть включати: особливі умови і режим пересування населення та господарської діяльності; підстави та порядок обов'язкової самоізоляції, перебування особи в обсерваторі (обсервації), госпіталізації до тимчасових закладів охорони здоров'я (спеціалізованих шпиталів); особливі умови в'їзду та виїзду з території, на якій запроваджено карантин; особливі умови і режим здійснення пасажирських перевезень; особливі умови і режим перетину кордону іноземцями та особами без громадянства; особливі

умови і режим відвідування закладів освіти; інші заходи визначені законом.

Ми дотримуємося думки, що позитивними аспектами законопроєкту є: деталізація регламентації особливостей встановлення карантину, обмеження строку карантину двома місяцями та можливість його продовження, визначення переліку протиепідеміологічних заходів, що також необхідно встановити на рівні закону. До недоліків законопроєкту ми відносимо необґрунтоване розширення повноважень Ради національної безпеки і оборони України, що не узгоджується з її компетенцією, визначеною в Конституції України та законах України, а також невичерпність переліку протиепідемічних заходів, що може стати предметом зловживань та необґрунтованого обмеження прав людини.

Зауважимо, що прийняття цього Проєкту Закону є також надзвичайно важливим з огляду на рішення Конституційного Суду України, в якому Конституційний Суд України наголосив, що обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина є можливим у випадках, визначених Конституцією України. Таке обмеження може встановлюватися виключно законом – актом, ухваленим Верховною Радою України як єдиним органом законодавчої влади в Україні; встановлення такого обмеження підзаконним актом суперечить Конституції України [8].

Погоджуємося також із твердженням, зазначеним у Висновку Головного науково-дослідного комітету Верховної Ради України про те, що слова «особливі умови», «режим», «інші заходи» не дають підстав стверджувати про відповідність запропонованих новел принципу юридичної визначеності, який є невід'ємною складовою частиною принципу верховенства права, закріпленого в ст. 8 Конституції України, та згідно з яким юридичні норми мають бути чіткими, ясними і недвозначними, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці [9].

Власне правила щодо карантину встановлені Постановою Кабінету Міністрів України «Про встановлення карантину та запровадження посилених протиепідемічних заходів на території із значним поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» від 22 липня 2020 року № 641. Саме в названій постанові здійснено поділ території України залежно від епідеміологічної ситуації в регіоні або окремих адміністративно-територіальних одиницях регіону на «зелений», «жовтий», «помаранчевий» або «червоний» рівень епідемічної небезпеки поширення COVID-19 [4].

Карантин передбачає також запровадження певних обмежень щодо прав і свобод. Права і свободи людини мають найвищу цінність у демократичній державі, проте вони не є абсолютними, а держави внаслідок пандемії COVID-19 вимушені їх обмежувати шляхом запровадження карантинних заходів з метою забезпечення загальної безпеки. До практики застосування карантинних обмежень прав держави вдавалися ще десятки століть тому, спираючись на ефективність та дієвість таких обмежень при боротьбі з хворобою. Проте наразі будь-яке обмеження прав, спричинене карантинним режимом, повинне відповідати міжнародним стандартам, меті права та бути правомірним [12, с. 77].

Метою введення карантину, на нашу думку, є забезпечення здоров'я населення, мінімізація економічних та інших ризиків.

Ще однією суттєвою характеристикою є забезпечення дотримання карантину заходами примусу, зокрема шляхом встановлення відповідальності. Як зазначає В.В. Романюк, стрімкий розвиток правовідносин натепер потребує певних змін і в заходах, що їх забезпечують і, як наслідок, все це вимагає динаміки правового інституту адміністративної відповідальності. Виникнення нових правовідносин потребує їх відповідного забезпечення та захисту, зокрема й за допомогою заходів адміністративної відповідальності, перелік яких нині визначений у законодавстві, але однозначно не є остаточним, з огляду на динамічність правовідносин. Проте саме у результаті застосування заходів адміністративної відповідальності винний суб'єкт зазнає обтяжливих матеріальних чи моральних наслідків, що і справляє відповідний виховний вплив на правопорушника і попередження вчинення ним подібних діянь у майбутньому [11, с. 239]. Адміністративна відповідальність за порушення вимог карантину не встановлювалася в незалежній Україні аж до 2020 року. 3 березня 2020 року в Україні було офіційно зафіксовано першого хворого на COVID-19. З 12 березня 2020 року на всій території України було встановлено карантин. З метою забезпечення його виконання 17 березня 2020 року Верховною Радою України прийнято Закон України від 17 березня 2020 року № 530-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)». Цим законом серед інших заходів доповнено Кодекс України

про адміністративні правопорушення статтею 44-3 «Порушення правил щодо карантину людей» і цим самим запроваджено адміністративну відповідальність за відповідне діяння.

Зауважимо також, що в період незалежної України було встановлено кримінальну відповідальність за порушення правил боротьби з епідеміями у статті 325 Кримінального кодексу України 2001 року [3], і до 2009 року вона існувала в первозданному вигляді. 17 березня 2009 року ст. 325 КК України вперше зазнала змін, а саме змінена назва статті, посилено санкцію статті з максимальною межею до 100 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, додано кваліфікований склад злочину, який передбачав наслідки у вигляді спричинення загибелі людей та інших тяжких наслідків. У такому вигляді вона і проіснувала до виникнення нового загрозливого коронавірусу. 17 березня 2020 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» [4], який, зокрема, посилив кримінальну відповідальність за вчинення розглядуваного злочину, а саме було змінено розмір штрафу [2].

Висновки. Таким чином, карантин є особливим адміністративно-правовим засобом реагування на пандемію, який характеризується специфічним порядком введення; в його основі сукупність певних правил та обмежень; карантин має власну мету та сферу застосування, а також забезпечується за допомогою заходів примусу.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. VIII, 1728 с.

2. Колос О.В. Проблеми правозастосування статті 325 КК України в умовах поширення вірусу COVID-19. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2021. С. 163–175. URL: https://maup.com.ua/assets/files/expert/15/12.pdf.

3. Кримінальний кодекс України (первинна редакція). URL: https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/2341-14/ed20010405#Text.

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)». URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/540-20#Text.

5. Про встановлення карантину та запровадження посилених протиепідемічних заходів на території із значним поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : Постанова Кабінету Міністрів України від 22 липня 2020 року № 641.

6. Про запобігання поширенню на території України гостропї респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text.

7. Про захист населення від інфекційних хвороб : Закон України від 6 квітня 2000 р. № 1645-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14.

8. Про несення змін до деяких законів України щодо врегулювання питання запровадження карантин : Проєкт Закону України № 6508 від 06.01.2022 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73569\.

9. Про несення змін до деяких законів України щодо врегулювання питання запровадження карантин: висновок Головного науково-експертного управління на проект Закону України від 18 січня 2022 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73569\.

10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень постанови Кабінету Міністрів України «Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів», положень частин першої, третьої статті 29 Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік», абзацу дев'ятого пункту 2 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік»» від 28 серпня 2020 року № 10-р/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-20#Text.

11. Романюк В. Сутність та правова природа заходів адміністративної відповідальності. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 233–240.

12. Сопілко І.М., Майдачевська А.М. Обмеження прав і свобод людини в умовах карантину: історико-правовий аспект. *Юридичний вісник*. 2021. № 4(61). С. 73–80.

Міщук І. В.,
кандидат юридичних наук,
професор кафедри конституційного права та галузевих дисциплін
Національного університету водного господарства та природокористування

УДК 351
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.27

ДОСВІД УКРАЇНИ ЩОДО СТВОРЕННЯ ПРАВОВОГО ПОЛЯ ДЛЯ ВИЇЗДУ ЗА МЕЖІ ДЕРЖАВИ НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ДИТИНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Позігун І. О.

Статтю присвячено висвітленню досвіду України щодо змін у правовому полі у контексті питання легального виїзду за межі держави неповнолітніх під час воєнного стану. Автором було підкреслено, що в умовах особливого періоду, а воєнний стан з 24 лютого 2022 року на українських територіях відноситься до таких, суспільство вимагало від законодавчої гілки влади значних змін, зокрема щодо врегулювання механізму перетинання державного кордону дітьми. З'ясовано, що законодавчі зміни були націлені на спрощення виїзду за кордон людям, що залишали свої домівки під тиском війни. Надано перелік нормативно-правових документів законодавства України щодо врегулювання перетинання державного кордону дітьми. Висвітлено особливості механізму перетину державного кордону в період військового стану неповнолітніми особами та їх супроводжуючих осіб, наведено перелік необхідних документів, які необхідно представити представнику Державної прикордонної служби України в ситуаціях: а) якщо виїжджаюча особа віком 16 років; б) за умови супроводу дитини до 16 років одним з батьків для перетину державного кордону; в) за умови супроводу дитини до 16 років одним із членів родини (бабусею, дідом, повнолітньою сестрою чи братом, мачухою, вітчимом) для виїзду за кордон; д) за умови супроводу дитини до 16 років іншою повнолітньою особою, уповноваженою одним з батьків для перетину державного кордону. Підкреслено, що статус супроводжуючої особи дитини якій не виповнилося 16 років не є підставою для законного виїзду чоловіка з території України. За умови якщо супроводжуючим є особа чоловічої статі, то її виїзд можливий лише за дотримання чинного законодавства у період військового стану, зокрема має право виїзду якщо вона належить до переліку категорій осіб, яких звільнено від військової служби та мобілізації, та за наявності підтверджуючих це документів відповідно до закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію».

Ключові слова: *перетин державного кордону, неповнолітня особа, виїзд дитини за межі держави, військовий стан, нормативно-правова база.*

© Позігун І. О., 2022

Pozihun I. O. The experience of Ukraine regarding the creation of a legal field for a minor child to go abroad during martial state

The article is devoted to highlighting the experience of Ukraine regarding changes in the legal field in the context of the issue of legal departure of minors during martial law. The author emphasized that in the conditions of a special period, and the state of war since February 24, 2022 in the Ukrainian territories is one of those, society demanded significant changes from the legislative branch of government, in particular, regarding the regulation of the mechanism of crossing the state border by children. It was found that the legislative changes were aimed at making it easier for people who left their homes under the pressure of the war to go abroad. A list of normative legal documents of the legislation of Ukraine regarding the regulation of crossing the state border by children has been provided. The peculiarities of the mechanism of crossing the state border during the period of martial law by minors and their accompanying persons are highlighted, a list of the necessary documents that must be presented to the representative of the State Border Service of Ukraine in the following situations is given: a) if the departing person is 16 years old; b) on the condition that a child under 16 years of age is accompanied by one of the parents to cross the state border; c) on the condition that a child under 16 years of age is accompanied by a family member (grandmother, grandfather, adult sister or brother, stepmother, stepfather) to travel abroad; d) on the condition that the child under 16 years of age is accompanied by another adult authorized by one of the parents to cross the state border. It is emphasized that the status of an accompanying person of a child who has not reached the age of 16 is not a reason for the legal departure of a husband from the territory of Ukraine. Provided that the accompanying person is a male person, then her departure is possible only in compliance with the current legislation during the period of martial law, in particular, she has the right to leave if she belongs to the list of categories of persons exempted from military service and mobilization, and in the presence of documents confirming this, respectively to the Law of Ukraine «On Mobilization Training and Mobilization».

Key words: *crossing the state border, a minor, a child leaving the country, martial law, legal framework.*

Постановка проблеми та її актуальність. Війна вносить багато різноаспектних питань, які потребують «обговорення та дій щодо протидії злочинам у різних сферах життя» [2, с. 12], а також відповідно необхідного врегулювання правового поля. В цьому контексті на сьогодні актуальним є питання виїзду за кордон, особливо неповнолітніх осіб. Багато батьків для безпеки та повноцінного розвитку своєї дитини приймають рішення тимчасово виїхати за межі України для пошуку прихистку від жахів війни в інших країнах. Цілком логічно, що реалії життя вимагали від законодавчої гілки влади змін, зокрема щодо врегулювання механізму перетинання державного кордону України дітьми під час дії воєнного стану. Законодавчі зміни були спрямовані на спрощення виїзду за кордон людям, що залишають свої домівки під тиском війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В науковому доробку українських учених є ряд публікацій присвячених питанню міграційної політики України. Так, наприклад, Гусаров С.М., Тиндик Н.П., Легеза Є. О., Єрмаков Ю. В. висвітлювали правові засади здійснення адміністративних процедур у сфері міграції; Іващенко М.В., Ткачук Л.Р., Балуєва О.В., Мартьянова Р.А., Бережнюк І.Г., Сазонов В.В., Весельська В.А., Капінус О.Я. закцентували свою увагу на особливостях правового врегулювання перетину державного кордону; Ростовська К.В., Галушко Ю.Ф., Радчук О.П., Чвалюк А.М. окреслювали кореляцію норм міжнародного права та національного законодавства щодо виїзду з України громадян України.

Мета статті окреслити досвід України щодо змін у правовому полі у контексті питання виїзду за межі держави неповнолітніх під час дії воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Громадянину України, відповідно закону, «гарантуються свобода пересування та вільний вибір місця проживання на її території» [8], а також він «має право виїхати з України» [7]. Аналіз чинного нормативно-правового поля, яке врегульовує перетин державного кордону України показав, що цей механізм в нашій державі створено і він працює. Серед таких документів слід назвати, наприклад, такі: Закон України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України», Постанова Кабінету міністрів України «Правила перетинання державного кордону громадянами України», Постанова Верховної Ради України «Положення про паспорт громадянина України, про свідоцтво про народження та про паспорт громадянина України для виїзду за кордон» [5], Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, визнання недійсним та знищення паспорта громадянина України для виїзду за кордон» [4] та інші.

В контексті нашого дослідження, зосередимо увагу на питанні виїзду за межі держави неповнолітніх в умовах воєнного стану.

Окреслимо загальні правила перетинання кордону України дітьми, з метою виїзду, що є незалежними від введення особливого правового режиму.

1) Самостійно перетинати держаний кордон України, відповідно статті 313 Цивільного кодексу України, мають право фізичні особи яким виповнилося 16 років.

2) В Україні існують особливі правила на виїзд за межі України для малолітніх (до 14 років) та неповнолітніх дітей (з 14 до 16 років). Так в Цивільному кодексі України визначено: «Фізична особа, яка не досягла шістнадцяти років, має право лише за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальників та в їхньому супроводі або в супроводі осіб, які уповноважені ними, крім випадків, передбачених законом» [9]. Також у постанові Кабінету міністрів України «Правила перетинання державного кордону громадянами України» виписано особливості даної процедури [3]:

- виключно у супроводі визначеного законом кола осіб, які на момент виїзду досягли 18-річного віку;
- лише за наявності відповідних документів.

Документи, що дають право громадянину України на виїзд за кордон, в тому числі й супроводжуючого неповнолітню дитину визначені в Законах України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» та «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію».

Висвітлимо особливі правила виїзду за межі України дітей до 16 років на час воєнного стану відповідно до чинного законодавства, на підставі яких Державна прикордонна служба України дозволить перетин державного кордону.

1) За умови супроводу одним з батьків для перетину державного кордону потрібні такі документи:

дитині:

- закордонний паспорт або паспорт громадянина України (з 14 років) або свідоцтво про народження дитини (до 14 років чи за відсутності паспорта громадянина України);

для одного з батьків супроводжуючого дитину:

- документи для виїзду за кордон;
- документ, що підтверджує родинні відносини супроводжуючого – свідоцтво про народження дитини.

Непотрібна будь яка згода іншого з батьків (усиновлювачів), зокрема нотаріально завірена.

2) За умови супроводу одним із зазначених членів родини, а саме: бабусею, дідом, повнолітньою сестрою чи братом, мачухою, вітчимом для перетину державного кордону потрібні такі документи:

дитині:

- закордонний паспорт або паспорт громадянина України (з 14 років) або свідоцтво про народження дитини (до 14 років чи за відсутності паспорта громадянина України));

для особи супроводжуючу дитину:

- документи для виїзду за кордон;
- документи, що підтверджують родинні відносини супроводжуючого. Наприклад, під час супроводу дідусем – свідоцтво про народження дитини та свідоцтво про народження того з батьків, чиїм батьком є супроводжуюча особа; якщо була зміна прізвища то свідоцтво про шлюб.

Непотрібна будь яка згода одного або обох батьків (усиновлювачів), в тому числі й нотаріально завірена.

3) За умови супроводу іншою повнолітньою особою, уповноваженою одним з батьків (до цієї категорії осіб належать інші родичі, або категорія осіб які не є родичами дитини, яким виповнилося 18 років, вони можуть бути як громадяни України так і іноземці) для перетину державного кордону потрібні такі документи:

дитині:

- закордонний паспорт або паспорт громадянина України (з 14 років) або свідоцтво про народження дитини (до 14 років чи за відсутності паспорта громадянина України);

для особи супроводжуючу дитину:

- документи для виїзду за кордон;
- письмова заява одного із батьків, що завірена органом опіки та піклування. У заяві прописуються: а) згода одного з батьків щодо супроводження дитини певною особою під час виїзду за межі України; б) дані дитини; в) дані супроводжуючої особи. Для завірення такої заяви необхідно звернутися одному з батьків до найближчого органу опіки та піклування (необов'язково за місцем проживання). Ця адміністративна послуга є безоплатною.

Непотрібна будь яка згода другого із батьків (усиновлювача), в тому числі й нотаріально завірена.

Електронний документ з додатку «Дія» має повну юридичну силу та може бути наданий в електронному форматі працівникам Державної прикордонної служби України.

Важливо зауважити, що якщо супроводжуючим є особа чоловічої статі, то її виїзд можливий за умови що вона належить до переліку категорій осіб, яких звільнено від військової служби та мобілізації, та наявності підтверджуючих це документів відповідно закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». Статус супроводжуючої особи дитини якій не виповнилося 16 років не є підставою для законного виїзду чоловіка з території України.

Варто підкреслити, що спрощена процедура виїзду неповнолітніх осіб в період військового стану за межі держави активно використовується злочинними угрупованнями, що замаються торгівлею людьми, незаконною трансплантацією органів та ін. На жаль, «нова для України група ризику, що може легко стати жертвою тіньового ринку є вимушені переселенці або внутрішньо переміщені особи із зони збройного конфлікту» [1, с. 47]. Проте окреслені зміни у правилах перетину державного кордону для дітей під час війни були необхідними, оскільки допомагають максимально зберегти їх життя і здоров'я. Цілком логічно, що вони є тимчасовими.

Висновки. Підводячи підсумки зауважимо, що останні зміни правового простору в міграційному праві України – це відповідь на сучасні виклики українського суспільства з протидії військовій агресії країні окупанту. Відповідно до Закону України «Про правовий статус воєнного стану», в Україні з 24 лютого 2022 р. діє режим воєнного стану [6], а тому урядом були прийняті своєчасні і необхідні зміни механізму вивезення за межі України дітей до 16 років, що значно полегшує процедуру перетину державного кордону. Водночас нововведення можуть нести загрозу або обмеження прав одного із батьків неповнолітньої особи, який фактично позбавляється права на дитину. Крім того, спрощена процедура виїзду дітей за кордон може використовуватись злочинними угрупованнями, які замаються торгівлею людьми або незаконною трансплантацією органів.

Перспективними для подальшого наукового дослідження є висвітлення державної системи контролю перетину державного кордону через призму забезпечення національної безпеки країни.

Література

1. Кузьменко Ю. В., Думанський Р.В. Поширення торгівлі людьми в умовах збройного конфлікту на сході України. *Юридичний бюлетень*. 2021. Вип. 18. С. 44–49.

2. Кузьменко Ю.В. Правове поле у сфері протидії рейдерству. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2018. Вип. 4. Т. 2. С. 12–16.

3. Правила перетинання державного кордону громадянами України: постанова Кабінету міністрів України від 27.01.1995 р. № 57. Дата оновлення: 19.11.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/57-95-%D0%BF#Text (дата звернення: 10.11.2022).

4. Про затвердження зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, визнання недійсним та знищення паспорта громадянина України для виїзду за кордон: Постанова Верховної Ради України від 7.05.2014 р. № 152. Дата оновлення: 17.11.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/152-2014-%D0%BF#Text (дата звернення: 13.11.2022).

5. Про затвердження Положення про паспорт громадянина України, про свідоцтво про народження та про паспорт громадянина України для виїзду за кордон: Постанова Верховної Ради України від 26.06.1992 р. № 2503-XII. Дата оновлення: 01.01.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2503-12#Text (дата звернення: 12.11.2022).

6. Про правовий статус воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. Дата оновлення: 29.09.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 19.11.2022).

7. Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України: Закон України від 21.01.1994 р. № 3857-XII. Дата оновлення: 01.01.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3857-12#top (дата звернення: 18.11.2022).

8. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11.12.2003 р. №. 1382-IV. Дата оновлення: 10.10.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#top (дата звернення: 15.11.2022).

9. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Дата оновлення: 10.10.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#top (дата звернення: 15.11.2022).

***Позігун І. О.*,**
доктор філософії
викладач кафедри адміністративної діяльності поліції,
Одеського державного університету внутрішніх справ

УДК 343.98.067
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.28

МЕХАНІЗМ НЕЗАКОННИХ ЗАВОЛОДІНЬ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ ТА ЇХ ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ

Ракович М. М.

У статті досліджується механізм незаконного заволодіння транспортним засобом. Автором визначено й охарактеризовано ключові його елементи: 1) транспортний засіб як специфічний предмет посягання; 2) місце, час та обстановку вчинення незаконного заволодіння транспортним засобом; 3) спосіб незаконного заволодіння; 4) особу правопорушника.

У процесі дослідження предмета посягання автор доводить важливість як кримінально-правового, так і криміналістичного аспектів незаконного заволодіння транспортним засобом. Кримінально-правовий аспект прямо пов'язаний із питаннями кваліфікації, а криміналістичний – з особливостями соціально-психологічного портрета особи правопорушника. Досліджується слідча та судова практика кримінальних проваджень щодо незаконного заволодіння транспортним засобом. Зроблено висновок, що неправильне використання поняття транспортного засобу призводить до можливої неправильної кваліфікації, що своєю чергою призводить до подальшої перекваліфікації та навіть перегляду судових рішень.

Зазначено, що криміналістичний аспект полягає в наявності закономірних зв'язків між його характеристиками та особливостями соціально-психологічного портрета кримінального правопорушника. Такі зв'язки дають змогу слідчому визначити соціальні групи, у яких необхідно шукати зловмисника, а також спрогнозувати його поведінку після незаконного заволодіння транспортним засобом (продаж, користування ним, розборка на запчастини).

Автором наведена класифікація можливих місць незаконного заволодіння транспортним засобом. Констатовано, що якщо місце не охороняється та не перебуває під цілеспрямованим наглядом (спостереженням), то заволодіння транспортним засобом відбувається, як правило, у світлий час доби. Якщо ж це місце перебуває під спостереженням, зловмисники вибирають зазвичай темний час доби.

Проведений аналіз слідчо-судової практики дає змогу встановити та охарактеризувати основні способи вчинення незаконного заволодіння транспортним засобом, а також типові особистісні риси особи правопорушника.

Встановлено, що елементи механізму незаконних заволодінь транспортними засобами перебувають у закономірному зв'язку та утворюють важливу інформаційну базу для висування версій і визначення необхідних для їх перевірки слідчо-розшукових дій у кожному конкретному кримінальному провадженні.

Ключові слова: *механізм незаконного заволодіння транспортним засобом, транспортний засіб, місце, час та обстановка вчинення незаконного заволодіння транспортним засобом, спосіб незаконного заволодіння, особа правопорушника.*

Rakovych M. M. The mechanism of illegal possession of vehicles and their pre-judicial investigation

The article examines the mechanism of illegal possession of a vehicle. The author defined and characterized its key elements: 1) the vehicle as a specific object of encroachment; 2) the place, time and circumstances of committing the illegal possession of a vehicle; 3) method of illegal acquisition; 4) the identity of the offender.

In the process of researching the subject of encroachment, the author proves the importance of both criminal law and forensic aspects of illegal possession of a vehicle. The criminal-legal aspect is directly related to qualification issues, and the forensic aspect is directly related to the features of the socio-psychological portrait of the offender. Investigative and judicial practice of criminal proceedings regarding illegal possession of a vehicle is being studied. It was concluded that incorrect use of the concept of vehicle leads to possible incorrect qualification, which in turn leads to further requalification and even revision of court decisions.

It is noted that the forensic aspect consists in the presence of natural connections between its characteristics and the features of the socio-psychological portrait of a criminal offender. Such connections allow the investigator to identify social groups in which to look for the perpetrator, as well as to predict his behavior after the illegal possession of the vehicle (sale, use, disassembly for spare parts).

The author provides a classification of possible places of illegal possession of a vehicle. It was established that if the place is not guarded and is not under purposeful supervision (observation), then taking possession of the vehicle usually takes place during daylight hours. If this place is under observation, criminals usually choose the dark time of day.

© Ракович М. М., 2022

The conducted analysis of investigative and judicial practice makes it possible to establish and characterize the main methods of committing illegal possession of a vehicle, as well as typical personal traits of an offender.

It has been established that the elements of the mechanism of illegal possession of vehicles are in a natural relationship and form an important information base for putting forward versions and determining the investigative actions necessary for their verification in each specific criminal proceeding.

Key words: *mechanism of illegal possession of a vehicle, vehicle, place, time and circumstances of committing illegal possession of a vehicle, method of illegal possession, person of the offender.*

Постановка проблеми та її актуальність. Досудове розслідування незаконних заволодінь транспортними засобами, які регулюються ст. 289 Кримінального кодексу України (далі – КК України), останніми роками стикається з низкою проблемних питань. Ці питання зумовлені насамперед особливостями окремих елементів механізму вчинення незаконного заволодіння транспортним засобом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичне підґрунтя роботи становили праці М.Й. Коржанського [1], В.А. Мисливого [2], О.О. Дудорова [3], О.Л. Христова [4], Ю.Ф. Іванова [5], С.Є. Петрова [6] та інших правознавців, що мали істотне значення для кримінально-правової кваліфікації відповідних діянь і побудови методики їх розслідування. Водночас не досить дослідженими є всі елементи механізму незаконних заволодінь транспортними засобами в їх взаємозв'язку. Видається, що саме аналіз цих ключових елементів механізму утворює основу для формування методичних рекомендацій для досудового розслідування зазначених правопорушень. Це й становить мету представленої статті.

Виклад основного матеріалу. Характеристика механізму незаконних заволодінь транспортними засобами є визначальною для кваліфікації цього кримінального правопорушення під час внесення відомостей у Єдиний реєстр досудових розслідувань та визначення обставин, які підлягають встановленню (доказуванню), і необхідних для цього слідчих (розшукових) дій. Проблемність у цих питаннях зумовлена, зокрема, тим, що незаконне заволодіння транспортним засобом (ст. 289 КК України) є досить близьким до крадіжки (ст. 185 КК України), грабежу (ст. 186 КК України), розбою (ст. 187 КК України), шахрайства (ст. 190 КК України). Фактично незаконне заволодіння транспортним засобом є особливим видом злочину проти власності, який законодавець розмістив у розділі XI «Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту» КК України. Очевидно, що підставою для цього став такий об'єкт власності, як транспортний засіб, якому було надано особливий правовий статус у зв'язку з його підвищеною небезпекою (відповідно до ч. 1 ст. 1187 Цивільного кодексу України використання транспортного засобу є джерелом підвищеної небезпеки для користувача та оточуючих, що тягне за собою певні правові наслідки).

Покарання за незаконне заволодіння транспортним засобом, як правило, є більш суворим порівняно з покараннями за злочини проти власності. Наприклад, вчинення крадіжки групою осіб за попередньою змовою карається арештом на строк від трьох до шести місяців, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на той самий строк (ч. 2 ст. 185 КК України). Вчинення ж незаконного заволодіння транспортним засобом групою осіб за попередньою змовою карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років із конфіскацією майна або без такої (ч. 2 ст. 289 КК України). У зв'язку із цим типовою є ситуація, коли під час досудового розслідування та судового розгляду справи сторона захисту намагається довести необхідність перекваліфікації кримінального правопорушення із ч. 2 ст. 289 КК України на ч. 2 ст. 185 КК України [7]. При цьому можуть використовуватися певні неточності у процесуальних документах, допущені органом досудового розслідування.

У зв'язку з наведеним розглянемо ключові елементи механізму незаконних заволодінь транспортними засобами.

Транспортний засіб (далі – ТЗ) є специфічним предметом посягання, яким, відповідно до примітки до ст. 286 КК України, є всі види автомобілів, трактори та інші самохідні машини, трамваї і тролейбуси, а також мотоцикли та інші механічні транспортні засоби. Однак слідчо-судова практика свідчить про існування істотних проблем у визначенні того, чи є певний ТЗ предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 289 КК України. Зокрема, це стосується мопедів (скутерів, моторолерів), які останнім часом набувають популярності у викрадачів і стосовно яких слідчо-судова практика є неоднозначною.

У зв'язку із цим вважаємо за доцільне спочатку звернутися до п. 2 Постанови Пленуму Верхового Суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлу-

атації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті» від 23 грудня 2005 р. № 14, де сказано, що у процесі розгляду кримінальних та адміністративних справ зазначених категорій суди мають враховувати положення правових норм, у яких визначено поняття «транспортні засоби», зокрема примітки до ст. 286 КК України, ч. 7 ст. 121 Кодексу України про адміністративні правопорушення, п. 1.10 Правил дорожнього руху, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306.

Ключовим при цьому є поняття «механічні транспортні засоби» (примітка до ст. 286 КК України), зміст якого розкривається в п. 1.10 Правил дорожнього руху. Відповідно до цієї норми механічний транспортний засіб – це транспортний засіб, що приводиться в рух за допомогою двигуна. Цей термін поширюється на трактори, самохідні машини й механізми, а також тролейбуси та транспортні засоби з електродвигуном потужністю понад 3 кВт. Окрім того, надається визначення таких видів механічних транспортних засобів, як мопед і мотоцикл. Зокрема, мопед – це двоколісний транспортний засіб, що має двигун із робочим об'ємом до 50 см^3 або електродвигун потужністю до 4 кВт. Мотоцикл – це двоколісний механічний транспортний засіб із боковим причепом або без нього, що має двигун із робочим об'ємом 50 см^3 і більше. До мотоциклів прирівнюються моторолери, мотоколяски, триколісні та інші механічні транспортні засоби, дозволена максимальна маса яких не перевищує 400 кг.

Таким чином, різноманітні мопеди, моторолери, скутери (двигун із робочим об'ємом до 50 см^3 або електродвигун потужністю до 4 кВт) входять до предмета незаконного заволодіння транспортними засобами. При цьому не має значення, у якому стані перебуває цей транспортний засіб (справному чи несправному). Так, колегія суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду України задовольнила касаційну скаргу прокурора на вирок місцевого та ухвалу апеляційного судів. Відповідно до вироку були засуджені дві особи: одна особа – за ч. 2 ст. 185 КК України (крадіжка) і за ч. 2 ст. 190 КК України (шахрайство), друга особа – за ч. 2 ст. 185 КК України (крадіжка). Органом досудового розслідування двоє чоловіків обвинувачувалися у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 289 КК України (незаконне заволодіння транспортним засобом), а саме в тому, що вони за попередньою змовою групою осіб незаконно заволоділи моторолером. Суд першої інстанції перекваліфікував дії вказаних осіб із ч. 2 ст. 289 на ч. 2 ст. 185 КК України, зазначивши, що стороною обвинувачення не проведено будь-яких експертиз, які об'єктивно давали би можливість визнати моторолер транспортним засобом, а також те, що на ньому не було вузлів на агрегати, щоб можна було використовувати його як транспортний засіб. Було підкреслено, що обвинувачені мали умисел не на заволодіння транспортним засобом, а на таємне викрадення запасних частин.

У касаційній скарзі прокурор зауважив, що суд безпідставно перекваліфікував дії осіб із ч. 2 ст. 289 КК України на ч. 2 ст. 185 КК України. Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду України задовольнив касаційну скаргу прокурора та зазначив, що посилання суду на те, що моторолер не може бути визнано транспортним засобом за браком певних агрегатів, за допомогою яких можливе його використання, є безпідставними, оскільки тимчасова несправність або відсутність певних деталей на транспортному засобі свідчить лише про його технічний стан [8].

Окрім кримінально-правового аспекту, ТЗ має також криміналістичний аспект, який полягає в наявності закономірних зв'язків між його характеристиками та особливостями соціально-психологічного портрета кримінального правопорушника. Ці зв'язки дають змогу слідчому визначити соціальні групи, серед яких потрібно шукати зловмисника, а також його поведінку після незаконного заволодіння транспортним засобом (продаж ТЗ, користування ним, розбирання на запасні частини). Зокрема, ідеться про такі характеристики ТЗ, як його вид (вантажний чи легковий автомобіль, трактор, трамвай, тролейбус, мотоцикл, мопед тощо), його клас і вартість, наявність на ТЗ засобів захисту від несанкціонованого доступу та їх характеристика тощо. Наявність таких даних щодо ТЗ дає можливість на момент відкриття кримінального провадження попередньо висунути припущення щодо віку правопорушника, наявності в нього досвіду щодо оволодіння ТЗ (зокрема, злочинного), кількості злочинців та рівня їх кваліфікації (наприклад, у разі використання ними спеціального обладнання для проникнення в ТЗ) тощо.

У зв'язку з тією роллю, яку відіграють характеристики ТЗ в організації досудового розслідування, доцільним є виділення окремих вартісних (цінових) категорій ТЗ залежно від їх вартості (ціни). При цьому потрібно брати до уваги ціну нового ТЗ з урахуванням ступеня його амортизації за час експлуатації. Відправними можуть бути

вибрані поняття, що використані законодавцем для визначення розміру заподіяної шкоди (примітки до ст. ст. 145, 289 КК України):

1) ТЗ незначної цінової категорії, вартість яких не досягає 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (мопеди, моторолери, скутери, мотоцикли, а також моделі автомобілів, які значний час перебували в експлуатації та втратили значну частину своєї початкової вартості);

2) ТЗ значної цінової категорії, вартість яких коливається в межах від 100 до 250 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (нові скутери й мотоцикли, а також моделі автомобілів, які втратили певну частину своєї початкової вартості);

3) ТЗ великої цінової категорії, вартість яких становить суму понад 250 і сягає 600 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (нові мотоцикли та «бюджетні» автомобілі, а також більш дорогі автомобілі, які були в експлуатації певний час і втратили частину своєї початкової вартості);

4) ТЗ особливо великої цінової категорії, вартість яких становить суму, яка в 600 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян на момент незаконного заволодіння транспортним засобом (нові автомобілі, зокрема автомобілі класу «люкс», які певний час були в експлуатації) [9].

У зв'язку з наведеною класифікацією ТЗ необхідно зазначити, що злочинців приваблює не тільки (можливо, і не стільки) цінова категорія ТЗ, але й його доступність та попит на ринку. На думку страховиків України, імовірність викрадення автомобіля залежить від таких факторів, як наявність сигналізації і засобів запобігання викраденню, популярність машини та наявність потреби в її запчастинах, вік автомобіля, наявність системи блокування рульового колеса. З огляду на це визначено ТОП-10 марок автомобілів, які викрадають найчастіше: 1) Lada (VAZ); 2) ZAZ; 3) Toyota; 4) Mercedes; 5) Chevrolet; 6) Mitsubishi; 7) BMW; 8) Honda; 9) Lexus; 10) Land Rover [10].

Як бачимо, перше й друге місця посідають автомобілі невеликих цінових категорій, що пояснюється їх більшою доступністю для викрадачів, поширеністю в Україні та великим попитом на ринку. Навіть вік автомобіля не завжди зменшує ймовірність викрадення: моделі, що випускалися в 1990-х рр. або на початку 2000-х рр., користуються чималою популярністю на ринку через високу потребу в деталях. Як правило, більш дорогі ТЗ облаштовуються складними системами захисту (механічними, електронними), подолання яких під час незаконного заволодіння потребує спеціальних знань і підготовки. Ці обставини враховуються під час складання соціально-психологічного портрета правопорушника та його співучасників, побудови версій та визначення необхідних для їх перевірки слідчо-розшукових дій.

Підсумовуючи розгляд поняття транспортного засобу як предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 289 КК України, підкреслимо, що таким визнається будь-який ТЗ, який приводиться в рух за допомогою двигуна внутрішнього згоряння (незалежно від його об'єму) або електричного двигуна потужністю понад 3 кВт, незалежно від його технічного стану та справності. Для кримінально-правової кваліфікації має значення вартість ТЗ, яка визначається на момент вчинення кримінального правопорушення з урахуванням його амортизації. Для організації успішного розслідування важливою є інформація щодо характеристик ТЗ, які необхідно одержати відразу після надходження в орган досудового розслідування повідомлення про незаконне заволодіння ТЗ.

Місце, час та обстановка мають суттєве значення для розслідування незаконного заволодіння ТЗ, оскільки вони, з одного боку, закономірно пов'язані з ознаками злочинця, певним чином характеризують його, а з іншого – зумовлюють утворення характерних слідів цього кримінального правопорушення. За цими елементами механізму вчинення незаконні заволодіння ТЗ можна класифікувати так:

1) незаконне заволодіння ТЗ, який перебував на придомовій території (у містах власники на нічний час масово залишають автомобілі на стоянку біля свого житла – у дворах багатоквартирних будинків);

2) незаконне заволодіння ТЗ, який перебував на стоянці біля торговельного центру, підприємства, закладу, ресторану тощо (як правило, заволодіння ним відбувається у світлий час доби);

3) незаконне заволодіння ТЗ, який перебував у дворі чи гаражі приватного домоволодіння;

4) незаконне заволодіння ТЗ, який перебував на території автомобільної стоянки, що охороняється (власник користувався послугами певного підприємства);

5) незаконне заволодіння ТЗ, який перебував у гаражі гаражного кооперативу, територія якого охороняється.

Варто зазначити, що якщо ТЗ перебуває у приміщенні (гаражі) або в іншому сховищі (на тери-

торії стоянки, яка обладнана огорожею, навісом, іншими технічними засобами чи забезпечена охороною), то незаконне заволодіння ним потрібно кваліфікувати за ч. 2 ст. 289 КК України. Якщо ж правопорушник мав доступ у приміщення чи інше сховище у зв'язку зі своїм службовим станом або роботою (робітник, контролер, охоронець), то заволодіння ТЗ під час виконання ним своїх службових обов'язків не є кваліфікуючою обставиною за цією ознакою.

Час вчинення незаконного заволодіння ТЗ детермінується наявністю або відсутністю охорони місця його знаходження. Якщо це місце не охороняється та не перебуває під цілеспрямованим наглядом (спостереженням), заволодіння ТЗ відбувається, як правило, у світлий час доби. Якщо ж це місце перебуває під спостереженням, зловмисники вибирають зазвичай темний час доби.

Місце знаходження ТЗ та його обстановка значною мірою визначають також можливості утворення слідів цього кримінального правопорушення, які використовуються як джерела доказів. Насамперед джерелом доказової інформації на початковому етапі розслідування є очевидці події (зокрема й потерпілий), а також відеозаписи з камер спостереження. Якщо незаконне заволодіння ТЗ було пов'язане з подоланням зловмисником певних перешкод для отримання доступу до ТЗ (подолання паркану, відкривання чи злам замикаючого пристрою гаража, виїзних воріт тощо), можуть бути виявлені сліди трасологічного характеру (сліди рук, взуття, знарядь зламу), а також мікрочастинки одягу чи тіла (волосся, крові, нігтів тощо).

Способи незаконного заволодіння ТЗ є важливим елементом його механізму, що перебуває у взаємозв'язку з іншими його елементами. Встановлення способу заволодіння ТЗ у кожному конкретному випадку дає можливість цілеспрямовано «вийти» на підозрюваного та встановити різні обставини, що підлягають доказуванню. Тому відомості про типові способи вчинення цього кримінального правопорушення посідають вагоме місце у структурі криміналістичної характеристики незаконних заволодінь ТЗ та слугують інформаційною основою для висування версій у кожному окремому кримінальному провадженні.

Вивчення слідчо-судової практики та наукових досліджень надає підстави для виділення таких способів незаконного заволодіння ТЗ, які мають значення як для кримінально-правової кваліфікації події, так і для організації досудового розслідування: а) таємне заволодіння ТЗ; б) відкрите заволодіння ТЗ, поєднане з насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства; в) відкрите заволодіння ТЗ, поєднане з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства; г) заволодіння ТЗ шляхом обману або зловживання довірою.

Таємне заволодіння ТЗ формально має ознаки крадіжки (ст. 185 КК України), однак повинне кваліфікуватися за ст. 289 КК України та може бути здійснене за допомогою таких дій:

– вилучення ТЗ з місця його знаходження без запуску двигуна шляхом його викочування (характерно для мопедів, моторолерів, скутерів, мотоциклів) або завантаження на інший транспортний засіб (наприклад, шляхом використанні евакуатора);

– вилучення ТЗ з місця його знаходження без запуску двигуна шляхом його буксирування за допомогою іншого транспортного засобу;

– вилучення ТЗ з місця його знаходження шляхом проникнення в салон (кабіну), запуску двигуна та від'їзду.

Таємне заволодіння ТЗ одним із зазначених способів зумовлює необхідність встановлення під час розслідування низки специфічних обставин (використаних знарядь, наявності співучасників та характеру їхніх дій тощо). Найбільшою складністю в цьому плані є останній спосіб, який застосовується для заволодіння автомобілями найвищої цінової категорії та передбачає використання різноманітних спеціальних приладів комп'ютерної техніки (для зчитування, копіювання й відтворення сигналу електронної сигналізації, для відключення додатково встановлених власником автомобіля засобів сигналізації та захисту).

Відкрите заволодіння ТЗ, поєднане з насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства, має формальні ознаки грабежу (ст. 186 КК України), однак повинне кваліфікуватися за ч. 2 ст. 289 КК України та може бути вчинене за допомогою таких дій:

– насильницького усунення від керування власника ТЗ шляхом його видалення із салону ТЗ під час стоянки чи руху;

– насильницького заволодіння ключами (можливо, і документами) від автомобіля (гаража) з подальшим заволодінням ТЗ.

Варто зазначити, що в разі виявлення ознак такого способу незаконного заволодіння ТЗ

встановленню (доказуванню) підлягає характер насильства чи погрози його застосування, що зумовлює необхідність проведення низки слідчо-розшукових дій (допитів, судово-медичної експертизи потерпілого, слідчого експерименту).

Відкрите заволодіння ТЗ, поєднане з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства, має формальні ознаки розбою (ст. 187 КК України), однак повинне кваліфікуватися за ч. 3 ст. 289 КК України та може бути вчинене за допомогою тих самих дій, що вказані в попередньому способі. Ключовою відмінністю в цьому випадку є доказування характеру насильства, а саме його небезпечності для життя чи здоров'я потерпілого. Для цього потрібне своєчасне проведення судово-медичної експертизи потерпілого для визначення ступеня тяжкості заподіяних тілесних ушкоджень. У разі погрози застосування насильства до уваги береться реальність такої погрози в конкретній обстановці місця його вчинення. Зокрема, береться до уваги кількість нападників, їхні характерні особливості (фізичні дані, наявність судимості за насильницькі злочини тощо), наявність холодної чи вогнепальної зброї.

Заволодіння ТЗ шляхом обману або зловживання довірою має формальні ознаки шахрайства (ст. 190 КК України), проте повинне кваліфікуватися за ст. 289 КК України та може бути вчинене за допомогою таких дій зловмисника:

– отримання дозволу та можливості скористатися ТЗ (отримання ключів і свідоцтва про реєстрацію ТЗ) для певної поїздки через родинні або дружні стосунки з його власником із подальшим неповерненням ТЗ (його продажем, розбором на запчастини тощо);

– отримання контролю над ТЗ шляхом повідомлення його власнику про існування нібито крайньої необхідності (характерно для шахраїв, які видають себе за співробітників Державної служби України з надзвичайних ситуацій, правоохоронних органів, лікарів тощо) з подальшим неповерненням ТЗ.

У зв'язку із цим варто зазначити, що не визнається незаконним заволодіння ТЗ у стані крайньої необхідності, яка справді існувала (наприклад, щоб терміново доставити тяжко хвору людину до лікарні, приборкати стихійне лихо, усунути іншу небезпеку, яка загрожує людям, інтересам суспільства чи держави). Однак у таких випадках ТЗ повинен бути повернений відразу після усунення зазначених факторів.

Щодо суб'єктивної сторони цього кримінального правопорушення необхідно зазначити, що воно може вчинятися тільки з прямим умислом (особа розуміє, що протиправно заволодіває ТЗ, і бажає так діяти). При цьому мета й мотив не має принципового значення – заволодіння ТЗ може вчинятися з будь-якою метою: для його продажу як цілком, так і окремими агрегатами й частинами; для його привласнення; для доставки вантажу; щоб доїхати до певного місця; для прогулянки та отримання задоволення від управління автомобілем тощо.

У зв'язку із цим знову звернемося до справи про викрадення моторолера двома чоловіками, дії яких були перекваліфіковані судом першої інстанції із ч. 2 ст. 289 КК України (кваліфікація органу досудового розслідування) на ч. 2 ст. 185 КК України з посиланням на те, що обвинувачені мали умисел не на заволодіння транспортним засобом, а на таємне викрадення запасних частин до моторолера (апеляційний суд рішення суду першої інстанції залишив без змін, зазначивши, що обвинувачені не мали умислу на заволодіння саме транспортним засобом). Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду України за касаційною скаргою прокурора відмінив рішення судів першої та апеляційної інстанцій, зауваживши, що відсутність в осіб умислу на заволодіння саме транспортним засобом, про що зазначив в ухвалі апеляційний суд, кримінально-правову оцінку їх дій не змінює, оскільки для кваліфікації дій особи за ст. 289 КК України мета протиправного вилучення транспортного засобу в його власника чи користувача не має жодного значення. Отже, незаконне заволодіння транспортним засобом може бути вчинене таємно з метою викрадення будь-яких вузлів чи агрегатів шляхом як запуску двигуна, так і буксирування, завантажування на інший транспортний засіб тощо [8].

Суб'єкт (особа правопорушника) незаконного заволодіння транспортним засобом має певні особливості, що зумовлені саме предметом посягання, яким є ТЗ. Насамперед необхідно підкреслити, що суб'єктом цього кримінального правопорушення є особа, яка не має права на користування конкретним транспортним засобом, яким вона заволодіває. Щодо діяння, передбаченого ч. 1 ст. 289 КК України, відповідальність настає із 16-річного віку, а за діяння, передбачені ч. ч. 2 та 3 ст. 289 КК України, – із 14-річного віку.

У судовій практиці суб'єктами цього кримінального правопорушення не визнаються такі особи:

– які є співвласниками або законними користувачами транспортного засобу;

– працівники підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, які без належного дозволу здійснили поїздку на ТЗ, що був закріплений за ними;

– службові особи, які були наділені повноваженнями щодо використання чи експлуатації ТЗ.

Для встановлення особи підозрюваного під час досудового розслідування незаконного заволодіння транспортним засобом та вибору ефективної тактики проведення слідчо-розшукових дій за його участю важливим є врахування типових особистісних рис правопорушників цієї категорії. Як зазначалося, вони перебувають у закономірному зв'язку з певним видом ТЗ, який є предметом заволодіння, та його характеристиками. Із цим же пов'язані способи підготовки, вчинення й приховання цього кримінального правопорушення. З огляду на наведене можна виділити дві групи викрадачів, які тісно пов'язані із ціновими категоріями ТЗ.

Першу групу становлять викрадачі, які посягають на ТЗ невеликих цінових категорій (1-ї чи 2-ї). Зазвичай це підлітки (групи підлітків) із неблагополучних родин та молоді чоловіки, які не мають постійного місця роботи (не навчаються); вони незаконно заволодівають ТЗ з корисливих мотивів із метою продажу його окремих агрегатів і частин. Попередньо вони вивчають попит на ті чи інші агрегати й частини автомобілів певних марок. Розбирання викрадених ТЗ на окремі запчастини відбувається в гаражах, сараях із подальшим продажем на автомобільних ринках (іноді в іншому місті). Такий вид кримінальних правопорушень може набувати характеру промислу (стає постійним чи додатковим джерелом доходів). Підлітки іноді викрадають мопеди (моторолери, скутери, мотоцикли) та автомобілі, які випадково опинилися в полі їхнього зору, з метою катання, а потім кидають їх через певний час. Як правило, вони викрадають їх у тому самому місті або районі, де самі проживають.

Другу групу становлять викрадачі, які посягають на ТЗ великої та особливо великої цінової категорії (3-ї і 4-ї) з метою їх подальшого перепродажу за кордон (наприклад, у країни, які колись входили до складу СРСР, або країни східної Європи). Такі автомобілі можуть викрадати й на замовлення конкретних осіб, які планують після переобладнання (перефарбування, спорядження підробленими номерами та кодами, документами) використовувати їх в Україні. Такі злочини вчиняються, як правило, групою осіб – мешканців суміжних областей («гастролерів»). Вони приїжджають до великого міста, орендують житло на декілька місяців, упродовж яких займаються пошуком та викраденням досить популярних і дорогих автомобілів, які негайно збувають в іншому регіоні або вивозять за кордон. Попередньо на викрадених автомобілях (їх окремих вузлах та агрегатах) знищують їхні ідентифікаційні номери (коди) і споряджають підробленими номерами й документами.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що розглянуті елементи механізму незаконних заволодінь транспортними засобами перебувають у закономірному зв'язку та утворюють необхідну інформаційну базу для висування версій і визначення необхідних для їх перевірки слідчо-розшукових дій у кожному конкретному кримінальному провадженні.

Література

1. Коржанський М.Й., Мисливий В.А. Кваліфікація автотранспортних злочинів. Київ : Юрінком, 1996. 80 с.

2. Мисливий В.А. Транспортний засіб як предмет злочинів проти безпеки дорожнього руху й експлуатації транспорту. *Право і суспільство*. 2018. № 5. С. 188–194.

3. Дудоров О.О. Незаконне заволодіння транспортним засобом: проблеми кваліфікації та вдосконалення кримінального закону. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 307–315. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2020/82.pdf (дата звернення: 20.06.2022).

4. Христов О.Л. Протидія незаконним заволодінням транспортними засобами: криміналістичний аспект : монографія. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2017. 148 с.

5. Іванов Ю.Ф. Незаконне заволодіння транспортним засобом: кримінально-правовий та кримінологічний аспекти : практичний посібник. Київ : Вид. Паливода А.В., 2008. 108 с.

6. Петров С.Є. Розслідування незаконного заволодіння автотранспортними засобами : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 19 с.

7. Галич П.О. Крадіжка чи угон? Проблеми кваліфікації злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням мопедів. URL: https://zib.com.ua/ua/print/122073 (дата звернення: 20.06.2022).

8. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду України щодо кваліфікації незаконного заволодіння несправним моторолером (рішення у справі № 702/1295/15-к, провадження № 51-5946км18). URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/83749710.

9. *Вісник* державної фіскальної служби України. 2019. № 8Д. URL: http://www.visnuk.com.ua/uk/issue?year=2019 (дата звернення: 20.06.2022).

10. Названы самые угоняемые автомобили в Украине. Рейтинг. URL: http://autoconsulting.ua/article.php?sid=42226 (дата звернення: 20.06.2022).

Ракович М. М.,
аспірант кафедри кримінального процесу
факультету підготовки фахівців для органів
досудового розслідування
Одеського державного університету внутрішніх
справ

УДК 343.9.024:004.056.5
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.29

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ МІЖ ОКРЕМИМИ ФОРМАМИ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯМ КІБЕРПРОСТОРУ

Куліуш В.М.

Метою статті є виокремлення та характеристика основних форм взаємозв'язків між злочинною діяльністю у сфері економіки та функціонуванням кіберпростору. Акцентована увага на швидкому та динамічному розвитку засобів цифрового зв'язку та комунікацій, що призвело до розвитку цифрової економіки, а також появи нових форм загроз функціонуванню економічної системи, побудованої на цифрових платформах. Виокремлено основні та системні ознаки цифрової економіки, а також охарактеризовано основні її елементи. Наголошено на швидкій адаптивності злочинності, яка інтенсивно освоює нові ніші та соціальні практики. На підставі аналізу наявних наукових підходів виокремлено основні форми взаємозв'язків між розвитком та функціонуванням кіберпростору та окремими формами злочинної діяльності у сфері економіки. Звернута увага на системному характері таких взаємозв'язків.

Детально охарактеризовано вплив кіберпростору на криміналізацію окремих форм діянь у сфері економіки. Охарактеризовано концептуальний підхід у галузі кримінального права щодо вирішення цієї проблеми. Проаналізовано вплив кіберпростору на якісну трансформацію інфраструктури економічної злочинності. Виокремлено та охарактеризовано основні функції кіберпростору як інфраструктурного елемента економічної злочинності. Детально проаналізовано сегменти мережі Інтернет, які не індексуються традиційними пошуковими системами та звернута увага на появу нового феномену – цифрових кримінальних ринків. Вперше запропоновано визначення цифрового кримінального ринку, під яким розуміється стійка, централізовано не контрольована система, яка здатна до самовідтворення і саморегуляції, спрямована на створення з урахуванням структури та динаміки попиту пропозиції заборонених у цивільному обігу товарів та послуг у кіберпросторі.

Визначено основні ознаки цифрових кримінальних ринків, а також охарактеризовано найбільш розвинуті їх сегменти.

© Куліуш В.М., 2022

Ключові слова: *злочинна діяльність у сфері економіки, кіберпростір, високі інформаційні технології, взаємозв'язки, інфраструктура злочинності, цифрові кримінальні ринки.*

Kuliush V. M. Interrelationships between separate forms of criminal activity in the economic sphere and the functioning of cyberspace

The purpose of the article is to highlight and characterize the main forms of relationships between criminal activity in the economic sphere and the functioning of cyberspace. Attention is focused on the rapid and dynamic development of digital means of communication and communications, which has led to the development of the digital economy, as well as the emergence of new forms of threats to the functioning of the economic system built on digital platforms. The main and systemic features of the digital economy are singled out, as well as its main elements are characterized. The rapid adaptability of crime, which is intensively mastering new niches and social practices, is emphasized. Based on the analysis of available scientific approaches, the main forms of interrelationships between the development and functioning of cyberspace and individual forms of criminal activity in the economic sphere are singled out. Attention is drawn to the systemic nature of such relationships.

The impact of cyberspace on the criminalization of certain forms of actions in the economic sphere is described in detail. The conceptual approach in the field of criminal law to solving this problem is characterized. The influence of cyberspace on the qualitative transformation of the infrastructure of economic crime is analysed. The main functions of cyberspace as an infrastructural element of economic crime are singled out and characterized. Segments of the Internet that are not indexed by traditional search engines are analysed in detail, and attention is paid to the emergence of a new phenomenon – digital criminal markets. For the first time, the definition of the digital criminal market is proposed, which means a stable, not centrally controlled system that is capable of self-reproduction and self-regulation, aimed at creating, taking into account the structure and dynamics of demand, the supply of goods and services prohibited in civil circulation in cyberspace.

The main features of digital criminal markets are defined, and their most developed segments are also characterized.

Key words: *criminal activity in the economic sphere, cyberspace, high information technologies, interconnections, crime infrastructure, digital criminal markets.*

Постановка проблеми та її актуальність. Як відзначають вчені-економісти, основним глобальним трендом сучасного суспільного буття є все більш прогресуючий перехід у віртуальний інформаційний простір – онлайн. Цій об'єктивній революційній зміні неможливо і безглуздо чинити опір. Але можливо і вкрай необхідно враховувати нові тенденції і нові загрози. Революція у сфері зв'язку та комунікацій стала суттєвим чинником розвитку цифрової економіки, світового економічного зростання та вагомим інструментом забезпечення сталого розвитку. З одного боку, це дало можливість підприємствам та споживачам в усьому світі отримати вигоди від ефективності, швидкості та зручності цифрових операцій та обміну інформацією, а з іншого – зумовило зростання ймовірності отримання фінансових збитків, витоку даних та репутаційних збитків через кіберзлочинні дії [3].

Аналітики слушно відзначають, що цифрова економіка істотно змінює традиційні бізнес-процеси. За досягнення найбільш складних рівнів цифровізації в економіці відбувається кардинальна трансформація виробничих відносин учасників, результатом якої є об'єднання виробництва і послуг в єдину (цифрову) систему, у якій: *по-перше*, усі елементи економічної системи присутні одночасно у вигляді фізичних об'єктів, продуктів і процесів, а також їх цифрових копій (математичних моделей); *по-друге*, усі фізичні об'єкти, продукти і процеси за рахунок наявності цифрової копії та елемента «підключеності» стають частиною інтегрованої ІТ-системи; *по-третє*, через наявність цифрових копій (математичних моделей) і будучи частиною єдиної системи, всі елементи економічної системи безперервно взаємодіють між собою в режимі близькому до реального часу, моделюють реальні процеси і прогнозовані етапи, забезпечують постійну оптимізацію усієї системи. Продовжуючи, аналітики звертають увагу, що основними сегментами цифрової економіки є: а) сектор інформаційно-телекомунікаційних технологій, інфраструктура електронного бізнесу (мережі, софтвер, комп'ютери тощо); б) цифрове виробництво та електронний бізнес, тобто процеси організації бізнесу із використанням комп'ютерних мереж; в) електронна торгівля, тобто роздрібні Інтернет-продажі товарів [5].

Наведені процеси не залишилися поза увагою злочинності, яка характеризується адаптивністю та відносно швидко підлаштовує протиправні соціальні практики до нових реалій, а іноді й використовує їх для формування нових сегментів злочинної діяльності та кримінальних ринків, що і зумовлює необхідність вивчення системи взаємозв'язків між розвитком кіберпростору та окремими формами злочинної діяльності економічної спрямованості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останніми роками питання виявлення та розслідування злочинів, які вчиняються із використанням кіберпростору, зокрема й злочинів економічної спрямованості досліджувалось значною кількістю науковців, зокрема: П.Д. Біленчуком, А.С. Білоусовим, І.О. Вороновим, В.Д. Гавловським, М.В. Карчевським, О.М. Лепехою, М.Ю. Літвіновим, О.І. Мотляхом, Л.П. Паламарчук, Д.В. Пашнєвим, Б.В. Романюком, О.А. Самойленко, К.В. Тітуніною, Д. М. Цеханом та іншими науковцями.

Метою статті є визначення основних взаємозв'язків між розвитком кіберпростору та злочинною діяльністю у сфері економіки.

Виклад основного матеріалу. Переходячи до безпосереднього аналізу взаємозв'язків між розвитком кіберпростору та окремими формами злочинної діяльності, слушно звернути увагу на позицію Д.М. Цехана, який відзначає, що взаємозв'язки високих інформаційних технологій зі злочинною діяльністю проявляються у трьох напрямах: *по-перше,* поява інноваційних форм злочинної діяльності; *по-друге,* модифікація «традиційних» механізмів вчинення злочинів, а саме способу та особи злочинця; *по-третє*, створення інноваційних техніко-соціальних середовищ, що з часом криміналізуються та використовуються в окремих формах злочинної діяльності [4]. Загалом така позиція підтримується нами щодо взаємозв'язків високих інформаційних технологій та злочинності загалом. Водночас аналітичний огляд наукових робіт, вивчення матеріалів оперативно-розшукових справ, кримінальних проваджень та проведене опитування працівників правоохоронних органів свідчить, що у контексті економічної злочинності наведена система взаємозв'язків має дещо інший характер, який потребує додаткового дослідження.

Так, сьогодні можна констатувати, що взаємозв'язки між розвитком кіберпростору та окремими формами злочинної діяльності у сфері еко-

номіки проявляються у таким формах: *по-перше*, криміналізація окремих діянь, зумовлена широкомасштабним впровадженням високих інформаційних технологій та їх структурної складової частини – кіберпростору у всі форми суспільного життя; *по-друге*, якісна трансформація інфраструктури економічної злочинності, що зумовлено перетворенням кіберпростору у невід'ємну складову частину економічних відносин; *по-третє*, трансформація окремих способів вчинення економічних злочинів у складні технології злочинної діяльності; *по-четверте*, з одного боку, якісна зміна особи злочинця та формування допоміжних технократичних сил, які виконують забезпечувальну функцію на окремих стадіях реалізації злочинних технологій; *по-п'яте*, формування цифрових кримінальних ринків.

Безумовно, що усі ці напрями знаходяться у системних зв'язках між собою, але зважаючи на особливості кожного з них, можуть бути досліджені відокремлено з подальшим узагальненням.

Так, першим напрямом взаємозв'язків є ***криміналізація окремих діянь, зумовлена широкомасштабним використанням кіберпростору у всіх сферах суспільного життя***. У контексті нашого дослідження слушно підтримати позицію Д.С. Азарова, який відзначає, що існування тих чи інших кримінально-правових норм не може зумовлюватись лише поширеністю тих чи інших посягань. Порівняно незначна кількість зареєстрованих у нашій країні суспільно небезпечних діянь у сфері комп'ютерної інформації не повинна істотно впливати на встановлення кримінальної відповідальності за їх вчинення. Насамперед необхідно враховувати характер і ступінь суспільної небезпеки означених діянь. Саме суспільна небезпека має розглядатись як головна підстава їх криміналізації (декриміналізації) [1; 16]. Саме тому, на нашу думку, незважаючи на незначну кількість зареєстрованих на початковому етапі освоєння кіберпростору громадянами нашої держави високотехнологічних злочинів, було вжито заходів щодо кримінально-правової охорони суспільних відносин, які пов'язані з використанням інноваційних форм представлення інформації та використанням комп'ютерної техніки. Аналіз чинного КК України свідчить, що найпоширеніші види протиправних діянь у цій сфері закріплено в окремому розділі Особливої частини КК України «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку».

Аналіз норм КК України свідчить, що, формуючи концепцію кримінально-правової протидії економічній злочинності, вітчизняний законодавець не пішов шляхом закріплення окремих норм кримінального закону щодо екологічних злочинів, які вчиняються за допомогою кіберпростору, а лише встановив використання електронно-обчислювальних машин як кваліфікуючу ознаку для окремих складів кримінальних правопорушень, зокрема шахрайства. Такий підхід, з одного боку, є виправданим, оскільки зростання кількості економічних злочинів, які можуть бути вчиненні за допомогою кіберпростору, призвело б до значного та необґрунтованого розширення складів кримінальних правопорушень. Водночас такий підхід не враховує підвищений рівень суспільної небезпеки злочинів, вчинених із використанням кіберпростору.

Необхідно звернути увагу, що, на нашу думку, із розвитком цифрових процесів та процедур в економіці України підхід законодавця щодо реагування на відповідні дії на рівні кримінального закону зазнає змін.

Другим напрямом взаємозв'язків є якісна трансформація інфраструктури економічної злочинності, що зумовлено перетворенням кіберпростору у невід'ємну складову частину економічних відносин. У контексті цього наголосимо, що вироблення ефективних організаційно-тактичних моделей виявлення злочинів неможливе без аналізу середовища функціонування злочинності як соціального явища, зокрема й легальних соціальних, економічних та технологічних структур, які можуть бути використаними для забезпечення кримінальної активності.

При цьому слушно звернути увагу, що сучасними вченими-криміналістами кіберпростір не розглядався крізь призму інфраструктури злочинності, а увага, у переважній більшості, акцентувалась на аналізі кіберпростору як: *по-перше*, обстановки вчинення злочину; *по-друге*, знаряддя вчинення злочину. Водночас, на нашу думку, таких науковий підхід є занадто спрощеним, адже виключає з поля зору ті елементи кіберпростору, які можуть використовуватись поза межами вчинення конкретного кримінального правопорушення чи реалізації складної технології злочинної діяльності. Так, на нашу думку, кіберпростір як складова частина інфраструктури економічної злочинності може виконувати такі функції:

1) *інтелектуальне та інформаційне забезпечення злочинної діяльності*. У контексті цього необхідно відзначити, що кіберпростір як відпо-

відний соціально-технологічний феномен не реалізує вказану функцію у формі безпосередньої активності, а є інформаційним ресурсом для отримання відповідних знань та компетенцій злочинцями, зокрема щодо: *по-перше*, особливостей технологічного здійснення відповідних фінансових операцій у віртуальному середовищі; *по-друге*, аналітичних узагальнень щодо недоліків окремих видів програмного забезпечення, технологічних циклів та окремих моделей фінансових транзакцій; *по-третє*, загальне підвищення інтелектуального рівня злочинців за рахунок узагальнення досвіду злочинної діяльності інших осіб; *по-четверте*, миттєве отримання інформації щодо появи програмних продуктів та інструкцій з їх використання, які можуть бути застосовані у злочинній діяльності;

2) *створення умов для формування стійких безконтактних зв'язків між особами, які в подальшому можуть здійснювати спільну злочинну діяльність*. Зважаючи на викладене, розвиток кіберпростору як інфраструктурного елемента злочинності призвів до появи злочинних угруповань «мережевого типу», для яких характерні такі ознаки: а) відсутність чітко вираженого лідера (лідером під час вчинення конкретного правопорушення є особа, яка розробила ідею його вчинення, що дозволяє будь-якому члену злочинного угруповання зайняти лідерську позицію під час реалізації конкретного епізоду злочинної діяльності); б) безконтактний спосіб функціонування таких груп, що виключає необхідність особистого знайомства, комунікації та використання особистих даних; в) можливість знаходження членів такого угруповання у різних юрисдикціях під час здійснення злочинної діяльності;

3) *забезпечення ринку збуту відповідних кримінальних послуг та кримінальних компетентностей*. Так, безумовно, як інфраструктурний елемент економічної злочинності кіберпростір володіє ознакою легальності, що унеможливлює вплив на його функціонування звичними для оперативних підрозділів прийомами та методами. Водночас невід'ємною складовою частиною кіберпростору як легальної структури став сегмент який, фактично, створений на його базі для систематичного та стійкого забезпечення злочинної діяльності – "Darknet". Darknet – це накладена мережа Інтернету, доступ до якої можна отримати лише за допомогою спеціалізованого програмного забезпечення, конфігурацій та спеціальних авторизацій, і часто використовує нестандартні протоколи зв'язку, щоб Інтернет навмисно був недоступним. Darknet стосується мереж, які не індексуються пошуковими системами, такими як Google, Yahoo або Bing. Це мережі, які доступні лише для вибраної групи людей, а не для широкої громадськості в Інтернеті, і доступні лише через авторизацію, певне програмне забезпечення та конфігурації. Це включає нешкідливі місця, такі як академічні бази даних та корпоративні сайти, а також ті, що мають більш темні теми, такі як чорні ринки, фетиш-спільноти, хакерство та піратство. Darknet відрізняється від інших розподілених мереж P2P, оскільки обмін даними є анонімним, і тому користувачі можуть спілкуватися не поза урядовим контролем чи корпоративним втручанням. З цієї причини Darknet часто асоціюється з політичними комунікаціями дисидентів та незаконною діяльністю. У більш загальному плані термін Darknet може бути використаний для опису всіх некомерційних веб-сайтів в Інтернеті або для позначення всіх «підпільних» веб-комунікацій та технологій, найчастіше пов'язаних з незаконною діяльністю. Технічно Darknet – це різновид віртуальної приватної мережі (VPN) з додатковими заходами, що забезпечують неможливість виявлення мережі та IP-адрес учасників. Мета полягає в тому, щоб приховати не тільки самі повідомлення, але і сам факт обміну інформацією. Учасники приєднуються з надією на можливість обмінюватися інформацією або файлами з невеликим ризиком виявлення.

Так, проведений нами контент-аналіз п'яти сайтів у мережі Darknet свідчить, що на момент аналізу на них було розміщено біля 400 оголошень: 1) близько 200 оголошень, присвячених продажу чи розповсюдженню наркотичних засобів чи психотропних речовин; 2) окремий розділ «Цифрові товари» містив 100 оголошень, на яких пропонували доступ до зламаних баз даних державних органів; 3) інша частина оголошень стосувалась можливості придбати документи на володіння транспортними засобами.

З викладеного вище витікає відособлена форма зв'язків між розвитком кіберпростору та злочинною діяльністю – ***поява цифрових кримінальних ринків***. Необхідно зауважити, що безумовно передумовою цього явища було створення та розвиток легальних цифрових (електронних) ринків, під якими можна розуміти систему економічних відносин у віртуальному просторі, які складаються між суб'єктами економічної діяльності щодо торгівлі послугами/товарами через інноваційні середовища створенні на базі високих інформаційних технологій. У свою чергу, форму-

вання електронних ринків вимагало нових підходів щодо здійснення фінансових операцій. Саме тому ми підтримуємо позицію науковців, які відзначають, що конвергенція комп'ютерних мереж зумовила і конвергенцію фінансових операцій; наприклад, до переліку електронних банківських операцій належать: операції з картковими рахунками; операції з переказу грошей без відкриття банківського рахунку; операції з управління електронним банківським рахунком (системи «клієнт-банк» з доступом через Інтернет); через комп'ютерні мережі здійснюється також низка операцій з оплатою: електронна комерція – створення віртуальних магазинів, реклама, продаж і проведення розрахунків засобами інформаційно-телекомунікаційних технологій (у тому числі платіжними картками); Інтернет-банкінг – здійснення через систему Інтернет міжбанківських операцій та обслуговування клієнтів; IP-телефонія – здійснення двостороннього голосового контакту через мережу Інтернет [2; 5].

Електронні ринки стали привабливими об'єктами для перетворення їх у складову частину інфраструктури економічної злочинності, оскільки вони характеризуються диверсифікацією цін, ціновою еластичністю, зменшенням витрат на сегментацію ринків тощо. Іншою вагомою причиною освоєння електронних ринків кримінальними структурами є постійний пошук шляхів підвищення «рентабельності» злочинної діяльності, що забезпечується: скороченням витрат на збут, «рекламу» і утримання роздрібної мережі; зменшенням витрат на зберігання товарів; оптимізацією системи забезпечення ресурсами. Крім того, електронний ринок підтримує координацію кримінальних зв'язків між злочинними угрупуваннями за рахунок оптимізації надійності та динамічності зв'язків; сприяє формуванню власного інформаційно-економічного простору.

Водночас поряд із легальними цифровими ринками, які активно освоюються кримінальними структурами, виникли і нові криміногенні феномени, зокрема цифрові кримінальні ринки. Загалом слушно звернути увагу, що питання протидії створенню та функціонуванню кримінальних ринків досліджувалось на шпальтах наукових видань. Водночас наявні наукові дослідження розглядають вказану проблему у контексті злочинної діяльності злочинних угруповань загальнокримінальної спрямованості, які формують та контролюють кримінальні ринки товарів та послуг на відповідних територіях, зокрема кримінальний ринок наркотиків, викрадених транспортних засобів, зброї тощо. Необхідно зауважити, що запропоновані вченими моделі щодо протидії функціонуванню таких кримінальних ринків не можуть бути екстрапольовані на цифрові кримінальні ринки, які потребують застосування інших моделей у контексті: *по-перше*, організації оперативного обслуговування; *по-друге*, виявлення усієї технології постачання та реалізації відповідних товарів на кримінальних ринках; *по-третє*, ідентифікації осіб, які здійснюють протиправну діяльність на таких ринках. Видається, що у даному випадку існує необхідність комплексного підходу, у тому числі й з використанням традиційних методів та засобів оперативно-розшукової діяльності.

Загалом, на нашу думку, під ***цифровими кримінальними ринками*** необхідно розуміти стійку, централізовано не контрольовану систему, яка здатна до самовідтворення і саморегуляції, спрямовану на створення з урахуванням структури та динаміки попиту пропозиції заборонених у цивільному обігу товарів та послуг у кіберпросторі.

Зважаючи на викладене, можна виокремити типові ознаки кримінальних ринків, які відрізняються від аналогічних утворень у фізичному просторі: *по-перше*, транснаціональний характер та можливість функціонування на таких ринках агентів із будь-якої юрисдикції; *по-друге*, високий рівень анонімності агентів таких ринків та підвищення рівня своєї активності за рахунок створення відповідної репутації на ринку; *по-третє*, можливість безконтактної передачі окремих видів товарів та послуг із використанням кіберпростору, наприклад окремих типів програмного забезпечення чи інших протиправних даних; *по-четверте*, використання специфічних інструментів оплати, зокрема криптовалютних та інших нетрадиційних засобів платежів.

Наразі одним із найвідоміших прикладів цифрового кримінального ринку є Hydra Market, який є нелегальним торгівельним майданчиком доступ, до якого надається через мережу Tor з 2015 року. Лише у 2020 році продажі на вказаному нелегальному ринку склали 1, 23 мільярди євро, а кількість клієнтів становила 17 мільйонів. Крім наркотиків, популярними товарами на цьому ринку були фальшиві гроші та документи, інструкції щодо здійснення протиправної діяльності, послуги з Інтернет-безпеки та злому аккаунтів.

Висновки. Частково підсумовуючи, можна відзначити, що розвиток кіберпростору перетворив його у самостійний елемент інфраструктури економічної злочинності. Аналіз практики роботи оперативних підрозділів свідчить, що переважній

більшості випадків у якості інфраструктурного елементу використовуються мережеві системи, які створенні із соціально-корисною метою. Крім того, опитування працівників оперативних підрозділів дозволяє зробити висновок, що декриміналізація мережі Інтернет, у тому числі мінімізація можливостей її використання як складової інфраструктури злочинності вимагає: формування правової основи здійснення фінансових, податкових та господарських операцій через мережу Інтернет; розроблення інституційної основи контролю за національним сегментом мережі Інтернет; розроблення принципів, тактичних прийомів та належного кадрового забезпечення оперативного обслуговування національного сегменту мережі.

Література

1. Азаров Д.С. Злочини у сфері комп'ютерної інформації (кримінально-правове дослідження) : монографія. Київ : Атіка, 2007. 304 с.

2. Комар О.М. Протидія оперативними підрозділами МВС України шахрайствам, вчинюваним шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки : автореф. дис…. канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 20 с.

3. Панченко О.А., Гнатенко В.С. Економічна безпека в державній системі національної безпеки. *Публічне урядування*. 2021. № 2. С. 22–31.

4. Цехан Д.М. Використання високих інформаційних технологій в оперативно-розшуковій діяльності органів внутрішніх справ : монографія. Одеса : Юридична література, 2011. 216 с.

5. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти. Київ : Вид-во «Заповіт», 2020. 274 с.

Куліуш В.М.,
аспірант кафедри кримінального процесу
Одеського державного університету внутрішніх справ

УДК 342.9(477)
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.30

АНТИТЕРОРИСТИЧНА ОСВІТА НАСЕЛЕННЯ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ЖИТТЯ

Кудінов С. С.

Науково-теоретичній та методологічній розробці проблем боротьби із тероризмом присвячена певна кількість праць науковців різних спеціальностей. Одним з основоположних прав людини, закріплених у статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4.11.1950 р., є право людини на життя. До певного часу забезпечення права на життя розглядалося лише як обов'язки держави зі створення системи заборон щодо можливості позбавлення людини життя та незастосування державними органами примусу, що призводить до смерті людини. Разом із тим питання антитерористичної освіти населення, метою якої є набуття антитерористичної компетентності як засобу забезпечення безпечного існування людини в Україні, не знайшли ані свого належного нормативно-правового визначення, ані реалізації в умовах освітньої парадигми в Україні.

Антитерористична компетентність є інтегративною здатністю людини успішно діяти в умовах терористичного акту. Її змістовими складниками є необхідні знання, вміння, навички, мотиви, світогляд і соціальні настанови; для особового складу сил охорони правопорядку – професійно важливі знання, вміння, навички, мотиви, якості та світогляд, соціальні настанови, професійна готовність до ефективних дій в умовах терористичної загрози.

У статті розкрито актуальність формування у населення України антитерористичної компетентності. Обґрунтовано необхідність правового визначення, створення та забезпечення існування системи антитерористичної освіти населення як засобу забезпечення права на життя відповідно до положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Метою статті є обґрунтування необхідності створення в Україні системи антитерористичної підготовки населення як обов'язку держави відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у контексті забезпечення права на життя.

Відповідно, питання антитерористичного захисту населення, профілактики тероризму є об'єктивними і повинні бути пріоритетними для керівництва країни. За таких умов питання формування антитерористичної компетенції населення набуває особливого значення. Знання з питань антитерористичної безпеки дають можливість убезпечити населення нашої країни від проявів тероризму, зберегти життя та здоров'я цивільних громадян.

Ключові слова: *тероризм, антитерористична освіта, антитерористична компетенція, право на життя, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, зобов'язання держави.*

Kudinov S. S. Anti-terrorist education of the population as a means of ensuring the right to life

A certain number of works by scientists of various specialties are devoted to the scientific-theoretical and methodological development of the problems of combating terrorism. One of the fundamental human rights enshrined in Article 2 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of November 4, 1950 is the human right to life. Until a certain time, ensuring the right to life was considered only as the duties of the state to create a system of prohibitions against the possibility of depriving a person of life and not to use coercion by state authorities, which leads to the death of a person. At the same time, the issue of anti-terrorist education of the population, the purpose of which is the acquisition of anti-terrorist competence as a means of ensuring the safe existence of a person in Ukraine, has not found either its proper legal definition or implementation in the conditions of the educational paradigm in Ukraine.

Anti-terrorist competence is the integrative ability of a person to act successfully in the conditions of a terrorist act. Its meaningful components are the necessary knowledge, abilities, skills, motives, outlook and social guidelines; for law enforcement personnel – professionally important knowledge, abilities, skills, motives, qualities and outlook, social guidelines, professional readiness for effective actions in conditions of a terrorist threat.

The article reveals the relevance of the formation of anti-terrorist competence among the population of Ukraine. The need to legally define, create and ensure the existence of a system of anti-terrorist education of the population as a means of ensuring the right to life in accordance with the provisions of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms is substantiated. The purpose of the article is to justify the need to create a system of anti-terrorist training of the population in Ukraine, as an obligation

© Кудінов С. С., 2022

of the state, in accordance with the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, in the context of ensuring the right to life.

Accordingly, the issues of anti-terrorist protection of the population, prevention of terrorism are objective and should be a priority for the country's leadership. Under such conditions, the issue of forming the anti-terrorist competence of the population takes on special importance. Knowledge of anti-terrorist security provides an opportunity to protect the population of our country from manifestations of terrorism, to preserve the lives and health of civilians.

Key words: *terrorism, anti-terrorist education, anti-terrorist competence, right to life, Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, obligations of the state.*

Актуальність. Відповідно до звіту Global Terrorism Index 2022, що підготовлений міжнародним аналітичним центром Інституту економіки та миру, у 2021 році кількість терористичних актів збільшилась [9].

Сучасна ситуація в Україні характеризується тим, що починаючи з 2014 року окремі її території та населення є жертвами терористичних атак, інспірованих рф. З лютого 2022 року вся наша країна була атакована державою-терористом із використанням усього арсеналу військових методів, інформаційно-пропагандистських, маніпулятивних та гібридних технологій. Ці факти, безсумнівно, впливають на кількість жертв як серед правоохоронців і військових, так і серед цивільного населення. За таких умов питання загальної антитерористичної підготовки та формування в населення спеціальних компетенцій, тобто симбіозу знань та досвіду у протидії терористичним проявам, виходить на рівень значущих для національної безпеки проблем.

Стан дослідження. Науково-теоретичній та методологічній розробці проблем боротьби із тероризмом присвячена певна кількість праць науковців різних спеціальностей. Слід вказати на суттєвий внесок українських дослідників тероризму у розвиток сучасної контртерористичної парадигми, а саме: В.Антипенка, В.Ємельянова, В. Крутова, Б. Леонова, І. Рижова, В. Ліпкана, О. Морозова та інших. Більшість праць присвячена кримінологічному аспекту тероризму та розробці оперативно-тактичних прийомів боротьби з терористичною діяльністю на рівні організації та планування антитерористичних операцій. Залишаються не досить вивченими концептуальні та методологічні засади антитерористичної підготовки населення, формування відповідних компетенцій.

Питанням загальної теорії прав людини та її окремим проблемам були присвячені дослідження М. Антоновича, С. Головатого, Л. Гусейнова, О. Данильяна, А. Колодія, М. Козюбри, С. Максимова, О. Мурашина, О. Петришина, С. Погребняка, П. Рабіновича, В. Тація, М. Цвіка, В. Шаповала, С. Шевчука та ін.

Разом із тим питання антитерористичної підготовки населення як засобу забезпечення права на життя предметом наукових пошуків не були.

Метою статті є обґрунтування необхідності створення в Україні системи антитерористичної підготовки населення як обов'язку держави відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у контексті забезпечення права на життя.

Виклад основного матеріалу. Одним з основоположних прав людини, закріплених у статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4.11.1950 р. [13], є право людини на життя. Зазначене знайшло своє відображення і в Конституції України, зокрема у ст. 27 закріплено, що «кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини». Відповідно, складниками цього права є невід'ємність права людини на життя, заборона свавільного позбавлення життя, право захищати своє життя та життя інших людей від протиправних посягань [3].

До певного часу забезпечення права на життя розглядалося лише як обов'язки держави зі створення системи заборон щодо можливості позбавлення людини життя та незастосування державними органами примусу, що призводить до смерті людини.

Водночас розвиток правової думки, практика Європейського суду з прав людини доводять, що наявність заборон є лише частиною обов'язків держави щодо забезпечення відповідних прав. Так, починаючи з XX століття набула розвитку концепція «позитивних зобов'язань людини», відповідно до якої «крім того, що держава не може вчинювати певних дій, є дії, які вона повинна вчиняти; є позитивні зобов'язання, які покладаються на неї…» [2].

Відповідно до Конституції України Українська держава бере на себе певні обов'язки щодо захисту життя людини. Такими обов'язками слід вважати: встановлення юридичної (кримінальної) відповідальності за протиправне посягання на життя людини та протиправне позбавлення її життя; заборону позбавляти будь-яку особу життя

свавільно; заборону екстрадиції особи в державу, у якій до неї може бути застосовано смертну кару; заборону вислання особи в державу, у якій буде існувати загроза її життю; запровадження організаційно-правових засобів захисту права на життя, зокрема за умов, коли є висока вірогідність абсолютної загрози життю людини; запровадження правових гарантій захисту особи, яка захищає своє життя і здоров'я чи життя та здоров'я інших людей від протиправних посягань [3].

М. Буроменський вказує, що з погляду позитивних зобов'язань держава повинна не тільки володіти законодавством, що найбільш повною мірою забезпечує дотримання конвенційних прав і свобод, але і вживати всіх необхідних заходів для того, щоб воно реально діяло, а не залишалося на папері. Тобто права мають бути забезпечені не тільки de jure, але і de facto1 [1].

Автори коментаря Конституції України зазначають, що обов'язок Української держави – забезпечити право на життя й у такий спосіб захистити життя людини слід розглядати як одночасно її позитивний та негативний конституційний обов'язок. Позитивний обов'язок полягає у зобов'язанні Верховної Ради України (як органу законодавчої влади) та інших органів Української держави (уповноважених на прийняття підзаконних актів) виконати конституційний припис про створення законодавства, яке забезпечувало б дотримання в Україні конституційного права на життя. Така діяльність є абсолютно необхідною з огляду на складність цього права та розвиток у світі уявлень про його зміст. Ця діяльність стосується також повноцінної національної імплементації актів динамічного тлумачення міжнародними органами міжнародних договорів з прав людини, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України. Негативний обов'язок Української держави щодо конституційного права людини на життя полягає у зобов'язанні створити належні організаційні, кадрові, фінансові й інші умови, щоб забезпечити практичне виконання відповідного законодавства. Нездатність чи небажання держави це реалізувати буде свідчити про порушення норми Конституції України [3].

Своєю чергою С. Шевчук наголошує на тому, що позитивні зобов'язання держави не можуть тлумачитись як такі, що визначають конкретні засоби чи конкретні дії держави. Єдиним критерієм для визначення того, чи дотримувалась держава в особі її органів влади цього обов'язку, є ефективність її дій у конкретній ситуації [5].

На жаль, у XXI столітті однією з глобальних загроз праву людини на життя є тероризм. Лише за офіційними даними внаслідок терористичних атак у 2021 році у світі загинуло понад 7000 людей [9], водночас у результаті терористичних дій рф [6; 8] проти нашої країни, лише за офіційними даними Голови Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні Матільди Богнер, з 24 лютого по 9 вересня 2022 року відомо про 14059 жертв серед цивільного населення, в тому числі 5767 загиблих [7].

Ще у 2002 році Генеральний секретар ООН Кофі Аннан зазначив, що за своєю внутрішньою природою тероризм є нападом на фундаментальні принципи законності, порядку, прав людини і мирного врегулювання спорів, на яких встановлена ООН.

Незважаючи на те, що міжнародна спільнота в XX та XXI сторіччі доклала чимало зусиль міжнародно-правового, просвітницького, військового характеру з протидії тероризму, це ганебне явище продовжують використовувати як засіб вирішення соціальних конфліктів. А керманичі окремих країни возвели його не лише у ранг засобу досягнення своїх політичних цілей, а навіть надали йому статусу загальнодержавної релігії, примусивши населення своєї країни за допомогою пропаганди та репресій сліпо вірити у викривлену реальність і можливість знищення цілих народів.

Сучасні терористи переслідують політичні, релігійні, економічні, кримінальні цілі, але об'єктами їх нападів, поряд з державними діячами та установами, стають переважно громадські місця (будівлі, вулиці, стадіони, громадський транспорт тощо), мирні люди, в тому числі діти.

Наявність терористичної загрози зафіксована у стратегічних безпекових документах нашої крани, зокрема, Стратегії національної безпеки України, 14.09.2020 [14]; Стратегії воєнної безпеки України, 25.03.2021 [10]; Концепції боротьби з тероризмом, 05.03.2019 [11].

Відповідно, стосовно жертв терористами в Україні можуть бути реалізовані такі загрози:

– інформаційний вплив з метою залякування людей та пропаганди тероризму;

– знищення людей, у тому числі представників влади та міжнародних організацій;

– вибухи як у власне об'єктах (територіях), так і в безпосередній близькості від них;

– напад на об'єкти (захоплення, підрив, обстріл тощо);

– викрадення людей і захоплення заручників;

– виведення з ладу силових ліній електропостачання, засобів зв'язку, комп'ютерної техніки

та інших електронних приладів, систем управління;

– застосування хімічних та радіоактивних речовин у місцях масового перебування людей;

– отруєння (зараження) систем водопостачання, продуктів харчування;

– штучне поширення збудників інфекційних хвороб;

– погрози по телефону (телефонний тероризм) тощо.

Перехід безпекової політики в Україні на новий загальноєвропейський вектор розвитку – заміну парадигми боротьби (як агресивно-наступальної складової частини системи забезпечення безпеки) на парадигму антитерористичної безпеки (запобігання терористичній діяльності через нейтралізацію ризиків та загроз) – зумовлює необхідність модернізації державного управління, вжиття заходів щодо підвищення його ефективності.

Інноваційні концепції протидії тероризму вимагають формування нового підходу до проблеми розвитку людини, оскільки результат сучасної антитерористичної операції (її своєчасності, ефективності, наслідків) залежить не тільки від рівня фахової майстерності співробітників спеціальних підрозділів, а й від поведінки та реакції цивільного населення [4].

Разом із тим питання антитерористичної освіти населення, метою якої є набуття антитерористичної компетентності як засобу забезпечення безпечного існування людини в Україні, не знайшли ані свого належного нормативно-правового визначення, ані реалізації в умовах освітньої парадигми в Україні.

Антитерористична компетентність є інтегративною здатністю людини успішно діяти в умовах терористичного акту. Її змістовими складниками є необхідні знання, вміння, навички, мотиви, світогляд і соціальні настанови; для особового складу сил охорони правопорядку – професійно важливі знання, вміння, навички, мотиви, якості та світогляд, соціальні настанови, професійна готовність до ефективних дій в умовах терористичної загрози [4].

Під час соціологічного дослідження питань доцільності формування антитерористичної компетентності населення в Україні було з'ясовано, що 91% опитаних вважають за необхідне навчання цивільного населення з питань антитерористичної безпеки, 83% респондентів усвідомлюють гостру потребу у розвитку власної антитерористичної компетентності, лише у 28% опитаних сформовано відчуття захищеності від проявів тероризму. За його результатами встановлено несформованість у населення достатнього рівня антитерористичної компетентності, яка є важливою для забезпечення відчуття захищеності від проявів тероризму [4].

Антитерористична підготовка цивільного населення має здійснюватися поетапно – від дошкільної підготовки і до навчання у закладах освіти різних рівнів (школах, коледжах, ліцеях, інститутах, університетах, академіях). Її реалізація повинна здійснюватися через запровадження спеціальних навчальних програм (курсів) з антитерористичної підготовки як у системі підвищення кваліфікації керівників та інших категорій працівників державних органів, установ, підприємств та організацій, так і у системі освіти загалом [4].

Освіта повинна розглядатися як визначальний фактор у питаннях формування і розвитку антитерористичної компетентності особи, подальшого її саморозвитку і самовдосконалення, формування системи цінностей. Тому формування зазначеної компетентності у процесі здобуття освіти належить до найважливіших напрямів державної політики України. Отже, однією з важливих проблем державного рівня в межах забезпечення антитерористичної безпеки є розроблення стратегії функціонування системи освіти, спрямованої на формування антитерористичної компетентності.

Остання є багатокомпонентним феноменом із взаємопов'язаними складниками, які детермінують уміння особи конструктивно вирішувати проблеми в різних екстремальних ситуаціях. Рівень антитерористичної підготовки, набутих знань та досвіду, тобто того, що становить сутність компетентності, визначає якісний стан людського ресурсу як базового елемента державної системи боротьби з тероризмом та визначального фактора системи національної безпеки. Розробка інноваційних освітніх технологій для підготовки населення до дій в умовах терористичного акту має на меті зменшення ризику виникнення непрямих жертв терористичного акту і тих, хто постраждає від інших обставин (тих, хто перебував у небезпечній зоні, свідки подій тощо).

У справі Гонгадзе проти України у п. 165, оцінюючи порушення ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, позитивні зобов'язання держави, в частині незабезпечення права на життя, суд вказав, що «…перше речення п. 1 статті 2 Конвенції зобов'язує державу не тільки утримуватись від умисного або незаконного позбавлення життя, але також вживати відповідних заходів для захисту життя тих, хто перебуває під її юрисдикцією. За відповідних обставин

це також поширюється на позитивний обов'язок органів державної влади вживати заходів попередження для захисту особи або осіб, чиє життя перебуває під загрозою здійснення кримінальних дій іншими особами [12].

Слід з позитивного боку відзначити появу у законопроєктах, спрямованих на підвищення ефективності боротьби з тероризмом, зокрема № 7349 від 05.05.2022, визначення антитерористичної підготовки населення. Під якою пропонується розуміти систему організаційних, освітніх, просвітницьких, практично-навчальних та інших заходів, спрямованих на формування у представників органів державної влади, місцевого самоврядування та цивільного населення антитерористичних компетентностей. Разом із тим саме визначення не допоможе убезпечити населення від загроз тероризму та потребує подальшої системної роботи з формування системи антитерористичної підготовки населення, її правової основи, змістового та організаційного складника, підготовки фахівців для її існування тощо.

Висновки. Нині терористична загроза в Україні є об'єктивною реальністю, що зафіксовано навіть у стратегічних безпекових документах нашої держави. Відповідно, питання антитерористичного захисту населення, профілактики тероризму є об'єктивними і повинні бути пріоритетними для керівництва країни. За таких умов питання формування антитерористичної компетенції населення набуває особливого значення. Знання з питань антитерористичної безпеки дають можливість убезпечити населення нашої країни від проявів тероризму, зберегти життя та здоров'я цивільних громадян. Створення та забезпечення функціонування системи антитерористичної підготовки населення в Україні слід розглядати як засіб забезпечення права на безпечне життя і обов'язок держави Україна, відповідно до положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зазначене своєю чергою зумовлює необхідність прискорення процесу створення та початку функціонування такої системи.

Література

1. Буроменский М.В. Обращение в Европейский суд по правам человека (практика Суда и особенности украинского законодательства). URL: http://www.judges.org.ua/seminar9-2.htm.

2. Дюги Л. Конституционное право. Общая теория государства : репр. воспроизведение изд. 1908 г. Одесса : Юрид. лит., 2005. С. 906–911.

3. Конституція України : науково-практичний коментар / ред.. кол. В.Я. Тацій, О.В. Петрішин, Ю.Г.Барабаш та ін. Нац. акад. правов. наук. України. 2-вид, переробл і доаолвн. Харків : Право, 2012, 1128 с. С. 186.

4. Кудінов С.С. Правова політика з формування антитерористичної компетентності в Україні : монографія. Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2019. 268 с.

5. Шевчук С. Концепція позитивних обов'язків держави у практиці Європейського суду з прав людини. *Право України*. 2010. № 2. С. 59–602.

6. URL: https://pace.coe.int/en/files/31390/html.

7. URL: https://ukraine.un.org/uk/198607-presbryfinh-holovy-monitorynhovoyi-misiyi-oon-z-pravlyudyny-v-ukrayini-matildy-bohner.

8. URL: https://www.unn.com.ua/uk/news/2003953-parlamentska-asambleya-nato-viznala-rosiyu-derzhavoyu-teroristom.

9. URL: https://www.visionofhumanity.org/global-terrorism-index-2022-key-findings-in-6-charts/.

10. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#n2.

11. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/53/2019#Text.

12. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_420#Text.

13. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

14. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text.

Кудінов С. С.,
доктор юридичних наук, професор

УДК 81'243:37.046
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.31

ІНОЗЕМНА МОВА ДЛЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЦІЛЕЙ ЯК СКЛАДНИК МІЖКУЛЬТУРНОГО НАВЧАННЯ ПРАВНИКІВ

Сковронська І. Ю.

Мова – це засіб і знаряддя всіх видів мислення, вона матеріалізує та висловлює свідомість насамперед через словниковий склад, оскільки слова звернені до світу речей і світу понять. Слова називають предмети та презентують знання.

Найбільш чітко виражений зв'язок мовних і логічних категорій: слова з поняттям, пропозиції із судженням. Пропозиція та судження організовують думку як ствердження чи заперечення.

Проблема мовної комунікації стара, як світ. Її зовнішня оболонка в кожну епоху має інше історичне забарвлення та підґрунтя, проте суть залишається тією самою, що й сотні, тисячі років тому: уміння порозумітися, комунікувати, почуватися своїм серед своїх, бути в безпеці, у якій країні ми би не перебували. Усе це дарує мова та мистецтво комунікації, про що свідчить легенда про Вавилонську вежу. У ній говориться, що колись люди розмовляли однією мовою, жили в мирі. Однак їх ідея збудувати вежу та досягти неба не сподобалася богові Ягве, тому він зробив увесь люд багатомовним. І щоб вижити, людям довелося групуватися у спільноти, шукати тих, хто розмовляє тією самою мовою, що й вони.

Мова розглядається як інструмент, який дає змогу людині краще орієнтуватися в навколишньому світі. За допомогою мови можна створювати нові світові моделі мислення та нове світове знання. Отже, знання мови, зокрема іноземної, стає в сучасному суспільстві необхідною частиною особистого та професійного життя людини.

Ключові слова: *мова, іноземна мова, білінгвізм, мова для спеціальних цілей, комунікативна компетенція, міжкультурна комунікація.*

Skovronska I. Yu. A foreign language for special purposes as a component of intercultural education of lawyers

Language is a means and a tool of all kinds of thinking, it materializes and expresses consciousness primarily through vocabulary, since words are addressed to the world of things and the world of concepts. Words name objects and express knowledge.

The most clearly expressed connection between linguistic and logical categories: words with concepts, sentences with judgments. A proposition and a judgment organize a thought as an affirmation or a denial.

The problem of language communication is as old as the world. Its outer shell in each era has a different historical color and background, but the essence remains the same as hundreds and thousands of years ago – the ability to get along, communicate, feel one's own among one's own, be safe, no matter in which country we are. All this is given by language and the art of communication.

The legend of the Tower of Babel is proof of that. It says that once upon a time people spoke the same language and lived in peace. However, their idea to build a tower and reach heaven did not please the god Yahweh. He made all people multilingual. And in order to survive, people had to group themselves into communities, look for those who speak the same language as them.

Language is considered as a tool that allows a person to better navigate in the surrounding world. With the help of language, you can create new world models of thinking and new world knowledge. Therefore, knowledge of a language, including a foreign one, becomes a necessary part of a person's personal and professional life in modern society.

Key words: *language, foreign language, bilingualism, language for special purposes, communicative competence, intercultural communication.*

Постановка проблеми та її актуальність. Перехресні культурні тенденції в освіті, економіці й політиці, а також в інших сферах людської діяльності посилилися у XXI ст. Ці тенденції припускають розвиток перехресної культурної обізнаності та освіченості серед членів різних товариств, зокрема професійних. Така обізнаність ґрунтується на мові, за допомогою якої передається інформація. Знання мови, з одного боку, дає можливість отримати додаткову інформацію, а з іншого – формує перспективу для ведення діалогу з представниками інших культур за допомогою професійного спілкування.

Навчання для здобувачів вищої освіти – це форма отримання спеціальності. Головне завдання закладів вищої освіти – підготовка висококваліфікованих фахівців, які володіють глибокими тео-

© Сковронська І. Ю., 2022

ретичними знаннями та практичними навичками за фахом. Усі складники навчального процесу, зокрема й вивчення іноземної мови в контексті отримання фаху, здійснюють цілеспрямований вплив на навчання та виховання здобувача вищої освіти. Ось тому в освітніх програмах закладів вищої освіти іноземна мова входить до списку дисциплін, включених у модель фахівця-правника, і є обов'язковою компонентою освітньої програми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні проблема професійно спрямованого навчання та розвитку професійної компетенції розглядається представниками різних галузей знань. У мовознавстві вона досліджується з позиції функціональної лінгвістики, загальної теорії термінології для виявлення мовних одиниць, які підлягають засвоєнню для оволодіння певним науково-функціональним стилем (це питання розглядали Р. Зорівчак, Т. Головач, А. Посохова, В. Даниленко, М. Гдакович, О. Клак, Б. Гавранек, С. Хижняк, Н. Воробйова та інші вчені).

У психології ця проблема розглядається з позиції особливостей психологічного становлення й формування особистості фахівця, психології навчання, засвоєння знань тощо (цим займалися Л. Кузьо, В. Бондаренко, С. Рубінштейн, Є. Карпенко, Г. Католик, О. Кузьо, Н. Калька, З. Ковальчук, З. Кісіль та інші науковці).

У педагогіці ця проблема вивчається з позиції створення вузівської моделі фахівця, моделі педагогічної системи (ці аспекти аналізували О. Зеленська, М. Кащук, Н. Мачинська та інші фахівці).

Метою статті є окреслення проблеми професійно спрямованого навчання в дидактиці та у вихованні, що має давні традиції і набуває особливого значення в наш час, коли соціокультурна, економічна й політична ситуація в Україні продукує в суспільстві та у громадян реальні потреби у знанні іноземної мови, формуванні вторинної мовної особистості. Зазначені процеси відбуваються й у правовій сфері.

Виклад основного матеріалу. Поняття мови багатопредметне й багатовекторне. Воно перебуває в постійній взаємодії з усіма напрямами людського життя та суспільства, перебуває в тісних зв'язках із такими сферами науки, як соціологія, соціолінгвістика, культурологія, етнолінгвістика, комунікативна лінгвістика, країнознавство, методика викладання іноземних мов тощо.

Так, у США вже багато років функціонує Товариство міжкультурного навчання, освіти й досліджень (Society for Intercultural Education, Training and Research – SIETAR), а також Міжнародна комунікативна асоціація (International Communication Association – ICA). Із середини 70-х рр. XX ст. друкуються щорічні видання з міжнародної та міжкультурної комунікації (International and Intercultural Communication Annuals), щоквартальний журнал міжкультурних зв'язків (International Journal of Intercultural Relations). У вищих навчальних закладах США надпопулярними є спеціальності «Міжкультурна комунікація», «Міжкультурна освіта» [1, с. 3].

Освітні проблеми в галузі права, як і проблеми міжкультурної комунікації та міжкультурного навчання сьогодні, в умовах війни, постають ще гостріше й виразніше. Виявилося надважливим завданням донести світові правду про Україну та ті жахіття, які творить російська армія на нашій землі. Якщо торкнутися національної і культурної спадщини, то зараз важко навіть уявити масштаби руйнувань культурних пам'яток по всій країні. Міжнародна преса повідомляє, що попередній список культурних втрат ЮНЕСКО станом на кінець березня 2022 р. уже включав 29 релігійних об'єктів, 16 історичних будівель, 4 музеї та 4 пам'ятники. Серед них – Меморіальний центр Голокосту у Дробицькому під Харковом, де нацисти знищили тисячі євреїв. Іванківський історико-культурний музей, що на північ від Києва, був знищений 28 лютого 2022 р., а доля його колекції з 25 картин української народної художниці Марії Приймаченко, оспіваної П. Пікассо та М. Шагалом, невідома. Неможливо уявити, які втрати ми маємо станом на сьогодні. Знадобляться роки, щоб описати й підрахувати їх. І у виконанні цього завдання роль правників важко переоцінити. Злочини проти людського життя та злочини проти культури є просто «двома різними етапами одного насильницького процесу етнічної чистки та геноциду». Гаазька конвенція 1954 р. встановила правила захисту культурних цінностей від знищення та розграбування під час збройних конфліктів. Росія та Україна є сторонами цієї конвенції. Поняття навмисного знищення культурних цінностей як військового злочину далі розвивається в Резолюції S/RES/2347 Ради Безпеки ООН від 2017 р. (цей текст був реакцією на культурне знищення, здійснене Ісламською державою) [2]. Тому сьогодні всі питання освіти, культури, міжкультурної комунікації та міжкультурного навчання тісно пов'язані з питанням вивчення іноземних мов із метою комунікувати зі світом, гармонійно та на рівних вливатися у світову спільноту.

У процесі дослідження проблеми професійно спрямованого навчання представники різних галузей сучасної науки зверталися до мови, оскільки вона є інструментом, що дає людині можливість краще орієнтуватися в житті, сприяє підвищенню загальної культури фахівця та є однією з основ і засобів професійного зростання, оскільки навчання ведеться на професійно орієнтованих матеріалах за всіма галузями права. Сьогодні нагальною потребою розвитку професійно спрямованої особистості правника є формування його професійної компетентності. Іноземна мова в цьому контексті є додатковим засобом спілкування, інструментом загальної освіти особистості, професійно спрямованою системою підготовки майбутніх фахівців.

Як відомо, під мовою розуміють природну людську мову. Мова – це сукупність довільно відтворюваних загальноприйнятих у межах конкретного суспільства звукових знаків для позначення об'єктивно існуючих явищ і понять, а також загальноприйнятих правил їх комбінування у процесі вираження думок [3, с. 661].

Під поняттям «іноземна мова» розуміється мова, яка вивчається поза умовами її природного побутування, тобто в навчальному процесі, і яка не вживається поряд з основною мовою в повсякденній комунікації. Таким чином, іноземна мова – це предмет, що розвиває двомовність у суспільстві, тобто білінгвізм. Білінгвізм – це володіння та навперемінне користування двома мовами (зазвичай рідною та державною) [4, с. 60]. Розрізняють природний і штучний білінгвізм. Перший виникає в умовах, коли людина у природному середовищі вивчає другу мову. Другий тип білінгвізму реалізується в умовах навчання мови в обстановці, далекій від природної, коли в одному й тому самому суспільстві в умовах побутової та офіційної комунікації говорять іншою (рідною національною) мовою. Сучасні вимоги навчання іноземних мов орієнтують студентів на розвиток продуктивного білінгвізму у професійній сфері.

У зв'язку із цим уже у XXI ст. значного поширення набув термін «мова для спеціальних цілей». Реорганізація вищої школи сьогодні орієнтується на розширення зв'язків у міжнародному масштабі, а тому дедалі більшу увагу заклади вищої освіти приділяють проблемі мови для спеціальних цілей.

Поняття «мова для спеціальних цілей» уперше з'явилося в 40–50-х рр. XX ст. в США для позначення спеціальної підготовки льотчиків-курсантів на армійських курсах, коли виникла потреба в розробленні нових прискорених методів навчання.

У 70-ті рр. XX ст. в лінгводидактиці німецькомовних країн Європи також укорінився термін «мова для спеціальних цілей». Через значні фонетичні, орфографічні й лексичні розбіжності наче єдиної німецької мови на території Австрії, Бельгії, НДР, ФРН, Швейцарії особи, які працювали в галузі термінології, поставили питання про необхідність збереження єдності німецької мови хоча би в царині спеціальних знань. Так склалося поняття «мова для спеціальних цілей», яке отримало скорочене позначення LSP з англійського Language for Specific Purposes. Поняття LSP міцно утвердилося також в Австрії на сторінках журналу «Fachsprache». Цей журнал має на меті інформувати читача про сучасний стан теорії LSP. На переконання багатьох вітчизняних і закордонних лінгвістів, уся сукупність лексики національної мови може бути розділена на загальну лексику та лексику мови для спеціальних цілей. Загальна лексика посідає центральне місце, а спеціальна – периферійне [5, с. 176].

У наш час відкривається безліч професійних курсів, орієнтованих на навчання спеціальності з використанням іноземної мови. Професійно орієнтоване навчання спеціальності має декілька рівнів оволодіння іноземною мовою з метою професійного спілкування.

Пильну увагу професійній орієнтації навчання іноземної мови приділяють міжнародні організації. Так, при Раді Європи в 1989 р. інститутом загальної вищої освіти був створений професійний сектор. Тривалий час професійно орієнтоване навчання іноземної мови (vocationally oriented language learning – VOLL) у методиці навчання іноземної мови називали «чорним ящиком». Витоки цього виду навчання беруть початок у надрах ESP (English for specific purposes – англійська для спеціальних цілей), що має багатий досвід. Курси ESP завжди вважалися пріоритетними у плані обслуговування сфери бізнесу, економіки та інформатики [6, с. 136].

Однак стрімке зростання виробництва та розподіл матеріальних благ, створення світового ринку господарювання викликали вільне пересування фахівців Європою, їх спілкування шляхом подолання національних і мовних бар'єрів. Тому стало очевидно, що межі ESP вузькі та перестали задовольняти особистісні потреби фахівців. Знадобилося розширити діапазон вивчення мови, долучити фахівців до «туристичного» контексту.

Сьогодні в межах Ради Європи професійно орієнтоване навчання іноземної мови характеризують як ланку в системі безперервної освіти.

Професійний підхід базується на встановленні інтеграційних зв'язків, змісту професійно орієнтованого навчання із загальним курсом іноземної мови, що знаходить своє відображення в навчальних програмах для середніх спеціальних та вищих навчальних закладів. У процесі навчання майбутніх фахівців виникає питання про сертифікацію учнів згідно з визначеними рівнями сформованості комунікативної компетенції в іноземній мові.

До останнього часу не було сформованого єдиного погляду на критерій певного рівня володіння іноземною мовою загалом і стосовно професійно орієнтованого навчання іноземної мови зокрема. У різних сферах професійного використання іноземної мови потрібен різний ступінь готовності комунікантів вступати в контакт з іншомовним співрозмовником. Кожна сфера комунікації розвивається всередині конкретної професії у процесі соціалізації особистості. Таким чином, підготовку фахівців зі знанням іноземної мови розумно здійснювати насамперед на функціональному рівні з урахуванням конкретної спеціалізації, оскільки у професійному навчанні проявляється тенденція долучення процесу навчання до діяльності людини.

У 1980-х рр. західні дослідники взялися за створення нової теоретичної моделі, що стосувалася би лінгвістики й лінгводидактики. У результаті була створена концепція комунікативної компетенції. Якщо дотримуватися цієї концепції, комунікативний компонент має складатися з таких елементів:

а) лінгвістичної компетенції;
б) соціолінгвістичної компетенції;
в) дискурсивної компетенції;
г) стратегічної компетенції;
ґ) соціальної компетенції;
д) соціокультурної компетенції [7, с. 50].

Представлена рівнева модель стимулює пошук професійної моделі. Так, у Нідерландах була запропонована модульна організація системи професійно орієнтованого навчання іноземної мови. Сенс її полягає в тому, що спочатку майбутній фахівець досягає базового рівня комунікативної здатності діяти в щоденних ситуаціях професійного й міжособистісного спілкування. Потім відбувається спеціалізація учнів залежно від їхніх професійних потреб. Таким чином, під час встановлення шкали професійних рівнів оволодіння іноземною мовою були прийняті такі положення:

1. Широкі професійні потреби повинні бути задоволені, при цьому професійне іншомовне навчання збагачується мовним змістом загального курсу іноземної мови.

2. Унаслідок соціальної зумовленості є необхідність виділення загальних функцій, характерних для специфіки конкретних професій; важливо, що зміст навчання іноземної мови, що є дієвим у межах однієї спеціальності, може переноситися на інші професії.

3. Оскільки вивчення іноземної мови – це зустріч із новим світом, вона повинна бути чимось більшим, ніж імітація мовних поведінкових ролей. Ключ до вирішення цієї проблеми вбачається у формуванні в комунікантів соціокультурної компетенції, що надає професійно орієнтованому навчанню іноземної мови деяку перевагу перед системою навчання ESP, яка не включає в себе соціокультурні аспекти освіти.

Неврахування соціокультурної компетенції може позначитися на ефективності процесу навчання.

Вузькоспеціальною лексикою користується обмежена кількість фахівців. Мова для спеціальних цілей може бути довільно створена для нової галузі знання на базі національної мови за деякої участі запозичених елементів. Якщо значення слів у національній мові формуються століттями, то в мові для спеціальних цілей вони можуть бути довільно сконструйовані за умови прийняття їх усіма фахівцями.

Мова для спеціальних цілей бідна на виразні засоби. Різні художні прийоми, що є типовими для літературної мови, у ній зайві. Їй не потрібні метафори, стилістичні синоніми, художні образи. Жанри, у яких застосовується мова для спеціальних цілей, відрізняються від жанрів літературної мови загалом та від мови літературних творів. Лексичний склад мови для спеціальних цілей відображений у спеціальних термінологічних словниках, термінологічних стандартах тощо.

Вважається, що предметом загальної теорії термінології є мова для спеціальних цілей. З позиції функціональної лінгвістики це функціональна мова, мова спеціальної функції, підмова національної мови. Вона обслуговує потреби спеціальної комунікації. Це монофункціональна мова, на відміну від національної літературної мови, яка є поліфункціональною [8, с. 69]. Окремі галузі комунікації вимагають спеціальних мовних засобів, які відбираються залежно від сфери комунікації. У такий спосіб розвивається ідея про дві функціональні мови: підмову техніки та мову науки. На відміну від стандартів обидві вони монофункціональні. Вони застосовуються всередині однієї сфери комунікацій. Таким чином, функціональну підмову можна окреслити як монофункціональну

підмову цього стандарту, як спеціальну мовну підсистему, засновану на цьому стандарті.

Функціональна лінгвістика оперує поняттям «літературна мова», що відповідає англійському поняттю standard language (стандартна мова). Вона визначає мовний стандарт як зразкову нормалізовану мову, норми якої сприймаються як «правильні і загальнообов'язкові» та яка протиставляється діалектам і просторіччям [9, с. 9]. Англійський стандарт не цілком тотожний з україномовним поняттям «національна літературна мова». На території Великобританії побутують три загальноприйняті стандарти (південноанглійський, північноанглійський і шотландський), що мають значні відмінності в царині фонетики та менш значні розбіжності в царині лексики і граматики. Натомість «національна літературна мова» – поняття історичне, воно має свою періодизацію, що поширюється в часі. «Мови для спеціальних цілей» – також категорія історична. Вона виникла з розвитком ремесел і торгівлі задовго до становлення літературних мов. Мови для спеціальних цілей обслуговують приватні комунікативні сфери. Вони не мають спільного вживання та не поширюються, як літературна мова, по всій території країни, не проникають у всі класи суспільства.

Висновки. Отже, мова – це запорука виживання та буття людини загалом. Знання іноземної мови в новій ситуації розвитку суспільства перетворюється на категорію затребуваних умінь у практичній та інтелектуальній діяльності людини. Затребуваність іноземної мови в суспільстві підвищує своєю чергою її статус як навчального предмета в системі вищої освіти. Прикро й гірко, що вона стає навіть приводом для початку воєн, безжального винищення націй і народів.

З розвитком науки й техніки мови для спеціальних цілей зазнають значних змін. Міжнародність наукових відкриттів, інтернаціоналізація виробництва й торгівлі ведуть до створення нових спеціальних «мов», які обслуговують нові галузі в науці та виробництві. Нові мови для спеціальних цілей склалися в епоху, коли літературні мови передових промислових країн уже сформувалися, їх становлення й розвиток відбувалися незалежно від складання норм національних літературних мов. Тому так важливо сьогодні працювати над удосконаленням усіх складників, які роблять успішним вивчення молодими фахівцями мови для спеціальних цілей у різних галузях і професіях, які є в сучасному світі.

Література

1. Бацевич Ф. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ : Довіра, 2007. 205 с.

2. Latest publications, blog posts and multimedia from the European Parliamentary Research Service. URL: https://epthinktank.eu (дата звернення: 09.08.2022).

3. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. / уклад. : В. Яременко, О. Сліпушко. Київ, 2001. Т. 2. 912 с.

4. Сучасний тлумачний словник української мови : 65 000 слів / за ред. В. Дубчинського. Харків, 2006. 1008 с.

5. Douglas D. Language for specific purposes assessment criteria: Where do they come from? Language Testing. 2001. Vol. 18. Iss. 2. P. 171–185.

6. Морська Л. Англійська мова для спеціальних цілей (ESP): історія виникнення підходу та його специфіка. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. 2012. Вип. 25. С. 136–138.

7. Осіпов П. Міжкультурна комунікація: проблеми і перспективи. URL: https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/zbirnuku/7/8.pdf (дата звернення: 09.08.2022).

8. Спіжова А. Дефініції поняття «міжкультурна комунікація». *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 9 «Сучасні тенденції розвитку мов»*. 2007. Вип. 1. С. 68–72.

9. Карпова К. Вербалізація національно-специфічних концептів американського суспільства XX – початку XXI ст. : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.04 ; КНУ ім. Т. Шевченка. Київ, 2008. 20 с.

Сковронська І. Ю.,
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення
Львівського державного університету внутрішніх справ

УДК 159.9:351.74
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.32

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРОФЕСІЙНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Швець Д. В., Кісіль З. Р.

Актуальність статті полягає у тому, що формування особистості практичного психолога Національної поліції України в сучасних умовах позиціонується на засадах потреби наближення змісту поліцейської діяльності до змісту соціальних потреб. Мета статті полягає в теоретико-методологічному обґрунтуванню та експериментальному вивченні діяльності практичного психолога в Національній поліції України.

У статті здійснено системний аналіз основних векторів діяльності практичних психологів Національної поліції України. Зазначено, що від того як дієво і якісно буде засновувана діяльність щодо научіння практичних психологів, формування їх ідентичності багато в чому залежатиме й ефективність виконання професійних завдань правоохоронцями.

У науковій розвідці здійснено ґрунтовний аналіз особливостей професійної діяльності практичних психологів у Національній поліції України та проведено емпіричне дослідження сутності психологічних детермінант їх професійної діяльності

У статті зазначено, що професійна діяльність практичних психологів Національної поліції є дуже різносторонньою та поліфункціональною. Звернено увагу на тому, що гуманізм їх професійної діяльності полягає у повсякчасному наданні практичної допомоги поліцейським в частині підтримання високого рівня професійної готовності щодо реалізації покладених на них завдань.

Зазначено, що враховуючи потреби сьогодення на часі розроблення Концепції цілісної неперервної освіти та Стратегії модернізації системи професійного навчання практичних психологів Національної поліції України, а також апробації та впровадження цих актів у практику.

Ключові слова: *практичний психолог, професійна діяльність, психологічна готовність, психологічна ідентичність, психологічна стійкість, поліцейський.*

Shvets D. V., Kisil Z. R. Organizational and professional principles of the professional activity of a practical psychologist in the National Police of Ukraine

The relevance of the article lies in the fact that the formation of the personality of a practical psychologist of the National Police of Ukraine in modern conditions is based on the need to bring the content of police activity closer to the content of social needs. The purpose of the article is the theoretical and methodological substantiation and experimental study of the activities of a practical psychologist in the National Police of Ukraine.

The article carries out a systematic analysis of the main vectors of the activity of practical psychologists of the National Police of Ukraine. It was noted that the effectiveness of the performance of professional tasks by law enforcement officers will largely depend on how effectively and qualitatively the training of practical psychologists will be established, the formation of their identity.

In scientific research, a thorough analysis of the features of the professional activity of practical psychologists in the National Police of Ukraine was carried out, and an empirical study of the essence of the psychological determinants of their professional activity was carried out

The article states that the professional activity of practical psychologists of the National Police is very versatile and multifunctional. Attention was drawn to the fact that the humanism of their professional activity consists in providing practical assistance to police officers at all times in terms of maintaining a high level of professional readiness for the implementation of the tasks assigned to them.

It is noted that, taking into account the needs of today, it is time to develop the Concept of integral continuous education and the Strategy for the modernization of the system of professional training of practical psychologists of the National Police of Ukraine, as well as the approval and implementation of these acts in practice.

Key words: *practical psychologist, professional activity, psychological readiness, psychological identity, psychological stability, police officer.*

Вступ. Успіх та результативність функціонування держави здебільшого визначається

© Швець Д. В., Кісіль З. Р., 2022

ефективністю функціонування її правоохоронної системи. Проблеми, котрі з'являються під час реалізації правоохоронних завдань, миттєво стають проблемами усього суспільства.

Зазвичай, аналізуючи особливості реформ у правоохоронних органах у зарубіжних державах, автори намагаються схарактеризувати їх специфіку власне через призму різних чинників, відмінностей етапів та алгоритму реформування тощо. Але лишень незначна низка учених, аналізуючи особливості реформ у правоохоронних органах, приділяють увагу власне психологічним аспектам трансформацій, незважаючи на те, що у фокусі усіх змін є людина – поліцейський з його власними прагненнями, мотивацією, проблемами, манерами поведінки, характерологічними особливостями тощо. Сьогоденність надає нам підстави виснувати про те, що нині є актуальним питання щодо пошуку шляхів в частині удосконалення діяльності Національної поліції України, підготовки правоохоронців нової генерації. Безумовно, що даний процес може бути ефективним та успішним лишень тоді, коли все наукове товариство приєднається до ґрунтовного осмислення всіх наявних проблем, котрі мають місце в системі МВС України та напрацюють пропозиції щодо покращення її професійної діяльності.

Кінцевий успіх усіх реформ значною мірою характеризують виключно психологічні фактори, а саме: здатність і бажання правоохоронців подолати особисту інерцію та навчитися реалізовувати професійні завдання у нових умовах; результативність намагань сформувати «нового поліцейського» із певними морально-психологічними характеристиками і, водночас, при цьому не втратити ступінь професійної досконалості тощо. І тут виникає запитання щодо потреби узгодження певним чином завищених вимог суспільства до правоохоронних органів, потреби щоденної поліцейської діяльності та можливостей системи професійного вишколу поліцейських [1-4]. Все це актуалізує питання щодо вдосконалення процесу професійної підготовки працівників поліції, у тому числі за рахунок запровадження й використання в освітньому процесі новітніх досягнень у царині практичної психології, зокрема, створення системи спеціалізованої психологічної підтримки і допомоги особистості. Все це актуалізує запит в частині вдосконалення процесу професійної діяльності практичних психологів Національної поліції України.

Незважаючи на значний науковий інтерес до цієї проблеми, який перш за все, зумовлений нагальною потребою покращення діяльності психологів в поліції на даний час цій проблемі ще приділено належної уваги. Вагомим науково-теоретичним підґрунтям дослідження проблем підготовки практичних психологів для правоохоронних органів, позиціонуванню основних засад формування їх практичних умінь та навиків складають наукові доробки вчених серед яких: О. Бандурка, В. Барко, І. Ващенко, О. Євдокімова, О. Землянська, З. Кісіль, І. Клименко, В. Мєдвєдєв, Н. Мітюріна, Н. Милорадова, В. Остапович, В. Коваленко, О. Кудерміна, В. Осьодло, І. Охріменко, Д. Швець, О. Цільмак, та ін.

Незважаючи на значний науковий доробок велика низка вкрай важливих питань і до нині вважаються спірними. Отже, важливість та актуальність комплексного наукового дослідження проблем професійної діяльності практичного психолога Національної поліції України не викликає сумніву.

1. Сутність професійної діяльності практичного психолога в Національній поліції України

Професійна діяльність практичних психологів у Національній поліції України є надзвичайно вагомою, позаяк вона позиціонується значним рівнем відповідальності власне перед об'єктами професійної діяльності. З метою усунення випадків адиктивної поведінки практичних психологів у професійній діяльності їх діяльність є чітко регламентована низкою актів державного управління. Здійснюючи свою професійну діяльність, практичний психолог зобов'язаний неухильно дотримуватися вимог Закону України «Про Національну поліцію» [5], Загальної декларації прав людини [6], Постанови Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 877 «Про затвердження Положення про Національну поліцію» [7], наказу МВС України від 06.02.2019 № 88 «Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських» [8] та ін..

Нині, діючим законодавством, котре урегульовує професійну діяльність практичних психологів Національної поліції України, виокремлено чотири основних вектори їх діяльності, а саме:

– професійне супроводження працівників Національної поліції України: професійний відбір, професійне навчання;

– реалізація низки заходів, котрі є пов'язані із: 1) заходами психологічної профілактики, 2) запобігання проявам психоемоційного вигорання

та професійної деформації, 3) повсякчасного психологічного супроводу правоохоронців;

– надання правоохоронцям психологічної допомоги та постійного психологічного супроводження в процесі реалізації правоохоронцями оперативно-службової діяльності;

– реалізацію психологічного супроводження освітнього процесу у закладах вищої освіти зі спеціальними умовами навчання;

– проведення емпіричних досліджень «Адаптація» серед здобувачів вищої освіти у закладах вищої освіти системи МВС України.

Як свідчить досвід, професійній діяльності практичних психологів Національної поліції України притаманна відомча специфіка, котра кардинально відрізняється від професійної діяльності психологів у цивільних організаціях. Апріорі, що специфічні особливості виконуваних працівниками Національної поліції України службових завдань зобов'язує практичного психолога володіти інформацією щодо характерологічних особливостей виконуваних правоохоронцями службових завдань та володіти новітніми інноваційними технологіями проведення психологічних консультацій, психокорекційної роботи та превенції посттравматичних стресових розладів.

Загальновідомо, що ризиконебезпечний кшалт діяльності правоохоронців, подеколи, спричиняє емоційне вигорання та професійну деформацію, дезадаптацію та розлади психіки [9-12]. Здійснення практичними психологами Національної поліції України сеансів з психокорекції є необхідними для убезпечення ефективної дієздатності й психологічної стабільності поліцейського.

Учини практичного психолога є вельми різносторонніми та поліфункціональними. В процесі реалізації професійних завдань психологи Національної поліції України повсякчас виконують свої посадові обов'язки із застосуванням сучасних інноваційних методів і технік, які покликані допомагати правоохоронцям ефективно реалізовувати покладені на них завдання. Гуманізм професійної діяльності психологів Національної поліції України полягає у наданні власне практичної допомоги правоохоронцям підтримувати високий ступінь професійної готовності, уникати наслідків посттравматичного стресового розладу, професійно убезпечувати охорону прав та свобод людини і громадянина.

Зокрема, чільними напрямками наукової розвідки є:

– потреба у проведенні аналізу особливостей професійної діяльності практичних психологів у Національній поліції України та проведення емпіричного дослідження сутності психологічних детермінант їх професійної діяльності;

– розроблення програмно-цільового проекту щодо оптимізації професійної діяльності практичного психолога в Національній поліції України.

2. Методи та методики дослідження

З метою виконання завдань нашої наукової розвідки використано наступні методи: емпіричний; теоретично-методологічний; діалектичний метод; системний; формально-логічний; експериментальний метод та метод активного моделювання.

3. Опис психодіагностичного інструментарію дослідження

З метою реалізації поставлених завдань авторами використано апробовані методики досліджень, а саме: діагностики типу спрямованості практичного психолога (Т. Данілової) [13]; чи підходить Вам Ваша сфера діяльності? (тест Луганської) [14]; Бостонський тест стресостійкості [15]; Тест діагностики рівня емоційного вигорання (В.Бойко) [16]; Тест Кеттела (16 RF-опитувальник) [17], авторська анкета дослідження ефективності діяльності практичних психологів Національної поліції України.

В експерименті прийняли участь психологи служби психологічного забезпечення ГУ НП у Львівській області та слухачі центру післядипломної освіти, дистанційного та заочного навчання Львівського державного університету внутрішніх справ (здобувачі вищої освіти (заочна форма навчання), котрі представляли ГУ НП у Львівській області – 25 осіб, Вінницькій області – 10, Волинській області – 13, Закарпатській області – 11, Івано-Франківській області – 7, Чернівецькій області – 5, Тернопільській області – 7 особи). Загальна кількість респондентів склала 100 осіб. Серед них: основна група – 22 практичних психолога, допоміжна група – 78 практичних працівників Національн6ої поліції України. З них, 82 – особи чоловічої статі, 18 – особи жіночої статі.

Вислуга років опитуваних респондентів складає від 1 року до 20 років, з них з вислугою років: до 5-ти років – 66 чол.; до 10-ти років – 22 чол.; до 15-ти років – 8 чол.; до 20-ти років – 4 чол.

4. Аналіз та інтерпретація отриманих результатів емпіричного дослідження

Дослідження організаційно-професійних засад діяльності практичних психологів Національної поліції України нами здійснювалося у два етапи. Так, на першому етапі нами проведено теоретичний та методологічний аналіз; другий етап полягав у проведенні емпіричного дослідження.

На першому етапі з метою аналізу типу спрямованості особистості практичного психолога нами застосовано метод Т. Данилової, тест Луганської, Бостонський тест, тест Кеттела (16 RF- опитувальник). Під час проведення нашого дослідження було отримано наступні результати:

1. Основна група - практичні психологи

1.1. Рівні прояву домінантних типів спрямованості практичних психологів (див. рис. 2.1.)

1.2. Провідна емоційна спрямованість практичних психологів (див. рис. 2.2.).

Сформованість симптомів емоційного вигорання (див. рис. 2.3.)

Індивідуально-психологічні особливості практичних психологів (див. табл. 2. 1)

2. У групі практичних працівників

(ГУ НП у Львівській, Вінницькій, Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Чернівецькій, Тернопільській областей)**:**

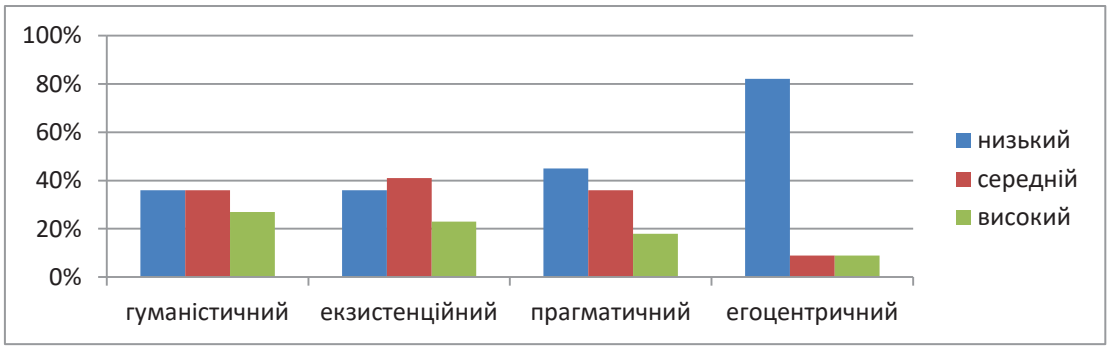

Рис. 2.1. **Рівень прояву основних типів спрямованості практичних психологів**

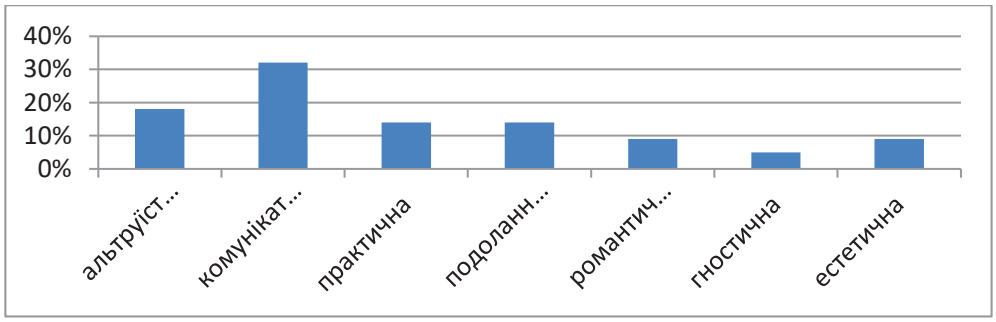

Рис. 2.2. **Провідна емоційна спрямованість практичних психологів**

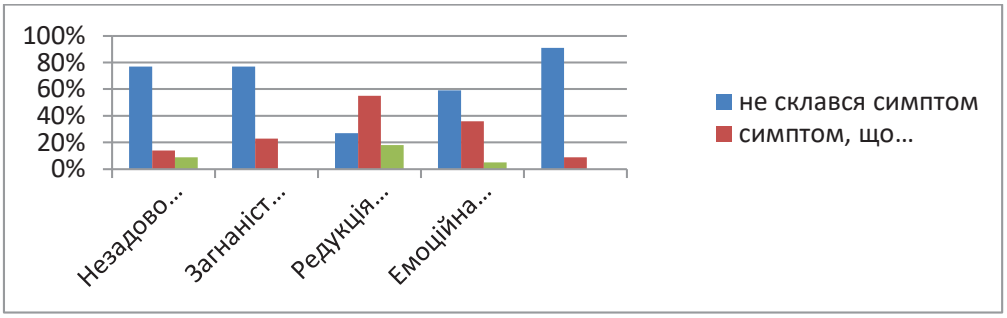

Рис. 2.3. **Сформованість симптомів емоційного вигорання практичних психологів**

Таблиця 2.1.

Фактор	Низький	середній	високий
Фактор А «замкнутість -товариськість»	5%	14%	82%
Фактор В «інтелект»	82%	14%	5%
Фактор С «емоційна нестійкість - емоційна стійкість»	5%	23%	73%
Фактор Е «підпорядкованість - домінантність»	-	55%	45%
Фактор F «стриманість - експресивність»	27%	59%	14%
Фактор G «підвладність почуттям - висока нормативність поведінки»	14%	36%	50%
Фактор Н «нерішучість - сміливість»	9%	32%	59%
Фактор І «жорстокість - чутливість»	32%	64%	5%
Фактор L «довірливість - підозріливість»	27%	32%	41%
Фактор М «практичність - розвинута уява»	55%	36%	9%
Фактор N «прямолінійність - дипломатичність»	18%	77%	5%
Фактор О «впевненість у собі - тривожність»	41%	32%	27%
Фактор Q1 «консерватизм - радикалізм»	68%	5%	27%
Фактор Q2 «конформізм - нонконформізм»	41%	45%	14%
Фактор Q3 «низький самоконтроль - високий самоконтроль»	5%	36%	59%
Фактор Q4 «розслаблення - напруженість»	45%	50%	5%

2.1. Ступені прояву основних типів спрямованості особистості (див. рис. 2.4.).

2.3. *Сформованість симптомів емоційного вигорання* (див. рис. 2.5.).

2.4. Індивідуально-психологічні особливості практичних працівників (див. табл.. 2.2.)

2.5. Задоволеність роботою 1-5 - 29%; 6-10 - 47%.

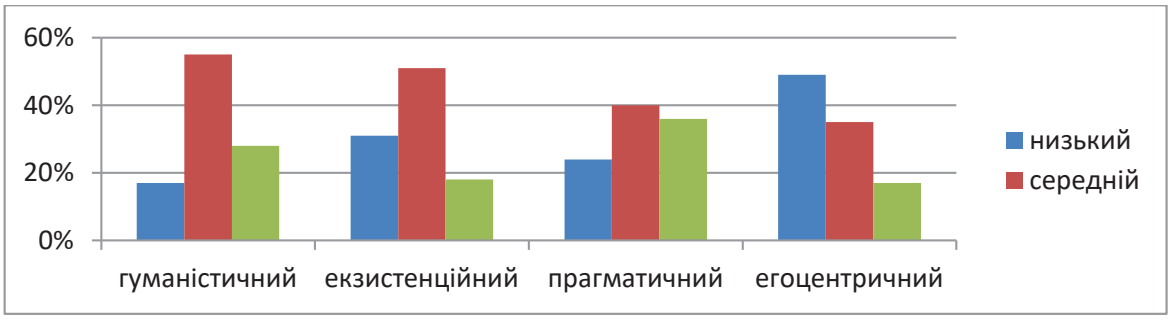

Рис. 2.4. **Ступені прояву основних типів спрямованості практичних працівників**

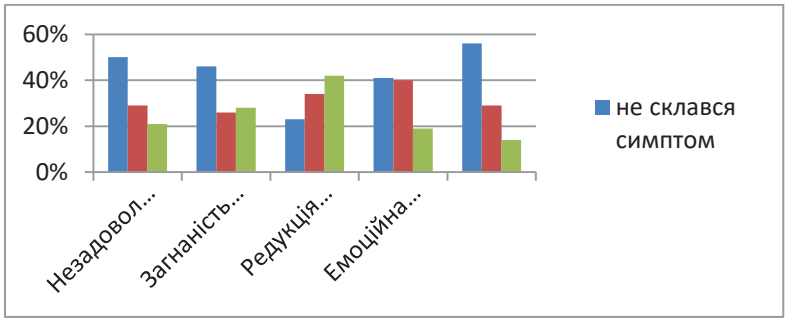

Рис. 2.5. **Сформованість симптомів емоційного вигорання практичних працівників**

Таблиця 2.2.

Фактор	Низький	середній	високий
Фактор А «замкнутість -товариськість»	18%	27%	55%
Фактор В «інтелект»	92%	8%	-
Фактор С «емоційна нестійкість - емоційна стійкість»	40%	38%	22%
Фактор Е «підпорядкованість - домінантність»	-	45%	55%
Фактор F «стриманість - експресивність»	8%	65%	28%
Фактор G «підвладність почуттям - висока нормативність поведінки»	18%	60%	22%
Фактор Н «нерішучість - сміливість»	29%	55%	15%
Фактор І «жорстокість - чутливість»	41%	49%	10%
Фактор L «довірливість - підозріливість»	4%	8%	89%
Фактор М «практичність - розвинута уява»	19%	55%	26%
Фактор N «прямолінійність - дипломатичність»	15%	47%	37%
Фактор О «впевненість у собі - тривожність»	12%	58%	31%
Фактор Q1 «консерватизм - радикалізм»	54%	29%	17%
Фактор Q2 «конформізм - нонконформізм»	8%	41%	51%
Фактор Q3 «низький самоконтроль - високий самоконтроль»	19%	44%	37%
Фактор Q4 «розслаблення - напруженість»	6%	58%	36%

2.6. Задоволеність життям 1-5 - 10%; 6-10 - 68%.

Порівняльний аналіз. Застосування валідної методики Т. Данилової сприяло дослідженню рівнів вияву основних типів мотиваційної спрямованості особистості практичних психологів (див. рис. 2.6.)

Застосування методики Т. Данилової надало нам можливість отримати наступні результати. Так, у 22 практичних психологів, відповідно до першої шкали «гуманістичний тип спрямованості», середній показник - 23; у 78 поліцейських - 24, що є свідченням наявного середнього вияву гуманістичної спрямованості. Зазначений показник надає підстави виснувати щодо таких особистісних якостей як: надання пріоритету потребам й інтересам інших людей; в процесі комунікації виявляють високий ступінь емпатійності і толерантності.

Використання методики В. Бойко «Діагностика рівня емоційного вигорання» сприяло встановленню ступеня зрілості домінантних «симптомів» та наявності або відсутність феномену «емоційного вигоряння» (див. рис. 2.7)

У результаті застосування *Бостонського тесту стресостійкості* нами визначено ступінь схильності до стресу. Так, у практичних психологів середній показник складає - 44, а у практичних працівників - 48, що засвідчує про наявність середнього рівня стресостійкості респондентів.

Використання *16 RF-опитувальника Кеттелла* надало можливість оцінити індивідуально-психологічні особливості досліджуваних респондентів (див. рис. 2.8.)

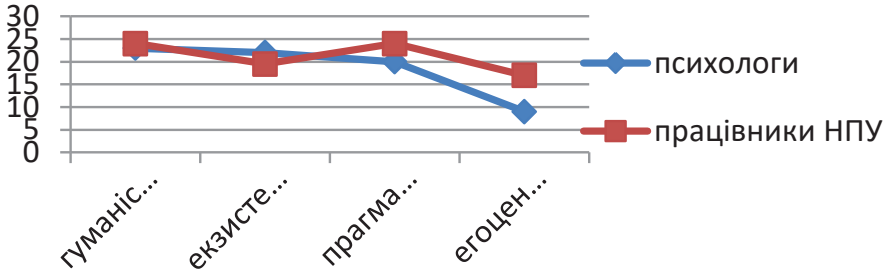

Рис. 2.6. **Діаграма рівнів прояву головних типів мотиваційної спрямованості особистості практичних психологів**

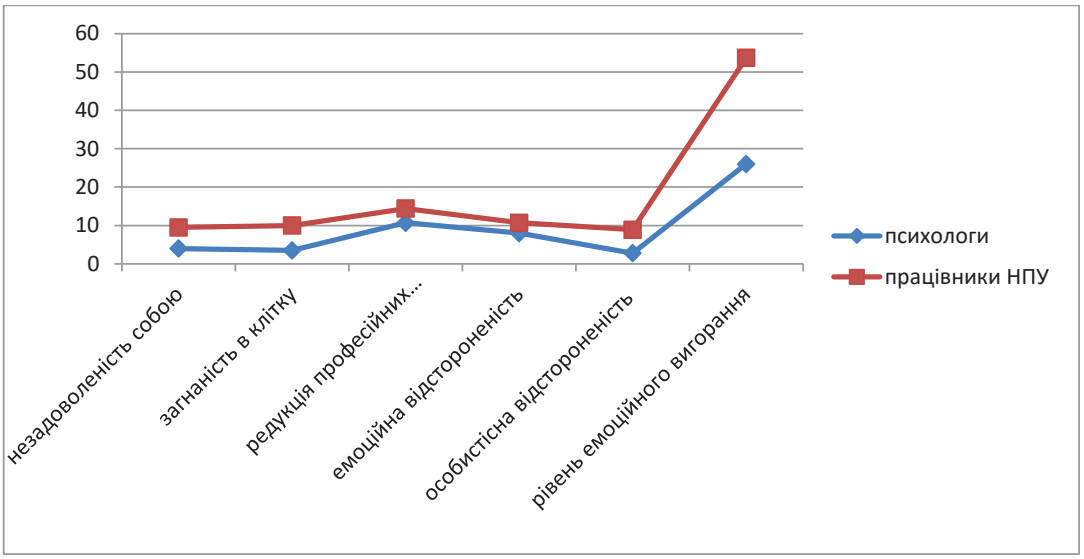

Рис. 2.7. **Графік сформованості домінантних «симптомів» та наявності чи відсутності феномену «емоційного вигоряння»**

Тест Луганської «Чи підходить вам ваша сфера діяльності?» сприяв оцінці місця праці, що підходить/не підходить респондентам. Так, у практичних психологів середній показник складає - 55, що є свідченням того, що вони виконують власне «свою справу», отримують за неї належну винагороду та мають перспективу кар'єрного зросту. А у практичних працівників середній показник складає - 44, що є свідченням того, що ситуація є цілковито терпимою, але вони, нажаль перебувають не на «своєму місці», позаяк їх професійні потенції застосовуються не повному обсязі.

Шкала	Середній показник серед практичних психологів	Середній показник серед практичних працівників	Результат показників серед практичних психологів	Результат показників серед практичних працівників
«незадоволеність собою»	4	9,5	Несформований симптом	Несформований симптом
«загнаність у клітку»	3,5	10	Симптом, що вже формується	Симптом, що вже формується
«редукція професійних обов'язків	10,7	14,4	Симптом, що вже формується	Симптом, що вже формується
«емоційна відстороненість»	8	10,7	Симптом, що вже формується	Симптом, що вже формується
«особистісна відстороненість»	2,8	8,9	Симптом, що ще не склався	Симптом, що ще не склався
«емоційне вигорання»	26	53,7	Свідчить про емоційне вигорання	Свідчить про емоційне вигорання

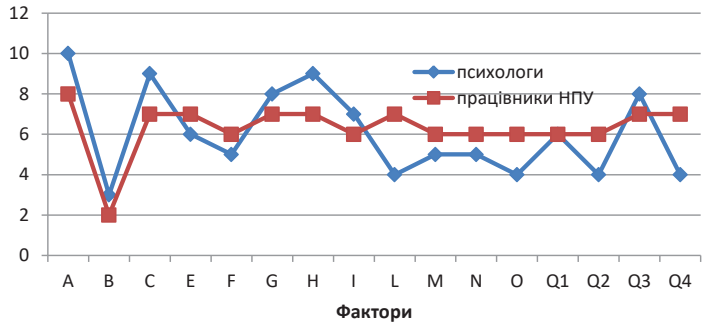

Рис. 2.8. **Графік оцінки індивідуально-психологічних особливостей респондентів**

Результати «суб'єктивної шкали *задоволеності роботою*» позиціонували наступні результати: у практичних психологів середній показник складає – 7, а у практичних працівників – 6, що є свідченням того, що респонденти не повністю задоволені своєю роботою.

Результати «суб'єктивної шкали *задоволеності життям*» позиціонували такі результати: у практичних психологів середній показник складає – 8,5, а у практичних працівників – 8, що свідчить про те, що респонденти певною мірою є задоволеними власним життям.

Отже, проведений нами аналіз емпіричного дослідження поміж практичних психологів й практичних працівників поліції надало можливість окреслити ступені вияву спрямованості, а саме: особистісну та емоційну; ступінь зрілості основних симптомів, а саме: емоційного вигоряння, професійної деформації; рівень схильності до стрес-факторів; особистісні та психологічні особливості досліджуваних; рівень оцінювання власних потреб; рівень задоволення виконуваною роботою.

Отримані результати дослідження надали нам можливість для встановлення кореляційних зв'язків поміж вислугою років та вдоволеністю власною професійною діяльністю. Так, нами з'ясовано, що чим більшою є вислуга років (0,28), вік (0,29), задоволення від професійної діяльності (0,46), емоційна стійкість (0,31), високий рівень алгоритмізації та нормативності професійної діяльності (0,22), рівень емпатії (0,32), уміння володіти психоемоційним станом (0,30), тим щонайкраще відповідає сфера професійної діяльності за наявного показника значущості $p<0,05$.

Водночас, нами встановлено й такий взаємозв'язок, а саме: чим вищим є ступінь егоцентричного кшталту спрямованості (-0.23), незадоволенням собою (-0,48), загнаність у клітку (-0,68), редукція службових обов'язків (-0, 25), особистісна відчуженість (-0,65), ступінь емоційного вигорання (-0,68), схильність до стрес-факторів (-0,58), тим найменш підходить респондентам сфера професійної діяльності (див. рис. 2.9.).

Доречно акцентувати увагу на тому, що кожній особистості відповідає царина її професійної сфери діяльності лишень тоді, коли вона повсякчас дотримується задекларованих норм та правил професійної поведінки, спрямована на досягнення професійного успіху, є мотивованою на досягнення поставленої мети, тоді слушно виснувати про те, що ця особистість цілковито є задоволеною не лишень собою, але і власною професійною діяльністю, що також цілковито дає нам можливість виснувати про те, що перманентне дотримання задекларованих правил професійної етики та поведінки, норм чинного законодавства гармонійно чинить вплив на обраний напрямок професійної діяльності.

Під час дослідження нами також встановлено, що чим більшим є стаж професійної діяльності, вік досліджуваних, високий ступінь задоволення життям, тим є більшим ступінь вдоволення собою та власною професійною діяльністю. Водночас, слід звернути увагу на тому, що ступінь задоволення власною роботою є меншим тоді, коли респонденту є притаманний високий ступінь егоцентричності, невдоволеності собою, високий ступінь тривожності (див. табл. 2.3).

Позиціоновані у табл.2.3 показники підтверджують про те, що респондентам, котрі є схильними до стрес-факторів, меті їх професійної

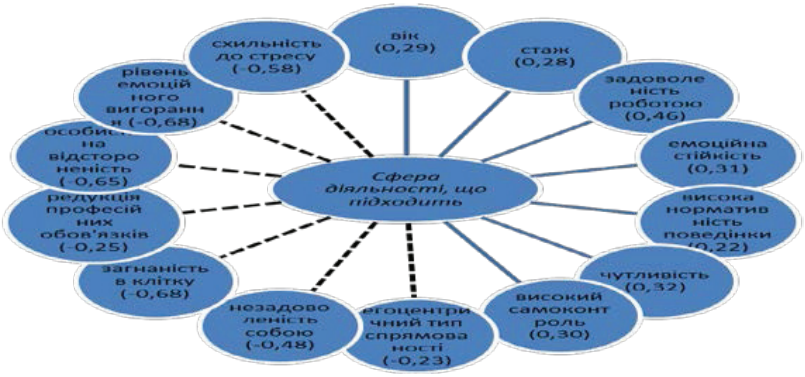

Рис. 2.9. **Кореляційні взаємозв'язки за шкалою «Сфера діяльності, що підходить"**

діяльності й особистим потребам в основному притаманний егоїстичний характер, і рівень вдоволеності від виконуваної професійної діяльності є вкрай низьким. І коли навпаки, тоді даній особистості є притаманний високий ступінь задоволення від власної професійної діяльності.

Кроскореляційний аналіз надає нам усі підстави виснувати про те, що чим більше респонденту є притаманним власне егоцентричний різновид спрямованості (0.22), незадоволення собою (0,58), емоційна прохолода (0,45), особиста віддаленість (0,87), високий ступінь схильності до стрес-факторів (0,50), тривожність (0,27), тим вищим є показник синдрому емоційного вигоряння (при $p<0,05$).

Зокрема, чим більшою у респондента є вислуга років (-0,30), вік (-0,32), задоволення виконуваною роботою (-0,45), вдоволення особистим життям (-0,25), сфера професійної діяльності (- 0,68), рівень інтелекту (-0,32), емоційна урівноваженість (-0,22), тим нижчим є ступінь емоційного вигоряння. (див. рис. 2.10).

Таблиця 2.3.

Кореляційні зв'язки за шкалою «Задоволеність робою»

Назва діагностичного критерію	Коефіцієнт кореляції
стаж	0,21
вік	0,23
задоволеність життям	0,50
підходить сфера діяльності	0,46
егоцентричний тип спрямованості	-0,25
незадоволеність собою	-0,26
загнаність в клітку	-0,47
особистісна відстороненість	-0,43
схильність до стресу	-0,39

Окреслені нами кореляційні зв'язки надають нам змогу виснувати про те, синдром емоційного вигоряння є притаманним тій категорії респондентів, діяльність котрих повсякчас є взаємопов'язаною із психологічним та емоційним напруженням, фрустрованістю, повсякчасними стресовими та ситуаціями, пов'язаними із ризиком та небезпекою.

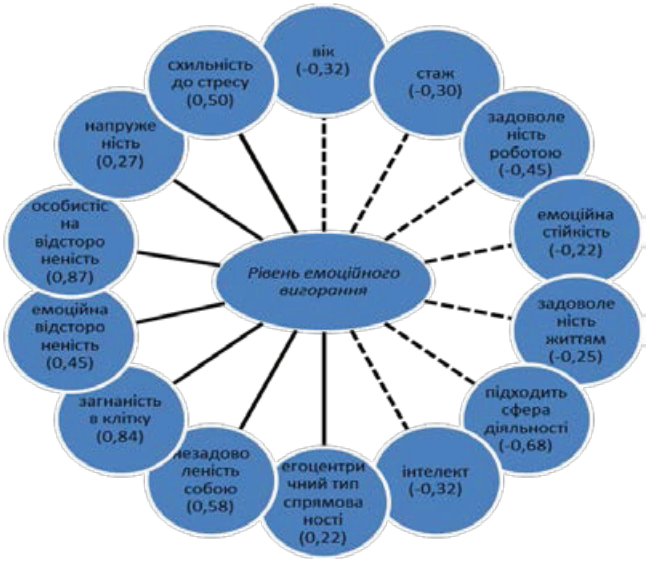

Рис. 2.10. **Кореляційні зв'язки за шкалою «Рівень емоційного вигорання"**

В процесі дослідження ми з'ясували, що чим більшим є егоцентричний різновид спрямованості, незадоволеністю самим собою, регламентованість поведінки, ступінь професійного і емоційного вигорання, тим більше респондент є схильним до стресу та навпаки (див. табл. 2.4.).

Отримані нами результати надають спроможність вважати, що рівень схильності до стрес-факторів прямопропорційно зростає коли респондент відчуває власну професійну неспроможність, допускає прояви халатності в процесі виконання професійних завдань, недотримується встановлених правил командної роботи, йому є характерні риси нарцистичної особистості.

Кроскореляційний аналіз надає нам усі підстави виснувати про те, що показники високого рівня егоцентричності респондента (0,24), існуючий екзистенційний штиб спрямованості (0,21),

загнаність у клітку (0,47), особистісне відчуження (0,43), високий рівень тривожності (0,33) та емоційного напруження (0,35), вияви емоційного та психологічного вигоряння (0,58), тим вищим є показник рівня незадоволеності собою.

Зокрема, чим більшою у респондента вислуга років (-0,29), вік (-0,42), незадоволення виконуваною роботою (-0,26), сфера професійної діяльності (0,48), рівень інтелекту (-0,22), товариськість (-0,21) тим нижчим є ступінь невдоволення собою (див. рис.2.11).

Таблиця 2.4.

Кореляційні зв'язки за шкалою «Схильність до стресу»

Назва діагностичного критерію	Коефіцієнт кореляції
стаж	-0,30
вік	-0,33
задоволеність роботою	-0,39
підходить сфера діяльності	-0,58
гуманістичний тип спрямованості	-0,26
інтелект	-0,21
емоційна стійкість	-0, 22
егоцентричний тип спрямованості	0,36
незадоволеність собою	0,33
загнаність в клітку	0,43
особистісна відстороненість	0,52
рівень емоційного вигорання	0,50

Слушно зазначити, що коли особистості є притаманні конкретність та певна ригідність мисленнєвих процесів, домінуючим бажанням виступає потреба у власному внутрішньому самовдосконаленню, внаслідок чого респондентові є притаманна некомінукабельність, потаємність, підозрілість, скритність стосовно оточуючих людей. Цим респондентам є притаманним високий ступінь вразливості до дії стресу, незадоволеність собою та власними діями, обраним фахом професійної діяльності та виконуваною ними роботою.

Нами з'ясовано, що чим більшим є вік респондента, його цілковито влаштовує напрям професійної діяльності, він є емоційно стабільним, повсякчас контролює власну поведінку тим більшим є ступінь алгоритмізації й нормативності у діяльності респондента.

Також, ми з'ясували, що застосування креативності під час вирішення професійних завдань й розвинута уява спричиняє до зниження рівня алгоритмізації й нормативності у діяльності респондента. (див. табл. 2.5).

Таблиця 2.5.

Кореляційні зв'язки за шкалою «Нормативна поведінка»

Назва діагностичного критерію	Коефіцієнт кореляції
підходить сфера діяльності	0,22
вік	0,27
Товариськість	0,51
емоційна стійкість	0,62
сміливість	0,48
самоконтроль	0,36
розвинута уява	-0, 24

Результати проведеного нам дослідження дають нам підстави припустити те, що респонденту, котрий повсякчас дотримується патерну у професійній діяльності, вимог чинного законодавства, є акцентованим лишень на досягнення позитивних результатів – йому є притаманним легкість у комунікації з об'єктами його професійної діяльності, уміння комфортно та без конфліктів працювати у команді, адекватно реагувати на

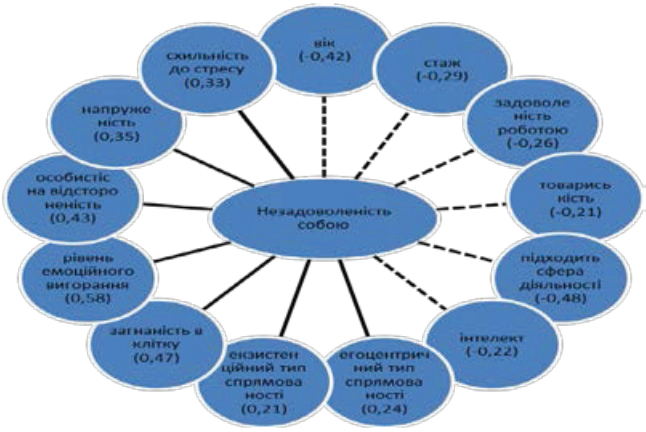

Рис. 2.11. **Кореляційні зв'язки за шкалою «Незадоволеність собою"**

критичні зауваження, а домінуючим є те, що його професійна діяльність відповідає власним потребам і приносить йому моральну втіху.

Водночас, нами з'ясовано, що чим більшим є вік (0,22), задоволення від сфери професійної діяльності (0,30), дружелюбності (0,38), емоційної стійкості (0,35), нормативної поведінки (0,30), відважності (0,36) – в особистості є вищим ступінь самоконтролю.

Разом із тим, ступінь самоконтролю помітно зменшується, коли респонденту є притаманним більш прагматичний різновид спрямованості (-0,25), підозрілість (-0,30), розвинутий рівень уяви (-0,33), напруженість (-0,24) (див. рис. 2.12).

Апріорі, коли респонденту притаманна працелюбність, він повсякчас дотримується алгоритму у професійній діяльності та вимог чинного законодавства, є мотивованим на досягнення успіху, є спроможним знайти вихід із любих ситуацій, вміє контролювати власні дії та поведінку йому є властивим високий ступінь самоконтролю.

5. Психологічні способи і засоби оптимізації професійної діяльності практичного психолога в Національній поліції України

Задля покращення професійної діяльності практичних психологів Національної поліції України пропонуємо запровадити трьох ступеневу систему організації їх діяльності (див. рис.2.15), а саме:

1 ступінь – Професійна ідентичність практичного психолога Національної поліції України, котрий містить у собі два підрівні:

1.1. Установлення особистісних й професійних потенцій;

1.2. Самооцінювання реалізованих управлінських й організаційних функцій.

2 ступінь – Професіональне научіння впродовж життя та розвиток кар'єрного зросту, котрий складається з наступних підрівнів, а саме:

2.1. Сформувати сучасну модель практичного психолога Національної поліції України;

2.2. Поточне й перспективне планування кар'єрного та професійного зростання практичного психолога Національної поліції України;

2.3. Напрацювання та імплементація сучасних технологій та патернів у професійну діяльність діяльності практичних психологів Національної поліції України;

2.4. Надання допомоги керівникові у виборі оптимального методу і стилю керівництва, залежно від існуючої ситуації;

2.5. Активна участь у процесах професійного добору претендентів на заміщення вакантних посад.

3 ступінь – Форми та методи розстановлення сил та засобів, котрий місить у собі два підрозділи наступного штибу, а саме:

3.1.1. Формування здорового морального та психологічного клімату у структурних підрозділах;

3.1.2. Визначення детермінант об'єктивного і суб'єктивного характеру, котрі зумовлюють плинність персоналу.

3.2. Управлінська та організаційна культура практичного психолога Національної поліції України.

3.2.1. Розроблення стратегію ділової міжособистісної комунікації;

3.2.2. Методологія, технологія проведення індивідуальної роботи з об'єктами професійної діяльності.

Ураховуючи вище зазначене, можна виснувати про те, що: високий ступінь ефективності діяльності правоохоронців є у прямопропорційній залежності власне від якості сформованих особистісних й професійних якостей практичного психолога Національної поліції України.

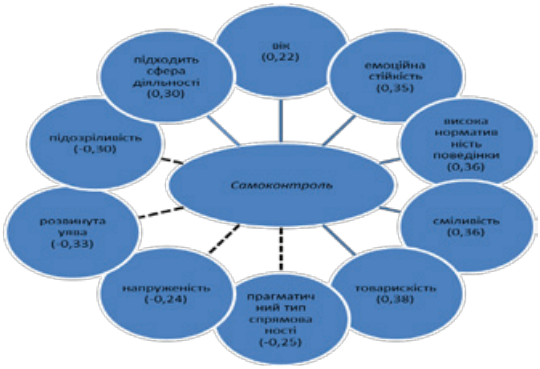

Рис. 2.12. **Кореляційні зв'язки за шкалою «Самоконтроль»**

*Рис 2.1*5. **Система ефективної організації діяльності практичного психолога в Національній поліції України**

Висновки. Проведене нами дослідження дає нам можливість висловити пропозиції стосовно професійної діяльності практичних психологів Національної поліції України та наповнити інноваційним змістом з наступних напрямів:

1) науково обґрунтувати Концепцію цілісної неперервної освіти та Стратегію модернізації системи професійного навчання практичних психологів Національної поліції України;

2) здійснити кодифікацію норм чинного законодавства, котрі урегульовують діяльність практичних психологів Національної поліції України;

3) узагальнити та імплементувати передовий зарубіжний досвід підготовки практичних психологів Національної поліції України;

4) запровадити повсякчасне використання поліграфа «Аксітон» під час професійного відбору кандидатів на посади практичних психологів Національної поліції України;

Перспективу подальших досліджень слід вбачати у розробленні Концепції цілісної неперервної освіти та Стратегії модернізації системи професійного навчання практичних психологів Національної поліції України, а також апробації та впровадження цих актів у практику.

Література

1. Швець Д. В. Вимоги до особистості поліцейського в умовах глобалізації та впровадження міжнародних стандартів поведінки правоохоронців. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. № 3. С. 316-330. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2021_3_32.

2. Швець Д. В. Права людини та підготовка поліцейського в аспекті формування особистості. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи*. 2021. № 3(2). С. 326-342. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tippp_2021_3(2)__30.

3. Швець Д. В. Поленезалежність як характеристика життєдіяльності поліцейських. *Право і Безпека*. 2021. № 3. С. 219-230. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2021_3_27.

4. Євдокімова О. О., Жданова І. В., Швець Д. В. Психологія у професійній діяльності поліції : навч. посіб. Харків : ХНУВС, 2018. 426 с.

5. Про Національну поліцію Закон України від 02.07.2015 р. №580-VIII. URL:https:// https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text (дата звернення: 22.06.2022).

6. Загальна декларація прав людини. URL: https://www.coe.int/uk/web/compass/the-universal-declaration-of-human-rights-full-version- Text (дата звернення: 22.06.2022).

7. Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 877 «Про затвердження Положення про Національну поліцію» URL://http://www.kmu.gov.ua/control/ uk/cardnpd?docid=248607704. Text (дата звернення: 22.06.2022).

8. Наказ МВС України від 06.02.2019 № 88 «Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами

навчання, які здійснюють підготовку поліцейських» URL:// https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19#Text (дата звернення: 22.06.2022).

9. Кісіль З.Р., Кісіль Р.-В.В. Психоемоційна напруженість як детермінанта професійної деформації працівників Національної поліції України. *Соціально-правові студії*. 2021. Випуск 3(13). С. 177-189.

10. Кісіль З.Р., Кісіль Р.-В.В. Екстремальність як чинник професійного вигоряння працівників Національної поліції. *Університетські наукові записки*. 2021 випуск 1(79). С. 132-146

11. Кісіль З.Р., Кісіль Р.-В.В. Юридико-психологічні засади дослідження професійної деформації працівників Національної поліції України. *Університетські наукові записки*, 2020, Том 19, № 1 (73), С. 238-252.

12. Кісіль З.Р., Лигун Н.В., Кісіль Р.-В.В. Психологічні засади дослідження професійної деформації працівників Національної поліції України. *Бюлетень з обміном досвіду роботи*. 2021, № 226, с.136 - 148.

13. Данілова Т. Опитувальник діагностики типу спрямованості практичного психолога // Практична робота та соціальна робота. 2004. №8. С.41-44

14. Методика «Чи підходить Вам Ваша сфера діяльності?» (тест Луганської) URL://https://testometrika.com/personality-and-temper/do-you-have-any-socio-psychological-installation/

15. Бостонський тест стресостійкості. URL:// http://kolpcrb.tom.ru/?page_id=643 Text (дата звернення: 22.01.2022).

16. Тест діагностики рівня емоційного вигорання (В.Бойко). URL:https://docs.google.com/viewer?a=v&pid=sites&srcid=a2FuaXYuaW5mb3xobWlsbmF8Z3g6NGNkY2FiYzk0NDMyOWE5Mw Text (дата звернення: 22.01.2022).

17. Тест Кеттела (16 RF-опитувальник). URL:https://psychic.at.ua/publ/psikhodiagnostyka/diagnostika_temparamentu_i_kharakteru/test_kettella_16_rf_opituvalnik/13-1-0-56 Text (дата звернення: 22.01.2022).

Швець Д. В.,
ORCID ID: 0000-0002-1999-9956
доктор юридичних наук, доцент,
Заслужений працівник освіти України,
ректор
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Кісіль З. Р.,
ORCID ID: 0000-0003-1405-4547
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України,
заступник директор
Інституту управління, психології та безпеки
Львівського державного університету
внутрішніх справ

УДК 343.91:343.33
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.33

«КАТИНСЬКИЙ РОЗСТРІЛ» ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ВОЄННОЇ КРИМІНОЛОГІЇ

Сокуренко В. В.

У статті розкриваються питання, пов'язані з воєнним злочином, вчиненим представниками воєнно-політичного керівництва й військовослужбовцями радянського тоталітарного режиму – масовою стратою польських військовополонених у 1940 р. Показано тісний зв'язок та наступність у вчиненні воєнних злочинів між СРСР та російською федерацію, яка продовжує агресивну війну проти України. Аналізуються передумови та можливі причини, мотивація цього злочину з боку Сталіна та тогочасної радянської злочинної верхівки. Детально висвітлюються основні аспекти підготовки та вчинення вказаного воєнного злочину. Серед іншого автор спирається на широке коло історичних документів, включаючи показання безпосередніх учасників катинського розстрілу та рішення Європейського суду з прав людини. Воєнні злочини сталінського тоталітарного режиму досліджуються у взаємодії та взаємозалежності з політичними соціальними, ідеологічними сферами життя радянського суспільства того часу. Кримінологічне пізнання органічно включає у зміст самого знання суб'єктивний чинник, що привноситься самим об'єктом наукового дослідження, в тому числі психологією та світоглядом головного радянського політичного і воєнного злочинця – Йосипа Сталіна. Людський фактор пояснює прив'язаність багатьох смислових значень і формулювань до конкретних історичних умов. Тема є гостроактуальною з політичної та наукової точок зору. До сьогоднішнього дня ця проблематика розроблялася лише в історичному аспекті. Світова політична та наукова спільнота, на відміну від російської пропагандистської машини та дипломатії, вважає беззаперечним факт вчинення СРСР воєнного злочину, який полягав у розстрілі польських громадян навесні 1940 р. (Катинський розстріл). Нинішні воєнні злочини Росії в Україні (в Бучі, Куп'янську, Лимані та Оленівці є продовженням злочинної політики СРСР. Катинський розстріл мав свої особливості. Якщо раніше радянський терор був спрямований проти своїх громадян, то в даному випадку – проти громадян іншої держави, як це має місце і зараз під час російської агресії проти України. Розстрілювалися беззбройні полонені, що має антигуманний і антицивілізаційний характер.

***Ключові слова**: воєнна кримінологія, Друга світова війна, радянський тоталітарний режим, «Катинський розстріл», польські військовополонені, воєнний злочин.*

Sokurenko V. V. Katyn shooting as an object of study of military criminology

The article reveals issues related to the war crime committed by representatives of the military-political leadership and military personnel of the Soviet totalitarian regime – the mass execution of Polish prisoners of war in 1940. It shows the close connection and continuity in the commission of war crimes between the USSR and the Russian Federation, which continues the aggressive war against Ukraine.The prerequisites and possible reasons, the motivation of this crime on the part of Stalin and then the Soviet criminal elite are being analyzed.The main aspects of the preparation and commission of the specified war crime are covered in detail. Among other things, the author relies on a wide range of historical documents, including the testimony of direct participants in the Katyn shooting and the decision of the European Court of Human Rights. Stalin's totalitarian regime war crimes are studied in interaction and interdependence with the political, social, and ideological spheres of the life of the Soviet society at that time.

Criminological perception organically includes the knowledge content itself where the subjective factor is brought by the object of scientific research, as well as the psychology and worldview of the main Soviet political and war criminal – Joseph Stalin. The human factor explains the attachment of many semantic values and formulations to specific historical conditions. The topic is acutely relevant from a political and scientific point of view. Until today, this problem has been elaborated only in the historical aspect. The world political and scientific community, in contrast to the Russian propaganda machine and diplomacy, considers the fact that the USSR committed a war crime, which consisted of the shooting of Polish citizens in the spring of 1940 (Katyn shooting), as indisputable.

© Сокуренко В. В., 2022

The current war crimes committed by Russia in Ukraine (in Butcha, Kupyansk, Lyman and Olenivka) are a continuation of the criminal policy of the USSR. The Katyn massacre had its own characteristics. If previuosly the Soviet terror was directed against its own citizens, in this instance it is against citizens of another state, as we see, this is happening now during the Russian aggression against Ukraine.Unarmed prisoners were shot, that is anti-humane and anti-civilization in its nature.

Key words: *military criminology, World War II, Soviet totalitarian regime, Katyn execution, Polish prisoners of war, war crime.*

Вступ. У науковій літературі Катинський розстріл – це усталена узагальнена назва воєнного злочину, що виявився у масовому розстрілі польських військовополонених, який організував та здійснив репресивний апарат радянського тоталітарного режиму – наркомат внутрішніх справ СРСР відповідно до рішення вищого компартійного керівництва СРСР навесні 1940 р. у декількох місцях – головним чином, у Катинському лісі (поблизу села Катинь Смоленської області), та в Харкові [1, с. 140].

Слід відзначити, що під час неспровокованої агресії Росії проти незалежної України ми бачимо повторення подібного воєнного злочину, масові розстріли російськими агресорами цивільного населення та військовополонених в українських містах Буча, Ізюм, Лиман та інших. У ніч на 29 липня 2022 року російська федерація знову навмисне порушивши засадничі принципи міжнародного права, закони та звичаї цивілізованого суспільства, нахабно вчинила новий масштабний воєнний злочин у виправній установі в населеному пункті Оленівка Донецької області, де утримуються українські військовополонені. У Заяві керівництва Верховної Ради України з цього приводу вказується: «Такими злочинними діями щодо України та Українського народу росія вкотре довела, що вона є державою-терористом, яка продовжує людоненависницькі злочинні практики тоталітарного радянського режиму, на кривавих руках якого, зокрема, катинський розстріл – масова страта польських військовополонених навесні 1940 року» [2].

Отже, дана тема є гостроактуальною з політичної та наукової точок зору. До сьогоднішнього дня ця проблематика розроблялася лише в історичному аспекті. У цьому плані слід відмітити роботи українського історика О. Зінченка [3] та польських дослідників М. Вирви та Я. Рогожи [4]. Але воєнно- кримінологічний аспект даної проблеми в контексті міжчасових зв'язків у відтворенні феномену російського фашизму, що має своїм наслідком сучасну агресію, воєнні злочини, ще ніколи не досліджувався. Звісна річ, політична злочинність ставала предметом ґрунтовної розробки у працях низки українських кримінологів: О.М. Бандурки, О.Ю. Бусол, О.М. Костенка, Г.В. Маляр, О.М. Литвинова, Ю.В. Орлова, В.І. Поклада та інших. І питання злочинності представників радянського тоталітарного режиму також порушувались, переважно в історичному контексті. Але слід бути свідомим і того, що історія політичної злочинності лише в онтологічному вимірі вміщує минуле. Метафізичний же вимір у модусах *cogito* й *affectio* [5, с. 86–87] засвідчує збереження актуальних, сучасних контурів відповідних кримінальних практик, що фундуються незмінними мотиваціями, засновками, орієнтаціями, фіксованою колективною травмою та іншими чинниками сучасного російського фашизму, коріння якого, вочевидь, варто вбачати у комуно-соціалістичному радянському устрої, соціально-психологічному облаштуванні. Тож Катинський розстріл – це і про сьогодення; це історичний урок і актуальна емпірика для кримінологічних досліджень.

Мета і завдання дослідження. Автор поставив собі за мету дослідити воєнно-кримінологічний аспект Катинського злочину, вчиненого радянським тоталітарним режимом навесні 1940 р. Ця мета конкретизується в таких завданнях:

1) виявити передумови, причини та мотивацію вчинення даного воєнного злочину;

2) висвітлити, як відбувався процес підготовки та вчинення Катинського розстрілу;

3) вивчити основні кількісні та якісні показники, що характеризують даний злочин (рівень, динаміка, географія);

4) дослідити систему заходів, що здійснювалися для висвітлення (історична правда) та розслідування даного злочину протягом 80-річного періоду після його вчинення.

Методологія дослідження. У своєму дослідженні автор спирався на діалектико-історичний метод, що дало змогу розглянути даний воєнний злочин у порівняльно-історичному аспекті – у розвитку та змінах, у соціальних зв'язках і обумовленостях. Воєнні злочини сталінського тоталітарного режиму досліджуються у взаємодії та взаємозалежності з політичними соціальними, ідеологічними сферами життя радянського суспільства того часу. Кримінологічне пізнання органічно включає у зміст самого знання суб'єктивний чинник, що привноситься самим об'єктом наукового

дослідження, в тому числі психологією та світоглядом головного радянського політичного і воєнного злочинця – Йосипа Сталіна. Людський фактор пояснює прив'язаність багатьох смислових значень і формулювань до конкретних історичних умов, які розглядаються в даній статті. Такий методологічний підхід дав можливість об'єктивно оцінити даний воєнний злочин, пізнати його окремі, але кримінологічно значущі детермінанти, якомога глибше дослідити злочин та осіб, що його вчинили.

Результати дослідження та дискусія. Як свідчать виявлені в 1990 і 1992 роках документи, розстріли польських військовополонених проводили за рішенням особливої Трійки НКВС СРСР відповідно до постанови Політбюро ЦК ВКП(б) від 5 березня 1940 року. Усього за рішеннями спеціальної трійки НКВС СРСР було розстріляно 21.857 осіб, з них: у Катинському лісі (Смоленська область) 4.421 особа, у Старобільському таборі поблизу Харкова – 3.820 осіб, в Осташківському таборі (Калінінська область) – 6.335 осіб та 7.315 осіб – у в'язницях Західної України та Західної Білорусі. У документі вказувалося, що вони були засуджені як полонені та інтерновані [6]. Слід відзначити, що згідно з рішенням Головного командування радянських військ від 20 вересня 1939 р. військовополоненими вважалися також цивільні особи, «затримані у ході воєнних дій».

Керівництво СРСР до 1990 року заперечувало свою причетність до цих розстрілів. Відповідно до радянської офіційної версії (комісія Миколи Бурденка), польські громадяни були розстріляні в Катині 1941 року німецькими окупаційними військами. Але в 2010 р. влада Росії вимушена була визнати провину СРСР за Катинський розстріл [7].

У довгому списку злочинів, скоєних у різні роки комуністичним режимом, катинський злочин виділяють кілька важливих обставин. Перше – зазвичай радянський терор був спрямований проти свого народу, але цього разу масово вбивали громадян іншої держави. Друге – розстріл військовополонених є найтяжчим порушенням законів та звичаїв війни, воєнним злочином. І справа не тільки в нормах міжнародного права (хоча більшість Женевських конвенцій, що становлять основу міжнародного гуманітарного права, в тому числі й в частині поводження з військовополоненими, були прийняті у 1949 р., кримінальна протиправність аналізованих в цій статті дій визначається порушенням *jus cogens*, загальних принципів міжнародного права, відомих цивілізованим народам світу), скільки в моральній неможливості виправдати вбивство беззбройних і полонених. Формула «полонених не вбивають» давно ухвалена всім цивілізованим світом. Катинський розстріл – це повернення до часів варварства. Нарешті, третє і, можливо, головне: майже піввікова – починаючи з виявлення поховань у 1943 році і аж до квітня 1990-го – наполеглива брехня, ніби полонених офіцерів розстріляли нацисти у 1941 році.

Поспішні приготування до розвантаження таборів, де знаходилися польські полонені, почалися зразу після нападу на Фінляндію у кінці 1939 р. Сталін очікував, що Фінляндія швидко програє і буде багато військовополонених фінів, для яких і потрібні будуть ці табори. Працівники центрального апарату НКВС почали підготовку слідчих документів на кожного полоненого та кримінальних справ для їх засудження.

Чим пояснити рішення Сталіна про розстріл польських військовополонених? Вірогідно, що вплинуло загальне негативне ставлення Сталіна до Польщі як результат напружених стосунків між цими державами упродовж довоєнних двох десятиліть. Крім того, можливо, Сталін не міг забути принизливої поразки від польських військ під Варшавою у 1920 р., коли він був там одним з керівників радянських військ. Могло вплинути і те, що польський емігрантський уряд планував спрямувати у Фінляндію бригаду з польських добровольців, щоб взяти безпосередню участь у війні проти СРСР. Очевидно, що ця акція Сталіна була спрямована на ліквідацію засад польської державності, адже на смерть були приречені кращі представники польської інтелігенції [8, р. 15]. У розмові з генеральним секретарем комуністичного інтернаціоналу Г. Димитровим, Сталін зазначив, що з ліквідацією цієї держави на одну буржуазну країну стане менше, а соціалізм пошириться на нові території. Причина такого рішення полягала ще й в тому, що у травні очікувався великий німецький наступ у Франції, і Сталін, розраховуючи, що вермахт загрузне на лінії Мажіно, збирався влітку 1940 року вдарити у спину «другу» Гітлеру. Тоді Англія й Франція так само, як і польський уряд у вигнанні, стали б радянськими союзниками. Сталіну довелося б звільнити всіх полонених поляків і відправити їх на формування нової польської армії, що підпорядковується уряду Владислава Сікорського. Проте майже всі польські офіцери не мали симпатій до СРСР і до комуністичної ідеології. Сталіну ж потрібна була комуністична й повністю залежна від нього Польща. Тому поляків поквапилися розстріляти у квітні й у першій

половині травня, до можливого початку бойових дій між Червоною Армією і вермахтом. Історик Анджей Новак, член Академії наук Польщі, відзначив, що Сталін вирішив, що найкращим способом вирішити польську проблему є її обезголовлення [9].

Отже, Сталін вважав військовополонених поляків політичними, військовими, класовими та ідеологічними ворогами. Значну роль у прийнятті цього злочинного рішення відіграла і особиста психологія вождя, схильного до жорстокості, непримиренності, безжальності стосовно життя людей.

Постанову Політбюро ЦК ВКП(б) від 5 березня 1940 р. про розстріл військовополонених поляків, слід розглядати не лише як порушення міжнародного права, але й як правопорушення стосовно власної держави – воно поставило особистий наказ Сталіна та його виконавців понад законом. Розгляд справ ув'язнених та ухвалення вироків було доручено псевдосуду, який складався з двох заступників наркома внутрішніх справ Л.П. Берії – В.М. Меркулова, Б.З. Кобулова та начальника головного господарського управління Л.Ф. Баштакова. Трійка щодня підписувала списки, які містили 1100–1300 прізвищ, тому якби вони працювали 20 год., то на одну людину припадала б 1 хвилина. Звичайно, що ніхто 20 годин не працював. Фактично вони підписували увесь список зразу. Розгляд справ проводився, згідно з рішенням Політбюро, без виклику заарештованих та пред'явлення обвинувачення.

22 березня 1940 р. Л. Берія підписав наказ «Про розвантаження в'язниць НКВС УРСР та БРСР». Переведенню в Київську, Харківську та Херсонську в'язниці підлягали 900 ув'язнених з Львівської в'язниці, 500 – з Рівненської, 500 – з Волинської, 500з Тернопільської, 200 – з Дрогобицької, 100 – з Станіславської [10, с. 164].

Списки засуджених стали надходити комендантам концтаборів 1 квітня 1940 р. Вказаних осіб потрібно було зразу ж передати обласним управлінням НКВС, зокрема, з Старобільська – Харківському управлінню. Водночас в Старобільському таборі утримувалось 8 генералів, 55 полковників, 126 підполковників, 316 майорів, 843 капітана, 2527 інших офіцерів. Серед етапованих були не лише поляки, але й українці, білоруси та євреї. За деякими даними, серед полонених було близько 200 старшин українського походження [11, с. 613]. Відправка не викликала спочатку у полонених тривоги, вони сподівалися лише на зміну локації. Ніхто не думав, що їх розстріляють, що влада СРСР піде на такий злочин. Але вони не знали, що радянський режим є злочинним і здатним на масові репресії проти свого народу, що показали події 1937–1938 рр. Свідоцтва про останні дні жертв розстрілу містяться в щоденникових записах 20 офіцерів, переміщених з Козельська, знайдених у 1943 р. під час ексгумації тіл страчених.

Для знищення ув'язнених Осташковського табору приготували Калінінську в'язницю, заздалегідь звільнену від інших ув'язнених. Одночасно неподалік від Калініна, в селищі Мєдноє, екскаваторами вирили кілька величезних ям. Такі ж ями викопали й поруч із Катинню, неподалік Смоленська.

З початку квітня військовополонених почали вивозити на розстріл ешелонами по 350-400 осіб. Жертвам повідомляли, що їх готують до відправлення на батьківщину.

Етапування військовополонених поляків у Харків очолював начальник ГТУ НКВС СРСР С. Р. Мільштейн. Цей процес мав 3 етапи: 1. Спецтабір НКВС в Старобільську – залізнична станція Харків-Сортувальний; 2. Залізнична станція Харків-Сортувальний – обласне управління НКВС СРСР по Харківський області. З вокзалу військовополонених в спеціально підготованих автомобілях доправляли у підвали обласного управління НКВС, де відбувалися розстріли; 3. Уже з підвалів НКВС трупи розстріляних доставляли до місця поховання – 6 квартал лісопарку міста Харкова [12, с. 89].

Розстрілом та похованням страчених займалися тюремні службовці та керівники обласних управлінь НКВС. З них майже 100 осіб отримали за це грошову винагороду у розмірі 800 рублів – своїх 30 срібників. Про те, як здійснювалися екзекуції, свідчать покази колишніх працівників НКВС, які брали в них участь або були свідками цього процесу. Деякі з них оприлюднили свої спогади про це. Вони стріляли своїм жертвам у передньо-бічну поверхню черепа. Колишній шофер НКВС Микола Галіцин показав на допиті в харківському КДБ, що «в квітні-травні 1940 року за його участі було виконано рішення про розстріл приблизно 13 тисяч польських офіцерів і генералів, які й поховані у ямах в лісі біля селища П'ятихатки», причому «в місці поховання поляків 1941 року під час евакуації УНКВС були зариті різні предмети особистого ужитку, конфісковані при арештах в 1937–1938 рр.» [13]. Про те саме, як розстрілювали поляків у Харкові, розповів 20 червня 1990 року на допиті слідчим Головної військової прокуратури Митрофан Сиром'ятников, колишній співробітник внутріш-

ньої в'язниці УНКВС у Харківській області: «Приблизно в травні 1940 року до внутрішньої в'язниці НКВС почали прибувати великі групи польських військовослужбовців. Як правило, це були офіцери польської армії й жандарми.. Я на той час був старшим по корпусу внутрішньої в'язниці, й мені доводилося приймати поляків і розподіляти їх по камерах. Як правило, у в'язниці вони були недовгий час: день-два, а інколи й кілька годин, після чого їх відправляли в підвал НКВС і розстрілювали.. Мені доводилося кілька разів супроводжувати їх у підвал, і я бачив, що в підвальні приміщення їх заводили групами. У підвалі були прокурор, хто саме, я вже не пам'ятаю, і комендант Купрій... і кілька людей з комендатури. Після розстрілів трупи поляків вантажили у вантажівки й відвозили до лісопарку... Трупи поляків складали у великі ями, яких було дві або три. Трупи пересипали порошком білого кольору. Для чого був потрібен цей порошок, я не знаю, у той час серед нас ходили різні розмови, нібито цей порошок сприяв розкладанню трупів. Треба сказати, що всі дії з розстрілу поляків та їхнього поховання контролювалися представниками НКВС із Москви» [13]. Митрофан Сиром'ятніков далі згадував: «Працювали ночами без вихідних. Ми не встигали – спали всього по три години». «Роботи» було через край – за ніч повинні були стратити до 200 осіб. Далі – обмотати голови шинелями, принести трупи до вантажної автомашини, доправити до лісу, викопати могили, засипати. До кожного авто завантажували 25 тіл і відправляли до заздалегідь визначеної ділянки в лісопарку біля селища П'ятихатки. Оскільки навесні часто йшли рясні дощі, щоб вантажівки не буксували, дорогу у лісопарку посипали жужелицею. З того часу з-за цього вугільного шлаку дорогу почали називати Чорною. Як відзначав український історик Олександр Зінченко: «З тих, хто похований у Харкові, можна скласти невеличкий університет. Там були професори ботаніки, права, багатьох інших наук» [14].

Трагічна доля розстріляних польських військовополонених почала виявлятися після захоплення німецькими військами Смоленська влітку 1941 року. Про їхній розстріл та поховання біля села Катинь повідомив один з радянських військовополонених, незабаром окремі поховання людей у польському однострої знайшли німецькі військовослужбовці, військовий підрозділ яких базувався недалеко. Восени 1942 року ці факти зацікавили таємну військову поліцію. Місцеві жителі підтвердили, що були свідками масових поховань. 28 лютого 1943 р. було виявлено перше масове поховання, згодом ексгумацію тіл почала спеціальна комісія на чолі з судмедекспертом професором Герхардом Бутцом з Бреслау (нині Вроцлав, Польща). 4 квітня 1943 р. в газеті «Новий кур'єр варшавський» почала здійснюватися публікація списків знайдених жертв з світлинами, певними коментарями і моторошними деталями [15].

Те, що СРСР відповідальний за Катинський розстріл, члени комісії Польського Червоного Хреста усвідомили ще навесні 1943 р., знаходячись в німецькій окупації. У середині 1943 р. був укладений конфіденційний звіт про участь Польського Червоного Хреста в ексгумації в Катині в період з квітня по червень 1943 р. Було встановлено, що розстріли відбувалися навесні 1940 р. Фахівці цієї організації, групу яких очолював доктор Маріан Водзінський, як і міжнародна комісія, що складалася з медиків та криміналістів, встановили не лише час, але й спосіб, яким страчували польських військовополонених. Голова польського уряду в еміграції генерал Владислав Сікорський домагався створення комісії Міжнародного Червоного Хреста. У справі пошуку офіцерів польський уряд 24 рази звертався до різних радянський установ, але безрезультатно [16]. В Москві Сікорського звинуватили у співпраці з гітлерівцями і 26 квітня 19343 р. розірвали дипломатичні стосунки з польським еміграційним урядом. А через три місяці, 4 липня 1943 року, генерал Сікорський трагічно загинув в авіаційній катастрофі біля Ґібралтару [17].

Влітку 1969 могили розстріляних у Харкові польських громадян випадково знайшли місцеві школярі. Серед їхніх знахідок були: обручка, кілька золотих зубних коронок та декілька ґудзиків з польським гербом. Пішов поголос і про знахідку доносом повідомив агент КДБ. Місцеві кадебісти швидко знайшли школярів і провели з ними виховну бесіду. «Приїздили з КДБ, щось нам розповідали, наказували нікому нічого не говорити про знайдене у лісі», — пригадує Сергій Пєшков, що був одним з тих школярів, які знайшли могили. До зазначеного місця потягнулися нові копачі. Начальник харківського обласного КДБ (1961–1974 рр.) Петро Фещенко доповідав своєму московському начальству, що харківські підлітки продовжують розкопувати поховання. Це робилося навіть незважаючи на виставлений на цьому місці пост міліції.

У 2009 році Служба безпеки України розсекретила документи УКБ СРСР щодо випадкових розкопок могил школярами у 1969 році. У них робиться

висновок: «Встановлено, що в зазначеному місці у 1940 році УНКВС по Харківській області була похована значна кількість (декілька тисяч) розстріляних офіцерів і генералів буржуазної Польщі, рештки яких й були виявлені дітьми за випадкових обставин».

Український КДБ тоді пропонував: «Вважаємо доцільним роз'яснити населенню в окрузі, що в період окупації німцями Харкова каральні органи Німеччині в зазначеному місці проводили поховання без почестей розстріляних за дезертирство та інші злочини солдат і офіцерів німецької і союзних з ними армій. Одночасно в цьому місці поховані німцями померлі від різних небезпечних інфекцій (тиф, холера, сифілітики тощо), тому вказане поховання має бути визнане органами охорони здоров'я небезпечним для відвідування». Однак у Москві вирішили ліквідувати захоронення. Для цього виділили 10 тисяч рублів, організували групу з 10 осіб, в тому числі 3-х механізаторів з двома тракторами «Білорусь» та обладнанням для буріння свердловин. Згодом на «об'єкт» привезли 13 т гідроксиду натрію. Застосовувавши хімреактиви і буріння (бури діаметром 60-80 см, сягаючи дна могил, перемелювали і перемішували кістяки й залишки тіл) [18]. Після обробки могил хімікатами ями засипали свіжим ґрунтом та створили повністю новий ландшафт [19].

Розкопки у шостому кварталі лісопарку Харкова почались 25 липня 1991 року і проводились з перервами до 1996 року. В ході ексгумації були виявлені рештки 4302 польських військовослужбовців, багато документів, велика кількість нагород, відзнак, особистих жетонів, на підставі яких були встановлені прізвища 3820 військовослужбовців Війська Польського.

Розстріли не були епілогом катинської трагедії. Почалися політичні маніпуляції навколо цих подій. Їхнім початком можна вважати повідомлення німецької влади про виявлення могил польських офіцерів в Катині 13 квітня 1943 р., про що вже говорилося вище. Назва Катинь була обрана невипадково, а з пропагандистською метою. Однойменне село було розташоване поруч, але не найближче до поховань, виявлених німцями 1943 року. Цю назву тепер вживають як збірну та визначальну для всіх епізодів розстрілу завдяки керівникові розкопок Рудольфу-Крістофу фон Ґерсдорфу, який знав, що польською kat означає «кат», тому й обрав саме таку назву [20].

Після звільнення Смоленщини від німецької окупації була проведена ще одна ексгумація тіл у січні 1944 р. (близько 1000 останків тіл). Після цього вже радянською владою було підготовано документ «Повідомлення Спеціальної комісії з визначення та вивчення обставин розстрілу гітлерівськими окупантами в Катинському лісі польських офіцерів-військовополонених». Повідомлення містило поспішно підготовані обвинувачення Німеччини у злочині, який ніби-то був вчинений зразу ж після захоплення цієї території німецькими військами влітку 1941 р. Спроба підтримати це звинувачення на Нюрнберзькому процесі закінчилася провалом, свідки захисту відкинули всі звинувачення радянського прокурора і він був змушений закрити справу. Після цього настав довгий період замовчуванняцих трагічних подій. Лише 13 квітня 1990 р. ТАРС опублікував заяву, де визнавалася провина НКВС за катинський розстріл. 14 жовтня 1992 р. була оприлюднена вже згадувана постанова ЦК ВКП(б) від 5 березня 1940 р. Знову була проведена зондуюча ексгумація тіл вже польською стороною з метою уточнити місця поховання розстріляних та увічнити їхні імена. В черговий раз прах покійних було потривожено.

В Європейському Суді з прав людини справу щодо жертв Катині було розпочато відповідно до заяв (№№ 55508/07 і 29520/09) проти російської федерації, поданих до вказаного суду п'ятнадцятьма громадянами Польщі 19 листопада 2007 і 24 травня 2009 року.

Аргументи уряду росії в ЄСПЛ по справі катинського розстрілу полягали в такому:

1. На момент вбивства Конвенції ще не існувало, а значить, не можна звинувачувати росію в неправильності розслідування. Росія взагалі не зобов'язана була це розслідувати, однак розслідувала – роблячи ласку Польщі.

2. Суд не має права характеризувати Катинський розстріл як воєнний злочин тому, що «Катинські події» в 1940 році воєнним злочином ще не вважалися.

3. Ніяких зобов'язань і відповідальності за розстріл військовополонених росія не несе [21]. Такі відповіді характерні для російської пропаганди та дипломатії.

21 жовтня 2013 року судді Великої Палати ЄСПЛ констатували факт вчинення керівництвом і силовими структурами радянської росії воєнного злочину – масового вбивства польських військовополонених, а також факт невдалої спроби СРСР перекласти вину у вчиненні цього злочину на нацистський режим Третього Рейху на Нюрнберзькому процесі [22].

Конфлікт між росією та Польщею щодо тверджень Москви про Другу світову війну взагалі та Катинську трагедію зокрема загострився в останні роки, коли путінська росія посилила свою агресивну риторику. У дні, напередодні 80-річчя рішення Політбюро ЦК ВКП(б) від 5 березня 1940 року, російські медіа одностайно заперечували будь-яку роль СРСР у розстрілах та обвинувачували у цьому німців [23].

Висновки. Отже, світова політична та наукова спільнота, на відміну від російської пропагандистської машини та дипломатії, вважає беззаперечним факт вчинення СРСР воєнного злочину, який полягав у розстрілі польських громадян навесні 1940 р. (Катинський розстріл). Нинішні воєнні злочини Росії в Україні в Бучі, Куп'янську, Лимані та Оленівці є продовженням злочинної політики СРСР. Катинський розстіл мав свої особливості. Якщо раніше радянський терор був спрямований проти своїх громадян, то в даному випадку – проти громадян іншої держави, як це має місце і зараз під час російської агресії проти України. Розстрілювалися беззбройні полонені, що має антигуманний і антицивілізаційний характер. На рішення Сталіна про розстріл польських громадян вплинув його психологічний комплекс, пов'язаний з поразкою очолюваних ним військ під Варшавою у 1920 р., такі риси його характеру, як жорстокість, непримиримість, віра у свою безкарність. Існувала також низка політичних причин, які стосувалися польсько-радянських стосунків попередніх 20 років та військової ситуації 1939–1940 рр.

Література

1. Гриневич Л. В. . Катинський розстріл 1940. *Енциклопедія історії України : у 10 т.* / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2007. Т. 4 : Ка – Ком. С. 140.

2. ЗАЯВА керівництва Верховної Ради України у зв'язку з черговим воєнним злочином, скоєним державою-агресором – російською федерацією на території тимчасово окупованого населеного пункту Оленівка Донецької області 02 серпня 2022. URL: https://www.rada.gov.ua/print/226436.html.

3. Зінченко О. Година папуги. Українські сторінки Катині. 2-ге вид. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2011. 400 с.

4. Jadwiga Rogoża, Maciej Wyrwa. Katyń. Przewodnik szlakiem Zbrodni. Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia Warszawa 2019, 85 s.

5. Орлов ЮВ. Модуси буття злочинності: матриця кримінолого-екзистенціального аналізу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 1 (24). С. 85–105

6. Записка голови КДБ при РМ СРСР А. Н. Шелепіна від 3 березня 1959 р. № 632-Ш із пропозицією ліквідувати всі справи, що стосуються операції, проведеної органами НКВС відповідно до постанови ЦК ВКП(б) від 5 березня 1940 р. URL: ttps://web.archive.org/web/20070927002738/http://katyn.codis.ru/shelepin.htm.

7. Розсекречені архівні документи з проблеми Катині з пакету № 1. URL: https://web.archive.org/web/20100501154642/http://www.rian.ru/spravka/20100428/227752658.html.

8. Katyn.Despatches of Sir Owen O'Malley to the British Government. London : Polish Cultural Foundation, 1972. P. 15.

9. Сколлон Майкл. Через 80 років «катинська брехня» все ще продовжує жити в Росії. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/30472633.html.

10. Лебедева Н.С. Катынь: преступление против человечества. Москва : Прогресс: Культура, 1994.352 с.

11. Катинь. *Українська мала енциклопедія : 16 кн. : у 8 т.* / проф. Є. Онацький. Накладом Адміністратури УАПЦ в Аргентині. Буенос-Айрес, 1959. Т. 3, кн. V : Літери К – Ком. С. 613.

12. Заворотнов С.М. Харьковская Катынь. *Конвейер смерти НКВД*. Харьков : «Консум». 2004. С. 89–98.

13. Соколов Борис. Катинь та Харків: трагедія весни 1940 року. *День*. 2020. 6 березня.

14. Незасуджене зло: 75 років Катинській трагедії. *BBC News Україна*. 2015. 9 квітня. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2015/04/150409_katyn_zinchenko_interview_ko.

15. Лук'янюк Володимир. Катинські розстріли. *Цей день в історії*. 2015. 3 березня.

16. Кіпіані Вахтанг. «Година папуги». Перша книжка про українські сторінки Катині. *Історична правда*. 2011. 17 квітня.

17. Мельник Ігор. Дві Катинські трагедії. *Zbruch*. 2015.10 квітня.

18. Анджей Коля. Археологія вбивства. Таємні цвинтарі НКВД у Харкові та Биківні. *Український Тиждень*. 2012. 21 вересня.

19. Пятихатки: Катинь під Харковом. URL: https://localhistory.org.ua/texts/reportazhi/otruienii-peizazh/.

20. 12 фактів про Катинський розстріл. *Нова Польща*. URL: https://novapolshcha.pl/article/12-faktiv-pro-katinskii-rozstril.

21. Рішення ЄСПЛ у справі «Яновець та інші проти Російської Федерації» 21 жовтня 2013 р. URL: http://khpg.org.ua/files/docs/1387558725.doc.

22. Герей Василь. Катинь: історія трагедії. *На скрижалях*. URL: http://na-skryzhalyah.blogspot.com/2017/06/blog-post_11.html.

23. Петренко Любко. Катинська фальсифікація. Смоленське затуманення. *ZAXID NET*. 2020. 9 квітня.

Сокуренко В. В.,
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6879-7376
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та кримінології
факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування
Одеського державного університету внутрішніх справ

УДК 343.132
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.34

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ЗАСОБІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕГЛАСНОСТІ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Домброван Н. В., Фелонюк Ю. В.

У статті проаналізовано та з'ясовано систему засобів забезпечення негласності оперативно-розшукової діяльності Служби безпеки України. Визначено істотні ознаки засобів, що використовуються уповноваженими оперативними підрозділами Служби безпеки України. Досліджено правові засади засобів забезпечення негласності. Здійснюючи захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного та оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці, СБ України застосовує систему негласних пошукових та контррозвідувальних заходів із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів. Сучасні процеси трансформації сектору безпеки та правового регулювання його функціонування, зокрема і СБ України, потребують науково обґрунтованих підходів до визначення засобів забезпечення негласності виконання законодавчо визначених завдань. Зазначене безпосередньо стосується і ОРД, уповноваженим суб'єктом якої є встановлені законодавством оперативні підрозділи СБ України. З урахуванням викладеного, а також невідкладної необхідності подолання терористичної загрози й збереження територіальної цілісності України особливого значення набуває діяльність держави, спрямована на відповідне сучасним загрозам забезпечення державної безпеки, захист законних інтересів держави і прав громадян від розвідувально-підривної та іншої протиправної діяльності іноземних спеціальних служб, окремих організацій, груп та осіб.

Торкаючись зазначеної проблеми, доцільно зауважити, що теоретична розробленість поняття, змісту та класифікації засобів ОРД фактично перебуває на етапі становлення, що безпосередньо впливає і на стан наукового обґрунтування визначення засобів забезпечення негласності вказаного виду діяльності. Проведений аналіз правових та теоретичних джерел у контексті цього дослідження дає підстави дійти висновку, що для забезпечення негласності ОРД уповноважені оперативні підрозділи СБ України застосовують передбачені законодавством засоби, система яких утворюється з оперативних, оперативно-технічних та спеціальних.

Ключові слова: *оперативно-розшукова діяльність, засіб, імітаційні засоби, спеціальні технічні засоби, конфіденційне співробітництво.*

Dombrovan N. V., Feloniuk Yu. V. Theoretical and legal substantiation of the means of ensuring the secrecy of operational and investigative activities of the Security Service of Ukraine

The article analyzes and elucidates the system of means of ensuring the confidentiality of operational and investigative activities of the Security Service of Ukraine. The essential features of the means used by the authorized operational units of the Security Service of Ukraine have been identified. The legal principles of means of ensuring anonymity have been studied. Carrying out the protection of state sovereignty, constitutional order, territorial integrity, economic, scientific, technical and defense potential of Ukraine, the legitimate interests of the state and the rights of citizens from the intelligence and subversive activities of foreign special services, encroachments by individual organizations, groups and individuals, as well as ensuring protection of state secrets, the Security Service of Ukraine applies a system of clandestine search and counter-intelligence measures with the use of operational and operational-technical means. Modern processes of transformation of the security sector and legal regulation of its functioning, in particular the Security Service of Ukraine, require scientifically based approaches to the determination of means of ensuring the confidentiality of the performance of legally defined tasks. The above directly applies to the ORD, the authorized subject of which is the operational units of the Security Service of Ukraine established by law. Taking into account the above, as well as the urgent need to overcome the terrorist threat and preserve the territorial integrity of Ukraine, the activity of the state, aimed at ensuring state security in accordance with modern threats, protecting the legitimate interests of the state and the rights of citizens from intelligence-subversive

© Домброван Н. В., Фелонюк Ю. В., 2022

and other illegal activities of foreign special services, acquires special importance, individual organizations, groups and individuals.

Touching on the mentioned problem, it is appropriate to note that the theoretical development of the concept, content and classification of means of ORD is actually at the stage of formation, which directly affects the state of scientific substantiation of the definition of means of ensuring the confidentiality of the specified type of activity. The analysis of legal and theoretical sources in the context of this study gives grounds to conclude that to ensure the confidentiality of ORD, the authorized operational divisions of the Security Service of Ukraine use the means provided for by legislation, the system of which is formed from operational, operational-technical and special.

Key words: *operational investigative activity, means, simulation means, special technical means, confidential cooperation.*

Постановка проблеми. Сучасна складна політична, соціальна, економічна ситуація, а також події, що мають місце на Сході Україні, безпосередньо впливають на стабільний розвиток держави та можуть використовуватись іноземними спеціальними службами, окремими організаціями, групами осіб для здійснення протиправних посягань на державну безпеку України. З урахуванням викладеного, а також невідкладної необхідності подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України особливого значення набуває діяльність держави, спрямована на відповідне сучасним загрозам забезпечення державної безпеки, захист законних інтересів держави і прав громадян від розвідувально-підривної та іншої протиправної діяльності іноземних спеціальних служб, окремих організацій, груп та осіб. Безумовно, зазначене насамперед стосується Служби безпеки (далі – СБ) України як державного органу спеціального призначення з правоохоронними функціями. Адже, здійснюючи захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці [1, ст. 2], СБ України використовує систему негласних пошукових та контррозвідувальних заходів із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів [2, ст. 2].

Можливість використання засобів для вирішення завдань СБ України із попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління і економіки [1, ст. 2] передбачена чинним законодавством. Зокрема, положеннями ст. 1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» встановлено право проведення системи негласних пошукових та контррозвідувальних заходів із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів [2, ст. 1]. Водночас розкриття змісту оперативних та оперативно-технічних засобів не знайшло юридичного закріплення у відповідних нормах Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», унаслідок чого спостерігається певна неузгодженість теоретичних позицій. З урахуванням викладеного теорія та практика оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД) потребує вироблення уніфікованого науково-обґрунтованого підходу до визначення поняття і системи засобів її здійснення та забезпечення негласності. Саме тому проблема дослідження сутності та змісту засобів забезпечення негласності ОРД СБ України має як теоретико-правовий, так і прикладний характер, що потребує відповідного наукового супроводження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розвиток фундаментальних засад ОРД зробили вітчизняні вчені, зокрема: Ю.П. Аленін, О.А. Білічак, В.І. Василинчук, В.О. Глушков, І.В. Гора, С.О. Гриненко, О.М. Дроздов, І.П. Козьяков, В.А. Колесник, С.С. Кудінов, Д.І. Никифорчук, П.П. Підюков, М. А. Погорецький, Д.Б. Сергєєва, Є.Д. Скулиш, В.М. Тертишник, Л.Д. Удалова, М.Є. Шумило й інші. Водночас наявні наукові дослідження не призвели до одностайності думок щодо визначення засобів забезпечення негласності ОРД СБ України.

Зважаючи на викладене, **метою статті** є теоретико-правове обґрунтування засобів забезпечення негласності ОРД СБ України.

Виклад основного матеріалу. Сучасні процеси трансформації сектору безпеки та правового регулювання його функціонування, зокрема і СБ України, потребують науково обґрунтованих підходів до визначення засобів забезпечення негласності виконання законодавчо визначених завдань. Зазначене безпосередньо стосується і ОРД, уповноваженим суб'єктом якої є встановлені законодавством оперативні підрозділи СБ України.

Торкаючись зазначеної проблеми, доцільно зауважити, що теоретична розробленість поняття, змісту та класифікації засобів ОРД фактично перебуває на етапі становлення, що безпосеред-

ньо впливає і на стан наукового обґрунтування визначення засобів забезпечення негласності вказаного виду діяльності.

Незважаючи на те, що проблеми теоретичного та правового забезпечення використання засобів ОРД є предметом активної наукової дискусії, ґрунтовні дослідження окреслених питань точаться здебільшого у наукових дослідженнях, доступ до змісту яких є обмеженим через наявність державної таємниці. Водночас слід відзначити триваючу у науковому просторі дискусію щодо визначення поняття засобів ОРД. За результатами вивчення наявних наукових здобутків слід констатувати розуміння засобів ОРД як сукупності об'єктів матеріального світу, за допомогою яких оперативні працівники виконують поставлені завдання та покладені на них обов'язки [3, с. 96].

Погоджуючись загалом із вказаною науковою позицією, визначення поняття засобів забезпечення негласності ОРД має ґрунтуватись на загальноприйнятому розумінні змісту вказаної категорії. Зокрема, засіб визначається як прийом, спосіб, певна спеціальна дія, що дає можливість здійснити що-небудь, досягти чогось, а також знаряддя, предмети, ліки, гроші, матеріальні цінності, достатки [4, с. 307].

З огляду на викладене до засобів забезпечення негласності ОРД СБ України слід віднести ті об'єкти матеріального світу, способи, прийоми тощо, що використовуються оперативними підрозділами СБ України для конспіративного вирішення завдань із пошуку та фіксації фактичних даних про розвідувально-підривну та іншу протиправну діяльність спеціальних служб іноземних держав, окремих організацій, груп та осіб. Зазначене твердження може стати критерієм відокремлення засобів забезпечення негласності ОРД СБ України від інших об'єктів матеріального світу, способів, прийомів, що застосовуються оперативними підрозділами СБ України у виявленні, попередженні та припиненні загрозливих для державної безпеки дій.

Крім того, вироблення поняття та системи засобів забезпечення негласності ОРД СБ України має ґрунтуватися на основоположній сутнісній ознаці зазначеного явища – конспіративному способі реалізації передбачених законодавством прав оперативних підрозділів СБ України шляхом здійснення системи негласних пошукових та контррозвідувальних заходів.

Підсумовуючи отримані результати, можна дійти висновку, що засобами забезпечення негласності ОРД СБ України слід вважати спеціально виготовлені (створені) об'єкти матеріального світу, прийоми, дії, що використовуються оперативними підрозділами для здійснення законодавчо врегульованого комплексу дій, спрямованого на створення надійних умов для конспіративного пошуку та фіксації фактичних даних про розвідувально-підривну та іншу протиправну діяльність спеціальних служб іноземних держав, окремих організацій, груп та осіб з метою вирішення покладених на СБ України завдань.

Продовжуючи дослідження у визначеному напрямі, доцільно звернути увагу на теоретико-правове обґрунтування системи засобів, що використовуються оперативними підрозділами СБ України для забезпечення негласності реалізації покладених на СБ України завдань.

Результати вивчення положень Закону України «Про Службу безпеки України» свідчать про встановлене право використання оперативними підрозділами СБ України для виконання передбачених чинним законодавством завдань зброї та спеціальних засобів. Результати ретельного опрацювання змісту окремих положень Закону України «Про Службу безпеки України», що визначають обов'язки та права підрозділів СБ України, є аргументованим підґрунтям виокремлення засобів, що можуть використовуватись для забезпечення негласності реалізації прав уповноважених оперативних підрозділів. Так, до зазначеної категорії слід віднести: транспортні засоби; добровільне конфіденційне співробітництво із громадянами України та іншими особами; службові приміщення; інформаційні системи та оперативний облік; зброю і спеціальні засоби індивідуального захисту та сповіщення про небезпеку, перелік та порядок використання яких регулюється Законом України «Про Національну поліцію» [1, ст. 25]. З урахуванням положення чинного Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», суб'єктом якої є й оперативні підрозділи СБ України, зазначений вид діяльності здійснюється із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів. Проте визначення змісту окреслених засобів не відображено в положеннях Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Водночас, діючи за аналогією, ми можемо визначити засоби забезпечення негласності ОРД, виокремлюючи саме те, що може використовуватись оперативними підрозділами СБ України у процесі негласного пошуку та фіксації фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, розвідувально-підривну діяльність спеці-

альних служб іноземних держав та організацій [2, ст. 1]. Так, Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» оперативним підрозділам СБ України для виконання покладених на них чинним законодавством завдань надано право використовувати: конфіденційне співробітництво; службові, житлові та інші приміщення; транспортні засоби; автоматизовані інформаційні системи; заздалегідь ідентифіковані (помічені) або несправжні (імітаційні) засоби; засоби фізичного впливу, спеціальні засоби та вогнепальну зброю [2, ст. 8].

При цьому порядок реалізації більшості прав оперативних підрозділів, передбачених Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», визначається Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України). З огляду на викладене доцільно звернути увагу на встановлені Главою 21 чинного КПК України норми, що регламентують застосування засобів під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД). Зокрема, у ст. 273 КПК України засобами, що використовуються під час проведення НСРД, визначено заздалегідь ідентифіковані (помічені) або несправжні (імітаційні) засоби. З цією метою допускається виготовлення речей і документів, створення та використання спеціально утворених підприємств, установ, організацій [5, ст. 273]. Таким чином, у вказаній статті без визначення відповідних понять законодавець послуговується принципово новими для вітчизняної теорії й практики кримінального процесу термінами «заздалегідь ідентифіковані, помічені засоби» та «несправжні імітаційні засоби».

У наукових джерелах ідентифікованими (поміченими) засобами визначають об'єкти матеріального світу (речі, предмети, документи), на які для досягнення мети проведення конкретної НСРД заздалегідь було нанесено спеціальну позначку, що унікально їх ідентифікує.

Несправжніми (імітаційними) засобами визначено спеціально виготовлені речі й документи, що повністю або частково наділені ознаками та властивостями матеріальних об'єктів, які вони заміщують; спеціально утворені підприємства, установи, організації, що використовуються для проведення конкретної НСРД [6, с. 89].

Водночас з огляду на те, що за багатьма об'єктивними ознаками дії, пов'язані зі створенням та використанням спеціально виготовлених документів, а також спеціально утворених підприємств, установ і організацій можуть збігатися з ознаками злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України (ст. 205 «Фіктивне підприємництво», ст. 358 «Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів», ст. 366 «Службове підроблення» тощо), є потреба у проведенні ґрунтовної науково-правової оцінки обставин, що виключають злочинність діяння.

При цьому хотілося б зазначити, що на рівні законодавчого регулювання залишається невирішеним головне: визначення несправжніх (імітаційних) засобів; підстави їх створення; правові відносини (цивільні, трудові, адміністративні), у які мають право вступати спеціально утворені підприємства, установи й організації під час здійснення діяльності в межах статуту тощо. Проте зазначена проблема, з огляду на її актуальність як для теорії та практики кримінального процесу, так і ОРД, має визначити окремий напрям наукового дослідження.

Аналіз положень статей Глави 21 КПК України дає підстави констатувати, що під час проведення НСРД можуть застосовуватись й інші, не визначені ст. 273 КПК України засоби. Зокрема, згідно з положеннями ст. 263 КПК України, з метою здійснення огляду та виїмки кореспонденції можуть застосовуватись технічні засоби контролю. Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж оперативними підрозділами СБ України, згідно з положеннями ст. 264 КПК України, здійснюється із застосуванням відповідних технічних засобів спостереження, відбору та фіксації змісту інформації. З метою установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу оперативними підрозділами СБ України, згідно з положеннями ст. 268 КПК України, надано право застосовувати технічні засоби для локалізації місцезнаходження радіоелектронного засобу, у тому числі мобільного терміналу систем зв'язку, та інших радіовипромінювальних пристроїв, активованих у мережах операторів рухомого (мобільного) зв'язку. Для спостереження за особою, річчю або місцем, згідно зі ст. 269 КПК України, уповноваженими оперативними підрозділами СБ України можуть застосовуватись спеціальні технічні засоби для спостереження. Крім того, під час проведення НСРД ст. 275 КПК України передбачена можливість використання конфіденційного співробітництва [5].

З огляду на викладене засобами, які використовуються оперативними підрозділами СБ України під час проведення НСРД, є:

– заздалегідь ідентифіковані (помічені) або несправжні (імітаційні) засоби (спеціально виготовлені речі матеріального світу, документи та організаційні структури, прояв зовнішньої форми

яких відтворює ознаки та властивості об'єктів, що вони імітують, у разі виконання оперативними підрозділами правоохоронних органів покладених на них завдань);

– спеціальні технічні засоби (контролю, спостереження, відбору та фіксації інформації, засоби для локалізації місцезнаходження радіоелектронного засобу, у тому числі мобільного терміналу систем зв'язку, та інших радіовипромінювальних пристроїв, активованих у мережах операторів рухомого (мобільного) зв'язку, спеціальне програмне забезпечення);

– конфіденційне співробітництво.

Підсумовуючи зазначене, а також природу НСРД, що бере свій початок з оперативно-розшукових заходів, обґрунтованим є висновок, що визначені під час проведення НСРД засоби є також засобами забезпечення негласності ОРД СБ України.

Продовжуючи дослідження визначення системи засобів забезпечення негласності ОРД СБ України, вважаємо за необхідне виокремити їхні ознаки, наявність яких дозволить обґрунтувати з наукової точки зору віднесення об'єктів матеріального світу, предметів, речовин та інших явищ, що можуть використовуватися для реалізації передбачених законодавством прав оперативних підрозділів у прихований від незалучених в оперативний процес осіб спосіб. З огляду на положення теорії, чинного законодавства та практику проведення ОРД оперативними підрозділами СБ України істотними ознаками засобів забезпечення негласності ОРД СБ України є:

– їхнє призначення (вироблення, утворення, застосування, налаштування, програмування тощо) спрямоване на забезпечення реалізації передбачених законодавством мети та завдань із пошуку та фіксації фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена КК України, розвідувально-підривну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій негласним способом;

– їхнє використання оперативними підрозділами СБ України спрямоване на забезпечення конспіративності пошуку та фіксації фактичних даних про розвідувально-підривну та іншу протиправну діяльність спеціальних служб іноземних держав, окремих організацій, груп та осіб;

– правомірність та порядок їхнього використання передбачені положеннями чинного законодавства та підзаконних нормативно-правових актів.

Таким чином, спираючись на результати проведеного аналізу положень законодавства, що регулює проведення СБ України ОРД, до засобів забезпечення негласності ОРД СБ України слід віднести: оперативний облік та інформаційні системи; конфіденційне співробітництво; заздалегідь ідентифіковані (помічені) або несправжні (імітаційні) засоби; спеціальні технічні засоби, що використовуються для негласного отримання оперативної інформації, а також програмне забезпечення та транспортні засоби, необхідні для проведення передбачених законом негласних оперативно-розшукових заходів СБ України; зброя, спеціальні засоби індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку, перелік та порядок використання яких регулюється Законом України «Про Національну поліцію».

Висновки. Проведений аналіз правових та теоретичних джерел у контексті цього дослідження дає підстави дійти висновку, що для забезпечення негласності ОРД уповноважені оперативні підрозділи СБ України застосовують передбачені законодавством засоби, система яких утворюється з оперативних, оперативно-технічних та спеціальних. З огляду на отримані результати проведеного дослідження встановлено, що оперативними засобами є:

- оперативний облік та інформаційні системи;
- конфіденційне співробітництво;
- заздалегідь ідентифіковані (помічені) або несправжні (імітаційні) засоби (спеціально виготовлені речі матеріального світу, документи та організаційні структури, прояв зовнішньої форми яких відтворює ознаки та властивості об'єктів, що вони імітують для виконання оперативними підрозділами СБ України покладених на них завдань).

До оперативно-технічних ми відносимо:

- спеціальні технічні засоби – засоби контролю, спостереження, відбору та фіксації інформації, засоби для локалізації місцезнаходження радіоелектронного засобу, у тому числі мобільного терміналу систем зв'язку, та інших радіовипромінювальних пристроїв, активованих у мережах операторів рухомого (мобільного) зв'язку;
- спеціальне програмне забезпечення.

Спеціальними засобами є:

– спеціальні засоби індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку, перелік та порядок використання яких регулюється Законом України «Про Національну поліцію»;

- транспортні засоби;
- зброя.

Література

1. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-XII. / *Верховна Рада України*. URL: http://zakon4.rada.gov.ua (дата звернення: 20.05.2021).
2. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992. (із змінами і доповненнями станом на 11.09.2020 р.). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1992, № 22, ст. 303. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12/ (дата звернення: 20.05.2021).
3. Грібов М.Л. Використання засобів забезпечення конспірації при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. *Форум права*. 2014. № 2. С. 94–98. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/ FP_index.htm_2014_2_17.pdf (дата звернення: 12.05.2021).
4. Словник української мови: в 11 т. / ред. кол. І.К. Білодід та ін. Київ : Наукова думка, 1974. Т. 5. 940 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. / *Верховна Рада України*. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4 651-17 (дата звернення: 20.05.2021);
6. Негласні слідчі (розшукові) дії. Глава 21 Кримінального процесуального кодексу України (в таблицях і схемах) : навчальний посібник / Є.Д. Скулиш, В.В. Комашко, С.А. Кузьмін, Ю.О. Найдьон, О.В. Шамара, О.М. Юрченко. Київ. 2014. 102 с.

Домброван Н. В.,
кандидат юридичних наук,
начальник відділу організації наукової роботи
Одеського державного університету внутрішніх справ

Фелонюк Ю. В.,
аспірант
Національної академії СБУ

УДК 343.95
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.35

НОРМАТИВНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ/ОПЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ

Нікітін А. А.

Метою статті є аналіз нормативно-правового регулювання забезпечення Національною поліцією України національної безпеки під час проведення антитерористичної операції/операції Об'єднаних сил та в умовах військової агресії з боку Російської Федерації на всій території України, задля систематизації нормативно-правових актів, що регулюють відносини в зазначеній сфері. У статті розглядаються діючи нормативно-правові акти, що регламентують діяльність Національної поліції України під час забезпечення охорони національних інтересів, створення умов для національної безпеки під час проведення антитерористичної операції/операції Об'єднаних сил та в умовах військової агресії з боку Російської Федерації на всій території України. Встановлено, що Національна поліція України є суб'єктом сектору безпеки і оборони, що має свою нормативно-правову регламентацію.

Визначено сутність нормативних засад забезпечення національної безпеки Національною поліцією України. Наголошено на деяких особливостях нормативних засад щодо забезпечення національної безпеки Національною поліцією України в умовах проведення антитерористичної операції/операції Об'єднаних сил та в умовах військової агресії з боку Російської Федерації на всій території України.

Проведений аналіз діючих нормативно-правових актів, які визначають принципи, завдання та повноваження органів та підрозділів Національної поліції України під час забезпечення національної безпеки в умовах проведення антитерористичної операції/операції Об'єднаних сил та подальшої військової агресії з боку Російської Федерації на всій території України.

Встановлений причино-наслідковий зв'язок між системою нормативно-правової бази, що регулює діяльність Національної поліції України, з метою забезпечення національної безпеки та безпосередньо ефективністю органів та підрозділів Національної поліції України під час виконання своїх функціональних обов'язків щодо забезпечення національної безпеки в умовах проведення антитерористичної операції/операції Об'єднаних сил та подальшої військової агресії з боку Російської Федерації на всій території України.

Ключові слова: *Національна поліція України, національна безпека, антитерористична операція, операція Об'єднаних сил, сектор безпеки і оборони, військова агресія.*

Nikitin A. A. Normative principles of ensuring national security by the National Police of Ukraine in the conditions of an anti-terrorist operation/operation of the United Forces

The purpose of the article is to analyze the regulatory and legal regulation of national security by the National Police of Ukraine during the anti-terrorist operation/operation of the United Forces and in the conditions of military aggression by the Russian Federation throughout the territory of Ukraine, in order to systematize the regulatory and legal acts regulating relations in the specified field. The article examines the current normative legal acts regulating the activities of the National Police of Ukraine during the protection of national interests, the creation of conditions for national security during the anti-terrorist operation/operation of the United Forces and in conditions of military aggression by the Russian Federation throughout the territory of Ukraine. It has been established that the National Police of Ukraine is a subject of the security and defense sector, which has its own legal regulations.

The essence of the normative principles of ensuring national security by the National Police of Ukraine has been determined. Emphasis is placed on some features of the regulatory framework for ensuring national security by the National Police of Ukraine in the context of an anti-terrorist operation/operation of the United Forces and in the context of military aggression by the Russian Federation on the entire territory of Ukraine.

The analysis of the current legal acts, which determine the principles, tasks and powers of the bodies and units of the National Police of Ukraine during the provision of national security in the conditions of the anti-terrorist

© Нікітін А. А., 2022

operation/operation of the United Forces and subsequent military aggression by the Russian Federation on the entire territory of Ukraine, was carried out.

A cause-and-effect relationship has been established between the system of the legal framework regulating the activities of the National Police of Ukraine, with the aim of ensuring national security, and the direct effectiveness of the bodies and units of the National Police of Ukraine during the performance of their functional duties to ensure national security in the conditions of conducting anti-terrorist operation/operation of the United Forces and subsequent military aggression by the Russian Federation on the entire territory of Ukraine.

Key words: *National Police of Ukraine, national security, anti-terrorist operation, Joint Forces operation, security and defense sector, military aggression.*

Постановка проблеми та її актуальність. Належне забезпечення Національної безпеки України – є одним із пріоритетних завдань поставлених перед керівництвом держави та народом України, з метою демократизації та захисту прав та свобод громадян. Реалізація цих завдань покладена на сектор безпеки і оборони країни, який представляє собою систему органів державної влади, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів тощо. Одним із суб'єктів сектору безпеки і оборони є Національна поліція України, на яку покладені правоохоронні функції, відповідно завданням передбаченим ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» [5]. Але забезпечення та реалізація функцій не можлива без відповідного нормативного забезпечення діяльності Національної поліції, яке повинно відповідати всім реаліям та викликам, які виникають перед українським суспільством. Особливо гостро це питання стає в умовах проведення антитерористичної операції/операції Об'єднаних сил в Луганській та Донецькій областях з 2014 року та безпосередньої воєнної агресії з боку Російської Федерації на всій території України, яка була розпочата 24 лютого 2022 року.

В зв'язку з чим вбачається, що вивчення питання щодо нормативних засад забезпечення національної безпеки Національною поліцією України в умовах проведення антитерористичної операції/операції Об'єднаних сил є нагальним, важливість якого пов'язана, перш за все, з визначенням місця Національної поліції України серед суб'єктів сектору безпеки і оборони, тобто з'ясування її правового статусу, визначення нормативно-правового закріплення принципів, повноважень, завдань Національної поліції під час захисту Національних інтересів України та систематизація нормативно-правих актів, які регламентують цей напрямок діяльності Національної поліції України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання пов'язані з організаційно-правовими засадами забезпечення Національною поліцією України національної безпеки досліджувалися українськими та зарубіжними вченими, а саме: О.М. Бандуркой, О.І. Безпаловою, С.Г. Брателем, А.В. Галюк, С.М. Гусаровим, О.В. Джафаровим, О.М. Дручек, М.В. Завальним, В.О. Іванцовим Ю.Л. Калгушкіним, В.Ю. Кікінчуком, А.М. Кулішом, О.М. Музичуком, О.А. Падалка, Б.А. Підгорним, С.П. Пономарьовим, А.В. Потопальським, С.В. Сеник, В.В. Сокуренко, А.В. Титко, Д.В. Швецом, О.С. Юніним, О.Я. Якимовим та ін.

Але варто відмітити, що питання саме нормативних засад забезпечення національної безпеки Національною поліцією України в умовах проведення антитерористичної операції/операції Об'єднаних сил та військової агресії з боку РФ на всій території України, вченими на доктринальному рівні досліджувалося фрагментарно та не носить систематичного поглибленого характеру.

Метою цієї статті є аналіз нормативно-правового регулювання забезпечення Національною поліцією України національної безпеки під час проведення антитерористичної операції/операції Об'єднаних сил та в умовах військової агресії з боку Російської Федерації на всій території України, задля систематизації нормативно-правових актів, що регулюють відносини в зазначеній сфері.

Виклад основного матеріалу. Ефективність діяльності щодо забезпечення національної безпеки Національною поліцією України при проведені антитерористичної операції/операції Об'єднаних сил практично до початку 2022 року, після чого була розпочата широкомасштабна військова агресія з боку Російської Федерації на всій території України, залежить від відповідного правового регулювання, тобто відповідної системи нормативно-правових актів, які створюють підґрунтя для оптимального управління та функціонування органів та підрозділів поліції під час захисту національних інтересів України. Відповідна нормативно-правова база формує мету та завдання діяльності та в подальшому конкретизує їх. Відбувається це через формування та закріплення повноважень відповідних органів та підрозділів Національної поліції України щодо забезпечення національної безпеки, а саме формуються відпо-

відні функціональні обов'язки конкретних посадових осіб, щодо охорони громадської (публічної) безпеки та громадського (публічного) порядку, охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, в першу чергу – національних, протидії злочинності та надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Аналізом нормативно-правових актів, які регламентують забезпечення національної безпеки Національною поліцією України в умовах проведення антитерористичної операції/операції Об'єднаних сил та військової агресії з боку РФ на всій території України, встановлено, що одна частина з них є загально-обов'язковими, а інша – відомчими. Загально-обов'язкові нормативно-правові акти розповсюджуються не тільки на Національну поліцію України, яка забезпечує захист національних інтересів України, а і на інших суб'єктів правовідносин в державі. До таких нормативно-правових актів можливо віднести по-перше Конституцію України [2], по-друге Закон України «Про національну безпеку України» [6], Закон України «Про Національну поліцію» [5] та інші закони та постанови Верховної Ради України, укази та розпорядження Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, які стосуються питань національної безпеки України та які направленні на забезпечення прав і свобод громадян. До цієї групи також необхідно віднести і міжнародні нормативно-правові документи, серед яких треба виділити Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року, в якому відповідно статті 1 закріплено право всіх народів на самовизначення, на підставі якого повинен вільно встановлюватися особистий політичний статус і вільно забезпечуватися економічний, соціальний і культурний розвиток [1].

Розглядаючи відомчі нормативно-правові акти, треба відмітити, що вони носять виключно підзаконний характер та складаються з указів, інструкцій, наказів тощо, що видається в межах компетенції органів та підрозділів Національної поліції України. Також враховуючи структуру МВС України до якої входить Національна поліція України, відомчими нормативно-правовими актами вважаються накази, розпорядження тощо видані в межах компетенції Міністерства внутрішніх справ України.

Тепер необхідно розглянути та проаналізувати зміст найбільш важливих нормативно-правових актів, що регламентують діяльність Національної поліції України у сфері забезпечення національної безпеки в умовах проведення антитерористичної операції/операції Об'єднаних сил та військової агресії з боку РФ на всій території України. І почати, відповідно треба з Конституції України. Конституція України є Основним Законом, в якому закладені головні принципи національної безпеки України. Так, відповідно ст. 3 Закону [2] людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Ці прості але дуже важливі цінності світового рівня є основним підґрунтям системи правового регулювання забезпечення національної безпеки України та формують в суспільстві національні інтереси демократичного напрямку. Права і свободи людини є цінностями світового рівня, у зв'язку з тим, що вони були проголошені ще у 1948 році у міжнародному нормативно-правовому акті –Загальній декларації прав людини. Проголошення прав людини в Декларації сформулювали державам завдання щодо їх збереження. Але конкретизація змісту проголошених прав та свобод людини, проголошених в Декларації та закріплених в Конституції України по відношенню до забезпеченню національної безпеки Національною поліцією України регламентовано в Законах України «Про національну безпеку України» та «Про Національну поліцію».

Так, Закон України «Про національну безпеку України» [5] визначає та розмежовує повноваження державних органів у сферах національної безпеки і оборони, у тому числі Національної поліції України, створює підстави для ефективної координації та управління цими державними органами. В Законі розкривається зміст основних понять, що формують уявлення про національну безпеку України та її забезпечення. До основних змістовних понять, які стосуються саме Національної поліції України, на нашу думку, відносяться: громадська безпека і порядок; загрози національній безпеці України; збройний конфлікт; національні інтереси України; планування у сфері національної безпеки; сектор безпеки і оборони; сили безпеки; Стратегія національної безпеки України; Стратегія кібербезпеки України в інтересах особи, суспільства і держави; Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України.

Закон України «Про національну безпеку України» чітко визначає місце Національної поліції України як суб'єкта сектору безпеки і оборони. При цьому згідно Закону, виходячи із змісту понять та визначеної структури, поліція відноситься до сил безпеки, до яких відносяться правоохоронні та розвідувальні органи, державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, сили цивільного захисту та інші органи. Крім цього у п. 4 статті 18 Закону України «Про національну безпеку України» [5], сформульовано визначення Національної поліції, в якому закріплені і основні завдання, а саме, що Національна поліція України є центральним органом виконавчої влади, що забезпечує громадську безпеку і порядок, охорону прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидію злочинності, а також надає визначені законом послуги з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги. Враховуючи те, що дане нормативне визначення змісту Національної поліції України практично повністю дублює зміст ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію» [5], за виключенням таких понять як громадський порядок, громадська безпека та публічний порядок, публічна безпека, нажаль більш конкретизованих приписів, щодо особливостей повноважень Національної поліції України Законом не передбачено. Але правове регулювання діяльності Національної поліції України, що стосується забезпечення національної безпеки в умовах проведення антитерористичної операції/операції Об'єднаних сил, набуло своє відображення в нормах Законів України «Про особливості державної політики по забезпеченню суверенітету України на тимчасово окупованих територіях Донецької і Луганської областей» [3], «Про боротьбу з тероризмом» [4], «Про правовий режим надзвичайного стану» [7] тощо. Так, наприклад, п. 6 ст.12 Закону України «Про особливості державної політики по забезпеченню суверенітету України на тимчасово окупованих територіях Донецької і Луганської областей» [3] визначає права Національної поліції України, як суб'єкта сектору безпеки і оборони, органи та підрозділи якої залучені до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях. До цих прав відносяться застосування зброї та спеціальних засобів у разі крайньої необхідності; затримувати та доставляти правопорушників до органів Національної поліції; здійснювати перевірку документів, особистий огляд, огляд речей тощо; обмежувати рух транспортних засобів; входити в житлові та інші приміщення; використовувати із службовою метою засоби зв'язку і транспортні засоби тощо.

Також відповідно ст. 20 Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» [7] на органи Національної поліції в умовах надзвичайного стану покладається забезпечення громадського порядку, охорони життя, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів громадян. Також це завдання покладено на Національну гвардію України, Службу безпеки України, Військову службу правопорядку у Збройних Силах України. Координація дій органів Національної поліції з іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони здійснюється відповідно ст. 8 Закону [7] оперативними штабами, які створюються на місцях.

Далі, відповідно ст. 4 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» [4] Національна поліція України визначена як суб'єкт боротьби з тероризмом, яка здійснює цю діяльність у межах своєї компетенції. А ст. 5 Закону [4] розкриває яким саме чином відбувається організація боротьби з тероризмом. Так, вона здійснюється шляхом запобігання, виявлення та припинення кримінальних правопорушень, вчинених з терористичною метою, розслідування яких віднесене законодавством України до компетенції Національної поліції. Крім цього органи Національної поліції повинні забезпечувати ефективне використання сил і засобів під час проведення антитерористичних операцій, проведення яких покладено на Службу безпеки України. Також Закон України «Про боротьбу з тероризмом», як і Закон України «Про особливості державної політики по забезпеченню суверенітету України на тимчасово окупованих територіях Донецької і Луганської областей», під час проведення антитерористичної операції наділяє органи Національної поліції більш широкими правами, щодо застосування превентивних заходів, які були перераховані вище.

Тепер необхідно перейти до основного закону, що визначає повноваження органів та підрозділів поліції – Закону України «Про Національну поліцію» [5]. Даний Закон відповідає європейським стандартам, що забезпечують реалізацію прав та свобод людини, закріплених в Конституції України, шляхом регулювання їх охорони, як одного із завдань Національної поліції України. Визначені повноваження органів та підрозділів Національної поліції України, повністю надають їм можливість реалізувати завдання щодо забезпечення націо-

нальної безпеки України в умовах проведення антитерористичної операції/операції Об'єднаних сил та широкомасштабної військової агресії РФ на території України. Так, згідно п. 4 ст. 8 Закону України «Про Національну поліцію» [5] поліція не порушуючи принцип законності може обмежувати права і свободи громадян, а також права і законні інтереси юридичних осіб, але виключно під час дії воєнного стану та тільки за призначенням та специфікою діяльності.

Крім цього Закон передбачає специфічні повноваження органів та підрозділів Національної поліції України, які можуть бути реалізовані лише під час воєнного конфлікту. Так, відповідно п. 34 ч. 1 ст. 23 Закону [5] Національна поліція України здійснює у взаємодії зі Збройними Силами України, Національною гвардією України, Державною прикордонною службою України, Державною спеціальною службою транспорту, Службою безпеки України боротьбу з диверсійно-розвідувальними силами агресора (противника) та не передбаченими законами України воєнізованими або збройними формуваннями. Нажаль в Законі України «Про Національну поліцію» не вказуються особливості повноважень органів та підрозділів поліції під час проведення антитерористичної операції, але специфіка завдань та повноважень передбачена самим Законом України «Про боротьбу з тероризмом», про який згадувалося раніше, але ст. 97 Закону [5] передбачає надання одноразової грошової допомоги в разі загибелі (смерті) чи втрати працездатності поліцейського в результаті його участі у антитерористичної операції.

Проведений аналіз нормативних засад забезпечення національної безпеки Національною поліцією України в умовах проведення антитерористичної операції/операції Об'єднаних сил та військової агресії з боку РФ на всій території України виявив, що нормативно-правова база носить розрізнений характер, що свідчить про недостатню її структурованість та системність. Причинами цього є перш за все розміщення норм права в різних галузях, що вказує на широке охоплення та глибинність питань, пов'язаних з національною безпекою України.

Висновки. Враховуючи вищевикладене, щодо нормативних засад забезпечення національної безпеки Національною поліцією України в умовах проведення антитерористичної операції/операції Об'єднаних сил та військової агресії з боку РФ на всій території України, можна сказати, що правове регулювання суспільних відносин в сфері національної безпеки України є дуже складним, швидкоплинним, залежним від геополітичних поглядів. Але зміцнення національної безпеки України, як в цілому, так і органами та підрозділами Національної поліції України в умовах проведення антитерористичної операції/операції Об'єднаних сил та військової агресії з боку РФ на всій території України залежить від повноти, чіткості та взаємопов'язаності правових норм в різних галузях права та формування діючої системи нормативно-правових актів. Але нажаль на теперішній час можна сказати, що така системність та структурованість у правовому регулюванні питань національної безпеки Національною поліцією України в умовах проведення антитерористичної операції/операції Об'єднаних сил та військової агресії з боку РФ на всій території України, відсутня. Тому розглянуті нами нормативно-правові акти, що стосуються даного питання, а саме Конституція України, Закони України «Про національну безпеку України», «Про Національну поліцію», «Про особливості державної політики по забезпеченню суверенітету України на тимчасово окупованих територіях Донецької і Луганської областей», «Про правовий режим надзвичайного стану» та «Про боротьбу з тероризмом», потребують, на наш погляд, певного нормативно-правового доопрацювання.

Література

1. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року : ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.73. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 22.09.2022).

2. Конституція України : від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради* (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення 22.09.2022).

3. Закон України «Про особливості державної політики по забезпеченню суверенітету України на тимчасово окупованих територіях Донецької і Луганської областей» : від 18.01.2018. *Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2018, № 10, ст.54. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text (дата звернення 22.09.2022).

4. Закон України «Про боротьбу з тероризмом» : від 20.03.2003. *Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2003, № 25, ст.180. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text (дата звернення 22.09.2022).

5. Закон України «Про Національну поліцію України» : від 02.07.2015. *Відомості Верховної Ради*

(ВВР), 2015, № 40-41, ст.379. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text (дата звернення 22.09.2022).

6. Закон України «Про національну безпеку України» : від 21.06.2018. *Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2018, № 31, ст.241. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text (дата звернення 22.09.2022).

7. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» : від 16.03.2000. *Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2000, № 23, ст.176. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text (дата звернення 22.09.2022).

Нікітін А. А.,
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7501-2557
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного права та адміністративного процесу
Одеського державного університету внутрішніх справ

УДК 159.9.355.233(477)
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.36

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ ДО БЕЗПЕЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ

Пенькова Н. Є.

Метою статті є вивчення психологічних особливостей підготовки військовослужбовців Національної гвардії України до безпечної діяльності в екстремальних ситуаціях.

Людина, опинившись у небезпеці, шукає захист у людей певних професій – правоохоронців, рятівників. Вони часто першими опиняються на місці пригоди, або прибувають туди за викликом, та вимушені вживати заходів для нейтралізації небезпечних факторів оточуючого середовища. Все це підкреслює важливість спеціальних заходів, в тому числі і психолого-педагогічних, спрямованих на забезпечення безпечної діяльності тих, чия робота відбувається в особливих (екстремальних) умовах.

Так, на військовослужбовців Національної гвардії України, які діють в екстремальних умовах, окрім загальних для пересічних громадян чинників небезпеки, діють специфічні професійні чинники. Тому що їх діяльність характеризується значними фізичними та психічними навантаженнями, необхідністю прийняття відповідальних рішень в умовах дефіциту часу та інформації, неочікуваністю виникнення нової екстремальної чи погіршення наявної ситуації, протидіяти озброєному та груповому нападу, масовим порушенням громадського порядку та, безперечно, підвищеним ризиком для життя та здоров'я.

Найбільш значущими екстремальними ситуаціями є такі, в яких військовослужбовці Національної гвардії зазнають різні фізичні шкоди, поранення або отримання глибокої психологічної травми. Готовність до діяльності в екстремальних ситуаціях – одна з найважливіших умов забезпечення особистої безпеки кожної людини і суспільства в цілому. Невідповідність між складними професійними завданнями та здатністю особистості з ними впоратися призводить до стресу та різних розладів адаптації як під час виконання професійної діяльності, так і після її завершення. Завдання психологічної підготовки військовослужбовців Національної гвардії полягає у розвитку емоційно-вольової стійкості до дії стрес-факторів, психологічних якостей і вмінь, необхідних для ефективного виконання професійних дій у небезпечних умовах службової діяльності. Специфіка психологічної підготовки зумовлена особливостями професійної діяльності, які виражаються у вимогах до особистісних і професійних якостей: емоційно-вольової стійкості, здатності до саморегуляції, психологічній надійності при впливі стресових факторів. Саме належна організація та здійснення психологічного супроводу представників екстремальних професій є однією з центральних проблем, що постають перед науковцями і практичними психологами.

Ключові слова: *екстремальна ситуація, безпечна поведінка, психологічні особливості, професійна діяльність.*

Penkova N. Ye. The purpose of the article is to study the psychological peculiarities of training the servicemen of the National Guard of Ukraine for safe activities in extreme situations.

A person, being in danger, seeks protection from people of certain professions

law enforcement officers, rescuers. They are often the first to arrive at the scene of an accident, or arrive there on call, and are forced to take measures to neutralize dangerous environmental factors. All this emphasizes the importance of special measures, including psychological and pedagogical, aimed at ensuring the safety of those whose work takes place in special (extreme) conditions.

Consequently, the servicemen of the National Guard of Ukraine, who operate in extreme conditions, in addition to common hazards for ordinary citizens, are exposed to specific professional factors. Because their activities are characterized by significant physical and mental stress, the need to make responsible decisions in conditions of shortage of time and information, the unexpected emergence of a new extreme or deterioration of the existing situation, to counter armed and group attacks, massive violations of public order and, of course, increased risk to life and health.

The most significant extreme situations are those in which servicemen of the National Guard suffer various physical harm, injuries or deep psychological trauma. Readiness to act in extreme situations is one of the most important conditions for ensuring personal safety of each

© Пенькова Н. Є., 2022

person and society as a whole. The discrepancy between complex professional tasks and the individual's ability to cope with them leads to stress and various adaptation disorders both during and after professional activity. The task of psychological training of servicemen of the National Guard is to develop emotional and volitional resistance to stress factors, psychological qualities and skills necessary for the effective performance of professional actions in dangerous conditions of service. The specificity of psychological training is due to the peculiarities of professional activity, which are expressed in the requirements for personal and professional qualities – emotional and volitional stability, the ability to self-regulation, psychological reliability under the influence of stress factors. The proper organization and implementation of psychological support for representatives of extreme professions is one of the central problems facing scientists and practical psychologists.

Key words: *extreme situation, safe behavior, psychological features,professional activity.*

Постановка проблеми та її актуальність. Тенденція збільшення кількості різних загроз обумовлює необхідність формування у особового складу військовослужбовців Національної гвардії навичок безпечної поведінки та психологічної готовності до професійних дій в екстремальних умовах. Ці умови відрізняються від інших особливостей професійної діяльності постійним нервово-психічним напруженням, фізичними перенавантаженнями, дефіцитом часу для прийняття рішень, неочікуваністю виникнення нової екстремальної чи погіршення наявної ситуації та, безперечно, підвищеним ризиком для життя та здоров'я.

Невідповідність між складними професійними завданнями та здатністю особистості з ними впоратися призводить до стресу та різних розладів адаптації як під час виконання професійної діяльності, так і після її завершення. Саме належна організація та здійснення психологічного супроводу представників екстремальних професій є однією з центральних проблем, що постають перед науковцями і практичними психологами.

Тому сьогодні дуже актуальною є розробка програм психологічної підготовки військовослужбовців Національної гвардії України до саморегуляції на основі досліджень деструктивних емоційних станів, які виникають в екстремальних ситуаціях професійної діяльності. Необхідність у створенні даних програм зумовлена існуванням взаємозв'язку між особливостями психологічного стану та ефективністю дій військовослужбовців у небезпечних умовах при виконанні службових завдань професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасній психологічній науці вже розроблені прийоми, форми і методи організації підготовки та формування готовності людини до діяльності в екстремальних ситуаціях (В. Барко, С. Будник, Я. Бондаренко, О. Добрянський, М. Дьяченко, Л. Казмиренко, Л. Кандибович, О. Колесніченко, В. Корольчук, В. Лефтеров, О. Макаревич, Л. Матохнюк, В. Молотай, І. Окуленко, В. Осьодло, В. Пономаренко, Є. Потапчук, О. Тімченко, М. Томчук, О. Хміляр, Ю. Широбоков та ін.).

На важливість розвитку психологічної стійкості до екстремальних ситуацій у процесі професійної підготовки вказують у своїх дослідженнях Д. Александрова, Д. Беззубов, Ю. Ірхін, М. Козяр В. Лефтеров, І. Приходько, О. Тимченко, О. Шаповалов, С. Яковенко та інші.

Мета статті полягає у вивченні особливостей організації професійно-психологічної підготовки військовослужбовців до дій в екстремальних умовах.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, необхідно відзначити, що успішність психологічної підготовки серед особового складу військовослужбовців Національної гвардії України пов'язана з такими їх особистісно-професійними характеристиками, як:

1) відношення до служби;

2) відповідність особистісних характеристик змісту професійної діяльності;

3) особливості професійного спілкування;

4) кількість подразників, що спричиняють ризик, потребують підвищеної обережності та безпечних дій;

5) частота дій, пов'язаних із необхідністю прийняття самостійних рішень в умовах ризику [6, с. 156].

Детермінантами виникнення деструктивних емоційних станів виступають негативні емоціогенні чинники, що впливають на військовослужбовців при виконанні професійних обов'язків в екстремальних ситуаціях. Серед них зустрічаються такі психічні стани, як дистрес, тривога, страх, фрустрація, афект, паніка, агресія. У цьому контексті особливої значущості набуває чинник «небезпека для життя і здоров'я» [4, с. 235].

Потреба безпеки є однією з найважливіших потреб людини. Американський психолог А. Маслоу розмістив у мотиваційній піраміді цю потребу (відчувати себе захищеним, позбутися страху та невдач, від агресивності) слідом за фізіологіч-

ними (органічними) потребами. Безпрецедентні трансформації світу, які відбуваються сьогодні, спричинили докорінну зміну уявлень про безпеку, а головне – стали поштовхом докорінного переосмислення місця безпеки в ієрархії потреб людини.

Крім того, значною мірою виражається динаміка переживань, що характеризується переходами від одного емоційного стану до іншого – від негативного до позитивного або від одного негативного до іншого негативного, від домінування стенічних або астенічних емоцій до їх послаблення. Така мінливість емоцій впливає на якість професійних дій. Причинами виникнення деструктивних емоційних станів, що зумовлюють їх виражену динаміку, є психологічна неготовність військовослужбовців до дій у небезпечних ситуаціях та особливості їхньої емоційної сфери, зокрема схильність до негативних переживань при появі емоціогенних чинників.

До типових характеристик особистості, котрі зумовлюють неадекватну поведінку військовослужбовців і появу деструктивного психічного стану в небезпечних для життя і здоров'я ситуаціях, відносяться 15 ознак: чутливий до загрози; тривожний; збуджений; схвильований; незадоволений; заклопотаний; агресивний; незахищений; гостро реагуючий на небезпеку; боязкий; імпульсивний; переляканий; злий; жорстокий; неспокійний.

Разом із тим психологами виявлено вісім емоційних особистісних якостей, які виступають віктимогенними чинниками і передумовами прояву деструктивних емоційних станів у військовослужбовців: невротичність; спонтанна агресивність; депресивність; дратівливість; неврівноваженість; реактивна агресивність; сором'язливість; емоційна лабільність.

Деструктивними емоційними станами, які мають віктимогенний потенціал, є дистресовий і агресивний стани та стан страху. Значний віктимний потенціал деструктивних емоційних станів підтверджує необхідність в організації заходів у процесі психологічної підготовки особового складу військовослужбовців Національної гвардії, спрямованих на формування умінь саморегуляції емоційних станів у ситуаціях ризику, розвиток емоційно-вольової стійкості до впливу негативних психологічних станів на поведінку і успішність професійної діяльності [2, с. 65].

Також психологами встановлена прямо пропорційна залежність між профілактикою несприятливих емоційних станів і можливістю успішного вирішення проблем ефективності професійної діяльності в екстремальних ситуаціях. Тому для ефективного виконання службових завдань військовослужбовець повинен мати певні знання про природу деструктивних емоційних станів, несприятливі чинники професійної діяльності та психологічні травми, вміти регулювати власні емоційні стани.

Розкриваючи сутність психологічної підготовки військовослужбовців, слід конкретизувати дане поняття як спеціально організований, цілеспрямований процес формування особистісно-професійних якостей і оптимізації психічних станів, необхідних для успішного, виконання оперативно-службових завдань та досягнення ефективності професійної діяльності.

Мета психологічної підготовки військовослужбовців Національної гвардії – формування у них психологічної компетентності при виконанні службових завдань в екстремальних умовах професійної діяльності.

Завдання психологічної підготовки військовослужбовців Національної гвардії полягає у розвитку емоційно-вольової стійкості до дії стрес-факторів, психологічних якостей і вмінь, необхідних для ефективного виконання професійних дій у небезпечних умовах службової діяльності. Специфіка психологічної підготовки зумовлена особливостями професійної діяльності, які виражаються у вимогах до особистісних і професійних якостей – емоційно-вольової стійкості, здатності до саморегуляції, психологічній надійності при впливі стресових факторів.

Відповідно до цього зміст психологічної підготовки має характеризуватися чітко вираженою професійною спрямованістю на:

1) формування психологічної готовності до боротьби зі злочинністю, що передбачає формування професійної спрямованості військовослужбовців, розвиток у них стійких інтересів до професійної діяльності, нетерпимості до правопорушень, звички сумлінно і чітко виконувати правові норми, загостреного почуття справедливості та законності;

2) розвиток психологічної зорієнтованості в різних аспектах професійної діяльності, що включає ознайомлення військовослужбовців з основами психології, знання психологічних особливостей правопорушників і злочинних груп, а також оперативно-розшукових дій;

3) вдосконалення умінь застосовувати психологічні прийоми впливу в конфліктних ситуаціях спілкування з правопорушниками, навчання спо-

собам вирішення конфліктів, оволодіння навичками використання тактичних прийомів поведінки в конфліктній ситуації в оперативних цілях;

4) формування психологічної стійкості, вміння володіти власним психічним станом у напружених ситуаціях професійної діяльності;

5) розвиток передбачення труднощів при вирішенні службових завдань, що сприяє точному виконанню професійних дій в умовах максимальних психологічних труднощів;

6) розвиток позитивних емоційно-вольових якостей особистості (відповідальності, стійкості до невдач, стійкості до ризику, самовладання, витримки), навчання прийомам саморегуляції та самоконтролю, оволодіння прийомами зняття нервової напруги, активізації внутрішніх ресурсів на виконання поставленого завдання;

7) формування вольової активності та навичок вольових дій, що спонукають на подолання труднощів і перешкод у професійній діяльності;

8) підготовку до психічних перевантажень у службі, зумовлених різними стрес-факторами, що позначається на ефективності професійної діяльності й вимагає освоєння прийомів психорегулюючого тренування, застосування яких забезпечує відновлення працездатності й зняття психічної напруги [3, с. 129].

Показником психологічної готовності військовослужбовців Національної гвардії виступає його психологічна компетентність, що включає сукупність психологічних характеристик, які відповідають специфічним психологічним особливостям професійної діяльності.

Структуру психологічної компетентності військовослужбовця складають чотири основні компоненти:

1) професійно-психологічна зорієнтованість і чутливість (прагнення і здатність до розуміння психологічних аспектів ситуацій і людей, з якими військовослужбовець має справу, вміння розібратися в їх внутрішньому світі);

2) психологічна готовність до професійних дій, що виявляється у: а) розумінні психологічних умов оптимізації професійних дій та вмінні забезпечувати їх створення; б) використанні психологічних засобів реалізації професійних дій; в) застосуванні психологічних методів, використання яких сприяє підвищенню ефективності рішення оперативно-службових завдань;

3) професійна спостережливість і розвинена пам'ять військовослужбовця, що включає: а) вміння застосовувати психологічно обґрунтовані прийоми і правила для підвищення ефективності професійного спостереження; б) професійну уважність; в) натренованість органів почуттів і сприймань; г) натренованість в точному запам'ятовуванні, збереженні та правильному відтворенні інформації, значущої для вирішення службових завдань;

4) психологічна стійкість, яка виражається у здатності до емоційно-вольової саморегуляції, готовності діяти спокійно і впевнено в психологічно складних, емоційно напружених, небезпечних і відповідальних ситуаціях професійної діяльності.

Для визначення способів реалізації поставленої мети варто конкретизувати поняття «емоційно-вольова стійкість» і «емоційно-вольова саморегуляція».

У науковій літературі емоційно-вольова стійкість військовослужбовця тлумачиться як здатність зберігати в складних умовах стабільний психічний стан, сприятливий для успішної роботи.

Ця особистісно-професійна якість проявляється у:

1) відсутності у військовослужбовця психологічних реакцій, що знижують ефективність дій в екстремальних ситуаціях і породжують неточності, промахи, помилки;

2) натренованості в бездоганному виконанні професійних дій у психологічно складних умовах;

3) умінні зберігати професійну пильність, виявляти розумну настороженість і увагу до ризику, небезпеки, несподіванок;

4) непіддатливості до психологічного тиску з боку третіх осіб, які намагаються впливати;

5) умінні володіти собою в психологічно напружених, конфліктних, провокуючих ситуаціях [5, с. 191].

Для успішного виконання службових завдань у військовослужбовців Національної гвардії необхідно сформувати почуття самовладання, здатність самостійно приймати оперативні рішення, здатність до саморегуляції поведінкою та емоціями. Завдяки саморегуляції можна активізувати або загальмувати психічні процеси, а також підвищити якість підготовки та ефективність дій.

Процес розвитку психічної саморегуляції передбачає систематичне тренування здатності впливати на власний емоційний стан і поведінку. Психічна саморегуляція має дві цільові установки: з одного боку – створення максимально сприятливих психологічних передумов для успішного виконання службової діяльності, з другого – полегшення переходу до відпочинку і релаксації. При цьому слід розрізняти застосування простих

психорегулюючих прийомів, знайдених самим військовослужбовцем у результаті професійного і життєвого досвіду («наївна» психорегуляція) та оволодіння тренувальними методами – способами цілеспрямованого змінення автономних процесів, тобто тих, які не можуть керуватися звичайними засобами. Бажаний ефект досягається шляхом планомірно повторюваного тренування.

Розвиток психічної саморегуляції за допомогою емоційно-вольового тренування спирається на загальний принцип функціонування організму: постійний зворотний зв'язок, референтну сигналізацію центральної нервової системи про виконання фізіологічних процесів. Ці сигнали можуть сприйматися диференційовано і створювати основу, на якій створюється зміст програм тренування емоційно-вольової саморегуляції (тренування почуття внутрішньої розкутості, різкості, напруги, розслаблення).

Сутність емоційно-вольової саморегуляції полягає у розвитку здатності до самостійного впливу на власні регулюючі психологічні та нервові механізми за допомогою вправ і прийомів. Емоційно-вольова саморегуляція вдосконалює такі психологічні якості, як самовладання, впевненість у своїх силах, уважність, інтелектуальна активність, розвиває навички запам'ятовування. Водночас емоційно-вольова саморегуляція сприяє запобіганню розумової та фізичної перевтоми, зміцненню нервової системи і підвищенню стійкості психіки до негативних впливів, збільшенню працездатності працівника.

Отже, здатність до емоційно-вольової саморегуляції військовослужбовців забезпечує розвиток у них психічних станів, сприятливих для оптимального використання своїх внутрішніх можливостей, актуалізації особистісних і професійних якостей, необхідних для виконання службових завдань в екстремальних ситуаціях.

У психофізіологічному аспекті емоційно-вольова саморегуляція досягається завдяки спеціальним центрально-мозковим перебудовам, у результаті чого активізується інтегрована діяльність організму, яка концентровано й раціонально спрямовує всі його можливості на вирішення конкретних завдань.

Процес розвитку емоційно-вольової саморегуляції ґрунтується на таких принципах:

1) релаксації – визволення тіла й психіки від напруги та розслаблення м'язів, оскільки тілесним виразом негативних емоцій є м'язова напруга (спотворене обличчя, стиснене дихання, нервове тремтіння, заціпеніння або метушливість);

2) візуалізації – створення внутрішнього образу, активізація уяви за допомогою слухових, зорових, нюхових, смакових, дотикових відчуттів для ефективного використання своїх внутрішніх ресурсів, актуалізації психічних процесів;

3) самонавіювання – активна установка, що дозволяє виразити образи, які відображаються у свідомості внутрішнім «відлунням» такими словами: «Я можу це зробити».

Для тренувань щодо оволодіння способами саморегуляції можуть бути рекомендовані такі види професійно-психологічного тренінгу:

1) тренінг пізнавальних якостей, спрямований на розвиток спостережливості і накопичення досвіду професійних сприймань, тренування розвитку професійної чутливості;

2) комунікативний тренінг, який передбачає оволодіння навичками встановлення психологічного контакту і довірчих відносин, здійснення психологічного впливу на осіб, які становлять оперативний інтерес;

3) рольовий тренінг, який включає розвиток навичок рольової поведінки та здатності до імпровізації за допомогою рольової гімнастики;

4) психорегулююче тренування (у т.ч. аутогенне тренування), що дозволяє регулювати емоційні стани, знімати зайву напругу, створювати позитивний настрій в діяльності військовослужбовця;

5) психотехнічні ігри, що передбачають виконання певних ролей і дій у квазіпрофесійних ситуаціях [1, с. 116].

До психологічних умов організації професійно-психологічного тренінгу слід також віднести виявлення індивідуально-психологічних особливостей військовослужбовців, сприяння розкриттю їх внутрішніх ресурсів, володіння професійно значущими якостями. Це дозволяє правильно визначати форми і методи підготовки, концентрувати свої зусилля в потрібному напрямку.

Висновки. Психологічна готовність особистості військовослужбовця Національної гвардії України до дій в екстремальних умовах є складною системою багатокомпонентних потенціалів особистості, яка у формі специфічного вольового акту забезпечує залучення внутрішніх та зовнішніх ресурсів особистості для успішної реалізації виконання професійної діяльності.

Критеріями сформованості психологічної готовності військовослужбовців є якісні ознаки структурних компонентів: мотивація обов'язку; професійна витривалість; професійне співробітництво; професійна компетентність; самомобі-

лізація, а саме вольова стійкість при ухваленні відповідального рішення, здатність брати на себе відповідальність в екстремальних ситуаціях, уміння зберігати високий рівень активності, ініціативи, самостійність, здібність протистояти втомі, долати сумніви, розгубленість, страх; наполегливість, рішучість, цілеспрямованість, завзятість у подоланні труднощів, самовладання.

Література

1. Євсюкова Я.І. Психологічне супроводження службово-бойової діяльності ОВС в особливих умовах. *Становлення особистості професіонала: перспективи й розвиток : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 19 лют. 2010 р.* Одеса : ОДУВС, 2010. С. 116–118.

2. Заросило В.О. Забезпечення особистої безпеки працівників міліції при несенні служби в екстремальних умовах : навч. посіб. Київ, 2011. 123 с.

3. Приходько І.І. Тренінг формування, підтримання та збереження психологічної безпеки особистості у фахівців екстремальних видів діяльності. *Особистість в екстремальних умовах : матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції, 12 травня 2017 р., м. Львів*. Львів : ФОП Корпан Б.І., 2017. С. 129–133.

4. Шелег Л.С. Можливості психологічного супроводження емоційних станів працівників органів внутрішніх справ, що спричинюють психосоматичні розлади. *Вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. С. 234–239.

5. Шутий М.В. Підготовка кадрів міліції громадської безпеки з урахуванням основних тенденцій безпекознавства. *Підготовка кадрів міліції (поліції): історія і сучасність: матеріали межвузів. наук.-теорет. конф. (Київ, 10 черв. 2011 р.)*. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2011. С. 190–192.

6. Ярещенко О.А., Моргунов О.А. Особистісні чинники психологічної готовності працівників підрозділів поліції спеціального призначення до професійно-службової діяльності в екстремальних умовах. *Право і безпека*. 2017. № 1(64). С. 155–160.

Пенькова Н. Є.,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарних та правових дисциплін
Київського інституту Національної гвардії України

УДК 343.985: (343.02:343.8)(477)
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.37

СИСТЕМА ОСНОВНИХ НАПРЯМІВ ПОШУКОВОЇ РОБОТИ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Цехан Д. М.

Метою статті є виокремлення основних напрямів пошукової роботи оперативних підрозділів установ виконання покарань та надання їх характеристики. Акцентовано на необхідності посилення реалізації принципу наступальності в роботі оперативних підрозділів місць позбавлення волі, що зумовлює оптимізацію наявних та розроблення нових організаційно-тактичних моделей оперативного пошуку. У статті виокремлено ознаки оперативного пошуку як самостійної форми організації роботи оперативних підрозділів, а також визначено специфічні ознаки оперативного пошуку в місцях позбавлення волі. Крім того, у дослідженні надано характеристику фактів, які становлять оперативний інтерес під час пошукової роботи в установах виконання покарань.

Особливу увагу приділено пенітенціарним конфліктам як першочерговим фактам, які потребують своєчасного виявлення в контексті пошукової роботи. Надано характеристику різних типів пенітенціарних конфліктів. Також проаналізовано важливість своєчасного виявлення зміни неформального статусу засуджених в установі виконання покарання. Додатково акцентовано на системі неформальних відносин між засудженими та персоналом установи виконання покарань як факті, що потребує пріоритетної уваги під час пошукової роботи. Виокремлено систему ознак, які під час здійснення пошукової роботи можуть свідчити про готування окремими категоріями засуджених злочинів, а також звернено увагу на те, які ознаки готування злочинів засудженими можуть бути виявлені під час проведення заходів, спрямованих на забезпечення режиму виконання й відбування покарання у вигляді позбавлення волі.

У контексті традиційного розуміння пошукової роботи окремо акцентовано на систематизації кола осіб, які є об'єктами пріоритетної уваги під час здійснення пошукової роботи в установах виконання покарань.

Ключові слова: *оперативний пошук, засуджені, місця позбавлення волі, пенітенціарні конфлікти, особи та факти, які становлять оперативний інтерес.*

Tsekhan D. M. The system of the main directions of investigative work of operative units in places of imprisonment

The purpose of the article is to single out the main areas of investigative work of operative divisions of penal institutions and provide their characteristics. Emphasis is placed on the need to strengthen the implementation of the principle of offensiveness in the work of operational divisions of places of deprivation of liberty, which leads to the optimization of existing and the development of new organizational and tactical models of operational search. The article singles out the signs of operational search as an independent form of organizing the work of operational units, and also defines the specific signs of operational search in places of deprivation of liberty. In addition, the study provides a description of the facts that are of operational interest during investigative work in penal institutions.

Particular attention is paid to penitentiary conflicts as primary facts that require timely detection in the context of investigative work. The description of different types of penitentiary conflicts is given. The importance of timely detection of changes in the informal status of convicts in the institution of punishment was also analyzed. In addition, the system of informal relations between the convicts and the staff of the penal institution is emphasized as a fact that needs priority attention during the search work. The system of signs that, during the search operation, may testify to the preparation of certain categories of crimes by convicted persons is singled out, and attention is paid to what signs of the preparation of crimes by convicted persons may be detected during the implementation of measures aimed at ensuring the regime of execution and serving a sentence in the form of imprisonment.

In the context of the traditional understanding of investigative work, special emphasis is placed on the systematization of the circle of persons who are the objects of priority attention during investigative work in penal institutions.

Key words: *operational search, convicts, places of imprisonment, penitentiary conflicts, persons and facts of operational interest.*

© Цехан Д. М., 2022

Постановка проблеми та її актуальність. Діяльність оперативних підрозділів щодо протидії злочинності здійснюється на основі загальних і спеціальних принципів оперативно-розшукової діяльності, вагоме місце з-поміж яких відведене принципу наступальності. Реалізація цього принципу у практичній площині роботи оперативних підрозділів вимагає від таких підрозділів вжиття ініціативних і наступальних заходів із метою своєчасного виявлення осіб та фактів, які становлять оперативний інтерес, припинення злочинної діяльності на ранніх стадіях, своєчасного початку оперативної розробки осіб і груп, які готують вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів. У контексті діяльності відповідних територіальних оперативних підрозділів організаційно-тактичні основи оперативного (ініціативного) пошуку неодноразово були предметом наукового дослідження.

Водночас необхідно звернути увагу на те, що у вітчизняній теорії оперативно-розшукової діяльності пошукова робота оперативних підрозділів установ виконання покарань, а також окремих територіальних підрозділів, які також забезпечують оперативне обслуговування виправних колоній і слідчих ізоляторів, досліджена не досить. Особливої актуальності ця проблема набуває в контексті прийняття відповідних змін до кримінального законодавства, які спрямовані на підвищення рівня кримінально-правової протидії діяльності злочинних спільнот та лідерів кримінального середовища, зокрема, у місцях позбавлення волі з метою нівелювання негативного впливу суб'єктів підвищеного злочинного впливу на установи виконання покарань та їх криміналізацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останніх років у теорії оперативно-розшукової діяльності питання оперативного (ініціативного) пошуку досліджували С.В. Албул, В.О. Біляєв, Г.О. Душейко, В.П. Захаров, В.А. Некрасов, Д.Й. Никифорчук, О.О. Подобний, М.В. Стащак, М.Б. Саакян, В.Є. Тарасенко, О.С. Тарасенко, О.О. Юхно та інші науковці [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8]. Водночас у вітчизняній теорії оперативно-розшукової діяльності проблеми оперативного (ініціативного) пошуку в установах виконання покарань залишаються практично недослідженими.

Метою статті є виокремлення основних напрямів пошукової роботи оперативних підрозділів у місцях позбавлення волі та надання їх характеристики.

Виклад основного матеріалу. Насамперед необхідно звернути увагу на те, що як система організації оперативний пошук має власні, особливі ознаки, які відрізняють його від інших форм оперативно-розшукової діяльності. До таких ознак оперативного пошуку можна віднести здійснення цієї діяльності за зв'язком із фактами та особами, які вже відомі; його організацію в місцях найбільш вірогідного виявлення ознак та об'єктів, що встановлюються; підстави його проведення; систематичність здійснення.

У контексті функціонування установ виконання покарань ефективна організація оперативного (ініціативного) пошуку набуває особливої актуальності, оскільки особи, які відбувають кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі, як правило, мають досвід злочинної діяльності, зокрема й у частині конспірації своєї діяльності, вжиття заходів щодо маскування окремих дій тощо. Крім того, специфіка неформальних правил, які є керівними принципами для організації життєдіяльності значної кількості установ виконання покарань, а також окремі дії адміністрації установ виконання кримінальних покарань призводять до високих показників латентності злочинності в місцях позбавлення волі, що вимагає застосування оперативними підрозділами максимального комплексу передбачених заходів із метою своєчасного виявлення фактів кримінальної активності серед осіб, які відбувають кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі.

У контексті реалізації цієї організаційно-тактичної форми як складової частини оперативно-розшукової протидії злочинності в місцях позбавлення волі необхідно додатково виокремити такі її специфічні ознаки:

1) територія пошукової роботи конкретного оперативного підрозділу обмежена периметром конкретної установи виконання кримінального покарання;

2) пошукова робота здійснюється серед спецконтингенту, який різною мірою обізнаний щодо форм і методів негласної роботи оперативних підрозділів;

3) додатковим інструментом пошукової роботи в частині виявлення матеріальних слідів злочинної діяльності, знарядь та засобів вчинення злочинів є режимні заходи;

4) пошукова робота здійснюється у відносно постійному середовищі ув'язнених, що дає можливість сформувати гранично стійкі оперативні позиції;

5) перелік пріоритетних об'єктів пошукової роботи є вузьким: а) матеріальні об'єкти (зброя, наркотичні засоби, предмети, пристосовані для використання їх як зброї, тощо); б) особи (кримінально активні засуджені, які не стали на шлях виправлення);

6) об'єктами пошукової роботи в місцях позбавлення волі є окремі елементи інфраструктури пенітенціарної злочинності (факти неформальних відносин між персоналом установи виконання покарань та засудженими тощо).

З огляду на те, що оперативний (ініціативний) пошук спрямовується на виявлення осіб і фактів, що становлять оперативний інтерес, вважаємо за доцільне виокремити типовий перелік фактів та осіб, на яких спрямована пошукова робота оперативних підрозділів установ виконання кримінальних покарань. Так, у контексті оперативно-розшукової протидії злочинності в місцях позбавлення волі ***фактами, які становлять оперативний інтерес***, є пенітенціарні конфлікти між окремими засудженими, групами засуджених, засудженими та адміністрацією установи виконання покарань; зміна неформального статусу окремих категорій засуджених у неформальній структурі в'язничного населення та кримінальній ієрархії; неформальні відносини між персоналом установи виконання покарань та окремими засудженими; факти раптового (спонтанного) об'єднання засуджених у групи; факти готування злочинів окремими засудженими та/або групами засуджених. Розглянемо ці факти й умови більш детально.

Пенітенціарні конфлікти між окремими засудженими, групами засуджених, засудженими та адміністрацією установи виконання покарань за зовнішнім вираженням можуть і не містити ознак кримінального правопорушення чи порушення режиму відбування покарання та протікати у формі вираження взаємної неповаги, словесних конфліктів, а також інших конклюдентних дій. Водночас, як свідчить практика, пенітенціарні конфлікти у значній кількості випадків є підґрунтям для подальшого вчинення засудженими злочинів, зокрема дій, які дезорганізують роботу установ виконання покарань. На нашу думку, пріоритетними об'єктами оперативного пошуку є конфлікти, які свідчать про зародження групової кримінальної активності, а також ті, що можуть бути причиною вчинення злочинів у майбутньому. Акцентуємо на двох групах пенітенціарних конфліктів:

1) конфлікти між засудженими та адміністрацією установи виконання кримінальних покарань. Їх причинами, як правило, є неналежність умов відбування покарання, перевищення представниками адміністрації своїх повноважень, відсутність доступу до отримання належної медичної допомоги засудженими, небезпечні умови праці на виробництві виправних колоній тощо. Аналіз практики роботи установ виконання покарань свідчить про те, що несвоєчасне реагування та розвиток таких конфліктів призводить до злісної непокори засуджених вимогам адміністрації установи виконання покарань та до дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань;

2) конфлікти між окремими групами засуджених, що можуть бути додатково класифіковані на такі види: а) конфлікти між різними структурними групами в'язничного населення (засудженими, які повністю асоціюють себе зі злочинним середовищем, та засудженими, які асоціюють себе з адміністрацією установи); б) конфлікти між різними групами засуджених негативної спрямованості; в) конфлікти між засудженими негативної спрямованості та засудженими, які відторгнуті кримінальним середовищем. Несвоєчасна нейтралізація таких конфліктів призводить до їх переростання в окремі форми злочинної поведінки, зокрема: нанесення засудженим тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості; вчинення злочинів, пов'язаних із посяганням на статеву свободу й недоторканість окремих засуджених; вчинення умисних убивств; масової непокори законним вимогам адміністрації; дезорганізації роботи установи виконання покарань.

Причинами пенітенціарних конфліктів між окремими засудженими, групами засуджених, засудженими та адміністрацією установи виконання покарань є невдоволеність окремих груп засуджених своїм становищем у структурі в'язничного населення, спроби окремих груп засуджених встановити неформальний контроль у виправній колонії, боротьба за контроль над каналами надходження та подальшого розподілу предметів і речовин, використання яких у виправних колоніях заборонене.

У контексті визначення напрямів оперативно-розшукового впливу на пенітенціарні конфлікти необхідно виокремити систему їхніх пошукових ознак, а саме: а) відмова групи засуджених від виходу на роботу та/або приймання їжі; б) побутові та словесні конфлікти між окремими групами засуджених; в) періодичне скупчення груп засуджених протягом тривалого часу, що свідчить про планування протиправної діяльності; г) здійснення заходів фізичного та психологічного тиску на окремих засуджених; ґ) намагання схилити значну кількість засуджених до приєднання до конкретної групи або встановлення контролю над ними; д) зростання динаміки виявлення предметів, які заборонені в обігу, зокрема предметів, що можуть бути використанні як зброя окремими групами засуджених.

Необхідно зауважити, що в разі своєчасного виявлення вказаних пенітенціарних конфліктів вони можуть бути нейтралізовані за допомогою окремих

режимних заходів, зокрема: 1) візуальної перевірки засуджених у нічний час; 2) проведення обшуків та оглядів засуджених; 3) вилучення предметів, виробів і речей, обіг яких заборонений у кримінально-виконавчих установах; 4) застосування заходів стягнень, пов'язаних із суворою ізоляцією, зокрема поміщення в ДІЗО, карцер, ПКТ тощо.

Необхідно зазначити, що своєчасне виявлення пенітенціарних конфліктів та оперативно-розшуковий вплив на них мають ключове значення у процесі запобігання злочинній діяльності в місцях позбавлення волі.

Зміна неформального статусу окремих категорій засуджених у неформальній структурі в'язничного населення та кримінальній ієрархії становить оперативний інтерес, адже можливе не лише підвищення конкретного засудженого у структурі злочинної ієрархії, а й втрата засудженим відповідного статусу. Важливість своєчасного виявлення цих фактів зумовлюється тим, що за результатами таких подій оперативна обстановка в установі виконання покарань може бути ускладнена у зв'язку з такими обставинами: 1) діями таких осіб, спрямованими на встановлення чи збереження раніше встановленого контролю за неформальними і криміногенними процесами в установі; 2) відторгненням засудженого, який втратив відповідний статус, значною частиною в'язничного населення, а також негативним ставленням до оточення таких осіб, що віктимізує останніх та підвищує ризик вчинення щодо них різних форм насильницької злочинної діяльності; 3) розподілом усього в'язничного населення на дві групи, які визнають неформальне лідерство конкретного засудженого, що призводить до збільшення вірогідності вчинення групових насильницьких злочинів та вчинення дій, які дезорганізують роботу установи виконання покарань; 4) невизнанням статусу засудженого в'язничним населенням, зокрема засудженими, які повністю асоціюють себе із кримінальним середовищем.

Як свідчить проведене дослідження, невизнання статусу конкретного засудженого зумовлюється трьома чинниками: а) порушенням злодійських традицій і неформальних правил під час отримання особою відповідного статусу; б) віком особи, який, на думку представників в'язничного населення, не забезпечує достатній життєвий досвід для вирішення завдань, які постають перед засудженим, що володіє таким статусом; в) відсутністю в особи досвіду відбування покарання у вигляді позбавлення волі.

Неформальні відносини між персоналом установи виконання покарань та окремими засудженими також є важливим фактом для пошукової роботи оперативних підрозділів установ виконання кримінальних покарань. Так, аналіз практики роботи установ виконання покарань свідчить про те, що однією з вимог до засудженого, який призначається «смотрящим» за «дорогою», є вміння встановлювати та підтримувати неформальні відносини з персоналом установи виконання покарань, оскільки система таких відносин є невід'ємним елементом забезпечення його протиправної діяльності щодо налагодження постачання в установу виконання покарань наркотичних засобів, готівкових грошових коштів, засобів стільникового зв'язку тощо.

Пошуковими ознаками наявності неформальних відносин між засудженим та працівником установи виконання покарань є: 1) інтенсивна комунікація між такими особами, яка перевищує рівень необхідності у зв'язку з виконанням працівником установи своїх безпосередніх обов'язків; 2) систематичне підтримання працівником установи виконання покарань відносин із засудженим за межами своїх функціональних обов'язків (наприклад, систематичне спілкування працівників медичної частини із засудженим, який не перебуває на лікуванні та не звертався за отриманням медичної допомоги); 3) конспіративні зустрічі працівника установи з окремими засудженими, що може свідчити про спільне планування протиправної діяльності; 4) створення працівником установи систематичних необґрунтованих переваг поряд з іншими засудженими в частині покращення умов утримання та фактичного полегшення режиму відбування кримінального покарання.

Опрацювання матеріалів практики свідчить про те, що виявлення таких фактів є початковим етапом подальшого встановлення каналів нелегального надходження до установи виконання покарань заборонених предметів і речовин, а також виявлення злочинних угруповань, сформованих із засуджених та персоналу установи виконання покарань.

Розглянемо *факти раптового (спонтанного) об'єднання засуджених у групи*. Наголосимо, що об'єднання засуджених у групи є звичним явищем для установ виконання покарань за критерієм земляцтва, спільних інтересів тощо. Саме тому підвищений оперативний інтерес становлять факти спонтанного об'єднання засуджених у групи за незрозумілими для працівників оперативних підрозділів критеріями, що можуть свідчити про наявність конфліктів у структурі в'язничного населення. Закономірно зауважити, що групи засуджених негативної спрямованості перебувають під постійним посиленим оперативним контролем із боку оперативних підрозділів установ виконання покарань, тому під-

вищений оперативний інтерес викликає об'єднання у стійкі та багаточисленні групи засуджених нейтральної спрямованості.

Наостанок згадаємо про *факти готування злочинів окремими засудженими та/або групами засуджених*. З огляду на широкий спектр злочинів, які вчиняються в установах виконання покарань, у межах цього дослідження неможливо виокремити пошукові ознаки для кожного виду кримінального правопорушення, яке може бути вчинене в установі виконання покарань.

У продовження аналізу необхідно виокремити також типовий перелік ***осіб, які становлять оперативний інтерес*** у контексті пошукової роботи. Безумовно, з огляду на те, що в місцях позбавлення волі криміногенний потенціал засуджених є досить високим, а оперативні підрозділи не можуть об'єктивно забезпечити оперативний контроль за кожним засудженим, є необхідність виокремлення осіб, які є об'єктами першочергової пошукової уваги з боку працівників оперативних підрозділів, зокрема:

1) засуджені нейтральної спрямованості, які розпочали активне підтримання норм кримінальної субкультури та злодійських традицій, що свідчить про формування установки на продовження злочинного способу життя та високу ймовірність вчинення ними злочинів під час відбування кримінального покарання, зокрема й із метою підвищення свого авторитету серед засуджених;

2) засуджені, які прагнуть до встановлення контактів із групами засуджених негативної спрямованості чи злочинними угрупованнями, які функціонують у місцях позбавлення волі, з метою співпраці з такими групами або входження до їх складу;

3) засуджені, які характеризуються нейтральною спрямованістю, проте підтримують зв'язки з представниками кримінального середовища на волі;

4) засуджені, які внаслідок зміни життєвих обставин чи появи відповідних тригерів можуть вчинити злочин, зокрема втечу з місць позбавлення волі чи з-під варти;

5) засуджені, які сформували значні борги за результатами участі в азартних іграх та не мають можливості повернути борг;

6) засуджені, щодо яких вчинено кримінальне правопорушення, зокрема й у випадках, коли останнє залишилося латентним.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зауважимо, що пошукова робота оперативних підрозділів установ виконання покарань має значну специфіку, яка зумовлена особливостями функціонування місць позбавлення волі. Окремим інструментом пошукової роботи таких оперативних підрозділів є засоби забезпечення режиму. Найбільш дієвим інструментом своєчасного виявлення ознак злочинної діяльності, а також осіб, які становлять оперативний інтерес, є агентурно-оперативна робота вказаних підрозділів.

Література

1. Албул С.В., Подобний О.О. Боротьба з організованою злочинною діяльністю, пов'язаною з викраденням людини : методичні рекомендації. Одеса : ОДУВС, 2010. 125 с.

2. Біляєв В.О. Вихідні положення тактики пошуку оперативної інформації. *Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України*. 2003. № 2(23). С. 89–90.

3. Біляєв В.О. Теоретичні та організаційно-тактичні засади оперативно-розшукової протидії злочинності підрозділами карного розшуку ОВС України : автореф. дис. … докт. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2014. 37 с.

4. Душейко Г.О. Організаційно-тактичні основи реалізації оперативно-розшукової інформації на стадії порушення кримінальної справи : дис. … канд. юрид. наук : 21.07.04. Харків, 2001. 268 с.

5. Захаров В.П. Правове регулювання діяльності оперативних підрозділів пенітенціарної системи України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2000. № 12. С. 220–224.

6. Никифорчук Д.Й. Організація і тактика оперативної розробки бандитських формувань : навчальний посібник. Київ : НАВСУ, 2001. 67 с.

7. Подобний О.О. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ у боротьбі з корисливо-насильницькою організованою злочинністю : монографія. Одеса : ОДУВС, 2012. 526 с.

8. Стащак М.В. Диференціація форм оперативно-розшукової діяльності. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2016. № 3. С. 125–133.

Цехан Д. М.,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

УДК 343.985:343.35-057.36
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.38

ОСОБЛИВОСТІ ТА СПЕЦИФІКА ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ УБИВСТВ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ, ВЧИНЕНИХ У ЗВ'ЯЗКУ З ВИКОНАННЯМ СЛУЖБОВИХ ОБОВ'ЯЗКІВ

Чернов О. В.

Під час розслідування умисного вбивства працівника правоохоронного органу, вчиненого у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків, поряд із такими слідчими діями, як огляд місця події, допит свідків, обшук, огляд одягу, допит підозрюваного, перевірка показань на місці скоєння злочину, пред'явлення для упізнання, вагоме значення має проведення судово-медичної, криміналістичної, судово-біологічної, судово-психіатричної та за необхідності інших видів експертиз.

Статтю присвячено питанням використання спеціальних знань та дослідженню проблем призначення й використання судових експертиз під час розслідування умисних убивств працівників правоохоронного органу, вчинених у зв'язку з виконанням службових обов'язків. Метою роботи є дослідження основних проблемних питань у разі призначення та проведення судових експертиз, що надалі впливають на терміни й результати експертних досліджень, а також вирішення цих питань на етапі досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо розслідування умисних убивств працівників правоохоронного органу.

Окремо представлена роль спеціаліста та експерта у розслідуванні зазначеної категорії справ. Крім цього, зосереджена увага на організаційних аспектах, що впливають на якість проведення експертних досліджень та призначення судової експертизи у кримінальному провадженні. У статті акцентується на видах експертиз, які найчастіше призначають під час кримінальних проваджень щодо розслідування умисних убивств працівників правоохоронного органу, вчинених у зв'язку з виконанням службових обов'язків. Розкривається місце кожної експертизи під час розслідування умисних убивств працівників правоохоронного органу, вчинених у зв'язку з виконанням службових обов'язків, а також звертається увага на те, у яких випадках виникає необхідність проведення тієї чи іншої експертизи.

Ключові слова: *судова експертиза, експерт, спеціаліст, умисне вбивство працівника правоохоронного органу, судово-експертне дослідження.*

Chernov O. V. Features and specificity of the use of special knowledge at the initial stage of the investigation of intentional murders of law enforcement officers committed in connection with the performance of official duties

During the investigation of the intentional murder of a law enforcement officer committed in connection with his performance of official duties, along with such investigative actions as examination of the scene of the incident, interrogation of witnesses, search, examination of clothes, interrogation of the suspect, check the indications at the scene of the crime, presentation for identification, it is important to carry out forensic medical, forensic, forensic biological, forensic psychiatric and, if necessary, other types of examinations.

The article is devoted to the issue of the use of special knowledge and the study of the problems of the appointment and use of forensic examinations during the investigation of intentional murders of law enforcement officers committed in connection with the performance of official duties. The main purpose of the article is to study the main problematic issues in the appointment and conduct of forensic examinations, which subsequently affect the terms and results of expert examinations, as well as the resolution of these issues at the stage of pre-trial investigation in criminal proceedings about the investigation of intentional murders of law enforcement officers.

The role of specialist and expert in the investigation of the specified category of cases is separately highlighted. In addition, attention is focused on organizational aspects that affect the quality of conducting expert researches and the appointment of forensic examination in criminal proceedings. The article focuses on the types of examinations that are most often assigned during the investigation of criminal proceedings regarding the investigation of intentional murders of law enforcement

© Чернов О. В., 2022

officers committed in connection with the performance of official duties. The place of each examination during the investigation of intentional murders of law enforcement officers committed in connection with the performance of official duties is revealed, and attention is paid to the cases in which it is necessary to conduct this or that examination.

***Key words**: forensic examination, expert, specialist, intentional murder of law enforcement officers, forensic research.*

Постановка проблеми та її актуальність. На початкових етапах успіх розслідування умисних убивств працівників правоохоронного органу, вчинених у зв'язку з виконанням службових обов'язків, досить часто пов'язаний з умілим використанням спеціальних знань, оскільки після проведення огляду місця вчинення злочину, враховуючи особливості, що відображаються у протоколі огляду, слідчому необхідно приймати рішення про призначення низки експертиз та визначити багато питань, які необхідно поставити перед експертом з огляду на характер тілесних ушкоджень, виявлених на трупі, а також виявити інші речові докази та сліди, що можуть допомогти у здійсненні розслідування.

У процесі здійснення узагальнення судової та слідчої практики у кримінальних провадженнях щодо умисних убивств працівників правоохоронного органу, вчинених у зв'язку з виконанням службових обов'язків, встановлено, що слідчими призначалися такі експертні дослідження: судово-медична експертиза (100% випадків), судово-дактилоскопічна експертиза (60,1% випадків), судова трасологічна експертиза (40,3% випадків), судова імунологічна експертиза (32,2% випадків), судова медико-криміналістична експертиза (31,8% випадків), судова цитологічна експертиза (30,9% випадків), судова експертиза холодної зброї (31,5% випадків), судова балістична експертиза (5,5% випадків), судово-психологічна експертиза (6,1% випадків), комплексна психолого-психіатрична експертиза (60,9% випадків). Водночас, як свідчать результати опитування слідчих, найбільш доцільним та ефективним у процесі здійснення розслідування зазначеної категорії справ є залучення таких спеціалістів: інспекторів-криміналістів (100%), судових експертів (100%), працівників спеціалізованої пересувної лабораторії Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України (64%), педагогів і психологів (2%), кінологів (6%).

Оскільки результат розслідування умисних убивств працівників правоохоронного органу, вчинених у зв'язку з виконанням службових обов'язків, залежить від умілої організації оперативно-розшукових заходів та слідчих дій, умілого залучення й використання спеціальних знань, кваліфікації працівників правоохоронних органів, то виникає необхідність розроблення криміналістичних рекомендацій щодо застосування спеціальних знань під час розслідування зазначеної категорії злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні питання проведення судово-експертних досліджень у кримінальному провадженні, використання спеціальних знань під час кримінального провадження, особливості залучення у кримінальне провадження обізнаних осіб розглядали в наукових працях із кримінального процесу, криміналістики та теорії судової експертизи такі вчені України й зарубіжжя: Т.В. Авер'янова, Л.Ю. Ароцкер, Р.С. Бєлкін, В.Ф. Берзін, А.І. Вінберг, Л.М. Головченко, В.Г. Гончаренко, Н.І. Клименко, З.О. Ковальчук, В.К. Лисиченко, О.Р. Россинська, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, Е.Б. Сімакова-Єфремян, Т.Е. Сухова, В.В. Тіщенко, Н.М. Ткаченко, О.Р. Шляхов, М.Г. Щербаковський та інші. Однак у працях вищезазначених авторів питанню саме методики та особливостей розслідування умисних убивств працівників правоохоронного органу, вчинених у зв'язку з виконанням службових обов'язків, не приділено достатньої уваги, що зумовлює актуальність науково-теоретичного та прагматичного дослідження цієї проблеми.

Метою роботи є дослідження основних проблемних питань під час призначення та проведення судових експертиз, що надалі впливають на терміни й результати експертних досліджень, а також вирішення цих питань на етапі досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо розслідування умисних убивств працівників правоохоронного органу.

Виклад основного матеріалу. Спеціальні знання під час розслідування умисних убивств працівників правоохоронного органу, вчинених у зв'язку з виконанням службових обов'язків, реалізуються у практичній площині через діяльність експерта та спеціаліста.

Згідно із ч. 1 ст. 69 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право, відповідно до Закону України «Про судову експертизу», на проведення експертизи та якій доручено провести

дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок із питань, що виникають під час кримінального провадження й стосуються сфери її знань [1].

Водночас відповідно до ч. 1 ст. 71 КПК України спеціаліст – це особа, яка володіє спеціальними знаннями й навичками та може надавати консультації і висновки під час досудового розслідування й судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок [1].

Учені-криміналісти зазначають, що діяльність експерта суттєво відрізняється від діяльності спеціаліста тим, що експерт є особливою процесуальною фігурою, а завданням експертизи є аналіз певних даних із метою встановлення нових фактів, що мають значення для досудового розслідування справи. Висновок експерта має доказове значення [2, с. 10–15].

У разі потрапляння слідчого на місце вчинення злочину для початкового етапу розслідування умисних убивств працівників правоохоронного органу, вчинених у зв'язку з виконанням службових обов'язків, необхідним є залучення спеціалістів різного фаху, зокрема спеціаліста-криміналіста, спеціаліста в галузі судової медицини та спеціаліста-кінолога.

Так, залучення спеціаліста-криміналіста дає змогу слідчому здійснити більш точне моделювання механізму й обставин вчинення злочину у процесі здійснення аналізу місця події. Серед напрямів діяльності цих спеціалістів можемо виділити такі: а) дослідження матеріально фіксованих слідів, залишених на місці вчинення злочину; б) дослідження слідів біологічного походження, що знайдені на місці вчинення злочину; в) дослідження слідів застосування вогнепальної зброї; г) дослідження слідів застосування холодної зброї; ґ) дослідження вузлів та петель у разі вбивств шляхом асфіксії. Розглянемо ці напрями діяльності спеціаліста-криміналіста більш детально.

Дослідження матеріально фіксованих слідів, залишених на місці вчинення злочину, є важливим етапом процесу розслідування. Такими слідами, зокрема, є:

1) сліди людини (відбитки пальців, сліди рук, ніг, зубів, нігтів, волосся, взуття тощо), що можуть дати змогу висунути версії щодо учасників та осіб, причетних до вчинення злочину (їх статі, зросту, ваги, віку, стану здоров'я, поведінки на місці події, індивідуальних характеристик та особливих прикмет);

2) сліди транспортних засобів – інформація, що допоможе визначити марку, вид, модель транспортного засобу (наприклад, за слідом протектора колеса тощо), напрямок його руху, індивідуальні особливості, можливість утворення ушкоджень, наявних на тілі потерпілого;

3) сліди знарядь вчинення злочину, інструментів, холодної зброї – інформація, що допоможе слідчому зробити попередні висновки про використані предмети й інструменти, механізм їх дії, спосіб застосування, а також дасть змогу отримати певні орієнтовні дані про особу вбивці (його стать, вік, професію, комплекцію, зріст, фізичну силу, наявність певного досвіду та професійних навичок тощо);

4) сліди взаємодії тварин та інших незалежних обставин (погодних умов, інших матеріальних об'єктів, що не становлять інтересу для розслідування).

Для *дослідження слідів біологічного походження, що знайдені на місці вчинення злочину*, зокрема слідів крові та еякуляту (сперми), досить часто залучають спеціалістів у галузі судової медицини. Встановлення обставин злочину за слідами крові зводиться до визначення фізіологічних процесів, у результаті яких утворився слід.

Найбільш поширеною у практичній роботі спеціалістів є класифікація слідів крові, запропонована Л.В. Станіславським, згідно з якою спочатку вивченню та оцінці підлягають окремі елементи слідів крові, а потім їх поєднання. Відповідно до цього розрізняють дві класифікаційні системи слідів крові:

– елементарні сліди крові (калюжі, патьоки, краплі, просочування, затіки, бризки, відбитки);

– складні сліди крові (калюжі від натікання, калюжі з розливанням, сліди волочіння, вільно падаючі краплі, бризки від ударів тощо).

Під час огляду місця події або проведення інших слідчих (розшукових) дій із метою отримання відомостей про джерело, властивості, механізм, час та інші обставини вчиненого злочину спеціалістом може бути проведено попереднє дослідження крові. Проведення такого дослідження є дуже корисним для слідчого, оскільки за допомогою нього можна отримати інформацію щодо слідів, схожих на кров. Однак повну інформацію з вилучених слідів крові можна отримати тільки під час лабораторного дослідження. Натомість застосування деяких методів попереднього дослідження слідів еякуляту є можливим лише в пересувній криміналістичній лабораторії Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України.

Також у багатьох випадках із метою попередніх досліджень слідів сперми досить використання уніфікованої слідчо-криміналістичної валізи.

Дослідження слідів застосування вогнепальної зброї дає можливість слідчому сформувати попередні припущення та побудувати попередні слідчі версії щодо механізму здійснення злочину, напрямок, дистанцію пострілу, місце розташування особи, яка стріляла, ознаки застосованої зброї та послідовність пострілів.

Дослідження слідів застосування холодної зброї дає змогу встановити, яким видом знаряддя було вчинено вбивство працівника правоохоронного органу (колючим, ріжучим, рублячим, колючо-ріжучим, пиляючим тощо), механізм і характер нанесення таких ушкоджень потерпілому, анатомічну локалізацію, форму, величину, краї, здійснити порівняння нанесених ушкоджень із такими самими на одязі, а також визначити рівень професіоналізму злочинця та його навички поводження з холодною зброєю. Саме таке дослідження в разі правильного й успішного застосування може допомогти слідчому встановити підозрюваного у вчиненні злочину. Особливо важливим є дослідження слідів застосування холодної зброї у процесі здійснення розслідування умисного вбивства працівника правоохоронного органу, поєднаного з розчленуванням та/або декапітацією.

Інформація, здобута у процесі *дослідження вузлів і петель у разі вбивств шляхом асфіксії*, дає слідчому можливість діагностувати професійні навички виконавця злочину, пов'язані з видом трудової діяльності, заняттям спортом, бойовими мистецтвами.

Іноді для проведення всебічного й повного огляду місця вчинення умисних убивств працівників правоохоронного органу, вчинених у зв'язку з виконанням службових обов'язків, також залучається спеціаліст-кінолог зі службовою собакою. Залучення такого спеціаліста для пошуку запахових слідів, пов'язаних із подією злочину, надає значну допомогу під час розслідування злочину у випадках, коли злочинець зник із місця злочину. Завдяки використанню такого заходу ефективність огляду збільшується в декілька разів.

Як уже зазначалося, однією з процесуальних форм використання спеціальних знань у процесі розслідування умисних убивств працівників правоохоронного органу є призначення судових експертиз. До їх переліку входять судово-медична, судово-біологічна, генотипоскопічна, вибухотехнічна, балістична, дактилоскопічна, одорологічна, хімічна та інші експертизи. Водночас на практиці залежно від особливостей вчинення злочину (убивства працівника правоохоронного органу за певних обставин) слідчим можуть бути призначені й інші види криміналістичних експертиз.

Іноді важливі для розслідування злочину обставини також можна отримати за допомогою почеркознавчої (у разі виявлення на місці події або під час обшуків схем, записок та інших схожих документів), психолого-психіатричної, фоноскопічної та інших експертиз [3, с. 82]. Проте зазначені види експертиз є досить важко реалізованими, оскільки для проведення почеркознавчої експертизи необхідні вільні зразки почерку, які отримати іноді досить важко, до того ж отримані вільні зразки почерку можуть бути малоінформативними для підготовки висновку експертом. Висновок фоноскопічної експертизи також досить важко отримати, оскільки через низьку якість спірних фонограм у процесі проведення експертних досліджень можливе використання лише тих акустичних ознак, що є інваріантними до дії підвищеного рівня перекручувань. Яскравим прикладом вищезазначеного є проблема з проведенням фоноскопічної експертизи плівок у справі про організацію вбивства журналіста Георгія Гонгадзе.

Під час здійснення розслідувань умисних убивств працівників правоохоронного органу, вчинених у зв'язку з виконанням службових обов'язків, значну роль відіграє своєчасність призначення експертизи. Так, у зазначеній категорії справ слідчим може бути призначена велика кількість судових експертиз, однак одним із перших і найважливіших завдань буде розгляд питання про призначення судово-медичної експертизи трупа потерпілого та судово-медичної експертизи речових доказів. Зокрема, під час розслідування умисного вбивства працівника правоохоронного органу, вчиненого у зв'язку з виконанням службових обов'язків, слідчим обов'язково повинна бути призначена судова експертиза для встановлення причин смерті (п. 1 ч. 2 ст. 242 КПК України), рідше – судова експертиза для встановлення тяжкості й характеру тілесних ушкоджень (п. 2 ч. 2 ст. 242 КПК України) та судова експертиза для визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо осудності, обмеженої осудності (п. 3 ч. 2 ст. 242 КПК України) [1].

Судово-медична експертиза трупа під час розслідування умисних убивств працівників правоохоронних органів, вчинених у зв'язку з виконанням службових обов'язків, є обов'язковою,

оскільки лише вона надасть слідчому відповіді щодо причини смерті потерпілого. За допомогою цієї експертизи вирішуються переважно питання, що стосуються потерпілого, підозрюваного та обставин убивства.

Окремий великий масив судових експертиз становлять судово-біологічні експертизи. Основними об'єктами біологічного дослідження є кров, її сліди на одязі підозрюваного або обвинуваченого, а також на знаряддях злочину, трохи рідше – слина підозрюваного або обвинуваченого на недопалках цигарок чи сигар, що були виявлені на місті вчинення злочину, потожирова речовина, виявлена на предметах та/або трупі. Нині найбільш точні й доказові результати дослідження крові, виділень, волосся, тканин та органів людини забезпечує молекулярно-генетичний судово-експертний ідентифікаційний аналіз, який іноді називають «генетичною (або генною) дактилоскопією» [4, с. 75].

Також окрему увагу у процесі розслідування умисних убивств працівників правоохоронних органів, вчинених у зв'язку з виконанням службових обов'язків, варто приділити судово-балістичній експертизі. Проведення такої експертизи допоможе слідчому у встановленні виду та типу зброї, з якої було здійснено злочин, дальності пострілу, місця розташування особи, яка стріляла. Дуже важливим є проведення судово-балістичної експертизи в зазначеній категорії справ задля перевірки версій про вчинення потерпілим самогубства або викриття інсценування вбивства під самогубство.

Проте є низка труднощів, що можуть ускладнити або унеможливити проведення такого виду експертиз. Так, у разі використання вогнепальної зброї на місці вчинення злочину гільзи залишаються не в усіх випадках. Вони можуть залишитися в барабані револьвера або патроннику мисливської рушниці, а за умови перезарядження такої зброї – бути забрані злочинцем із собою. На місці події гільз може не бути також, якщо злочинець мав час для їх збирання. Крім того, іноді злочинець може підкинути на місце вчинення злочину гільзи, відстріляні з такого самого виду зброї, що використовувалася ним для вчинення злочину, проте з іншого екземпляра [5, с. 39].

Також в аналізованій категорії злочинів, окрім найбільш відомих судових експертиз, слідчим призначається й вибухо-технічна експертиза. Вона допомагає вирішити широке коло завдань щодо встановлення факту вибуху, конструкції вибухового пристрою, виду й кількості речовини заряду, обставин підготовки та проведення вибуху, способу підриву вибухового пристрою.

Крім того, під час розслідування умисних убивств працівників правоохоронних органів, вчинених у зв'язку з виконанням службових обов'язків, інтерес представляє судово-одорологічна експертиза. Її основними завданнями є встановлення тотожності людини за залишеним запахом та визначення кількості осіб, якими залишені запахи на одному чи декількох предметах. Раніше цю експертизу проводили в інструментальному варіанті фахівці у сфері газової хроматографії. У результаті одорологічного дослідження встановлюється, чи є в одорологічній пробі, вилученій із певного об'єкта або предмета, запах людини. Якщо так, то чи є він запахом особи, яку перевіряють [6].

Висновки. Таким чином, використання спеціальних знань під час проведення розслідування умисних убивств працівників правоохоронних органів, вчинених у зв'язку з виконанням службових обов'язків, є дуже важливим, невід'ємним елементом для досягнення слідчим кінцевої мети – розкриття злочину та притягнення винної особи до кримінальної відповідальності. Проте варто пам'ятати, що дуже вагомого значення набуває також поведінка слідчого, оперативних підрозділів та спеціалістів у разі потрапляння на місце вчинення злочину, оскільки необережне поводження з речовими доказами або недбалість під час здійснення огляду місця події можуть знищити багато слідів, які міг залишити злочинець, або перетворити речові докази на зразки, що будуть непридатними для проведення експертизи. Крім того, ключове значення має рівень професіоналізму та кваліфікація судового експерта, якому доручається проведення експертизи, оскільки недостатність володіння експертом необхідними для проведення експертного дослідження знаннями може призвести до того, що вектор розслідування змінить свій напрям, унаслідок чого слідчий плануватиме розслідування та висуватиме версії хибним шляхом, що може призвести до притягнення до відповідальності за вчинення умисного вбивства працівника правоохоронного органу невинної особи, або ще гірше – звести розслідування такого злочину нанівець, перетворивши його на безнадійну справу.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

2. Виноградов И.В. Экспертизы на предварительном следствии : справочное пособие. Москва : Госюриздат, 1959. 216 с.

3. Черненко А.П., Шиян А.Г. Окремі проблеми призначення експертизи на досудовому провадженні. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Юридичні науки»*. 2013. № 1(4). С. 82–86.

4. Старовойтов В.И., Шамонова Т.Н. Запах и ольфакторные следы человека. Москва : ЛексЭст, 2003. 159 с.

5. Исаева К.А. Использование специальных познаний в форме экспертизы при расследовании заказных убийств с применением огнестрельного оружия. *Вестник Кыргызско-Российского славянского университета*. 2013. Т. 13. № 5. С. 38–41.

6. Басай В.Д. Планування та проведення звичайного варіанту одорологічної експертизи. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України* : збірник наукових статей / редкол. : В.В Луць (гол. ред.) та ін. Івано-Франківськ : Плай, 2002. Вип. IX. С. 154–163.

Чернов О. В.,
аспірант кафедри криміналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

УДК 343.13
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.39

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНІЙ ЕТНІЧНІЙ НАРКОЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Щурат Т. Г.

Проблеми, пов'язані з міграцією, мігрантами, етнічним кримінальним середовищем, виходять на одне з перших місць серед інших соціальних проблем у світовому масштабі, об'єднуючи при цьому низку різних негативних явищ, наприклад соціальну нерівність, зіткнення культур, етнічну злочинність, релігійний екстремізм і тероризм. Усе це в сукупності може призвести до зростання напруженості в суспільстві, міжнаціональних зіткнень на території держави, а також, можливо, до глобальних конфліктів між країнами.

За результатами дослідження всіх злочинів, вчинених організованими групами та злочинними організаціями, встановлено, що майже половину (40%) становлять злочини проти власності: крадіжки, грабежі, вимагання, шахрайства. Злочини, спрямовані проти життя та здоров'я особи (убивства, заподіяння шкоди здоров'ю різного ступеня тяжкості, погроза вбивством або заподіянням тяжкої шкоди здоров'ю) становлять 25% від загальної кількості всіх скоєних організованими групами та злочинними організаціями злочинів; злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення – 20%. Решту злочинів (15%) від усіх злочинів, вчинених етнічними угрупованнями, становлять злочини проти громадської безпеки (3%), злочини у сфері службової та професійної діяльності (3%), злочини проти волі, честі й гідності (3%), злочини у сфері недоторканності державних кордонів (2%), злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту (2%), злочини проти статевої свободи та недоторканості особи (1%), злочини у сфері господарської діяльності (1%).

Статтю присвячено дослідженню організованої етнічної наркозлочинності як складного й багатоаспектного соціального явища, що набуває дедалі більшого розмаху в сучасному світі. Запропоновано шляхи оптимізації протидії вчиненню злочинів організованою етнічною наркозлочинністю.

Ключові слова: *організована етнічна наркозлочинність, організована група, злочинна організація, протидія.*

Shchurat T. H. Actual issues of combating organized ethnic drug crime in Ukraine

Problems related to migration, migrants, ethnic criminal environment, take one of the first places among other social problems on a global scale, uniting at the same time a whole range of various negative phenomena, such as social inequality, clash of cultures, ethnic crime, religious extremism and terrorism. All this together can lead to increased tension in society, international clashes on the territory of the state, as well as, possibly, to global conflicts between countries.

According to the results of the research of all crimes committed by organized groups and criminal organizations, it was established that almost half (40%) are crimes against property: theft, robbery, extortion, fraud. Crimes against the life and health of a person (murders, harm to health of various degrees of severity, threats to kill or cause serious harm to health) make up 25% of the total number of all crimes committed by organized groups and criminal organizations; crimes in the sphere of circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors and other criminal offenses against public health – 20%. The remaining crimes (15%) of all crimes committed by ethnic groups are crimes against public safety (3%), crimes in the sphere of official and professional activity (3%), crimes against will, honor and dignity (3%), crimes in in the field of inviolability of state borders (2%), crimes against traffic safety and operation of transport (2%), crimes against sexual freedom and personal integrity (1%), crimes in the field of economic activity (1%).

The article is devoted to the study of organized ethnic crime as a complex and multifaceted social phenomenon, which is gaining momentum in the modern world, offers ways to optimize the prevention of organized crime by organized ethnic crime.

Key words: *organized ethnic crime, organized group, criminal organization, prevention.*

Постановка проблеми. В умовах наростання міжнародної напруженості в окремих регіонах нашої країни погіршується соціально-економічна обстановка, дестабілізується громадський порядок, посилюється національна нетерпимість. У зв'язку із цим проблема протидії етнічним наркозлочинним співтовариствам викликає науковий

© Щурат Т. Г., 2022

інтерес і заслуговує на практичне й теоретичне дослідження. Адже злочини, вчинені представниками інших етносів на території України, незважаючи на високий рівень латентності, становлять значну частку в загальній статистиці наркозлочинності країни. Протидія злочинам у сфері незаконного обігу наркотичних засобів ускладнюється яскраво вираженими етнічними особливостями представників організованих груп і злочинних організацій (звичаями та традиціями криміногенного характеру, мовними й культурними бар'єрами) та недостатнім урахуванням цих особливостей у чинному законодавстві.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Теоретичним пошукам у галузі протидії вчиненню злочинів організованою етнічною наркозлочинністю присвячені праці таких відомих учених, як С.О. Аверинська, І.В. Анжиров, Е.І. Баских, О.В. Богданов, П.А. Вагін, О.П. Грибунов, М.А. Горюнова, Г.П. Жаровська, О.М. Ібрагімов, Ю.О. Калиновський, М.В. Краснов, О.В. Леляк, В.М. Матвійченко, О.О. Медведєв, А.В. Науменко, В.В. Ніжнов, Ю.С. Перепелиця, М.В. Підболячний, В.Г. Севрук, І.С. Стіхарна, В.В. Шендрик, C. Posick, Z. Othman, P. Kim, M. Ramseyer, R. Webb та інші.

Метою статті є розроблення та наукове обґрунтування теоретичних і практичних положень, що стосуються сучасного підходу до розгляду питання протидії злочинам у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, вчиненим організованими групами та злочинними організаціями, сформованими на етнічній основі.

Виклад основного матеріалу. Протидія наркозлочинності в діяльності правоохоронних органів із виявлення та припинення таких злочинів є важливим елементом усієї системи протидії злочинності. Однак єдиного підходу до розуміння цього явища в сучасній кримінологічній науці донині не склалося. Під протидією злочинам у сфері незаконного обігу наркотичних засобів варто розуміти кримінологічну категорію, яка окреслює історично сформовану систему подолання об'єктивних і суб'єктивних передумов цих негативних явищ, що реалізується шляхом цілеспрямованої діяльності всіх інститутів суспільства, спрямованих на виявлення, усунення, нейтралізацію причин та умов наркозлочинності.

Незважаючи на актуальність, питання протидії злочинам у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, вчиненим організованими групами та злочинними організаціями, сформованими на етнічній основі, дотепер фактично залишаються поза увагою більшості фахівців. У процесі аналізу наукових розробок учених та з огляду на особливості такої категорії злочинів зазначимо, що під протидією злочинам у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, вчинених організованою етнічною злочинністю, варто розуміти систему прийнятих державними та громадськими інститутами заходів, спрямованих на своєчасне виявлення, повне усунення, ослаблення або нейтралізацію чинників (причин та умов), що детермінують здійснення кримінальної діяльності представниками організованих етнічних формувань.

Система запобігання організованій етнічній наркозлочинності включає безліч елементів, до яких можна віднести об'єкт, суб'єкт, а також різноманітні за своїм змістом заходи превентивного характеру [1, с. 103]. Як об'єкти запобігання наркозлочинності в доктрині зазвичай розглядають особистість, щодо якої здійснюється превентивний вплив, організовані злочинні формування, соціально-криміногенний простір і негативні соціальні процеси [2, с. 116]. Тому як об'єкти запобігання організованій етнічній наркозлочинності доцільно розглядати організовані групи та злочинні організації, сформовані на етнічній основі.

Під суб'єктами запобігання організованій етнічній наркозлочинності розуміють, по-перше, органи державної влади та місцевого самоврядування; по-друге, правоохоронні органи; по-третє, громадські об'єднання та інші публічні і громадські інститути, які на системній основі й у взаємодії один з одним реалізують комплекс заходів превентивного впливу, кінцевою метою яких є усунення або нейтралізація детермінант, що зумовлюють кримінальну діяльність організованих формувань, створених на етнічній основі.

Провідну роль у питаннях протидії організованій етнічній наркозлочинності відіграють правоохоронні органи. Згідно з положенням ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [3] законодавець виділив низку підрозділів, яких уповноважив на здійснення протидії та запобігання злочинам, що вчиняються організованими групами та злочинними організаціями, сформованими на етнічній основі [4, с. 997]. Безпосередніми суб'єктами, які здійснюють протидію злочинам, що вчиняються такими організованими групами і злочинними організаціями, є насамперед Національна поліція України та Служба безпеки України. Так, урядом у 2019 р. було утворено юридичну особу публічного права – Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції [5]. Однією з основних функцій цього підрозділу є підвищення ефективності виявлення й докумен-

тування протиправної діяльності організованих груп і злочинних організацій, сформованих на етнічній основі [6, с. 134]. Крім цього, основними спеціальними міжнародними правоохоронними структурами є Міжнародна організація кримінальної поліції (Інтерпол), Європейське поліцейське управління (Європол), Управління Організації Об'єднаних Націй із наркотиків і злочинності, однією з функцій яких є припинення та запобігання незаконній діяльності етнічних злочинних формувань.

Оскільки етнічна наркозлочинність є різновидом організованої злочинності, для запобігання їй застосовуються аналогічні механізми превентивного впливу, проте з урахуванням особливостей, зумовлених наявністю етнічного складника. На нашу думку, доцільно розглянути методику запобігання організованій етнічній наркозлочинності крізь призму системи заходів попереджувального впливу: соціально-економічних, політичних, юридичних, організаційно-кримінологічних.

Так, *соціально-економічні заходи* спрямовані на стабілізацію економіки у країні, забезпечення безперервного економічного розвитку, підвищення рівня життя населення, боротьбу з безробіттям, побудову соціальної політики.

Політичні заходи насамперед мають бути спрямовані на протидію лобіюванню інтересів організованих етнічних формувань, запобігання виникненню корупційних зв'язків між ними та правоохоронцями, забезпечення стабільності політичного режиму у країні.

Основним завданням реалізації *юридичних заходів* є створення державної концепції запобігання та протидії організованій етнічній наркозлочинності, гармонізація й удосконалення законодавства в зазначеній сфері, удосконалення правової регламентації механізму запобігання наркозлочинності, а також діяльності правоохоронних органів.

Організаційно-кримінологічні заходи полягають у забезпеченні ефективної координації і міжвідомчої взаємодії правоохоронних органів у сфері протидії етнічній наркозлочинності, у проведенні профілактичних бесід із населенням, зокрема з метою віктимологічної профілактики, виявлення й постановки на облік осіб, від яких можна очікувати вчинення таких злочинів [7, с. 211].

Аналіз практики протидії злочинам у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, вчиненим організованими групами та злочинними організаціями, сформованими на етнічній основі, і результати опитування практичних співробітників дали нам змогу окреслити та визначити найбільш значущі заходи із запобігання їм, а саме:

1) застосування оперативно-розшукових заходів і проникнення у злочинні угруповання конфідентів, яких вводять в етнічні організовані наркозлочинні угруповання, а в разі необхідності – з імітуванням обстановки злочину (71% опитаних);

2) вироблення державою більш поміркованої міграційної політики, що дасть змогу контролювати міграційні процеси у країні та зменшить умови для нелегальної міграції (49% респондентів);

3) підвищення рівня професійної підготовки та кваліфікації співробітників, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність і досудове розслідування за напрямом протидії етнічній організованій наркозлочинності, зокрема щодо вивчення ними національних і культурних особливостей народів (етносів), які проживають на території України (47% опитаних);

4) встановлення обов'язкового паспортного режиму та контроль за культурно-освітнім рівнем і дорослих, і дітей представників інших національностей (40% респондентів);

5) затвердження загальнодержавної Концепції протидії організованій етнічній наркозлочинності, у якій повинні бути відображені питання запобігання злочинній діяльності організованих груп і злочинних організацій, створених за етнічним принципом (34% опитаних);

6) формування в місцевого населення більш толерантного ставлення до представників інших національностей (34% респондентів) [8, с. 92–93].

Висновки. Проведений аналіз дає можливість зробити висновок, що найбільш ефективними заходами запобігання та протидії злочинам у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, вчинених організованими групами і злочинними організаціями, сформованими на етнічній основі, є:

1) застосування оперативно-розшукових заходів і проникнення у злочинні угруповання конфідентів, яких вводять в етнічні організовані злочинні угруповання (у разі необхідності навіть з імітуванням обстановки злочину);

2) вироблення державою більш поміркованої міграційної політики, що дасть змогу контролювати міграційні процеси у країні та зменшить умови для нелегальної міграції;

3) підвищення рівня професійної підготовки та кваліфікації співробітників, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність і попереднє досу-

дове розслідування за напрямом протидії етнічній організованій наркозлочинності, зокрема щодо вивчення ними національних і культурних особливостей народів (етносів), які проживають на території України;

4) встановлення обов'язкового паспортного режиму та контроль за культурно-освітнім рівнем як дорослих, так і дітей представників інших національностей;

5) затвердження загальнодержавної Концепції протидії організованій етнічній наркозлочинності, у якій повинні бути відображені питання запобігання злочинній діяльності організованих груп і злочинних організацій, створених за етнічним принципом, у сфері незаконного обігу наркотичних засобів;

6) формування в місцевого населення більш толерантного ставлення до представників інших національностей.

Література

1. Бурлаков В.Н. Индивидуальная профилактика правонарушений: проблемы и суждения. *Вестник Ленинградского университета. Серия «Экономика. Философия. Право»*. 1982. № 23. С. 103–108.

2. Криминология : учебник для вузов / под ред. В.Д. Малкова. Москва : Юстицинформ, 2006. 528 с.

3. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 р. № 2135-XII / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303.

4. Севрук В.Г. Правоохоронні органи, які здійснюють протидію злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі: український та міжнародний досвід. *Молодий вчений*. 2017. № 11. С. 995–1005.

5. Про утворення територіального органу Національної поліції : Постанова Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2019 р. № 867 / Кабінет Міністрів України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/867-2019-п#Text.

6. Севрук В.Г. Департамент стратегічних розслідувань національної поліції України як суб'єкт протидії злочинам, що вчиняють організовані групи та злочинні організації, сформовані на етнічному підґрунті. *Актуальні питання виявлення та розкриття злочинів Національною поліцією: вітчизняний та зарубіжний досвід* : матеріали Міжнародного науково-практичного круглого столу, м. Київ, 19 лютого 2020 р. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2020. С. 134–136.

7. Основи оперативно-розшукової діяльності : навчальний посібник / О.Ю. Анциферов, М.В. Стащак, В.В. Шендрик та ін. ; за ред. С.М. Гусарова. Харків : ХНУВС, 2015. 312 с.

8. Підболячний М.В. Окремі індивідуальні заходи запобігання корисливим насильницьким злочинам, що вчиняються етнічними організованими злочинними групами. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. № 4(25). Т. 3. С. 91–95.

Щурат Т. Г.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності
факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції
Одеського державного університету внутрішніх справ

УДК 355.23:341(477)
DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.40

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ПЕРСОНАЛУ ПОЛІЦІЇ В БАВАРІЇ

Ярмакі Х. П., Ярмакі В. Х.

У статті досліджена система та особливості підготовки й підвищення кваліфікації персоналу поліції в Баварії, організація навчального процесу та науково-дослідної роботи вищих навчальних закладів освіти.

Встановлено, що правовою основою діяльності поліції у Федеративній Республіці Німеччина є Конституція, положення якої розвиваються та конкретизуються у федеральних законах «Про поліцію» і «Про співробітництво», а також інших нормативно-правових актах держави. Безпосередня організація підготовки поліцейських у Баварії визначена в таких нормативно-правових актах: Положенні про проходження служби поліцейськими чиновниками землі Баварія, Положенні про навчання поліцейських чиновників Баварії, Положенні про іспити для поліцейських чиновників Баварії тощо.

Професійна підготовка поліції в Баварії закладена в освітню систему поліції, яка включає в себе три рівні: а) першочергову підготовку у школах поліції; б) підготовку середнього начальницького складу, що здійснюється у вищих школах поліції (інститутах); в) підготовку старшого начальницького складу, що здійснюється у Вищій поліцейській академії. Крім зазначеного, у Федеративній Республіці Німеччина працівник поліції може здобути вищу професійну освіту в навчальних закладах освіти для адміністрації («Fachhochschulen»). Відбір на навчання здійснює спеціальний центр, що створений Міністерством внутрішніх справ Баварії.

Теоретичний курс навчання у вищих поліцейських закладах освіти включає лекції, семінарські заняття, тренування поведінки та підготовку дипломного проєкту. Практичне навчання засноване на вимогах формування у студентів практичних навичок правоохоронної роботи щодо запобігання насильству в сім'ї, організації дорожнього руху, орієнтування в дорожньо-транспортних пригодах і їх аналізу, набуття практичних навичок застосування чинного законодавства та правоохоронної діяльності.

Вища поліцейська академія розробляє освітні програми, спрямовує та координує науково-дослідну роботу вищих навчальних закладів із підготовки поліцейських, здійснює контроль за впровадженням результатів наукових досліджень у практичну діяльність.

Ключові слова: *законодавство, нормативно-правові акти, поліцейська освіта, персонал поліції, система, навчальні заклади, освітні програми, навчальний процес, науково-дослідна робота.*

Yarmaki Kh. P., Yarmaki V. Kh. Professional training of police personnel in Bavaria

The article examines the system and features of training and advanced training of police personnel in Bavaria, the organization of the educational process and research work of higher educational institutions.

It has been established that the legal basis of police activity in the Federal Republic of Germany is the Constitution, the provisions of which are developed and specified in the federal laws "On Police" and "On Cooperation", as well as other normative legal acts of the state. The direct organization of police training in Bavaria is defined in the following legal acts: Regulations on the completion of service by police officers of the state of Bavaria, Regulations on the training of police officers of Bavaria, Regulations on examinations for police officers of Bavaria, etc.

Professional police training in Bavaria is embedded in the police education system, which includes three levels: a) primary training in police schools; b) training of middle managers, which is carried out in higher police schools (institutes); c) training of senior management, which is carried out at the Higher Police Academy. In addition to the above, in the Federal Republic of Germany, a police officer can obtain a higher professional education at educational institutions for administration ("Fachhochschulen"). Selection for training is carried out by a special center created by the Ministry of the Interior of Bavaria.

The theoretical training course at higher police educational institutions includes lectures, seminar classes, behavior training and preparation of a diploma project. Practical training is based on the requirements of students' formation of practical law enforcement skills in the prevention of family violence, organization of traffic, orientation in traffic accidents and their analysis, acquisition of practical skills in the application of current legislation and law enforcement activities.

The Higher Police Academy develops educational programs, directs and coordinates the research work

© Ярмакі Х. П., Ярмакі В. Х., 2022

of higher educational institutions on the training of police officers, supervises the implementation of the results of scientific research into practical activities.

***Key words**: legislation, normative legal acts, police education, police personnel, system, educational institutions, educational programs, educational process, research work.*

Постановка проблеми та її актуальність. В умовах війни в Україні, розв'язаної російським агресором, особливого значення набуває вступ України до Європейського Союзу (далі – ЄС) і до НАТО, що вимагає узгодження національного законодавства зі стандартами ЄС та належного забезпечення прав і свобод людини й громадянина, що накладає відповідні обов'язки на всі органи влади, зокрема Національну поліцію України. Без належного рівня підготовки персоналу поліції неможливо забезпечити конституційні права громадян на безпеку. Проведена в Україні реформа правоохоронних органів загалом та поліції зокрема не дала очікуваного результату, оскільки не були впроваджені в повному обсязі європейські стандарти професійної діяльності й підготовки персоналу поліції, незважаючи на те, що тривалий час за сприяння Фонду Ганса Зайделя вивчався досвід діяльності поліції країн ЄС.

Значний досвід розроблення стандартів професійної діяльності та підготовки поліцейських напрацьовано в Німеччині. Він вважається найкращим у Європі, що й зумовило необхідність вивчення правових основ, системи та організації відбору на навчання й підготовку персоналу поліції у Федеративній Республіці Німеччина (далі – ФРН) на прикладі Баварії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міждисциплінарний характер досліджуваної проблеми зумовив необхідність здійснення наукового аналізу окремих аспектів праць учених, що присвячені цьому питанню, зокрема робіт О. Бандурки, В. Бесчастного, О. Євдокімової, І. Ісаєвої, О. Мартиненка, О. Музичука, В. Сокуренка, Х. Стивенса, Р. Харчука, О. Цільмак, В. Чернєя, Д. Швеця, О. Ярмиша та інших.

Метою статті є виявлення й дослідження особливостей системи підготовки персоналу поліції в землі Баварія ФРН та обґрунтування можливостей їх використання в освітньому процесі навчальних закладів із підготовки персоналу поліції в Україні.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення безпеки особи, суспільства та держави у ФРН здійснюється всіма органами влади, насамперед через діяльність збройних сил, органів воєнної поліції, відомств з охорони конституції, митних органів, поліцій 16 федеральних земель, федеральної кримінальної поліції та органів юстиції.

Особливе місце серед усіх органів влади як у Німеччині, так і в інших демократичних країнах посідає поліція. Правовою основою діяльності поліції у ФРН є норми Конституції ФРН від 23 травня 1949 р., положення якої розвиваються та конкретизуються у федеральних законах «Про поліцію» і «Про співробітництво», а також в інших законодавчих актах держави.

Відповідно до ст. 30 Конституції ФРН здійснення державних повноважень та виконання державних завдань є справою земель [1, с. 28]. Із цього положення постає, що організація діяльності поліції, як і більшість інших державних справ, належить до компетенції земель, тому поліцейська служба та правомочність поліції також визначаються землями, що, як правило, зумовлює нормативно-правове регулювання та організацію підготовки персоналу для служби в поліції безпосередньо землями.

У землі Баварія Федеративної Республіки Німеччина (далі – Баварія), як і в інших землях Німеччини, прийняті регіональні нормативно-правові акти, а саме: Положення про проходження служби поліцейськими чиновниками землі Баварія, Положення про навчання поліцейських чиновників Баварії, Положення про іспити для поліцейських чиновників Баварії та низка інших [2].

Кожна країна має власні унікальні системи підготовки фахівців у сфері правоохоронної діяльності, які були створені під впливом різних чинників, однак усі вони мають характерні особливості [3]. Особливістю підготовки поліцейських у Баварії, як і загалом у Німеччині, є те, що підготовка поліції здійснюється без отримання студентами навчальних закладів поліції вищої юридичної освіти, і це є головною відмінністю від вітчизняної підготовки поліцейських у вищих навчальних закладах Міністерства внутрішніх справ України та від підготовки в низці інших держав світу. Можливо, це теж одна з причин того, що в Баварії є серйозна конкуренція між навчальними закладами вищої освіти поліції та закладами вищої освіти, які готують економістів і юристів, адже більшість випускників шкіл віддають перевагу економіці або юриспруденції. Щоб привернути увагу молоді до роботи в силових структурах, у поліції ведуть активну роботу із заохочення особового складу до подальшого вступу у вищі навчальні заклади полі-

ції, які функціонують у містах Фюрстенфельдбрук і Зульцбах-Розенберг. Кількість претендентів на здобуття поліцейської освіти сягає там близько 4 тисяч осіб на рік [4].

Професійна підготовка поліції в Баварії закладена в освітню систему поліції, яка включає в себе три рівні.

До першого рівня належить першочергова підготовка у школах поліції, яка включає вивчення загального, спеціалізованого та підсумкового курсів, а також складення екзамену на право заміщення посад молодшого начальницького складу. Строк навчання – 2,5 роки. Випускники отримують атестат про середню поліцейську освіту.

Другий рівень – підготовка середнього начальницького складу, що здійснюється у вищих школах поліції (інститутах) із видачею диплома про вищу спеціальну (поліцейську) освіту. Строк навчання – 3 роки. Головним принципом навчального закладу цього рівня освіти є забезпечення тісного зв'язку навчального процесу з поліцейською практикою. Інакше кажучи, змістовність і практична спрямованість навчання в сукупності з якістю знань забезпечують двосторонній коригуючий вплив на формування майбутнього поліцейського.

Третій рівень становить підготовка старшого начальницького складу, що здійснюється у Вищій поліцейській академії з видачею свідоцтва (сертифіката) про вищу спеціальну поліцейську магістерську освіту. Строк навчання – 2 роки. В академію приймають оперативних співробітників у віці до 40 років (як виняток – до 45 років), які позитивно характеризуються за місцем служби, мають стаж роботи в поліції не менше 10–12 років, звання не нижче головного комісара та освіту в обсязі вищої поліцейської школи [5].

Крім зазначеного, у Німеччині працівник поліції може здобути вищу професійну освіту в навчальних закладах освіти для адміністрації («Fachhochschulen») [2].

На навчання в поліцейські навчальні заклади приймають як юнаків, так і дівчат, які мають середню освіту. Обов'язкова вимога – наявність посвідчення водія. Відбір здійснює спеціальний центр у Мюнхені, тут абітурієнти проходять тестування. Тести передбачають дослідження інтелекту, психології та фізичного розвитку. За результатами проведеного тестування проходить відбір кандидатів на навчання. Самі школи, вищі школи (інститути) прийомом не займаються, а лише отримують готових до навчання студентів. Розподіл абітурієнтів, які успішно пройшли тестування, між різними інститутами також здійснюється спеціалізованим центром, який проводить відбір на навчання. Охочих стати поліцейськими досить багато, конкурс становить приблизно 8–10 людей на 1 місце. Кількість осіб, які будуть навчатися, визначає Міністерство внутрішніх справ Баварії та Міністерство фінансів Баварії.

Процес навчання в поліцейській освітній вищій школі (інституті) розрахований на 3 роки. При цьому один із навчальних закладів спеціалізується на теоретичному навчанні, а практичні навички студенти отримують у стінах іншого закладу. Тому процес безперервного навчання передбачає декілька переїздів студентів з одного навчального закладу до іншого. Характерним є те, що під час вступу до навчального закладу поліції абітурієнт бере на себе обов'язок навчатися в тому навчальному закладі та нести поліцейську службу в тій поліцейській дільниці чи установі, куди за рішенням Міністерства внутрішніх справ Баварії він буде направлений на навчання або для проходження подальшої служби.

Теоретичний курс за весь період навчання в поліцейській освітній вищій школі (інституті) становить 2 200 годин і включає три блоки дисциплін: дисципліни кримінального спрямування (кримінальне право, кримінальний процес, криміналістику, криміналістичну техніку, оперативно-розшукову діяльність тощо), правові дисципліни (конституційне право, адміністративне право, цивільне право, право втручання тощо), суспільні та гуманітарні науки (філософію, логіку, менеджмент, соціологію, психологію, етику тощо).

Структура навчання також значною мірою відрізняється від вітчизняної освіти. Так, протягом першого року навчання студенти проходять теоретичний курс, потім здійснюють практичне закріплення вивченого теоретичного матеріалу та знову – чисто теоретичний курс. Другий рік навчання включає два теоретичні блоки, третій (завершальний) навчальний рік – практичний курс. Навчання на третьому курсі спрямоване виключно на вироблення практичних навичок. Спочатку навчання відбувається у практичному поліцейському інституті (вищій школі), потім – безпосередньо в поліцейській дільниці, після чого складається кваліфікаційний іспит.

Теоретичний курс навчання поліцейських включає лекції, семінарські заняття, тренування поведінки та підготовку дипломного проєкту. Практичне навчання засноване на вимогах формування у студентів практичних навичок правоохоронної роботи. Проведені науковцями дослі-

дження показали, що поліцейський, який працює, повинен обов'язково володіти знаннями та навичками з охорони громадського порядку, запобігання насильству в сім'ї, розкриття злочинів, організації дорожнього руху, а також розбиратися в дорожньо-транспортних пригодах, набувати практичних навичок огляду місця кримінального правопорушення, уміти діяти в умовах масових заворушень і надзвичайних ситуацій, набувати вмінь і навичок розв'язання конфліктів без застосування зброї.

Під час проведення практичних занять переважають тренінги, тобто варіація дій патрульних поліцейських у різноманітних ситуаціях та умовах служби, що виникають або можуть виникнути у процесі виконання поліцейськими службових обов'язків. У штаті інституту є спеціальні співробітники, які виконують різні ролі: потерпілого, людини у стані сп'яніння, розповсюджувача наркотиків, особи, яка вчинила насильство в сім'ї або не підкоряється законній вимозі поліцейського, тощо. Саме на них відпрацьовують дії студенти – майбутні поліцейські у процесі розв'язання різноманітних практичних ситуацій. Аналогічно будується фізична та вогнева підготовка. На екран тиру проєктують різноманітні ситуації, з якими стикаються або можуть зіткнутися поліцейські, що приїхали за викликом громадян. На їхньому шляху може з'явитися озброєна чи неозброєна особа, а від цього залежать дії поліцейського щодо застосування або незастосування заходів примусу (затримання, фізичного впливу, спеціальних засобів, вогнепальної зброї), залучення додаткових сил поліції. Саме в цьому полягає основний елемент тренінгу.

Заняття проводяться у групах із 12 студентів. З кожною групою працюють два викладачі, які здійснюють усі види практичних занять. Оцінювання навчання студентів здійснюється за болонською системою. Якщо у процесі складення кваліфікаційного екзамену студент або слухач отримає оцінку, що менша за 60 балів, його залишають на повторний строк навчання.

Процес навчання проходить під керівництвом викладачів, які відпрацювали не менше ніж 4 роки у практичних підрозділах поліції. Їх відбір здійснює спеціалізований центр, до складу комісії якого входять керівник вищої школи (інституту), психологи, фахівець із предмета, який буде викладати кандидат на посаду викладача. За умови успішного результату відбору поліцейського направляють на 6-місячні курси з підготовки викладачів. Після закінчення навчання практичний працівник складає випробувальні тести, у разі позитивного результату він може стати викладачем. Крім зазначеного, обов'язковою вимогою до викладача є володіння хоча би однією іноземною мовою.

Після закінчення навчального закладу (школи, інституту, академії) для всіх службовців обов'язковим є проходження психологічних тренінгів, що вважається підвищенням кваліфікації. Із цією метою працівниками Інституту підвищення кваліфікації поліції Баварії розроблено тренінг «ПАКЕТ» – поліцейський антистресовий комунікативний тренінг, який проводиться впродовж 2 тижнів і має на меті не тільки оптимізувати психологічні вміння та навички, а й «лікувати душу». Таку концепцію проведення тренінгу обґрунтовують провідні фахівці Центральної психологічної служби поліції Баварії, які вважають, що службовці силових структур потребують психологічної допомоги та терапії більше, ніж працівники інших професій [2].

Подальшу освіту поліцейські здійснюють в Інституті підвищення кваліфікації в Бамберзі. Оскільки цей інститут забезпечує післявузівську підготовку, концепція його освіти повинна відповідати професійним запитам поліцейської діяльності. Передача знань спрямована на розширення компетенції і потенційних можливостей персоналу шляхом вивчення прикладних науково спрямованих дисциплін. Фактично слухачі, що навчаються в зазначених інститутах Баварії та інших земель, проходять своєрідну спеціалізацію для подальшої роботи у спеціалізованих підрозділах, зокрема в підрозділах кримінальної поліції, відділах протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, оперативно-розшукових службах, службі нагляду, підрозділах із боротьби з організованою злочинністю тощо.

Навчальний процес зорієнтований на рівень слухачів і стосується особистісної, соціальної, методологічної та інших компетентностей. Це зумовлює необхідність точного аналізу вимог кваліфікації та досягнення відповідних результатів. Зміст предметів, що вивчаються, відповідає багатодисциплінарному підходу та спрямовується на надання й засвоєння інформації, яка стимулює та мотивує слухачів до отримання практичних знань і навичок.

Процес навчання охоплює різноманітні аспекти поліцейської діяльності, а саме: кримінологічні аспекти, історичний розвиток, соціальні й політичні науки, міжкультурні відносини, профілактику правопорушень, тактику та технологію негласного нагляду, організацію та логіку слідства,

характер і специфіку дій у прокуратурі й суді, методику опитування свідків тощо. Навчання проводиться за різноманітними модулями з наростаючою складністю з огляду на різні рівні знань тих, хто навчається. Кожна група об'єднує 12–20 слухачів, з якими працюють два викладачі.

Більшість занять проходить за таким алгоритмом: слухачі групи поділяються на дві підгрупи, отримують відповідне завдання, що характеризує практичну ситуацію. У завданні визначаються конкретні навчальні дисципліни, знання яких допоможе розібратися із ситуацією (криміналістика, адміністративне право, правила дорожнього руху, кримінальне право, кримінальний процес, право Європейського Союзу, оперативно-розшукова діяльність, менеджмент, логіка, етика тощо). Після цього слухачі самостійно (з використанням відповідної літератури) формують макет та визначають рівень посади керівника поліцейської операції, перелік служб і підрозділів, які будуть задіяні в операції, порядок і послідовність дій керівника та кожної поліцейської групи, що задіяна в розшуку й затриманні злочинців, методику та зміст обговорення результатів операції. Після закінчення часу, відведеного на розв'язання практичного завдання, обидві підгрупи представляють свої варіанти вирішення практичного завдання, які обговорюються представниками обох підгруп. Дискусія відбувається під керівництвом викладачів, які, підбиваючи підсумки проведеного заняття, звертають увагу на недогляд, помилки й недоліки, презентують правильне рішення.

Навчальний процес не є безперервним. Отримавши відповідний блок знань, слухачі направляються в поліцейські дільниці відповідно до їхньої спеціалізації та там застосовують отримані знання на практиці. Після цього знову повертаються в інститут і продовжують навчання.

Протягом року в інституті підвищують кваліфікацію приблизно до 2 тисяч поліцейських. Курси підвищення кваліфікації різняться і за характером, і за строками навчання (від 4–6 тижнів до 6 місяців). У штаті інституту – 60 викладачів, особливість їх роботи полягає в тому, що після 5–7 років педагогічної діяльності вони повертаються до поліцейських дільниць на попередні місця служби.

Система підвищення кваліфікації – це один із камінців мозаїки у процесі безперервної оптимізації поліцейської діяльності. Навчання та практична підготовка повинні бути орієнтовані на контингент слухачів і на очікувані результати їх навчання. Концепція навчання спрямована на потреби й вимоги висококваліфікованої служби в інтересах найвищого рівня безпеки громадян.

Наступний рівень навчання – підготовка кандидатів для роботи у вищих виконавчих (керівних) органах поліції. Вища поліцейська академія є єдиним навчальним закладом для вищого керівного складу, який готує фахівців вищих управлінських органів поліції ФРН. Завданнями освіти в академії є підготовка фахівців вищого керівного складу ФРН та земель, підвищення кваліфікації фахівців вищого командного складу німецької поліції, встановлення міжнародних відносин із поліцейськими структурами інших держав, організація та здійснення наукових досліджень у сфері поліцейської діяльності.

Вища поліцейська академія управління є земельно-федеральною установою та фінансується з державного бюджету й бюджетів 16 земель. Загальний контроль за діяльністю академії здійснює Рада засновників, до складу якої входять міністр внутрішніх справ ФРН та міністри внутрішніх справ земель. Рада визначає основи підготовки фахівців, затверджує бюджет, штати, навчальні плани та програми. Безпосередній контроль за діяльністю академії здійснює міністр внутрішніх справ землі Північний Рейн – Вестфалія, на території якої розташований цей навчальний заклад [6].

До академії на навчання слухачів направляють міністерства внутрішніх справ земель. Щорічно навчаються 200 осіб, строк навчання – 2 роки. Перший рік навчання проводиться безпосередньо в академіях земель, а другий – у Вищій академії поліції ФРН.

За період навчання вивчають шість змістовних блоків дисциплін, які містять такі дисципліни:

1) криміналістику та кримінологію, де з наукових позицій аналізуються проблеми превентивного й репресивного контролю злочинності;

2) організацію публічного адміністрування у сфері транспорту держави, форми й методи забезпечення безпеки його функціонування. Робота поліції із забезпечення безпеки на транспорті розглядається як невід'ємна частина внутрішньої безпеки;

3) поліцейську техніку, що передбачає використання всіх технічних новинок для роботи поліцейських служб;

4) правознавство, правові та соціальні науки. Теми з правознавства підбираються з метою розроблення й вивчення окремих юридичних проблем та актуальних правових питань; тематика соціальних наук передбачає конкретні питання вну-

трішньої і зовнішньої політики держави з метою їх використання у практичній діяльності поліцейських;

5) обов'язкові дисципліни, які є найбільш затребуваними слухачами та становлять найбільший інтерес для їх майбутньої службової діяльності. Крім зазначеного, за участю слухачів підбираються теми професійно-етичного спрямування для проведення дискусій за певною проблематикою;

6) обов'язкові предмети, які становлять найбільший інтерес для майбутньої службової діяльності на відповідній посаді (тематика предметів частково визначається за бажанням слухачів).

Як уже зазначалося, другий рік навчання здійснюється безпосередньо у Вищій академії поліції. Обсяг навчального навантаження на рік становить 880 навчальних годин і передбачає 1 800 годин самостійної підготовки. У навчальних групах, як правило, навчаються не більше 20 слухачів, а у підгрупах – не більше 7. Робота в навчальних групах і підгрупах здійснюється двома викладачами та повинна сприяти активній творчій дискусії і співробітництву слухачів та викладачів.

Навчальні плани академії складаються за трьома основними напрямами: а) основи співробітництва, організаційні й економічні науки; б) поліцейський менеджмент; в) правові та соціальні науки. Основою освіти є навчальний план, який забезпечує для всіх слухачів однакову за змістом підготовку для поліцейських служб.

З відведених навчальних годин 50% присвячені лекціям та семінарським заняттям, на яких здійснюється комплексне вивчення проблем поліцейської діяльності, інші 50% – практичні заняття, на яких слухачі проводять аналіз ситуацій, що можуть виникати у практичній роботі, на значній міждисциплінарній основі. Такі практичні вправи та тренування сприяють підвищенню соціальної і спеціальної компетентностей поліцейських, виробляють у них навички та вміння щодо застосовування у практичній діяльності отриманих ними знань, обґрунтовувати свої рішення на основі аналізу чинного законодавства, керуватися принципами верховенства права.

Результати навчання оцінюються на випускних екзаменах. Кожний другий екзамен складається в письмовій формі. Крім цього, виконується та представляється для оцінювання письмова робота обсягом 30–50 сторінок з усним захистом (презентацією) проєкту. Державні випускні екзамени включають п'ять письмових екзаменів, на проведення кожного з яких відводиться 5 годин. Останній екзамен – комплексний, де на підготовку відводиться 30 хвилин, а його приймання здійснюють представники керівництва академії, представники міністерств внутрішніх справ земель та викладачі академії. У разі отримання незадовільної оцінки допускається разова перездача екзамену.

Магістерський екзамен приймає екзаменаційна комісія у складі голови та чотирьох членів, з яких щонайменше двоє належать до постійного науково-педагогічного складу Вищої академії поліції. Екзамен складають групи загальною кількістю до 4 слухачів. На одного слухача передбачено від 45 до 60 хвилин. Загальну оцінку за усний магістерський іспит визначають шляхом виведення середньоарифметичної оцінки з окремих оцінок, які виставляють члени екзаменаційної комісії [7, с. 113].

Сфера діяльності Вищої академії поліції не обмежується підготовкою кандидатів для роботи у вищих виконавчих органах. У 1999 р. Вища поліцейська академія відкрила Коледж управління. Цей навчальний заклад підвищення кваліфікації поліцейських розрахований на досвідчених поліцейських, які проявили себе на службі як керівники вищого офіцерського складу та яких у майбутньому планують призначити на найвищі поліцейські посади земель і ФРН. Метою їх навчання є розвиток особистості.

Як уже зазначалося, навчання здійснюється за блочною системою з урахуванням індивідуальних потреб слухачів, тим самим воно сприяє підвищенню пізнавального й наукового рівнів тих, хто навчається. Курси підвищення кваліфікації, що проводяться впродовж 4 тижнів, передбачають один тиждень стажування кожного учасника на керівній посаді великого поліцейського підрозділу Баварії.

Аналогічно за структурою Коледжу управління у 2000 р. в Баварії створені курси підвищення кваліфікації для молодих поліцейських вищого командного складу, які раніше пройшли курс навчання від 2,5 до 4 років. Мета цих курсів – ознайомити співробітників керівного складу з новітніми методами й моделями управління.

Крім зазначеного, академія проводить різноманітні курси підвищення кваліфікації керівних кадрів ФРН та земель. Вони поділяються на три види та залежно від характеру можуть бути загальнопрофесійними, для посадовців, проблемними і проєктними.

Загальнопрофесійні курси призначені виключно для майбутніх офіцерів вищого начальницького складу. Ці курси тривають 10 днів, про-

тягом яких у невеликих групах розглядаються проблеми суспільно-політичного розвитку та їх вплив на діяльність поліції, здійснюється аналіз нових наукових досягнень, що мають значення для поліції, вивчаються питання використання наявних сил і засобів у надзвичайних ситуаціях.

Посадові курси підвищення кваліфікації спрямовані на поширення й поглиблення знань із керівництва особовим складом та інших професійних знань співробітників поліції, які обіймають однакові посади. Зміст навчального матеріалу та навчальні цілі здебільшого формуються з пропозицій учасників навчання.

Проблемні курси розраховані на події та умови, у разі настання яких здійснюється значний вплив на роботу та на наявний кількісний склад поліції, а також які потребують детального обговорення. Під час обговорення причин виникнення проблемних ситуацій акценти робляться на набутому досвіді учасників курсів, що має використовуватися слухачами як у процесі навчання, так і в подальшій роботі.

Робота у проєктних групах присвячена переважно питанням проблем правового, стратегічного, тактичного й організаційного характеру. Основна спрямованість роботи проблемних груп – розвиток взаємодії теорії і практики, що включає найновіші наукові знання та передовий досвід практичної діяльності поліції. Результати роботи у групі представлені творчими інноваціями, моделями й концепціями.

При Вищій академії поліції функціонує Технічний інститут поліції, який надає допомогу та здійснює консультаційну роботу в межах спеціально-технічних заходів проведення експертиз і програм. Цей інститут координує та здійснює контроль за науковими досягненнями комісій, комітетів і конференцій, що регулярно проводяться міністерствами внутрішніх справ земель. Він також сприяє обміну позитивним досвідом роботи у процесі спеціальних засідань і науково-технічних заходів, поширенню та впровадженню такого досвіду у практичну діяльність.

Поряд із технічними дослідженнями Вища академія поліції проводить із закритими установами емпіричні дослідження в різноманітних наукових сферах, які викликають інтерес поліції. Значна роль академії також у проведенні досліджень та підготовці проєктів із запобігання злочинності. Пріоритетне значення набувають дослідницькі проєкти, що спрямовані на вдосконалення адміністрування поліцейськими підрозділами та службами, підвищення якості досліджень, ефективності й продуктивності заходів, які проводить поліція. Найбільше уваги приділяється якості наукових досліджень та впровадженню їх результатів у практичну діяльність.

Двічі на рік за планом Вищої академії поліції, затвердженим міністром внутрішніх справ ФРН, в академії проводяться науково-практичні конференції за участю представників центрального апарату Міністерства внутрішніх справ ФРН, керівництва міністерств внутрішніх справ земель та Вищої академії поліції, науково-педагогічного складу академії та інших закладів вищої освіти, що готують поліцейських. За графіком, визначеним Міністерством внутрішніх справ ФРН, представники міністерств земель доповідають про якість підготовки персоналу поліції, результати оперативно-службової діяльності, упровадження результатів наукових досліджень в управлінську діяльність, ефективність використання наукових досягнень у практичній сфері та від керівництва міністерства внутрішніх справ землі надають пропозиції щодо того, які проблеми правового характеру й публічного адміністрування, на їх думку, потребують першочергового опрацювання та дослідження науковцями.

Представники закладів вищої освіти звітують про результати науково-дослідної діяльності, надають пропозиції щодо використання результатів наукових досліджень за окремими напрямами практичної діяльності поліції та її органів управління, презентують рішення наукових і науково-практичних конференцій із питань, що розглядаються.

Крім наведеного, Вища академія поліції є центральною установою з міжнародних поліцейських зв'язків. У межах міжнародних програм в академії проходять стажування поліцейські держав – членів ЄС. Академія є членом Поліцейської академії Центральної Європи та Асоціації європейських поліцейських освітніх закладів, а також частиною Європейської поліцейської академії.

Короткий аналіз досвіду підготовки персоналу поліції та організації підвищення його кваліфікації в Баварії демонструє, що головним у процесі навчання є тісний зв'язок навчального процесу з поліцейською практикою та наукою. Взаємозв'язок освітнього процесу, науки і практики реалізується під час взаємного коригуючого впливу, що забезпечує досягнення високих результатів у формуванні професіональних якостей поліцейських.

У ФРН на належному рівні здійснюється обмін досвідом професійної підготовки поліцейських

закладами освіти земель, організація упровадження позитивного досвіду та його використання в різних землях. Як приклад можна навести те, що після проведення низки досліджень щодо сфер діяльності поліцейських службовців вищої ланки у ФРН колективом Вищої школи поліції в Мюнстері було застосовано компетентнісний підхід до створення відповідного стандарту професійної підготовки поліцейських службовців цієї категорії, а також розроблено модульну книгу з їх професійної підготовки – «Modulhandbuch Masterstudiengang: Öffentliche Verwaltung – Polizeimanagement (Publik Administration Police Management)» [6]. Матеріал цієї книги широко використовується в навчально-виховному процесі та в організації науково-дослідної роботи навчальних закладів із підготовки поліцейських у Баварії та в інших землях ФРН.

Висновки. Унаслідок аналізу викладеного матеріалу можна стверджувати, що підготовка персоналу поліції в Баварії, як і в більшості земель ФРН, є взірцем єдиної, багатофункціональної, багаторівневої, гнучкої та ефективної системи професійної освіти, що відповідає розвитку суспільних відносин і сучасному динамічному інтеграційному процесу в Європі. Особливу увагу привертає логічна завершеність та послідовність багаторівневої підготовки поліцейських, організація здійснення науково-дослідних робіт та використання їх результатів у навчальному процесі, чітко виражена залежність обіймання відповідної посади й отримання чергового звання поліцейськими від рівня їх професійної підготовки.

З метою вдосконалення системи підготовки поліцейських в Україні необхідно після звільнення української території від російських окупантів запроваджувати позитивний досвід підготовки поліцейських Баварії, проте з огляду на соціально-економічні умови життя в нашій державі, менталітет громадян України та набутий за часи її незалежності позитивний досвід підготовки й перепідготовки поліцейського персоналу.

Література

1. Grundgezetz der Bundesrepublik Deutschland. Bonn, 1999.

2. Швець Д., Євдокімова О. Поліцейська освіта: європейські підходи до організації та тенденції розвитку. *Наше право*. 2020. № 3. С. 17–25.

3. The New Police Training System: Psychological Aspects / D. Shvets, O. Yevdokimova, I. Okhrimenko, Ya. Ponomarenko, Yu. Aleksandrov, S. Okhrimenko, K. Prontenko. *Postmodern Openings*. 2020. Vol. 11. Iss. 1. Supl. 1. P. 200–217. DOI: https://doi.org/10.18662/po/11.1sup1/130 (дата звернення: 25.07.2022).

4. Харчук Н. Процедура підготовки поліцейських кадрів в ФРН. *Освіта, мова та культура в процесі глобальних трансформацій* : збірник тез круглого столу для науково-педагогічних та педагогічних працівників, м. Київ, 1 квітня 2016 р. Київ : КІКВС, 2016. С. 49–53.

5. Мартыненко О. Профессиональное обучение полиции Германии (по материалам МВД Украины). *Права людини в Україні: інформаційний портал*. URL: https://khpg.org/1399024677 (дата звернення: 25.07.2022).

6. Modulhandbuch 2014/2016 Masterstudiengang: Öffentliche Verwaltung – Polizeimanagement (Publik Administration Police Management). Deutsche Hochschule der Polizei. Münster, 2014. 79 S.

7. Ісаєва І. Професійна підготовка персоналу федеральної поліції Німеччини вищої ланки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2017. Вип. 1. С. 111–114. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/15197 (дата звернення: 27.07.2022).

Ярмакі Х. П.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного права та процесу
Одеського державного університету внутрішніх справ

Ярмакі В. Х.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного та міжнародного права
факультету № 1
Навчально-наукового інституту права і кібербезпеки
Одеського державного університету внутрішніх справ

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ

КОНЦЕПТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛЮДСЬКИХ ПРАВ У НАДЗВИЧАЙНИХ УМОВАХ.....3
Корнієнко М. В.

ENSHRINING LEGAL COERCION AS A PREROGATIVE OF THE RULE OF LAW.....8
Tănase Oleg

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ПРАКТИКИ ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ВСТАНОВЛЕННЮ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ТЕРОРИСТИЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ 20
Бондаренко Є. В.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОЦІНКИ ДОСТОВІРНОСТІ ІНФОРМАЦІЇ В ПІДРОЗДІЛАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....28
Братель С. Г., Ісмайлов К. Ю.

ДО ПИТАННЯ ОПЕРАТИВНО-БОЙОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ НА ПРИКЛАДІ БОЙОВОГО ДОСВІДУ 26 ПРИКОРДОННОГО ЗАГОНУ.....34
Вітровчак В. Г., Кушнір Я. О.

ЗАВІДОМО НЕЗАКОННІ ЗАТРИМАННЯ, ПРИВІД, ДОМАШНІЙ АРЕШТ АБО ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ: АНАЛІЗ ОКРЕМИХ ОЗНАК ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ.....46
Воронцов А. В., Кулик Л. М.

ПОРУШЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ ПРАЦІВНИКОМ ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ: АНАЛІЗ ОКРЕМИХ ТЕНДЕНЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....50
Гритенко О. А.

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО ОБОВ'ЯЗКУ ДЕРЖАВ З ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ З ПРАВ ЛЮДИНИ (НА ПРИКЛАДІ СПРАВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ КРИМІНАЛЬНИМИ ПРАВОПОРУШЕННЯМИ).....55
Гулям Умід Хазратович

ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН І ПРЕКУРСОРІВ ТА ЗЛОВЖИВАННЮ НИМИ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....61
Деревянкін С. Л., Ізбаш К. С.

ЩОДО ПИТАННЯ ОТРИМАННЯ ЗГОДИ РОДИЧІВ ПОМЕРЛОЇ ОСОБИ НА ОГЛЯД ТРУПА, ПОВ'ЯЗАНОГО З ЕКСГУМАЦІЄЮ.....66
Дубовик Т. С.

ПРОБЛЕМИ ПОЗБАВЛЕННЯ ПРАВА ОБІЙМАТИ ПЕВНІ ПОСАДИ АБО ЗАЙМАТИСЯ ПЕВНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В КОНТЕКСТІ ПЕНАЛІЗАЦІЇ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПОСОБНИЦТВА ДЕРЖАВІ-АГРЕСОРУ 71
Орловська Н. А.

СПЕЦИФІКА ЗАСТОСУВАННЯ ПЕРЕКОНАННЯ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ПРОФІЛАКТИКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ.....77
Середницька І. А.

ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ ВБИВСТВА ЧЕРЕЗ НЕОБЕРЕЖНІСТЬ.....81
Спільник С. І.

ОПЕРАТИВНІ ПІДРОЗДІЛИ ЯК ЕЛЕМЕНТ ДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ У СФЕРІ ОБІГУ СИЛЬНОДІЮЧИХ ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН І ПРЕКУРСОРІВ, ІНШИХ СИЛЬНОДІЮЧИХ РЕЧОВИН.....87
Томма Р. П., Ніколаєнко Р. А.

СТРУКТУРА АНАЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ.....92
Цехан Д. М., Падалка Л. О.

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТЬ «ВИКЛЮЧЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ» ТА «ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ».....99
Андрієнко І. С., Мирза С. С., Церковна О. В.

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ДОВІРЧОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....104
Донцов Д. Ю.

ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ПОВЕДІНКОЮ ЖІНОК, ЩО МАЮТЬ МАЛОЛІТНІХ ДІТЕЙ ТА ЗВІЛЬНЕНИХ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ: ПРОБЛЕМИ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....110
Меркулова В. О.

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОРУШЕНЬ ПРАВИЛ КОРИСТУВАННЯ МАЛИМИ, СПОРТИВНИМИ СУДНАМИ Й ВОДНИМИ МОТОЦИКЛАМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ДОКУМЕНТУВАННЯ.....117
Афонін Д. С.

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ.....124
Вдовиченко О. М.

ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА.....133
Дубенко О. М.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ЗБРОЇ В УМОВАХ ДІЇ НАДЗВИЧАЙНИХ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ.....140
Дулгер В. В.

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕЖИМУ КОНФІДЕНЦІЙНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ.....145
Коропатов О. М., Залєвська І. І.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЗАТРИМАНИХ ОСІБ ВІДПОВІДНО ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ.....151
Крикун В. В.

ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ.....157
Мердова О. М.

ОСОБЛИВОСТІ КАРАНТИНУ ЯК ЗАСОБУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕАГУВАННЯ НА ПАНДЕМІЮ 162
Міщук І. В.

ДОСВІД УКРАЇНИ ЩОДО СТВОРЕННЯ ПРАВОВОГО ПОЛЯ ДЛЯ ВИЇЗДУ ЗА МЕЖІ ДЕРЖАВИ НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ДИТИНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ.....166
Позігун І. О.

МЕХАНІЗМ НЕЗАКОННИХ ЗАВОЛОДІНЬ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ
ТА ЇХ ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ.....170
Ракович М. М.

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ МІЖ ОКРЕМИМИ ФОРМАМИ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯМ КІБЕРПРОСТОРУ.....178
Куліуш В. М.

ДО НОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

АНТИТЕРОРИСТИЧНА ОСВІТА НАСЕЛЕННЯ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ЖИТТЯ.....184
Кудінов С. С.

ІНОЗЕМНА МОВА ДЛЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЦІЛЕЙ ЯК СКЛАДНИК МІЖКУЛЬТУРНОГО НАВЧАННЯ ПРАВНИКІВ.....189
Сковронська І. Ю.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРОФЕСІЙНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....194
Швець Д. В., Кісіль З. Р.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ НАУКИ

«КАТИНСЬКИЙ РОЗСТРІЛ» ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ВОЄННОЇ КРИМІНОЛОГІЇ 207
Сокуренко В. В.

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ЗАСОБІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕГЛАСНОСТІ
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ..... 215
Домброван Н. В., Фелонюк Ю. В.

НОРМАТИВНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ
НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ
ОПЕРАЦІЇ/ОПЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ.....221
Нікітін А. А.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ ДО БЕЗПЕЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ.....227
Пенькова Н. Є.

СИСТЕМА ОСНОВНИХ НАПРЯМІВ ПОШУКОВОЇ РОБОТИ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ
У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ.....233
Цехан Д. М.

ОСОБЛИВОСТІ ТА СПЕЦИФІКА ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ НА ПОЧАТКОВОМУ
ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ УБИВСТВ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ,
ВЧИНЕНИХ У ЗВ'ЯЗКУ З ВИКОНАННЯМ СЛУЖБОВИХ ОБОВ'ЯЗКІВ.....238
Чернов О. В.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНІЙ ЕТНІЧНІЙ НАРКОЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ.....244
Щурат Т. Г.

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ПЕРСОНАЛУ ПОЛІЦІЇ В БАВАРІЇ.....248
Ярмакі Х. П., Ярмакі В. Х.

ISSUES OF THE FORMATION OF THE RULE-OF-LAW STATE

HUMAN RIGHTS ENSURING IN EXTRAORDINARY CONDITIONS CONCEPT.....3
Korniienko M. V.

ENSHRINING LEGAL COERCION AS A PREROGATIVE OF THE RULE OF LAW.....8
Tănase Oleg

CRIME PREVENTION: PRACTICAL CHALLENGES AND SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL SUPPORT

CIRCUMSTANCES TO BE ESTABLISHED AT THE INITIAL STAGE OF THE INVESTIGATION OF CRIMES RELATED TO TERRORIST ACTIVITIES.....20
Bondarenko Ye. V.

FEATURES OF ASSESSING THE RELIABILITY OF INFORMATION IN UNITS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE.....28
Bratel S. H., Ismailov K. Yu.

ON THE ISSUE OF OPERATIONAL-COMBAT ACTIVITY OF THE STATE BORDER GUARD BODIES ON THE EXAMPLE OF COMBAT EXPERIENCE OF THE 26-TH BORDER GUARD DETACHMENT.....34
Vitrovchak V. G., Kushnir Y. O.

KNOWINGLY UNLAWFUL DETENTION, CAUSE, HOUSE ARREST, OR DETENTION: AN ANALYSIS OF SOME SIGNS OF THE OBJECTIVE SIDE OF A CRIMINAL OFFENSE.....46
Vorontsov A. V., Kulyk L. M.

VIOLATION OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS BY A LAW ENFORCEMENT OFFICER: ANALYSIS OF INDIVIDUAL TRENDS IN CRIMINAL LEGISLATION.....50
Hrytenko O. A.

THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS REGARDING THE OBLIGATION OF STATES TO IMPLEMENT THE EUROPEAN CONVENTION ON HUMAN RIGHTS (ON THE EXAMPLE OF CASES RELATED TO CRIMINAL OFFENSES).....55
Huliam Umid Khazratovych

MEASURES TO PREVENT AND COMBAT THE ILLEGAL TRAFFIC OF NARCOTICS, PSYCHOTROPIC SUBSTANCES AND PRECURSORS AND THEIR ABUSE: CRIMINAL-LEGAL ASPECT.....61
Derevyankin S. L., Izbash K. S.

REGARDING THE ISSUE OF OBTAINING THE CONSENT OF THE RELATIVES OF THE DECEASED FOR EXHUMATION OF THE BODY.....66
Dubovyk T. S.

PROBLEMS OF DEPRIVATION OF THE RIGHT TO HOLD CERTAIN POSITIONS OR ENGAGE IN CERTAIN ACTIVITIES IN THE COLLABORATIVE MANIFESTATIONS AND AGGRESSOR STATE ASSISTANCE PENALIZING CONTEXT.....71
Orlovska N. A.

THE SPECIFICS OF THE APPLICATION OF BELIEF DURING IMPLEMENTATION PREVENTION OF DELINQUENCY AMONG MINORS.....77
Serednytska I. A.

QUALIFYING FEATURES FOR NEGLIGENT HOMICIDE.....81
Spilnyk S. I.

OPERATIONAL UNITS AS AN ELEMENT OF THE STATE SYSTEM OF COMBATING CRIMES IN THE SPHERE OF CIRCULATION OF STRONG PSYCHOTROPIC SUBSTANCES AND PRECURSORS, OTHER STRONG SUBSTANCES.....87
Tomma R. P., Nikolaienko R. A.

THE STRUCTURE OF ANALYTICAL ACTIVITY DURING CRIME PREVENTION.....92
Tsekhan D. M., Padalka L. O.

ISSUES OF CIVIL AND COMMERCIAL LAW

CHARACTERISTICS OF DEFINITIONS "EXCEPTION OF CIVIL-LAWFUL RESPONSIBILITY" AND "RELEASE FROM CIVIL-LAWFUL RESPONSIBILITY".....99
Andriienko I. S., Myrza S. S., Tserkovna O. V.

THE LEGAL REGIME OF TRUST PROPERTY IN UKRAINIAN LEGISLATION: STATUS AND PROSPECTS.....104
Dontsov D. Yu.

"CIVIL SOCIETY", "CIVIL CONTROL" – HOW SOCIAL AND LEGAL CATEGORIES ENTERED THE LEGISLATIVE AND LAW ENFORCEMENT PRACTICE OF OUR STATE. 110
Merkulova V. O.

LEGAL SUPPORT OF THE ADMINISTRATIVE REFORM

ADMINISTRATIVE AND LEGAL CHARACTERISTICS OF VIOLATIONS OF THE RULES FOR THE USE OF SMALL, SPORTS BOATS AND JET SKI AND PECULIARITIES OF THEIR DOCUMENTATION.....117
Afonin D. S.

APPLICATION OF PUBLIC ADMINISTRATION METHODS IN MODERN CONDITIONS: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS.....124
Vdovychenko O. M.

FOREIGN EXPERIENCE AND DIRECTIONS FOR IMPROVEMENT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT OF ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS.....133
Dubenko O. M.

PECULIARITIES OF THE LEGAL REGULATION OF ARMS CIRCULATION IN THE CONDITIONS OF EMERGENCY ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGIMES.....140
Dulher V. V.

CONCEPTS AND SIGNS OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGIME OF CONFIDENTIAL INFORMATION IN UKRAINE.....145
Koropatov O. M., Zalevska I. I.

ENSURING THE RIGHTS OF DETENTED PERSONS IN ACCORDANCE WITH EUROPEAN STANDARDS.....151
Krykun V. V.

PROBLEMS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE FINANCIAL RESPONSIBILITY OF POLICE OFFICERS.....157
Merdova O. M.

FEATURES OF QUARANTINE AS A MEANS OF ADMINISTRATIVE RESPONSE TO THE PANDEMIC.....162
Mishchuk I. V.

THE EXPERIENCE OF UKRAINE REGARDING THE CREATION OF A LEGAL FIELD FOR A MINOR CHILD TO GO ABROAD DURING MARTIAL STATE.....166
Pozihun I. O.

THE MECHANISM OF ILLEGAL POSSESSION OF VEHICLES AND THEIR PRE-JUDICIAL INVESTIGATION.....170
Rakovych M. M.

STATE ECONOMIC SECURITY: THEORY AND PRACTICE

INTERRELATIONSHIPS BETWEEN SEPARATE FORMS OF CRIMINAL ACTIVITY IN THE ECONOMIC SPHERE AND THE FUNCTIONING OF CYBERSPACE.....178
Kuliush V. M.

ON THE NEW CONCEPT OF LEGAL EDUCATION

ANTI-TERRORIST EDUCATION OF THE
POPULATION AS A MEANS OF ENSURING THE RIGHT TO LIFE.....184
Kudinov S. S.

A FOREIGN LANGUAGE FOR SPECIAL PURPOSES AS A COMPONENT
OF INTERCULTURAL EDUCATION OF LAWYERS.....189
Skovronska I. Yu.

ORGANIZATIONAL AND PROFESSIONAL PRINCIPLES OF THE PROFESSIONAL ACTIVITY
OF A PRACTICAL PSYCHOLOGIST IN THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE.....194
Shvets D. V., Kisil Z. R.

TOPICAL ISSUES OF HISTORICAL-LEGAL SCIENCE

KATYN SHOOTING AS AN OBJECT OF STUDY OF MILITARY CRIMINOLOGY.....207
Sokurenko V. V.

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF ENSURING NATIONAL SECURITY

THEORETICAL AND LEGAL SUBSTANTIATION OF THE MEANS OF ENSURING THE SECRECY
OF OPERATIONAL AND INVESTIGATIVE ACTIVITIES OF THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE.....215
Dombrovan N. V., Feloniuk Yu. V.

NORMATIVE PRINCIPLES OF ENSURING NATIONAL SECURITY
BY THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE IN THE CONDITIONS
OF AN ANTI-TERRORIST OPERATION/OPERATION OF THE UNITED FORCES.....221
Nikitin A. A.

THE PURPOSE OF THE ARTICLE IS TO STUDY THE PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES
OF TRAINING THE SERVICEMEN OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE
FOR SAFE ACTIVITIES IN EXTREME SITUATIONS.....227
Penkova N. Ye.

THE SYSTEM OF THE MAIN DIRECTIONS OF INVESTIGATIVE WORK OF OPERATIVE UNITS IN PLACES
OF IMPRISONMENT.....233
Tsekhan D. M.

FEATURES AND SPECIFICITY OF THE USE OF SPECIAL KNOWLEDGE AT THE INITIAL STAGE
OF THE INVESTIGATION OF INTENTIONAL MURDERS OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS COMMITTED IN
CONNECTION WITH THE PERFORMANCE OF OFFICIAL DUTIES.....238
Chernov O. V.

ACTUAL ISSUES OF COMBATING ORGANIZED ETHNIC DRUG CRIME IN UKRAINE.....244
Shchurat T. H.

PROFESSIONAL TRAINING OF POLICE PERSONNEL IN BAVARIA.....248
Yarmaki Kh. P., Yarmaki V. Kh.

Наукове видання

Південноукраїнський правничий часопис
3’2022

Науковий журнал

Комп’ютерне верстання Ковальчук Ю. В.

Формат 60×90/8. Гарнітура «Trebuchet MS».
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 25,31. Ум. друк. арк. 27,90. Зам. № 1222/550
Підписано до друку 25.08.2022. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.